

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>



Aydın YAKA

Sosyoloji yazıları

Çatışma Kültüründen
Uzlaşma Kültürüne

gündoğan yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Sosyoloji Yazıları

Çatışma Kültüründen Uzlaşma Kültürüne

Yrd. Doç. Dr. Aydın YAKA

Gündoğan Yayınları / www.gundogan.com

Disraeli'ye göre dünyada iki türlü insan vardır:

“Sorun çözen insan, kendisi sorun olan insan.”

Yrd. Doç. Dr. Aydın Yaka, 1967 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Ayrıca ilgili bölümlerden Felsefe Tarihi ile Pedagoji sertifikaları aldı. Bir süre öğretmen okullarında Meslek Dersleri öğretmeni olarak çalıştıktan sonra sırasıyla; Erzurum Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsü'nde, Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü'nde ve İzmir Eğitim Enstitüsü ile İzmir Yüksek Öğretmen Okulu'nda Sosyoloji ve Pedagoji öğretmenliği yaptı. 1982 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde öğretim görevlisi oldu. 1992'de aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora yaptı ve o yıl içinde aynı bölüme yardımcı doçent olarak ataması yapıldı. Çalışma alanı ve verdiği dersler Sosyoloji, Eğitim Sosyolojisi ile ilgilidir. Yazdığı bölümlerle, eğitimle ilgili üç kitabın yazımına katkıda bulundu. 2009 yılında emekli oldu. Buca Eğitim Fakültesi ile bir özel üniversitede dersler vermeye devam etmektedir. 2011'de "Sosyal Değişme-Türk Modernleşmesi" başlıklı kitabı yayımlanmıştır. Bunların yanında, sosyoloji, modernleşme ve eğitimle ilgili olmak üzere, çeşitli bilimsel dergilerde ve gazetelerde çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Aydın YAKA

Sosyoloji Yazıları

Çatışma Kültüründen Uzlaşma Kültürüne



GÜNDOĞAN YAYINLARI

Sosyoloji Yazıları

Çatışma Kültüründen Uzlaşma Kültürüne

Gündoğan Yayınları: 15.391

Sosyoloji/Siyaset Dizisi: 05.109

Yayıncı: Eren Gündoğan

Düzeltili: Döndü Salman

Teknik hazırlık: Gündoğan Yayınları

(Tuğba Tuğçe Gündoğan)

Kapak Düzenleme: Mehmet Cemal ARPACI

© Gündoğan Yayınları

Birinci Baskı: Ağustos 2015

Baskı, Cilt: Metin Copy Plus / Artı Dijital & Baskı Merkezi

Cağaloğlu/İST.

Kültür Bakanlığı Sertifika No: 16847

ISBN: 975-520-324-9

Gündoğan Yayınları / www.gundogan.com

Ticarethane Sok. T. Kuşoğlu işhanı No.:41/30

Cağaloğlu / İSTANBUL – 0 535 542 27 07

Tel: 212 519 94 83 - Belgegeçer: 212. 519 94 83

e-mail : gundoganyayinlari@gmail.com

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilmeksizin kitabın tamamı veya bir kısmı hiçbir yöntemle kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

İÇİNDEKİLER

1. ÖNSÖZ	7
2. FİLOZOFLARIN AYDINLATMADIĞI TOPLUMLARI ŞARLATANLAR ALDATIR	11
3. TÜRKİYE’DE MESLEK AHLAKI VE POLİTİKANIN CAZİBESİ	18
4. TOPLUMUN BİLİNÇALTI VE KİTLE HAREKETLERİ	24
5. KADIN CİNAYETLERİ ÜZERİNE	29
6. POLİTİKA NEDİR?	33
7. TÜRKİYE DEĞERLER KARMAŞASI YAŞIYOR	42
8. TOPLUMLARIN SOSYAL YAPILARI NEDEN FARKLIDIR?	51
9. TOPLUMLAR ACI ÇEKEREK ÖĞRENİRLER	56
10. BİREY ODAKLI MODERNLEŞME İHTİYACI	64
11. TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİ, AYDINLAR VE TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ	68
12. KÜLTÜREL BOŞLUK	72
13. TEFEKKÜR BİLİMDEN ÖNCE GELİR	77
14. CUMHURİYET KENDİ DEĞERLERİNİ YARATAMADI	80
15. DEVLET TEORİLERLE YÖNETİLMEZ	90
16. MUHAFAZAKÂRLIK	93
17. POLİTİKA VE AHLAK İLİŞKİSİ	109
18. POPÜLER KÜLTÜR	117
19. POLİTİKA VE SOSYOLOJİ	127
20. TOPLUMSAL-TARİHSEL-KÜLTÜREL GERÇEKLİKLERDE “MODEL”LİK SORUNU	140
21. KÜRESELLEŞME	146
22. DEMOKRTASİ VE DEVRİMCİ TUTUM	161
23. ÇAĞDAŞ TOPLUMLARDA KİTLE HAREKETLERİ	171
24. İDEOLOJİK BAKIŞ-OBJEKTİF BAKIŞ	184
25. ÇAĞDAŞLIK NE DEMEKTİR?	193

26. GERİ KALMIŞ ÜLKELERDE SOSYAL DEĞİŞME	206
27. CEMİL MERİÇ ÜZERİNE	221
28. TOPLUM VE ADALET	231
29. SOSYAL KURUMLAR VE KURUMLAŞMA SÜRECİ	239
30. ANALİTİK YÖNTEM	247
31. SOSYAL DEĞERLER	253
32. ÇATIŞMA KÜLTÜRÜNDEN UZLAŞMA KÜLTÜRÜNE GEÇİŞ	261
33. SÖZEL KÜLTÜR-YAZILI KÜLTÜR	266
34. TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME VE İLKÖĞRETİM: ULUSLAŞMA, DEMOKRATİKLEŞME VE SANAYİLEŞMENİN ÖN KOŞULU OLARAK İLKÖĞRETİM	271
35. TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTE SORUNU	295
36. TÜRKİYE’DE GENÇLİK VE ASKERİ DARBELER	329
37. MİSİR’DAKİ İSYAN ÜZERİNE	336
38. İNSANI DEĞİŞTİREN İKİ ÖNEMLİ FAKTÖR: BİLGİ VE TEKNOLOJİ	341
39. BİLİM VE İRFAN	343
40. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNİN KUŞAKLARI İLE YENİ KUŞAKLAR ARASINDAKİ FARKLAR	347
41. ÇAĞIMIZDAKİ ÇELİŞKİ: ŞİDDET	350
42. SORUN ÇÖZME VE MÜNAZARA GELENEĞİ	355
43. TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ MÜMKÜN MÜ?	358
44. İKİ YÜZ YILLIK YANLIŞLIK DEVAM EDİYOR	363
45. SOSYAL BÜTÜNLEŞME-ÇÖZÜLME VE SOSYAL GÜVEN DUYGUSU	368
46. ÖRTÜNMENİN VE YASAKLAMANIN SOSYOLOJİSİ VE ÜNİVERSİTELERİMİZ	374
47. TÜRK MODERNLEŞMESİ İLE İLGİLİ SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME	383
48. DEVLET ODAKLI MODERNLEŞMENİN YETERSİZLİKLERİ	390

ÖNSÖZ

Farklı tarihlerde çeşitli dergilerde, gazetelerde yayımlanan; ayrıca bilimsel kongre ve sempozyumlarda sunulan bildirilerin özellikle sosyolojik nitelik taşıyanlarını bir kitapta toplamak istedik. Makalelerin bazıları sosyolojinin temel kavram ve sorunları bazıları da güncel sosyal sorunlar ve Türk modernleşmesi ile ilgilidir. Bu yazıların esas amacı, bilgilendirmenin yanı sıra sosyolojik kavram ve sorunları analitik bir bakışla ele almak ve irdelemektir. Ayrıca makalelerin geri planında ulusal ve evrensel düzeydeki “sosyal ve kültürel değişme” olguları da önemli bir bakış açışımızı ve ana temamızı oluşturmaktadır.

Sosyoloji, esas olarak toplumu anlama ve açıklama çabasıdır. Bu bilimin adının ilk kez ifade edildiği zamanı temel alırsak, yüz elli yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen sosyolojide “sosyal kanunlar”ın mı, yoksa “sosyal teoriler”in mi geçerli olduğu konusu hâlen tartışılmaktadır. Ancak bu süre içinde, sosyolojide diğer sosyal bilimlerdeki gelişmelere paralel önemli bir düşünce ve bilgi birikiminin de sağlandığını söylemek mümkündür. Bu birikim artık anlamlı yargı ve yorumlarda bulunmamıza, önemli sentezler yapmamıza da imkân vermektedir.

İnsanlar hastalanınca nasıl doktor çağırıyor veya doktorlara danışıyorlarsa; toplumlar da bunalımlı dönemlerinde, sorunların yoğunlaştığı geçiş aşamalarında sosyolojinin ürettiği düşüncelere, verilere ve bulgulara daha çok ihtiyaç duyar, sosyolojik açıklamaları, analizleri daha çok dikkate alırlar. Türk toplumu birinci olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılıp dağılması ve ardından Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamalarında sosyolojide üretilen teorilerle çok haşır neşir olmuş, Türk aydınları bu teorilerden yararlanarak

önlcrine çıkan dev sorunları çözmeye çalışmış, önemli sosyologların düşünce ve görüşlerinin rehberliğinde yürümek istemişlerdir. Tabii bu aydınların doğruları ne kadar buldukları, gerçekleri ne ölçüde yakaladıkları tartışılabilir. Yaklaşık yüzyıl sonra Cumhuriyet'in çok çetin etnik, sosyal, dinsel, kültürel ve siyasal sorunlarla karşılaştığı ve bu bakımlardan yeniden bir yapılanma gereğinin ortaya çıktığı görölmektedir. İşte bu ortamda Türkiye'de ikinci defa sosyoloji bir sosyal bilim olarak güncellik kazanmış, belirtilen sorunların çözümünde gene sosyolojik düşünce ve bilgilerden yararlanma gereği doğmuştur. Bu yeni kültürel ve siyasal ortamda Cumhuriyet tüm boyutlarıyla tartışılmakta, sıkıntı yaratan tarihsel olaylarla yüzleştirmekte, özeleştiriler yapılmakta ve bu şartlar çerçevesinde yeni bir yapılanmaya gidilmek istenmektedir. Kuruluştta toplumsal ve tarihsel bakımdan Osmanlı'dan (yani geçmişten) çok radikal ve kesin bir kopuş yaşandığını belirten görüşler savunulmakta ve bunlar toplumda büyük ölçüde onay görmektedir.

Evet, Türkiye'de son dönemde sosyolojiye ilgi artmıştır. Ancak Türkiye'de entelektüeller sosyolojiyi bir "araç bilim" olarak algılamışlardır. Herkes sosyolojik verileri toplumsal gerçekleri, doğruları bulmaktan çok, kendi siyasal ve ideolojik düşüncelerini doğrulayıp ispatlamak, toplum mühendisliği yapmak suretiyle amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmak istemiştir. Sosyoloji, fen bilimleri gibi tam pozitif bir bilim olmadığından dolayı bu alanda teori bolluğu vardır. Onun için sıradan insanların yanında entelektüeller, politikacılar kendi tezlerini destekleyen bilgi ve düşünceleri kolayca bulabilmektedirler. Böylece sonuçsuz, sentezsiz ve kısır döngüye, münazara yöntemine dönüşen, demagojik bir fikir yarışması meydana gelmektedir. Böyle olunca da sorunlarımız bir türlü çözülememekte; düşünce dünyamızda tekrarlar başlamakta; az çok edindiğimiz sosyolojik veriler, bulgular da işe yaramamaktadır. İlkel bir bencillikle, dar görüşlülük ve dogmatik bir bakış açısıyla inatla sürdürölen bu kör dövüşünden kurtulabilirsek belki bunca yıl içinde kazandığımız sosyolojik birikimler işe yarayabilecek ve yoğunlaşan toplumsal, kültürel sorunlarımızı çözebileceğiz. Şurası kesin olarak

bilinmeli ki toplumsal gerçek tanınmadan, toplumun geçmişten de gelen sorunları, özellikleri teşhis edilmeden planlanan ve uygulamaya konulan hiçbir sosyal proje başarıya ulaşamaz. Toplumsal tarih bunun sayısız örnekleri ile doludur.

Buraya aldığımız makalelerin bu dūřuncelerle ve bu çerçevede deęerlendirilmesi uygun olacaktır. Bu makaleler, okuyanların zihinlerinde kūk çapta da olsa bir dūřünsel ıřık, toplumsal gerçekleri aydınlatan bir parıltı yaratırsa kendimizi mutlu sayacağız.

Yrd. Doç. Dr. Aydın YAKA

İzmir, şubat 2015

FİLOZOFLARIN AYDINLATMADIĞI TOPLUMLARI ŞARLATANLAR ALDATIR

Felsefenin Faydası

“Müzik ruhun gıdasıdır” denir. Bu yargı doğrudur, ama eksiktir. Aslında insan ruhunun (ruh kavramını genel ve geniş anlamda kullanırsak) bir duygusal, bir de zihinsel-rasyonel boyutu vardır. Duygusal boyutunu sanat (tüm güzel sanatlar) ve inançlar-din, zihinsel boyutunu da felsefe (düşünce) beslemektedir. Fakat felsefe gündelik, basit düşüncelerden farklıdır. Felsefe, derinliği olan ve sistemli, yöntemli, tutarlı, kapsamlı, teorik düşünceleri ifade eder. Felsefe, insan ve toplum da dâhil olmak üzere tüm varlıkları kucaklamaya yönelik bir anlama, açıklama ve bir analiz-sentez denemesidir, çabasıdır. Biyolojik ve kimyasal elemanlardan oluşan bedenimiz hayvanlarla ortaktır. İnsanı yüceleştiren, hayvanlardan ayıran bu ruhsal niteliklerimizdir. Dolayısıyla en tipik insani özellikler, davranışlar ahlak ve inançlarla birlikte sanatsal ve düşünsel eylemlerimizdir. Kültür ve uygarlıkları da yaratan işte bu yeteneklerimizdir. Felsefi düşünceler insanlara zihinsel açıdan geniş bir ufuk, tolerans ve esneklik kazandırır. Kapsamlı, sistemli ve yöntemli bir düşünce eğitiminden geçmeyen beyinler yaratıcı da olamazlar.

Felsefi düşüncenin insan ve toplumlar için gerekliliğine, önemine daha önceki makalelerimizde de değinmiştik. İnsanların çok büyük bir bölümü zamanlarını bedensel ve gündelik ihtiyaçlarının tatminine yönelik faaliyetlerle doldurmaktadırlar. Bu oldukça doğal ve normal bir durumdur. Fakat insanların ruhlarının da beslenmesi gerekmektedir. İşte toplumda, insan ruhunun bu ihtiyaçlarını doyuran sanatsal, düşünsel faaliyetlerde bulunan sayıca çok sınırlı bir grup vardır. Bunlar sanatçılar, filozoflar, bilim insanları ve çeşitli inançları temsil eden yaratıcı, üretici insanlardır.

Filozofların İşlevleri

Başlıkta kullandığımız kısa ama çok anlamlı cümle 18. yüzyılda yaşamış olan Fransız filozofu Condorcet’ye aittir (Meriç, 1977: 44). Her insan felsefe yapmaz. Ama tüm insanlar tefekkür sahibi insanlardan yararlanır, onların açıklamaları ve düşünceleriyle ruhlarını besler, böylece bilgilendir, bilinçlenir ve yaşamlarını daha anlamlı hâle getirirler. Filozofların görüş ve düşünceleri insanlara ilham kaynağı olur; böylece insanlar günlük yaşayışları içinde bu düşüncelerin rehberliğinde hayatlarına yeni bir düzen verir ve renk katarlar. Düşünürler sadece bireyleri değil, toplumları da etkiler ve onlara da bir yön verirler. Toplumları derinden etkilemiş ve toplumun tümünü kucaklayan düşünce ve inanç sistemlerinin gerisinde büyük filozoflar veya peygamberler vardır. Kalabalıklar her zaman bu tür büyük insanlara, kahramanlara, düşünce ve inanç odaklarına ihtiyaç duymuşlardır. Kitlelerin her zaman doğru kılavuzlara ihtiyacı vardır. Bir toplum ve kültür bu tür insanlar çıkaramamışsa, yetiştirememişse, sosyal bütünleşmesini sağlayamaz ve o takdirde ortalığı şarlatanlar, demagoglar, çıkarıcı politikacılar kaplar ve toplum bunların arkasından sürüklenebilir; sonuçta da toplum için çok hazin sonuçlar meydana gelir. İşte Condorcet başlığa koyduğumuz sözü bu durum ve şartlar için ifade etmiştir. Özellikle bir siyasal sistem ve yaşam biçimi olarak demokrasinin benimsendiği toplumlarda halkı aydınlatan düşünürlerin, halk ve kanaat önderlerinin, sivil toplum liderlerinin kalabalıklara rehberlik yapmaları önemlidir. Halk “Kılavuzu karga olanın burnu pislikten kurtulmaz” diye boşuna söylememiştir. Özgürlüklerin, iletişim imkânlarının arttığı açık rejimlerde, toplumlarda şarlatanlara gün doğmaktadır. Demokrasi ne yazık ki halka dalkavukluk yapanlara, laf ebelerine, istismarcılara bu eylemlerini kolaylıkla icra edecekleri sosyal bir ortam da yaratmaktadır. Dolayısıyla Condorcet bu sözü 18. yüzyılın sonlarında Fransa’daki ihtilal ortamında, doğru-yanlış her türlü fikrin havada uçuştığı, halka dalkavukluk yapanların, fikir istismarcılarının ortalıkta kol gezdiği bir zaman diliminde söylemiştir. Özellikle böyle ortamlarda sağduyunun, ortak aklın, bilimin sözcülüğünü yapan,

duygusal tepkilerden, öfkelerden arınmış rasyonel, ciddi, soğukkanlı ve analitik açıklamalara büyük ihtiyaç vardır.

Siyasi partiler, seçimler ve parlamenter gelenekler açısından bakarsak demokrasiye geçişimizin yaklaşık yüz elli yıllık (en azından şeklen) bir tarihi vardır. Ancak konuyu her türlü insan hak ve özgürlükleri ve diğer demokratik kurumlar, ilkeler bakımından ele alırsak gerçek demokrasiye geçişimiz son altmış yıllık dönem içinde başlamıştır denilebilir. Bu açıdan filozoflara (mütefekirlere) bizim her zamankinden daha çok bu dönemde ihtiyacımız vardır. Çünkü özgürlüklerin genişlemesiyle her çeşit düşünce, inanç ve görüş ortalığa saçılmakta, insanların daha önce ifade edemedikleri ve zihinlerinde biriken, tortulaşmış tüm düşünceler, öfkeler gün ışığına çıkmakta, acı gerçekler olanca çıplaklıklarıyla ifade edilmektedir. Demokrasi, ideoloji, siyasi parti, sosyal sınıf, burjuva, parlamento, laiklik, sekülerizm, liberalizm, kapitalizm, sosyalizm ve sosyal demokrasi gibi tartıştığımız kavramların tümü de bizim sosyal ve kültürel yapımızın ürünü değil, bunlar Batılı toplumların ürettiği kavramlardır. Bizim için belki de temel sorunlardan biri budur; yani bu ithal kavramların bizim tarihsel evrimimizle, sosyal ve kültürel yapımızla tam uyuşmamasından dolayı yaşanan zihinsel, duygusal çelişkilerimizdir.

Bizdeki Durum

Şimdi bu noktada filozofların işlevlerine tekrar dönelim ve meseleyi bizim açımızdan değerlendirmeye çalışalım. Düşüncenin elemanları kelimelerdir, kavramlardır. Beyin bunlarla iş görür. Felsefenin, tefekkürün en büyük işlevi bu kavramlara açıklık getirmesi, onları tanımlaması, işlemesi, anlaşılır kılması, dolayısıyla soyut olan bu kavramların günlük-pratik yaşamda yerli yerinde ve doğru bir biçimde kullanılabilir hâle getirilmesidir. Yerli olmayan, ithal edilmiş kavramların bize uyarlanması, yeni bir analize tabi tutulması ve yorumlanması gerekmektedir. Ahlaktan demokrasiye, halk egemenliğine, özgürlüğe kadar bu tür kavramların rasyonel ve

nesnel gerçeklikler çerçevesinde analizlerini idareciler, bürokratlar, teknisyenlerden çok düşünürler, yazarlar yapar. Bu kavramların uygulanabilir ve toplumda yaşatılabilir hâle gelmesi için analizleri, yorumları şarttır. Bu yapılmadığı sürece bireylerin zihinlerinde çok büyük bir kavram kargaşası meydana gelir ve kimse kimseyi doğru dürüst anlayamaz. Bu durum, sosyal problemlerin çözümünde demokratik tartışmayı, diyalogu ve müzakereyi ortadan kaldırır, çatışmacı bir kültürel ortam yaratır. Sonuç olarak problemler çözülmez, kangrenleşir, herkes birbiri ile kavgalı hâle gelir.

Bizim bu kültürel ve düşünsel meselelerimizi artıran bir önemli faktör de geçiş ve yeniden kuruluş aşamasında bulunmamız ve aynı zamanda büyük bir dil sorunu da yaşamış olmamızdır. Bu dönemde, eski kelime ve kavramlarla yenilerinin bir arada bulunması ayrıca bunlara Batı kökenli kelimelerin eklenmesi büyük bir karışıklık yaratmış, bireyler ve kuşaklar arasında çok ciddi bir iletişim sorunu meydana gelmiştir. İnsanların birbirlerini anlayamaması ve kavram kargaşası tehlikeli bir sosyal ve kültürel zemin yaratır. Bu nedenle olsa gerek binlerce yıl önce Konfüçyüs dilin bozulmasıyla her şeyin bozulacağını vurgulamıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Montaigne’in dediği gibi “Doğru tartışmalar ancak doğru tanımlarla başlatılabilir.” İnsanlar ele aldıkları kavramların doğru tanımlarını bilmiyorlarsa, bu konuda zihinleri bulanıksa nasıl sentezlere varacaklar ve gerçekçi çözümler üretebileceklerdir? Onun için bugün Türkiye’de ne kimse kimseyi dinliyor, ne de kimse kimseyi anlıyor. Birbirimizle sürekli boğuşuyoruz, didişiyoruz, çatışıp kavgaya ediyoruz, ama bir türlü anlaşıp uzlaşmıyoruz. Bu politikada da sosyal ve ekonomik konularda da hep böyledir. Onun için neredeyse herkes birbiri ile mahkemelik durumdadır. İstatistikler bunu gösteriyor.

Biraz da olayın tarihsel boyutuna bakalım. Ne yazık ki felsefeyi, Batı’da modern felsefe ve bilimin hızla geliştiği bir dönemde, öğretim kurumlarından, onların eğitim programlarından (medreseler) yaklaşık beş yüz yıl önce çıkarmışız. Dolayısıyla 17. yüzyıldan sonra dinsel alan hariç olmak üzere, halkı Yeniçağ’ın değerleri açısından

aydınlatan, bilinçlendiren düşünürler yetişmemiştir. Hâlbuki modern bilim ve teknolojiye önce modern felsefe doğmuştur. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Batı’da doğa bilimlerindeki hızlı gelişimin yolunu Descartes ve benzeri Yeniçağ’ın ünlü filozofları, metod ustaları açmışlardır. Durkheim onun için “Tefekkür bilimden önce gelir” demiştir (Durkheim, 1986: 51). Bu yeni felsefenin doğrultusunda çağdaş Batı uygarlığı meydana gelmiştir. Felsefî düşünüş kültürden çıkarılınca da geriye çok sığ ve kısır bir düşünce dünyası ve yaşam biçimi kalmaktadır. Osmanlı, dini tefekkürün dışındaki düşüncelere pek itibar etmemiş, eylemi, yaşamayı tercih etmiştir.

Eski kuşaklar gibi bugünün yaşayan kuşakları da sağlam bir düşünce-felsefe eğitiminden geçemedikleri için, onların da zihinlerindeki kavramlar durulaşmamış, yerli yerine oturmamış, sınıflandırılmamış, bu kavramların tarihsel ve sosyokültürel kaynakları netleşmemiştir. Bunlar olmayınca sağlıklı tartışmalar, sentezler yapılamamakta, beklenen uzlaşmalara da ulaşılamamaktadır. Her sorun kronikleşmekte, düşünce ve sosyal hayatta mekanik tekrarlar (diyalektik bir düşünce, tartışma zemini yaratılamadığı için) sürüp gitmekte, herkesin yıprandığı bir kör dövüşü devam etmektedir. Bu verimsiz, gereksiz kavga ortamında doğrularla yanlışlar, sapla saman birbirine karışmakta bireylerin ve toplumun enerjisi boşa harcanmaktadır. Bu durumda toplumda hırsları akıllarından, boylarından büyük ne kadar çıkarıcı, eyyamcı, şarlatanlar varsa (özellikle irfan yoksunu yarı aydınlar) ortaya dökülmekte ve sonuçta demokrasi de onlara yaramaktadır. İnsanların zihinleri karışık, düşünceleri tutarsızlıklarla doluyorsa böyle insanlardan yaratıcı, verimli projeler bekleyemezsiniz. Yeni tasarımlarda bulunabilen insanlar, genişliğine ve derinliğine düşünme becerisini kazanmış ve düşüncelerini bir noktaya teksif edebilen insanlardır. Türkiye’de örneğin bilim alanında, eğitimde, politikada, kültürde ve diğer alanlarda yöneticilere, yeni yetişen gençlere yöntem ve teori düzeyinde rehberlik edecek, onların ufuklarını açacak, düşünce dünyalarını zenginleştirecek filozoflarımız yoktur. Ortalıkta bir sürü kendince ideolog (!) olan ve partizanca düşünen yazarlar, teorisyenler

vardır. Bizim ideologlardan önce, bizi uyaran doğru, nesnel, önyargısız ve eleştirel düşünmeye yönelten, zihnimizdeki tortuların temizlenmesine yardım eden filozoflara ihtiyacımız vardır. Bir toplum felsefeyi küçümsediği ve belirtilen niteliklerde filozofları ve kendi sorunlarına vâkıf sosyal bilimcilerini yetiştiremediği sürece kendi sosyal, siyasal ve kültürel problemlerini çözemez. Dünyadaki her filozof kendi yetiştiği sosyal ve kültürel ortamdan beslenerek ve zamanla kendini geliştirerek evrensellik kazanır. Dolayısıyla filozoflardan önce onu yetiştiren kültürler, toplumlar yararlanırlar.

Felsefe ve Demokrasi

Felsefe kültüründen yoksun olan toplumların “açık toplum” hâline gelebilmesi ve demokrasiyi uygulayabilmesi oldukça zordur. Çünkü “kapalı toplum” un “açık toplum” a dönüşebilmesi için eleştiri ve tolerans kültürünün toplumda yaygınlaşması, kökleşmesi gerekir. Böyle bir kültür de felsefe kültürünü zorunlu kılar. Totaliter ve kapalı toplumlarda demokrasi gerçekleştirilemez. Çağımızda açık toplumun oluşma şartlarını ve bu tarz bir toplum biçimini engelleyen unsurların neler olduğunu Popper, örneğin “Açık Toplum ve Düşmanları” adlı eserinde çok detaylı olarak açıklamıştır (Popper, 1989). Ayrıca bu kitaptaki görüşlerden hareketle söylersek, bizim burada söz konusu ettiğimiz düşünür tipleri ideologlardan ziyade gerçek anlamda filozoflardır. Kendisini ve düşüncelerini belirli bir ideoloji çerçevesinde ele alan, tanımlayan ve bu yönde tezler ileri süren düşünürler de olabilir. Fakat bunların düşünce ve açıklamaları toplumun tümünü aydınlatmaktan uzaktır da. Popper, ideologların dünya düşünce ve uygarlık tarihi içinde sebep oldukları zararlardan da uzun uzadıya bahsetmektedir.

Osmanlı’da medrese dolayısıyla ulema gerek yöneticileri gerekse halkı aydınlatma ve onlara rehberlik etme niteliğini, düzeyini kaybedince toplum çağın dışında kalmıştır. Batı’da Rönesans’tan, 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren oluşmaya başlayan modern felsefe ve bilim bizim ne düşünce dünyamıza ne de öğretim hayatımıza girmiştir.

Dolayısıyla örneğin Descartes'ın Bacon'ın, Galileo'nun, Newton'ın yarattığı yeni düşüncelerden, yöntem ve bilim anlayışlarından bihaber olarak yaşamaya devam etmişizdir. Aslında bilim evrenseldir, dolayısıyla bilim insanları hangi ülkede ve çağda olurlarsa olsunlar onların bir kulakları dışarıda olması gerekir. Yani çağdaş bilimsel gelişmeleri izlemeyen içe kapanan bilim insanları bir süre sonra ister istemez geri kalırlar, kendilerini yenileyemezler. Sonuçta ülkemizde şu olmuştur: Örneğin 18. yüzyıla gelince görmüşüz ki önceleri küçümsediğimiz Hristiyan dünyası her alanda bizi fersah fersah geçmiş ve dolayısıyla bilimde, teknolojiye, ekonomide onların arkasından sürüklenir hâle gelmişiz. Bu nedenlerle bizdeki geri kalmanın en büyük günahı ulemanın dolayısıyla medresenindir. Yani bizim filozoflarımız (gerçi onların yetişeceği zemini yok etmişiz ya), bilim insanlarımız devleti ve toplumu aydınlatma görevlerini yerine getirmemişler veya getirememişlerdir. “Doğada boşluk yoktur” denir. Bu konuda da bir boşluk söz konusu olmamıştır. Oluşan bilgi, düşünce ve rehberlik boşluğunu yetersiz ve ehil olmayan insanlar, bilimin şarlatanlığını yapan bilgi tüccarları kaplamıştır. Sonuç olarak da yoğun bir cehalet topluma egemen olmuş ve her türlü yeniliğin önü tıkanmıştır. Bu tıkanmanın önü açılmadan çağdaş uygarlığın yaratıcı bir ortağı olamayız. Düşüncesi, bilgisi, becerisi elverişli olan her Türk aydını hem maddi hem de manevi alanda toplumu yaratıcı, üretici ve daha aydınlık bir aşamaya ulaştırabilmek için çaba harcamak zorundadır. **Şubat 2015**

Kaynaklar

Durkheim, Emile, Sosyolojik Metodun Kuralları, Çeviren Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986.

Meriç, Cemil, Umrandan Uygarlığa, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977.

Popper, Karl, Açık Toplum ve Düşmanları Cilt I, Çeviren Mete Tuncay, Cilt II, Çeviren, Harun Rızatepe, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

TÜRKİYE’DE MESLEK AHLAKI VE POLİTİKANIN CAZİBESİ

Politikaya Olan İlg

Türkiye’de insanların günlük konuşma ve davranışlarına bakıldığı zaman, en dikkat çeken özelliklerden biri olarak, herkesin büyük bir ciddiyetle ve bir tutku derecesinde olmak üzere politika ile ilgilendikleri görülür. Bu durum demokratik sistemin varlığı, işlemesi ve başarısı açısından iyi bir özelliktir, gereklidir ve yararlıdır. Yöneticilerin seçimle geldiği bir yapı içinde tüm bireylerin toplum sorunları ile ilgilenmeleri kadar doğal bir şey olamaz. Ancak Türkiye’deki durum ise çok abartılı ve o nedenle de patolojiktir. Herkesin her yer ve zamanda her konu konuşulduğunda olayı hemen günlük politik düşünce ve uygulamalara dayandırması, bireysel, mesleki konuları bile politik söylemlerle karıştırarak açıklaması, yorumlaması normal bir durum değildir.

Bu noktada demokratik sistem içinde seçimler yolu ile belirli politik statülere gelenlerin, bu tür görevler üstlenenlerin ayrı tutulması gerekir. Politik düşünceler üretmek ve politik eylemlerde bulunmak bir süreliğine de olsa ilgili kişilerin sürekli yaptıkları bir iş hâline gelmiş olabilir. Gayet tabii bu kişiler yaptıkları işe odaklanmak zorundadırlar.

Meslek Edinme ve Meslek Ahlakı

Çağdaş toplumlara bakıldığı zaman, bireylerin büyüme ve gelişmelerini, ilköğretim dönemini geçtikten sonra, ister ortaöğretim ister yükseköğretim düzeyinde olsun bir mesleğe yönelik olmak üzere öğrenimlerini tamamladıktan sonra seçilen bir meslekte, işte çalışmak durumunda oldukları görülür. Bu hem bireysel hem de toplumsal açıdan ekonomik ve sosyal bir zorunluluktur. Meslek denilen şey de

bir insanın ekonomik ve sosyal iş bölümü açısından kendi yaşamını devam ettirebilmek için sürekli olarak yaptığı bir işi ifade eder. Her meslek de kişilerden belirli bilgi ve beceriler, yetenekler ister. Ayrıca meslek edinmek için bireyin uzun bir yetiştirme sürecini de yaşaması lazımdır. Bu nedenlerle insanların ömürlerinin en büyük kısmını seçtikleri mesleklerinde geçirmeleri söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bireylerin tüm ihtiyaçlarını karşılamak, hayatta başarılı ve mutlu olmak bakımından mesleklerine tutku ile bağlanmaları gerekmektedir. İşin büyüğü küçüğü, iyisi kötüsü olmaz. Yeter ki o iş sevilerek yapılsın ve o işin yapan tarafından anlamı, işlevi iyi algılandsın. Onun için M.Ö. dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan Xsentius, “İşinle ne kadar küçük olursa olsun ilgilen; hayattaki dayanağın odur. Seveceğin bir iş seçersen yaşamında bir an bile çalışmış ve yorulmuş olmazsın. İşini öyle sev ki, başarıların bedenini ve yüreğini güçlendirirken verdiklerinle de yepyeni hayatlar başlatmış olsun” demiştir. Mutluluğun temelinde ihtiyaçlarımızın karşılanması ve bir işe yaramış, bir etkinliği, eylemi gerçekleştirmiş olmak vardır. Aslında insanlar ürettikleri oranda mutlu olabilirler. Bu anlamda meslek, insanın kendisini gerçekleştirmesi, bedensel ve zihinsel-duygusal enerjisini somut ve yararlı bir nesneye, olaya dönüştürmesi demektir. İnsan yaptığı işle, tüm ruhsal ve bedensel enerjisini, istidat ve yeteneklerini seferber etmiş ve böylece en büyük ihtiyacını karşılamış olur. Bu nedenlerle çalışmak bazı inanç sistemlerinde bir ibadet, bazı düşünce sistemlerinde de insanı en çok yücelten etkinlik olarak kabul edilir.

Mesleklerine tutku ile bağlanan insanlar her alanda üretken ve yaratıcı olurlar. Böylece büyük bir doyum sağladıkları için de kendileri ile barışık, huzurlu ve mutludurlar. Psikologlar işlerine yoğunlaşan insanların sağlanan doyum nedeniyle ruh sağlığı bakımından daha sağlıklı olduklarını belirtmektedirler. Bu insanların hem kendilerine karşı hem de toplumun onlara karşı güvenleri tamdır. Dolayısıyla onların sosyal ilişkileri de güçlüdür; büyük bir sosyal saygınlıkları vardır. Tüm bu nedenlerle genel ahlak içinde bireylerde bir meslek ve iş ahlakının gelişmesi için aile ve eğitim kurumları

büyük çaba sarf etmek zorundadırlar. İş ve meslek ahlakı gelişmemiş toplumlarda üretim, ekonomik kalkınma beklenen düzeyde olmaz. Bu durumda olan toplumlarda üretilen mal ve hizmetlerin kalitesi ile birlikte verimlilik de düşer. Durkheim ekonomik gelişmede iş disiplininin önemini ilk vurgulayanlardan birisidir (Durkheim, 1962). Aynı şekilde Weber de ekonomik kalkınmada meslek ahlakının önemine “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” adlı eserinde dikkat çekmiştir (Weber, 1985). Weber’e göre bir işin, mesleğin ister uhrevi ister dünyevi bir kaynağa bağlı olarak büyük bir ciddiyet ve sorumlulukla yapılması gerekir.

Sanayileşme ve Kentleşmenin Yarattığı Yeni İş Ahlakı

Avrupa ülkeleri içinde Almanya’nın hızla sanayileşmesinde, kalkınmasında yukarıda belirttiğimiz bu yeni iş ahlakının çok büyük katkısı olmuştur. Böylesine bir meslek ahlakını benimsemeyen toplumların diğer şartlar ne kadar elverişli olursa olsun çağdaş üretim düzeyine ulaşmaları mümkün değildir. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere bakıldığı zaman bunun örnekleri çok görülür. Unutmamak gerekir ki büyük kültür ve uygarlık eserleri mesleki tutkusu olan insanların ürünüdür. İnsanın bir iş veya meslekteki verimliliği ona olan bağlılığı ile orantılıdır. Sanayileşme ve hizmet sektörünün genişlemesi, büyümesi ile birlikte toplumlar hızla kentleşmişlerdir. Bu alanlar da tarım sektörüne, kırsal yaşama göre zamanın daha dakik, rasyonel kullanılmasını zorunlu kıldığı için, her işin birbirine bağlı olarak bir bütünlük ve süreklilik içinde yapılmasını gerektirdiğinden, bu süreç kendiliğinden bir “iş disiplini”nin yaratılmasına yol açmıştır. Sanayi ve hizmet sektörü gevşeklige, işlerin uzun bir zamana yayarak yapılmasına, niteliği gereği, izin vermez. Batı’da özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan hızlı sanayileşme ve kentleşme bu şartlara bağlı olan ve belirli bir sosyoekonomik zorunlulukları, ilkeleri bulunan yeni bir meslek ahlakının doğmasını meydana getirmiştir. Bu dönemde Durkheim ve Weber gibi sosyologların meslek ahlakı üzerinde durmaları boşuna veya bir tesadüf değildir. Weber’in “Vakit nakittir”

vurgusu bu sosyoekonomik ortamın ürettiği bir iş ve ekonomi ilkesidir. Dünyadaki örneklerle bakınca görülür ki böylesine bir meslek ahlakını benimsemiş ve uygulamış ülkeler hızla sanayileşmişler, kalkınmışlar; belirttiğimiz ekonomi ilkesini ve ciddi bir meslek ahlakını benimsememiş ülkeler ise daha geç kalkınmış ve sanayileşmişlerdir.

Türkiye’deki Durum

İcra edilen mesleğin birey ve toplum açısından anlamını, önemini özetle vurguladıktan sonra şimdi Türkiye’deki duruma bir bakalım. Genel bir kanı olarak belirtelim ki ülkemizde iş ahlakı ve disiplini pek yerleşmemiştir. İnsanlarımızın çoğunluğu işlerine büyük bir sevgiyle, coşkuyla yaklaşmaz. Yaptığımız işin hem kendimiz hem de toplum için maddi-ekonomik ve psikolojik açıdan ne kadar anlamlı, gerekli ve önemli olduğunun bilincini taşımayız. Başka nedenlerle birlikte belki de kendi işimize gereği kadar yoğunlaşmadığımız için zihnimizi meşgul edecek başka şeyler arıyoruz ve en çok da politik tartışmaları uygun buluyoruz. Bu noktada politika herkes için büyük bir cazibe merkezi oluşturmaktadır. Hâlbuki politikadan önce “iş”, “meslek” gelir. Toplum içinde insanlar tanımlanır ve konumları belirlenirken politik eğilimleri değil, yaptıkları işler, meslekler dikkate alınır; bu özelliklerine bakılır. Fakat yaşadığımız dönemde bireyleri değerlendirirken işi gücü bırakıp her konuda olmak üzere politik eğilimlere, tercihlere göre hareket ediyoruz.

Toplumdaki bu politizasyon hem sosyolojik analizler hem de sosyal ilişkiler, sosyal güven duygusu ve uzlaşma, diyalog gibi önemli kavramlar açısından çok tehlikeli sonuçlar yaratacak boyuttadır. Toplumdaki kurumların amaçları, işlevleri dolayısıyla kulvarları farklıdır. Bunları değerlendirirken analitik bir yöntem izlemek gerekir. Tüm değerleri, kurumları, sorunları ve konuları hep politik bir renge boyayarak ele alıp tartışmak çok büyük bir kültürel kısırlığın varlığını gösterir. Bu durum insan ilişkilerini tek boyuta indirir, düşünsel yaratıcılığı, genişliği, verimliliği önler. İnsanlar toplumda ürettikleri

yani mesleki başarıları ve ürünleriyle değerlendirilirler; öyle olması gerekir. Toplumlari ileriye götüren onların ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmelerini sağlayan bu alanlardaki verimlilikleridir. Zamanında modernleşen ülkelerde kalkınma, sanayileşme böyle gerçekleşmiştir. Üstelik kendi mesleklerinde başarılı olmayan insanlar politikada hiç başarılı olmazlar. Sosyal ve ekonomik yaşam sadece politikadan ibaret değildir. Politika toplum için önemli ve gereklidir, ama o toplumsal kurumlardan ancak bir tanesidir. Tüm insan ilişkilerini siyasete indirgeyemeyiz. Yirminci yüzyılın önemli filozoflarından olan Russell da evrensel kültür ve uygarlığın mesleki yaratıcılığı, verimliliği en yüksek düzeydeki bireylerin eseri olduğunu vurgulamıştır. Russell'a göre kültürel değerleri "kitleler" değil, merakı, yaratıcılığı ve bireysel çabası, başarıları olan insanlar üretebilirler (Russell, 1969). Bu ise, sadece politikaya odaklanmayı değil, bir işe, mesleğe odaklanmayı gerektirir. Zaten politikacılık başlı başına bir meslek de sayılmaz. Uygarlık açısından bakıldığında, toplumlar politik ve askeri başarılarından önce ürettikleri kültür ve uygarlık değerleri ile anılırlar ve övünürler. Çünkü uzun ömürlü ve kalıcı olanlar bunlardır.

Ülkelerin eğitim sistemleri yeni yetişen kuşakları, öğrencileri yaratıcı, üretken birer meslek insanı olarak yetiştirmek zorundadır. Nedense bizim insanımız bireysel ve mesleki başarıları konuşmaktan çok düzeysiz, sıkı politik tartışmalarla vakit geçirmeyi pek sever. Halbuki bu tür tartışmaların hiç kimseye bir faydası da yoktur, olamaz da. Galiba insanoğlu doğadaki olayları, nesneleri yönetmek, kontrol etmekten çok kendi türünden, soyundan olan varlıkları yani diğer insanları yönetmekten haz duyuyor. Bu duygu bazı insanlarda bir tutkuya dönüşebiliyor. Ayrıca Türk siyasi tarihine bakarak söyleyebiliriz ki, Türkler üretici olmaktan çok yönetici olmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle olsa gerek, halk arasında "Baş ol da istersen soğan başı ol" denmiştir. **Ocak 2015**

Kaynaklar

Durkheim, Emile, Meslek Ahlakı, Çeviren, Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962.

Russell, Bertrand, Eğitim ve Toplum Düzeni, Çeviren, Nail Bezel, Varlık, Yayınları, İstanbul 1969.

Weber, Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çeviren, Zeynep Arıoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1985.

TOPLUMUN BİLİNÇALTI VE KİTLE HAREKETLERİ

Bireyin ve Toplumun Bilinçaltı

Bireylerin yaşamında bilinç kadar bilinçaltının da önemli bir yeri vardır. Bilinçaltı, bilince yansıyan ve kişiyi etkileyen olayların kaydedildiği veya sonra kullanılmak üzere gerekli gereksiz, eski ve yeni her şeyin saklandığı, hem bir depo, hem de bir enerji kaynağı olarak tanımlanabilir. Bilinç âdeta bilgisayar gibi her şeyi kaydeder ve kendiliğinden bu depoya aktarır. Uğruna kavgalar edilen düşünceler, özelemler, acı ve tatlı anılar âdeta demlendirilmek üzere bilinçaltına bırakılırlar. Bireyde fazla iz bırakmayan, önemli bir sarsıntı yaratmayan bilgiler, duygular ve yaşantılar zamanla silinebilir, kayıttan düşebilir.

Ancak ciddi duygusal travmalar, kırılmalar yaratan olaylar kalın harflerle ve altı çizilerek bilinçaltına kaydedilir ve bunların oradan silinmesi neredeyse imkânsızdır. Bu tür yaşantıların bilinçaltında kalıcı hâle gelmiş izdüşümleri, derinlere işlemiş kökleri vardır. Bunlar zaman içinde iyice tortulaşır ve kişiyi rahatsız eden duygusal unsurlar, öfkeler hâline gelebilirler. Söz konusu duygusal birikintiler, kişinin günlük yaşamı çok gelgitli ve acılı değilse, hayat normal akışı içinde devam ediyorsa bireyi pek rahatsız etmezler. Uyuyan ve küllenen tortular olarak orada sessizce varlıklarını korurlar. Önemli bireysel ve toplumsal gerilim ve çatışma dönemlerinde ise, değişik nedenlerle bilinçaltının uyandırıldığı zamanlarda söz konusu depoda dura dura iyice irileşmiş, kişiye yük hâline dönüşmüş bu duygusal tortular bilince çıkar ve sonuçta kişiyi olmadık ve istenmeyen davranışlara yöneltir. Kısaca bilinçaltı kişinin en kirli ve mahrem duyguları ile birlikte, arzularının, hatta hayallerinin bulunduğu bir mahzen gibidir.

Yerin altındaki fay tabakalarında, kırıklarında biriken jeolojik-statik enerji gibi bunlar da değişik araçlar ve mekanizmalarla günlük yaşantıya yansıtılınca, bir deprem gibi bireye zarar verir, onun olmadık, umulmadık eylemlere yönelmesine sebep olur. Normal zamanlarda ve günlük davranışlarımız açısından bilinçaltındaki enerjiden yararlanmak, ondan etkilenmek kaçınılmazdır, gereklidir ve olağan bir durumdur. Ancak, bireysel ve toplumsal nitelikli olmak üzere bazı duygu yoğunluğu fazla olan heyecanlı, gerilimli ve çatışmalı ortamlarda bu zihinsel bölgenin harekete geçirilmesi tehlikelidir. Çünkü burada uyur hâlde duran çok büyük ve yoğunlaşmış bir enerji bulunmaktadır.

Bireylerdeki böylesine bir bilinçaltı olgusu toplumlarda da mevcuttur. Toplumsal bilinçaltı üzerinde ilk çalışanlardan birisi Carl Gustav Jung'dur. Jung (1875-1961) bu kavramı “kolektif bilinç” olarak ifade etmiştir. Toplumun bilinçaltı aynı zamanda ilgili toplumun tarihsel geçmişi ve sosyal hafızasını kapsar ve ondan kaynaklanır. Orası sosyal ve kültürel bir havuz, tecrübe olarak toplum için çok önemli bir rehber, düşünce ve eylem kaynağıdır. Toplamların yaşam serüveninde, tarihinde yaşanan tüm etnik, dinsel, ekonomik ve siyasal çatışmalar, krizler, çöküntüler onların bilinçaltına yerleşmiştir. Bunlar tek tek bireylerin bilinçaltına da yansır orada da kendilerine bir yer bulur ve birey-toplum ilişkilerinde belirli zamanlarda yüzeye çıkarak bir toplumsal çatışmanın, kavganın fitilini ateşleyebilir. Bireylerin bilinçaltı büyük ölçüde toplumsal bilinçaltından beslenir. Yeraltındaki fay hatlarında olduğu gibi toplumların bilinçaltında da yukarıda belirtilen duygusal sosyal travmalar benzer bir enerji üretir. Dolayısıyla bireylerdeki gibi toplumlarda da bu tür enerjinin harekete geçirilmesi çok tehlikeli sonuçlara yol açar. Toplumsal bilinçaltı uzun bir geçmişin, tarihsel olayların sonucunda oluşur. Her toplumun bilinçaltını meydana getiren hatıralar, sosyal ıstıraplar farklılık gösterir. Çünkü her toplum aynı sıkıntıları çekmemiş olabilir.

Kitle Hareketleri

Sosyoloji ve sosyal psikolojideki anlamıyla kitle hareketleri denilince önceki paragraflarda bahsettiğimiz kaynaklardan beslenen ve belirli özellikler taşıyan kitlesel eylemler, sosyal olaylar kastedilir. Çağımızda özellikle demokratik toplumlarda çeşitli amaçlarla sık sık yapılan gösteriler, protestolar, toplantılar, toplu yürüyüşler söz konusudur. Bu kolektif eylemler kaçınılmazdır ve gereklidir de. Bu tür kolektif eylemlerin bir kısmı, nispeten rasyonel, hukuki bir organizasyona, temele dayanır. Bunların amaçları, sınırları, zamanı, süresi, eylem sırasında yapılacaklar, katılanlar vb. hususlar önceden belirlenmiştir. Toplu yürüyüş ve gösteri sırasında belirlenen kurallara uyulur, bunlara aykırı olan davranışlara izin verilmez. Sonuçta derli toplu, hukuka da uygun düşen ve düzenli bir toplu gösteri yapılmış olur. Burada, katılanların belirli bir homojenliği vardır ve grubun da belli bir bilgi ve bilinç düzeyinde bulunduğu söylenebilir. Katılanlar birtakım anlamlı ve rasyonel, somut talepleri, düşünceleri dile getirmek için bir araya gelmişlerdir. Çağdaş toplumlarda bu tarz ve nitelikte her gün sayısız denecek kadar çok toplu gösteriler yapılmaktadır. Sendika ve meslek kuruluşlarının toplumsal ve mesleki dileklerini yansıtan, ayrıca ekonomik, kültürel, dinsel, siyasal nitelikli farklı kuruluşların organize edip gerçekleştirdikleri meydan mitingleri, yürüyüşler, kapalı salon toplantıları bu tür toplu hareketlere örnek gösterilebilir. Dolayısıyla belirtilen nedenlerle bunlarda genel olarak ciddi sosyal sorunlar yaşanmaz ve bu eylemlerden dolayı da toplum bir gerilime girmez. Böylece toplumda ilgili soruna ilişkin bir kamuoyu yaratılır ve söz konusu sorun veya olay hakkında da toplum bilgilendirilmiş olur.

Bizim burada gündeme getirdiğimiz kitle (yığın) hareketleri ise farklı nitelikler taşıyan ve ikinci grubu oluşturan toplumsal eylemlerdir. Bunlarda hem şekil hem de nitelik bakımından önemli farklar vardır. Buradaki “kitle” rasyonel, nispeten homojen, kontrollü, somut bir amaca göre ve bir plan dâhilinde hareket eden gruptan çok farklıdır. Öncelikle bu tür kitlelerde bireylerin ve toplumun bilicinden

çok bilinçaltı harekete geçirilmiş durumdadır. Bunların da belirli amaçları, odaklandıkları konular, liderleri vardır; ama burada kitle rasyonel bir tutuma göre değil, çoğu zaman geçmişe dayanan ve derinlerden gelen duygusal birikimlerin, heyecanların, öfkelerin yönlendirmesi, itmesi ile hareket etmektedir. Kitle patolojik hâle gelmiş bir duygu yumağını andırır. Kitleye akıl, sağduyu değil, yoğunlaşmış öfkeler, önyargılar, kinler, kompleksler hâkimdir. Zaten insanlara öfke egemen olunca akıl uçar gidermiş. Bu özellikleri ile kitleler kapakları açılmış barajlara benzerler. Böylesine bir sel artık kontrol edilemez. Bu kör güç her şeyi yakıp yıkabilir, çabuk yön değiştirebilir, dolayısıyla hem yapıcı hem de yıkıcı olabilir. Kitleleri harekete geçiren, eyleme dâvet eden liderler de artık onları dizginleyemezler. Onlar, bayır aşağıya giden ve freni patlamış yüklü bir kamyon gibi rastgele gider ve önüne çıkan her şeyi sürükler, yıkar, ezer.

Toplumsal bilinçaltı kendini en net biçimde yığın hareketlerinde gösterir. Bu eylemlerde toplumsal bilinçaltı somutlaşır, kendini, niteliklerini ifade imkânı bulur. Bireysel bilinçaltı ile toplumsal bilinçaltı kitle eylemlerinde kesişir. Bu iki bilinçaltı birbirini etkiler, kamçılar ve böylece daha büyük bir toplumsal vurucu güç oluşur. Bu hareketlerdeki yıkıcılık biraz da bu örtüşmeden kaynaklanır. Tekil hâlde iken çok sakin, kontrollü olan bireyler kitle içinde canavarlaşabilir. Bunlar kendilerinden hiç beklenilmeyen davranışları sergileyebilirler. Yapısal değişmelerini tamamlayamamış, sanayileşememiş, bütünleşememiş sonuçta tam olarak çağdaşlaşamamış geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerde ekonomik-sınıfsal, etnik, dinsel, kültürel ve siyasal nitelikli olmak üzere ve tarihsel arka planı bulunan aynı zamanda güncelliğini koruyan birçok gerilim ve çatışma nedeni vardır. Bunlar yukarıda bahsettiğimiz gibi toplumun bilinçaltında psikolojik dinamikler olarak varlıklarını korurlar. İşte siyasi liderler veya kanaat önderleri bireyleri herhangi bir nedenle sokağa çağırır yığınlaştırırsa toplumda çok yaygın şiddet ortamı yaratılmış olur. Bu ortamlarda toplumda duygu ve düşünceleri bastırılmış, çıkarları gözetilmemiş, mağdur edilmiş,

mevcut düzene düşman hâline getirilmiş ne kadar marjinal grup varsa bunlar da kitle ile bütünleşirler ve sonuçta bu yığınların tahribatı en yüksek seviyeye çıkmış olur. Başı sonu belli olmayan amacını, işlevini de tam netleştirememiş yığınlar toplumun gelişmesi, dönüşümü açısından genellikle pozitif değil, negatif sonuçlar yaratırlar. Çünkü bunlar kamu düzenini derinden sarsar, tehlikeli ve sonu belirsiz bir kaosa sebep olabilirler.

Niteliklerini belirtmeye çalıştığımız “kitle” hâline gelen kalabalıklar, topluluklar bilincin değil bilinçaltının emrindedirler. Bu tür kitlelerde topluma ve çevreye yönelik olan ve bilinçaltının derinliklerinden süzülüp gelen tüm yıkıcı duygular harekete geçer. Kitle bireyleri âdeta bir cezbe durumuna sokar. Yığınlar toplumların özellikle büyük kriz, gerilim ve çatışma dönemlerinde çok görülürler. Kitleleri en çok politikacılar bir politik amacı gerçekleştirmeye yarayan politik bir araç, birilerini yola getirmekte, korkutmakta kullanılan bir vurucu güç olarak harekete geçirirler. Ancak belirttiğimiz gibi bunlar kısa süre içinde kontrolden çıkarlar ve beklenmeyen olaylara, acılara yol açarlar. Onların en belirgin özelliklerinden biri de şiddete başvurmalarıdır. Şiddetin başladığı yerde ise normal siyasetin kuralları, araçları işlemez hâle gelir ve etki-tepki mekanizması gereği toplumda bir şiddet sarmalı ortaya çıkabilir. Onun için akıllı ve toplum psikolojisinden az çok anlayan politikacılar toplulukları “kitle” hâline getirmek istemezler. Acemi, hırsı aklından çok ötede olan politikacılar bu aracı kullanırlar sonuçta da büyük toplumsal felâketlere yol açmış olurlar. Yapısal değişmelerini tamamlayamamış bazı toplumlarda bu tür siyasal örgütlenmeler ve siyasal partiler kitleleri kullanmayı bir politik yöntem olarak benimsemekte ve uygulamaktadırlar. Fakat belirttiğimiz gibi bu çok tehlikeli ve demokrasiye de aykırı olan bir sosyal, siyasal yöntemdir. Ayrıca totaliterliği bir ana ilke olarak öne çıkaran bazı ideolojiler de (komünizm, faşizm gibi) kitle hareketlerini, şiddeti bir yöntem olarak kullanmışlardır.

Politik sorunlar diyalogla ve siyasetin normal araçları ile çözülmelidir. Toplumun bilinçaltı ile oynamak, sokağı harekete geçirmek çok risklidir. Nasıl bir sonuç meydana geleceği önceden kesinlikle tahmin edilemez, bilinemez. Hareketi başlatanlar bu eylemlerin altında kalırlar. Örneğin son dönemde ülkemizde bir siyasal parti siyasal bir sorun ve çatışmadan dolayı halkı sokağa davet etmiştir. Sokağa inen ve bir “kitle” hâline gelen kalabalıklar amacı aşp ortalığı savaş alanına çevirince bu daveti yapanlar kısa süre sonra “Biz sokağa inin, bu sorunu dillendirin dedik ama şiddet uygulayın demedik” ve “Biz bunları kontrol edemiyoruz” türünden açıklamalar yapmaya başlamışlardır. Mevcut şartlardan dolayı böylesine bir öfke yumağı hâline gelen yığınların liderleri tarafından ne zaman ve nerede kontrol altına alındığı görülmüştür? Burada ya gerçekten bir kasıt, plan ya da çok belirgin bir acemilik, bilgisizlik ve öngörüsüzlük vardır. “Kurt dumanlı havayı sever” denir. Gayet tabii Türkiye’de ne kadar sıra dışı illegal örgüt varsa bunların hepsi sokağa dökülmüş ve rasyonel, hukuka uygun olmayan ne kadar eylem türü varsa sergilenmiş ve dehşet verici ölümler, yakıp yıkmalar gerçekleştirilmiştir. Politikada şiddeti geçerli bir araç kabul edenler büyük ölçekli bir kumar oynamış olurlar ve yakıcı sonuçlarına da katlanmak zorunda kalırlar. Demokrasi şiddeti kesin bir biçimde reddetmektedir. Bu anlayış çağımızın çok önemli bir kültür ve uygarlık niteliği, değeri ve gereğidir. Demokratik düzen ve demokrasinin ilkeleri, kuralları böyle bir yaklaşımı gerektirmektedir. Sonuç olarak şunu da vurgulayalım ki, bu nedenlerle politikacıların tarihle birlikte, sosyoloji ve sosyal psikoloji bilgilerine ihtiyaçları çok fazladır. **Aralık 2014**

KADIN CİNAYETLERİ ÜZERİNE

Kadınları En Yakınları Öldürüyor

Son birkaç yıldır âdeta bir salgın gibi, neredeyse her gün bir kadın erkekler tarafından öldürülmektedir. Bu cinayetlerde ölen kadınlarla öldüren erkekler arasında evlilik veya sevgili olma gibi ilişkilerin varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla cinayetlerde bu evliliklerin ve evlilik öncesi yaşanan flörtlerin devam ettirilmesi veya ayrılma, boşanma konularında taraflarda oluşan tercih ve karar farklılıkları birinci derecede rol oynamaktadır. Bazen iki tarafın aileleri de bu tartışmalara, kavgalara karıştıkları için durum daha dramatik bir hâl almaktadır. Sonuçta bu tür olaylarda kadınlar hep yakınları tarafından öldürülmektedirler. Kadın cinayetlerinin bu kadar yaygın olması, söz konusu olgunun toplumsal bir sorun hâline geldiğini gösterir.

Gerçekte her toplum aşamasında aile ve toplum içinde kadının statüsü, rolü ve saygınlığı farklı olmaktadır. Örneğin feodal toplumda, sanayi toplumunda ve bilgi toplumunda kadın-erkek ilişkilerinin niteliği farklıdır. Bu ilişkiler kendilerini, en yoğun biçimde evlilik tipleri ve aile yapılarında gösterir.

Türk Kadını Bireyleşiyor

Türk toplumunun bulunduğu aşamada, (toplumumuzda belirtilen her üç aşamanın da belirli bölgelerde var olduğu gözlenmektedir) bu cinayetlerden her birinin özel ve genel birçok nedeninin olduğu söylenebilir. Ancak bunların geneline bakıldığı takdirde, toplumumuzun geldiği aşamanın özellikleri açısından, temelde en önemli sosyolojik sebebin “Türk kadınının bireyleşmesi” olduğu görülür. Söz konusu olgunun arkasında da Türkiye’deki sanayileşme, kentleşme ve demokratikleşme süreçleriyle birlikte yaşanan İletişim-Bilişim Devrimi’nin etkileri vardır. Evet, bu toplumsal süreçlere bağlı olarak Türk kadını artık bireyleşmektedir. Bu gelişmeler, başka

alanlarda olduğu gibi kadın-erkek ilişkilerini, cinsellik algılarını değiştirmekte ve dolayısıyla aile yapılarında köklü değişikliklere yol açmaktadır. Türkiye'nin bazı bölgelerindeki kadına ilişkin yargılarla geleneksel aile görenekleri belirtilen gelişmelerle çelişmekte ve çatışmaktadır. Ayrıca bu noktada vurgulanmalıdır ki, kadın ve aileye ilişkin geleneksel bakış açıları ile Türk erkeğindeki “kadın algısı” sözü edilen cinayetlerde çok önemli bir faktör durumundadır.

Genel olarak ve özellikle bazı bölgelerde ve alt kültürlerde Türk erkekleri henüz kadınlardaki bu bireyleşmeyi kabullenip hazmedememişlerdir. Bireyleşmenin en önemli psikososyal işareti “otonom” bir kişiliktir. Bu kişiliğin ilk göstergesi de alınan kararlarda bireysel iradenin, tercihlerin ön planda olmasıdır. Ek olarak tüm dünyadaki feminist düşünceler, akımlar da bu süreçte etkili olmakta ve bu tür bilgiler, bilinçlenmeler hızlı bir iletişim mekanizması içinde kısa zamanda herkese ulaşmakta ve kadınları hızla etkilemektedir. Böylece kadınların aile, eş ve erkek kavramlarına ilişkin bakış açıları, görüşleri hızla farklılaşmaktadır. Örneğin dünyadaki feminist hareketler kadınları (Türk kadını dâhil) eskiye göre cinsellik ve evlilik konularında daha eşitlikçi ve özgürlükçü yapmaktadır.

Türk toplumunda kadın ve aile kavramları bakımından tarihsel olarak bir anaerkil damar vardır. Buna göre kadın aile düzeni içinde çocukların haklarını korumak açısından oldukça etkindir ve örneğin “amca”dan çok kadın tarafı yani “dayı” önemlidir. Onun için hâlen devlet dairelerinde, bir kurumda iş takibi çerçevesinde, “Onun dayısı var” veya “Senin o kurumda bir dayın var mı?” türü ifadelerle sıkça rastlanır. Fakat zaman içinde toplumumuzda yerel ve evrensel birçok nedenlerle ailede ataerkil ve babaerkil özellikler egemen olmuş ve erkeğin statüsü çok güçlenmiştir. Bu çerçevede sanayileşme, kentleşme ve demokratikleşme gibi süreçler aile içinde erkekten çok kadınları etkilemiş, onların rol ve statülerini (kadınların lehine) değiştirmiştir. Sosyal ve kültürel değişme ile birlikte özellikle kadınların ekonomik ve sosyal yaşama yoğun olarak katılmaları kadınları özgürleştirdi, güçlendirdi. Gerçekte kadının bireyleşmesi önemli bir modernleşme kriteri ve dinamiğidir de.

Sosyokültürel Bir Sorun

Kadın-erkek farklılığının, ilişkilerinin öncelikle fiziksel, cinsel bir boyutu vardır. İkinci olarak psikososyal ve sosyokültürel boyutu en az onun kadar önemlidir. Bahsettiğimiz cinayetler bu ikinci boyutla ilgilidir. Nedenler üzerinde yukarıda biraz durduk. Şimdi de kısaca bu sorunun çözülmesine değinelim. Önce şu sosyolojik gerçek vurgulanmalıdır: Kadınlara hukuk sisteminin, yasaların verdiği haklar, yüklediği nitelikler, işlevlerden çok kültürün yüklediği roller ve niteliklerle erkeklerin zihnindeki kadın algısı önemlidir. Örneğin hâlen Türk erkeklerinin çoğu karısını bir “mal” gibi görmekte ve o şekilde sahiplenmektedir. Bu mal kavramı “kendi malımsın” şeklinde türkülere girmiştir. Binlerce yıllık bir düşünce tarzı zihinlere bir demir döküm gibi yerleşmiştir. Zaman zaman güzelce bir kız veya kadın için bazı kimseler “Allah sahibine (!) bağışlasın” derler. Bu bakış açısı kadının bireyleşmesi ile çelişmektedir. Dolayısıyla belirtilen bu düşünce yapıları ve erkeklerdeki geleneksel algı değişmeden kadının yasal statüsünün değiştirilmesi fazla bir anlam ifade etmemekte, kadınlara yönelik şiddet önlenememektedir. Sorun yasal eşitliklerde değil, zihniyetteki tanımlar ve kabullerdedir. Onun için sorun sadece yasal tedbirler ve güvenlikçi (polisiye) bir yaklaşımla çözülemez. Bu tedbirler pratikte kaçınılmaz ve gereklidir, ama zihniyetteki değişimin gerçekleşmesi için uzun zamana ihtiyaç vardır. Zihniyet değişimleri ise kısa zamanda olmaz. Bireylerin dolayısıyla toplumun ekonomik ve sosyal yapısı değişmeden mevcut geleneksel yapının oluşturduğu zihniyet de değişmez. Zihniyet, içinde bulunulan fiziksel-maddi ve sosyoekonomik şartlarla doğrudan ilişkilidir. En rasyonel ve sosyolojik tedbir, Türkiye’deki sanayileşmenin, kentleşmenin ve demokratikleşmenin hızlandırılması ile birlikte, bu sosyal süreçlerin kapsamlı olarak iç içe yürütülmesi ve tüm ülke düzeyine yayılmasını sağlamaktır. Tabii eğitim ve medya yolu ile bilgilenme ve bilinçlenmenin de önemli olduğunu hesaba katmak gerekmektedir.

Kasım 2014

POLİTİKA NEDİR?

Türkiye’deki Durum

Türkiye’de her ortamda ve herkes tarafından en çok tartışılan kavram “politika” (siyaset) kavramıdır. Biz bu makalede etimolojik bilgi vermekten çok politikayı, bir sosyal eylem ve etkinlik olarak ele alıp irdelemek, analiz etmek ve bazı özelliklerine dikkat çekmek istiyoruz. Çok tartışılan bir kavram ve etkinlik alanı olmasına karşılık politika kendi sınırları içinde ve kendi muhtevası çerçevesinde değil, başka sosyal kavram ve değerlerle, kurumlarla, hatta bireysel, sübjektif duygu ve düşüncelerle karıştırılarak konuşulup değerlendirilmekte, oldukça yüzeysel ve uluorta yargılarda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kavram üzerinde sonsuz denecek kadar çok zihinsel kurgu yapılmakta, sürekli soyut bir spekülasyon ortamı yaratılmaktadır.

Konunun sınırları çizilmediği ve konuya nesnel, analitik bir şekilde yaklaşmadığı için de sapla saman birbirine karışmakta kimin doğru kimin yanlış şeyler söylediği tespit edilememekte, sonuçta gerçek kaybolup gitmektedir. Siyasi tartışmalar bir münazara mantığı, tekniği çerçevesinde ele alınmakta kişi ve kurumları bir yıpratma aracı olarak kullanılmakta, toplum açısından umulan uzlaşmalar, sentezler ortaya çıkmamaktadır. Politikaya sürekli bir belirsizlik, muğlaklık, verimsizlik, sonuçsuz suçlama ve demagoji hâkim olmaktadır. Öncelikle ülke aydınlarının, medyanın bu kavramın ve sosyal etkinliğin netleştirilmesinde birinci derecede görevli olduğunu vurgulamak gerekir. Bu düşünsel karmaşadan kurtulmak için politikanın zihinlerimizde mutlaka doğru tanımlanması, sınırlarının çizilmesi ve netleştirilmesi gerekir. Çünkü ülke sorunlarının tartışılmasında, çözümünde tek geçerli ve kaçınılmaz zemin gene de politik zemin ve ortamdır. Dolayısıyla politikanın kötü bir kavram ve etkinlik alanı olarak ele alınıp takdim edilmesi tehlikelidir, sağlıklı bir

yaklaşım tarzı da değildir. Böyle bir düşünce tarzı ülke yönetiminde politika dışı ve gayri meşru olan yolların, mekanizmaların gündeme getirilmesine yol açar.

Politikanın Amacı

Politika toplumun olmazsa olmazları olan ve sosyolojide temel sosyal kurumlar olarak tanımlanan (diğerleri ekonomi, aile, eğitim ve din) beş kurumdandır. Politikanın iki önemli ve somut amacı, işlevi vardır. Bunlardan birincisi yurttaşların temel biyolojik ihtiyaçlarını tatmin edecek gerekli mal ve hizmetlerin üretilmesini, bunların ülke düzeyine dağıtılmasını ve adaletli bir biçimde paylaşılmasını sağlamaktır. İkincisi de ülkede sosyal, siyasal dirlik ve düzenliliğin, yani iç ve dış güvenliğin gerçekleştirilmesi, halkın kendisini güven içinde hissetmesidir. En kısa ifadeyle politika halka hizmet ederek onun huzur ve mutluluğunu sağlamayı amaçlayan bir sosyal etkinlik alanıdır. Bu bakımdan politika kişisel tatmin için yapılmaz. Aslında politika, bu alanda çalışanı, politik eylemlere katılanı toplum nazarında yücelten, değerli kılan bir insan eylemidir. İnsanlara fayda sağlamaya dönük olduğu için takdir edilmesi gereken bir davranıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi politikanın önceliği ekonomi yani üretim kaygılarıdır. Belirttiğimiz bu iki ana konunun dışındakiler halk için bir anlamda teferruattır, tali derecedeki ihtiyaçlardır. Gerçi kültür ve uygarlık, teknoloji ilerledikçe, geliştikçe ihtiyaçlar artmakta, çeşitlenmekte ve bunlar da temin edilecekler arasına katılmaktadır. Bu yeni ihtiyaçlar da giderek çok önem arz etmeye başlamıştır. Ancak öncelikli ihtiyaçlar sağlanmadıkça politikada başarılı olma şansı yoktur. Ayrıca politikacının belirlediği önceliklerle halkın ve ülkenin ihtiyaçlarının, önceliklerinin çakışması gerekir.

Üretim ve paylaşım sorununu çözemeyen siyasal sistemler ve politikacılar yıkılıp gitmektedir. Bunun hem tarihte hem de günümüzde çok örneği vardır. Örneğin Rusya'da Sovyetler Birliği döneminde 1989'dan itibaren ülkedeki ekonomik ve siyasal sistem bu

yüzden çökmüştür. Var olan yoğun düşünsel, ideolojik öğeler, projeler halkın karnını doyurmadığı için tüm siyasal ve sosyal hedefler içi boş malzemeler olarak çöpe atılmıştır. Sistem dış müdahalelerle değil kendi içinden çürüyüp dağılmıştır. Dünyanın siyasi ve ekonomik tarihi bize, her önemli politik gelişme ve değişimin, gücün, iktidar savaşının arkasında mutlaka bir ekonomik gücün, gelişmenin ve sınıfsal desteğin olduğunu gösteriyor. Böyle bir ekonomik faktör yoksa bu kez de siyasal yenilgi, çöküş yaşanıyor. Bu gerçek çağımız demokrasilerinde daha da belirgin hâle gelmiştir.

Politikanın Teori ve Pratiği

Tabii politik eylemler toplumun, dolayısıyla devletin makro düzeydeki yönetimiyle ilgili düşünceleri, eylem ve uygulamaları kapsar. Bunun teorik, düşünsel bir boyutu vardır. Politikacıların halkın önüne bir vizyon, halkın huzur ve mutluluğu ile ilgili birtakım plan ve projeler koyması dolayısıyla sistematik, tutarlı bir düşünceye, ilkeler bütününe sahip olması ve bu konularla ilgili olarak da halkı inandırması, ikna etmesi gerekir. Bu yönüyle politika kişilerden belli bir idealizm, fedakârlık, ufuk ve toplumsal hedefler ortaya koymayı bekler.

Ancak tüm bunlar gerekli olmakla birlikte politikanın ve politikacının esas başarısı aldığı somut sonuçlarla ilgilidir. Çünkü politika teorik düşünsel bir eylemden çok pratikle, uygulama ve bu uygulamalardan beklenen sonuçları alma ile ilgilidir. Bilimler sınıflamasında “Siyaset Bilimi” uygulamalı bir sosyal bilim olarak tanımlanır. Nelerin, hangi bilimlerin uygulanması? Tarih, psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi, hukuk gibi bilimlerin toplumun makro düzeyde yönetimi sırasında uygulanması ve devletin bu bilimlerin verilerinden yararlanılarak yönetilmesidir. Politikacı, bir ülke ve toplumla ilgili mevcut şartları, imkânları, ihtiyaçları en iyi şekilde tespit eden değerlendiren ve bunları halkın refahı, mutluluğu yönünde kullanma becerisini gösterebilen kişidir. Bu sonuç sağlanırsa uygulanan politika dolayısıyla politikacı başarılı olmuş sayılır. Bu

yönleriyle politika soyut düşünceler, teoriler üretmek, felsefe yapmak değildir. Elbette işin bir felsefî boyutu vardır. Fakat devlet felsefesiyle, politikanın düşünsel temelleriyle, bilimsel boyutuyla siyaset filozofları ve siyaset sosyologları ilgilenir. Politikacı üretilen bu düşüncelerden, bilgilerden yararlanır, yararlanmak zorundadır. Ancak politikacı birtakım düşünce ve projeleri uygulayan, icra eden bir kimsedir.

Konu sadece bilgi meselesi de değildir. Ayrıca politikacılar ahlaki kategoriler bakımından iyi ve kötü biçiminde değil, başarılı-başarısız biçiminde değerlendirilir. Politik ve kamusal amaçlarla, kararlarla bireysel ahlaki tercihler yargılar birçok durumda farklı olabilir hatta bunlar çelişebilir. Bu yönüyle politika bireysel ahlakın dışındadır. Politikanın ahlakla ilişkileri üzerine siyaset tarihinde en keskin ve gerçekçi yargıları beş yüzyıl önce Machiavelli vermiştir. Politikayı yönetim süreçleri açısından ele alırsak, politikacılar planlama, örgütleme, koordinasyon, karar ve emir verme, denetleme gibi yönetim etkinliklerinde bulunurlar. Ancak onların odaklandığı ana eylem karar verme, işi yürütme ve sonuca ulaştırmadır, yani icraattır. Politikacının başarısı tercih edilen ve eksiksiz uygulanan bu kararlarda kendini gösterir.

Politika Halk İçin Yapılır

Burada belirleyici olan, yukarıda da değindiğimiz gibi, halkın beklentileri ve ihtiyaçlarıdır. Halk ise öncelikle somut düşünür, güncel olanı yaşar. Politikacıdan da yaşadığı zaman dilimiyle ilgili sorunların çözülmesini ister. Halk gördüğüne inanır, teorik kavramlar, düşünceler, tasarılar onu pek ilgilendirmez. Bu bakımdan halkın politikacıdan beklediği soyut düşüncelerin üretilmesi değil, öncelikle sofrasındaki ekmeğin büyütülmesi, dolayısıyla karnının tok sırtının pek olması ve sağlıklı bir barınağın ona sağlanmasıdır. Sosyal psikolojide kavramları, teorileri, sosyal psikologlar, sosyologlar üretirler, ama halkın psikolojisini en iyi anlayan, analiz edebilen ve sosyal psikolojinin gereğini yapanlar yani uygulayanlar

politikacılarıdır. Başarılı olmuş tüm politikacılar insan denilen varlığı en iyi tanıyan kimselerdir.

Bu çerçevede politikada en öncelikli iş halkı tanımadır. Halkı tanımak demek, halkın ihtiyaçlarının, sorunlarının belirlenmesi, halkın özelliklerinin yani kültürel ve sosyal niteliklerinin, istek ve kaygılarının, özlemlerinin tespit edilmesi demektir. Bu ilk aşamada politikacının üzerinde birtakım işlemler yaptığı, kararlar aldığı, etkilediği ve yönlendirdiği varlık alanı insanlardır, toplumdur. Politikacı bu varlık alanını tanımadan eyleme, politik bir inşaya girişirse hem kendisi hem de toplum için varılan sonuç hüsrana uğrar. Politikacının imkânlarını, tasarılarını, yapabileceklerini sınırlayan, belirleyen halkın imkânları ve talepleridir.

Bu noktada gene bir Türkiye gerçeğine değinmek uygun olacaktır. Genel olarak Türk solunun (solda yer aldığını söyleyen siyasi partilerin) yıllardır halktan umulan düzeyde oy alamamaları ve iktidar olamamalarında yukarıda belirtmeye çalıştığımız yanlış ve eksik politik anlayış ve tanımın da önemli payı olduğunu düşünüyoruz. Bir siyasi eylem ve proje, amaçları ne kadar ideal ve yüce olursa olsun, halkı arkasına alamadığı ve toplumu ikna edemediği sürece siyasal başarı sağlayamamaktadır. Çünkü özellikle demokrasilerde politika halk için ve halkla beraber yapılır. Halksız, yani halkın katılımı olmadan felsefe, bilim ve sanat yapılır da, politika yapılmaz, bu hem mümkün değildir hem de şart değildir. Politikada beyinsel enerjiyi temsil eden aydınlarla fiziksel-kas gücünü temsil eden halkın mutlaka işbirliği yapması zorunludur. Söz konusu olan işbirliğini de politikacılar sağlayacaklardır.

En Değişken Sosyal Kurum Politikadır

Sosyal kurumların içinde en dinamik kurum siyaset kurumudur. Bu alanda sürekli bir değişim, yeni tutumlar takınma, yeni vaziyet alışlar ve kararlar söz konusudur. İçerideki ve dışarıdaki politik şartlar, sorunlar, bunların önceliği, hele günümüzde, çok hızlı değişim göstermektedir. Onun için politikacı devamlılığı olan bazı ilkeleri,

tasarıları hesaba katsa da her zaman pragmatik davranmak zorundadır. Politik kararlarda gelgitler çoğu zaman kaçınılmaz olabilir. Bu durum politikacıdan değil, politik ortamın ve şartların değişkenliğinden kaynaklanır. Yeni durumlara hızla uyabilen ve bu durumların gerektirdiği kararları zamanında alabilen politikacılar başarılı olabilmektedirler.

Yukarıda politikanın teori üretmek olmadığını belirttik. Ancak örneğin Weber’e göre politika değer yargısı da içerir. Zaman, birey ve gruplar açısından değişkenliği, izafiliği biraz da buradan kaynaklanır. Ayrıca politikanın sınıfsal bir temele dayanır olduğu tezi de genelde kabul edilir. Özellikle Marksist analizler bu yöndedir. Sosyal sınıfların da belirli çıkarları, ideolojileri, dolayısıyla değer yargıları vardır. Zaten politik alan ekonomik ve siyasal iktidar sahibi olma ve güç elde etme kavramları açısından yoğun bir rekabet ve çatışma alanıdır. Tarihin her döneminde toplumlarda siyasal iktidarı ele geçirmek bakımından gruplar, sosyal sınıflar, cemaatler, siyasi partiler birbirleri ile kıyasıya yarışmışlar, çatışmışlardır. Tüm bu nedenlerden dolayı sosyal bilimler literatüründe politika hem sosyal bilim hem de bir “sanat” olarak tanımlanmaktadır. Çünkü politikada başarı sağlamanın evrensel, kesin, standart bir reçetesi, kuralları yoktur ve bu insan eylemi bireyden, uygulayandan yaratıcılık, esneklik, geniş görüşlülük gibi özel beceriler istemektedir. Bunlara ek olarak politika bireylerle ve halkla çok iyi, yakın işletişim-etkileşim kurabilme becerisini gerektirir. Hele demokrasinin uygulandığı ülkelerde etkili ve düzgün konuşma, ikna etme, dinleme ve empati yapma gibi iletişim becerileri şarttır. Seçmenlerle duygusal düzeyde ortak noktalar yakalayamayan politikacıların başarılı olmaları, halktan oy alabilmeleri çok zor olmaktadır.

Toplumsal ihtiyaçlar, sorunlar, imkânlar her an değişmekte, evrilmektedir. Toplumda diğer sosyal kurumlardaki yeni oluşumlar, farklılaşmalar da hemen politikaya yansır, yansımak zorundadır. Bu yüzden politikacılar bir yandan sosyal ve siyasal düzeni, normatif yapıyı korumaya çalışırken, öte yandan yeni durumların, olguların

gerektirdiği tedbirleri de zaman kaybetmeden almak zorundadırlar. Halk sabırsızdır, hemen çözüm üretilmesini bekler. Bunlar sağlanmayınca politikacıyı acımasızca eleştirir. Dünyanın her yerinde halklar politikacılara karşı yoğun eleştirilerde bulunurlar ve onları hatalarından ötürü de affetmezler. Memnuniyetsizlik başlayınca halk yöneticilerden desteğini çekiverir.

Politik Pragmatizm

Bu çerçevede Aristoteles'ten Machiavelli'ye günümüzde de Duverger'e, Popper'e kadar olmak üzere siyaset kurumu ile ilgilenen önemli düşünürler politikanın bu pragmatik niteliğine, insan odaklı olmasına hep dikkat çekmişlerdir. Örneğin Aristoteles yönetim biçimlerini monarşi, aristokrasi ve demokrasi diye ayırır, ama yönetimdeki başarıyı sistemden çok yöneticilerin kişisel özelliklerine, yeteneklerine bağlar. Machiavelli ise bu noktada daha da ileri giden düşünce ve ifadelere yer vermiştir. Burada Duverger'in sözünü hatırlamak gerekir. “Devlet teorilerle yönetilmez.” Gene Popper'da politikadaki değişkenliğe, izafiyete değinerek “Siyaset rasyonel bir teorem değildir” demiştir. Uygulanan yönetim sisteminin, düzenin insanların ve toplumların mutlu ve huzurlu olmalarında muhakkak belirli bir rolü vardır. Ancak politikada amaçların gerçekleştirilmesi ve başarı politik sistemden çok devlet adamlarının yönetim becerilerine, iradelerine ve toplumsal şartlara, ihtiyaçlara uygun düşen kararlarına bağlanmaktadır. En iyi anayasa ve yasaların bulunduğu bir ülkede beceriksiz, hayalperest, ihtirash ve akılsız politikacılar çok büyük başarısızlıklara imza atabilirler. Tabii bunun tersi de söz konusudur. Politikada teorik ve yasal sistemlere olduğundan fazla önem yüklemek toplumlara çok ağır bedeller ödetir. Yakın ve uzak tarihte bunun çok tekrarlanan bir yığın örneği vardır. Her sistem ve kurumda olduğu gibi burada da her şeyden önce insan faktörü gelmektedir.

Toplum Mühendisliği Hiç Değil

Birçoklarının zannettiği gibi politika toplum mühendisliği yapmak değildir. Çünkü insanın ve toplumun yaşamı ontolojik özellikleri bakımından mühendisliğe elverişsizdir. Burada fiziksel ve matematiksel kurallar, yasalar işlemez, mühendislik mümkün olmaz. İnsan ve toplumun olduğu yerde ıza fiyet egemendir. Sosyal alanda belirli ölçüde sebep-sonuç ilişkileri vardır; ayrıca siyasetin belirli evrensel ilkeleri, kabulleri de söz konusudur. Fakat bunlarda matematiksel kesinlik, genellik yoktur. Sosyal ve hele siyasal alanda sonucu tayin eden faktörler çok çeşitli olduğu gibi sonucun (politikacının amaçlarının) gerçekleşmesi aşamasında hiç hesaba katılmayan, tahmin edilmeyen bir yığın neden belirir. Bu bakımdan nedenlere bakılarak sonuçları kestirmek çoğu zaman mümkün olmaz. Politikacıların en çok yanıldığı nokta burasıdır. Politikacının sebep-sonuç ilişkilerindeki bu esnekliği, belirsizliği her zaman dikkate alması ve toplumsal zemini fiziksel determinizmle, şartlarla karıştırmaması gerekir. Bu durumun biraz istisnai sayılabilecek uygulaması vardır; karizmatik liderlerin ve Weber'in tanımlaması ile "karizmatik egemenliğin" hüküm sürdüğü dönemler. Örneğin Atatürk gibi oldukça karizmatik özellikler taşıyan ve çok sancılı toplumsal ortamlarda ortaya çıkan karizmatik liderler olağan ortamlara ve liderlere göre karizmatik özelliklerinden dolayı daha fazla inisiyatif alıp önemli sosyal dönüşümleri gerçekleştirebilir, toplumsal gidişi belirli ölçüler içinde yönlendirebilirler. Ancak onların karizmatik özelliklerinden biri de gerek halkın nitelik ve isteklerini, gerekse mevcut tarihsel, sosyal ve siyasal şartları en iyi şekilde değerlendirip, tarihsel akışın tersine bir iş yapmalarındır. Başarılarının bir nedeni de budur.

Türk siyasal tarihinde ne yazık ki, Atatürk sonrasında bazı siyasal liderler, darbeci generaller, Atatürk'ün bu karizmatik özelliklerini dikkate almadan kendilerinin de bireysel duygu ve düşünceleri doğrultusunda köklü reformlar yapabileceklerini zannetmişler ve bu yönde siyasal eylemlerde bulunmuşlardır. Fakat bu tür girişimler Türk

siyasal hayatında büyük hayal kırıklıklarına, Türk demokrasisinin yeterince gelişmemesine ve sosyopolitik yaşamımızda onulmaz acılara yol açmıştır. Ne yazık ki, Atatürk'ten sonra aydınlar arasında da bu “toplum mühendisliği” akımı âdeta bir moda akım halini almış, bu durum çoğu Türk aydınının en yaygın bir entelektüel özelliği hâline gelmiştir. Meriç'in vurguladığı gibi sosyal alanda atlamalar söz konusu olmamaktadır. Türk entelektüelleri bazı istisnai örneklerle bakarak Batı'da yüzyıllar süren toplumsal süreçleri (sanayileşme, laikleşme, demokratikleşme gibi) zorlama ve tepeden inme yöntemlerle Türkiye'nin çok kısa sürede aşabileceğini düşünebilmektedirler. Bu çok yanlış ve tehlikeli bir toplumsal bakış açısıdır. İnsan biyolojisinin besinleri nasıl bir sindirme süresi varsa toplumların da iç ve dış kaynaklara bağlı olarak meydana gelen sosyal değişme olgularını belli bir sindirme zamanı vardır. Bu süre İletişim-Bilişim Devrimi'nin getirdiği imkânlar ve ürettiği araçlardan dolayı biraz kısaltılsa da tümüyle ortadan kaldırılamaz. **Ekim 2014**

TÜRKİYE DEĞERLER KARMAŞASI YAŞIYOR

Sosyal Değer Nedir ve Nasıl Oluşur?

Toplumdaki sosyal kurumlara, normlara dolayısıyla bireylerin davranışlarına yön veren sosyal değerler toplumda belirli faktörlere bağlı olarak bir sosyolojik süreç içinde oluşurlar. Sosyal değerler toplumları ayakta tutan, bütünleştiren en önemli psikososyal ve kültürel faktörlerdendir. Toplumsal bütünlüğü, ahengi bu duygusal ve zihinsel unsurlar sağlamaktadır. Bunlar bir binadaki tuğlaları veya taşları birbirine bağlayan harca benzerler. Bu harç olmazsa nasıl tuğla ve taşlar binayı meydana getiremezse, değerler olmayınca da toplumun bütünlüğü oluşturulamaz. Onun için başta Durkheim olmak üzere birçok sosyolog toplumun idealleştirilmiş duygu ve düşünceler yani değerler yaratmak zorunda olduğunu vurgulamışlardır. Aslında bireyler de kendilerince çok önemsenen ve kendi davranışlarında bir kriter olarak kabul edilen belirli yaşam ilkeleri, felsefeleri olduğunu genellikle söylerler ve bunlara uymak istediklerini belirtirler. Dolayısıyla hem insan hem de toplum için “değer yaratan bir varlık” ifadesini kullanmak doğru olur. Biz burada bireylerin değil, toplumun ürettiği değerler üzerinde durmak istiyoruz.

İnsanlar, toplumlar kendi düşünce ve duyguları, davranışları başta olmak üzere çevrelerindeki tüm nesneleri, olayları ikili bir form içinde ele alarak onlara belirli nitelikler eklerler. İnsanoğlunun nesnel gerçeklik içinde bulunan her olaya, varlık ve nesneye, bazen kendi duygu ve düşüncelerine bazen çıkarlarına bağlı olarak, ilgili unsurun kendinde olmayan yeni nitelikler eklemek gibi bir özelliği vardır. Böylece iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış, kutsal olan-olmayan, uğurlu-uğursuz, faydalı-faydasız (zararlı) gibi kategorik ayrımlar ortaya çıkar ve böylece de bu nitelemelere dayalı normlar oluşur. Bu bakımdan değerler her çeşit karar ve eylemlerimizde, tüm sosyal ilişkilerimizde bize rehberlik eder, yol gösterirler. Bu sayede topluma

ters düşmeden sosyal ilişkilerimiz sorunsuz devam eder. Onun için değerlere uygun davranmak sosyalleşmenin önemli şartlarından sayılır. Toplumda tüm sosyal ilişkiler, normlar ve kurumlar bu değerlere göre düzenlenmekte ve yürütülmektedir. Bu bakımdan her toplum sürekli değer üretmek zorundadır. Tüm sosyal kurallar sosyal değerlerin üzerine oturtulur. Toplumdaki sosyal mücadeleler de bu değerler referans alınarak gerçekleştirilir; örneğin adalet, eşitlik, özgürlük değerleri için insanlık tarihindeki mücadeleler gibi. Kültür ve uygarlıklar arasındaki izafiyet en açık biçimde değer farklılıklarında görülür. Her uygarlığın, çağın kendine özgü olan ve öne çıkarılan ideal değerleri vardır. O kadar ki toplumlar kendi varlıklarını, köklerini ve geçmişlerini tarihsel, kültürel değerlere bağlamak, dayandırmak gereği duymuşlardır. Bu ihtiyaç bir ortak değer olarak “doğuş”, “kuruluş” destanlarının meydana getirilmesine yol açmış ve birçok toplum bu tür destanlar üretmiştir. Bu destanlar da ilgili toplum bakımından önemli birer tarihsel ve kültürel değer olarak kabul edilir.

Değer özü itibarıyla varlık ve olaylara, nesnelere, insan davranışlarına yönelik bir atıfta bulunmayı, bir nitelik yüklemeyi ifade eder. Böylece toplumda ideal düzeyde olmak üzere model olarak kabul edilen, toplumca benimsenip savunulan inançlar, duygular, davranış biçimleri ve düşünceler formüle edilmiş olur. Bu nedenlerle değerler toplumsal bilincin en üst düzeydeki soyut, kolektif ifadesidirler. Bunlar genellikle “değer yargıları” biçiminde anılan ve toplumca çok ciddiye alınan, alkışlanan, paylaşılan, hassasiyet gösterilen sosyal tutumlar olarak şekillenirler. Değerlerde coşku, duygu ve inanç temelli unsurlar rasyonel unsurlara göre daha ağır basmaktadır. Dolayısıyla değerler sosyal yapının en soyut ve subjektif yanını oluşturur. Bunlar toplumun önüne ideal inanç ve düşünceleri koymaları bakımından bireylerin davranışlarına standartlar getirir, sosyal ilişkilerde hazır reçeteler sunarlar. Değerler sosyal kontrolün, bütünleşmenin ve istikrarın sağlanmasında önemli işleve sahiptirler.

Sosyal değerler toplumsal hayatın hemen hemen her boyutu ile ilgili olabilirler. Yani ekonomik, ahlaki, dinsel, siyasal, sanatsal vb.

alanlarla ilgili değerlerden bahsedebiliriz. Ahlakla ilgili olarak iyi-kötü, sanatla ilgili güzel-çirkin, dinde ise sevap-günah biçiminde değerlendirmeler yapılır. Örneğin özü sözü bir olma, tutarlılık, yardımseverlik, cömertlik, doğruluk, dürüstlük, iyilikseverlik gibi olumlu davranışlar kategorik olarak ahlakla ilgili değerlerdir. Sosyal değerler kalıcılık ve süreklilik anlamında mutlak değil, zamana, mekâna, toplumlara, kültür ve uygarlıklara göre değişebilirler yani izafidirler. Bir toplumda farklı sosyal sınıfların, grupların, alt kültürlerin, bölgelerin ayrı değerleri olabilir. Bu bakımdan toplumlarda her zaman çok homojen olan bir kültürel yapıdan bahsedemeyiz. Ancak bu farklı değerlere sahip alt kültürler genel bir toplumsal ahenk hâlinde varlıklarını sürdürürler. Bu normal bir sosyolojik durumdur.

Özellikle modern çoğulcu toplumlarda değerlere ilişkin yargılarda büyük bir karmaşıklık da mevcuttur. Onun için bu değerler arasında birçok uyuşmazlıklar da söz konusudur (Thomson-Hickey, aktaran, Bozkurt; 1999: 93). Çünkü günümüz toplumlarında ve evrensel düzeyde ekonomik, sosyal, siyasal nedenlere bağlı olarak yaşanan iç ve dış göçler, sosyal hareketlilik sebebiyle birçok toplumda yeni alt kültürler meydana gelmiş ve çok kültürlü yapılar oluşmuş durumdadır. Ayrıca ulusal değerlerin yanında artık evrensel değerlerden de bahsedebiliriz. İletişim Devrimi'nden bu yana evrensel-küresel değerlerde nicelik bakımından hızlı bir artış, nitelik açısından da önemli bir değişiklik gözlenmiştir.

Türkiye'deki Sosyal Yapı

Sosyal değerlerle ilgili olarak yapılan bu genel açıklamalardan sonra Türkiye'deki sosyal yapıyı ana hatları ile kısaca ele almak uygun olacaktır. Toplamlar kendi geçmişleriyle ve diğer toplumlarla kıyaslanırken kullandığımız en önemli kıstas sosyal yapı kavramıdır. En anlamlı toplum sınıflamaları bu kıstasa göre yapılanlardır. Sosyal yapı, tüm insan ilişkilerinin, rol ve statülerin, toplumun şekillenmesinde, yapılanmasında rol oynayan tüm coğrafi, teknolojik,

ekonomik, kültürel ve soysal unsurları içerir, onların bir sentezidir. Bu unsurların içinde de toplumun teknolojik ve ekonomik düzeyi, imkânları en başta gelir. Amerika'nın ve çağımızın önemli sosyal bilimcilerinden olan Toffler yukarıda belirttiğimiz sosyolojik mantık gereği toplumların üç büyük devrim yaşadıklarını ve bu süreç çerçevesinde evrimleştiklerini belirtmiştir. Bu devrimler yaklaşık on bin yıl önce gerçekleşen “Tarım Devrimi”, 18. yüzyılda gerçekleşen “Sanayi Devrimi” ve 1950’lerden sonra yaşanan “İletişim Devrimi”dir. Bu üç devrim üç de toplum tipi meydana getirmiştir: Tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu (Toffler, 1985). Toffler’ın bu üçlü devrim ve toplum tipolojisinden hareket ederek Türkiye’nin durumunu yani sosyal yapısını analiz etmek ve sosyal değerler açısından yorumlamak istiyoruz.

Ana hatlarıyla söyleyecek olursak, her toplumsal ve kültürel yapıya tekabül eden bir değerler sistemi vardır (Bostancı, 2002: 135). Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz üç önemli toplum tipinin birbirinden farklı üç ayrı da değerler sisteminin olduğunu söylemek gerekir. Toplamlar evrimleştikçe, geliştikçe ulaştıkları her aşamada eski yapıya ilişkin değerlerin çoğu tasfiye olur, bunlara yeni yapının, insan ilişkilerinin oluşturduğu yeni değerler eklenir. Ancak eski değerlerle yeni değerlerin bir süre birlikte bulunduğu gözlenirse de eski yapıya ilişkin değerlerin büyük kısmı zamanla mutlaka ortadan kalkar, kalkması gerekir. Bu sosyolojik evrim gerçekleşmezse toplumda bir değer karmaşası ve çatışması yaşanabilir. Bundan da sosyal ve kültürel bütünleşme zarar görür. Değerlerin hukuk yoluyla yasal düzenlemelerle değiştirilmesi, ortadan kaldırılması mümkün değildir. Onların evrimi ve değişmesi doğal bir sosyolojik süreç içinde gerçekleşir ve bu süreç de uzunca bir zamanı gerektirir.

Bu noktada Türkiye’yi gündeme getirdiğimiz takdirde, var olan sosyal gerçek şudur: Türkiye genel görünüşü ve makro düzeydeki genel istatistik verilere göre gelişmekte olan ve geri kalmışlıktan sıyrılarak “gelişmiş-sanayileşmiş” ülke konumuna hızla yönelen bir ülke durumundadır. Ancak “geçiş aşaması” nda bulunan bir ülke olarak da çok karmaşık ve iç içe geçmiş bir “sosyal yapılar” manzarası

göstermektedir. Yani Türkiye'nin bazı bölgelerinde tarım toplumunun, bazı bölgelerinde ise sanayi toplumunun, kentleşmenin, sanayileşmenin çok yoğun olduğu yörelerde de bilgi toplumunun ilk özellikleri dikkati çekmektedir. Sosyoekonomik ve kültürel yapı dolayısıyla sosyal değerler bakımından bu üç toplum tipinin nitelikleri bir arada ve iç içe bulunmaktadır. Aslında bu üç toplum tipinin aşamasının arasında teknolojik, ekonomik (üretim araçları, yöntemleri, ilişkileri vd.) düzey, sosyokültürel yapılar bakımından önemli farklılıklar vardır. Dolayısıyla değişik zamanlarda oluşan bu üç toplum aşamasının değerleri arasında da birbiri ile çelişen dikkat çeken farklılıklar söz konusudur. Gerçekte her toplumun kendine özgü sosyal yapısı bulunmaktadır.

Üç Ayrı Toplum Tipi

Hangi aşamada bulursa bulunsun her toplum kendine ait özelliklere, renklere, sahiptir. Ancak kabaca bir genelleme yapılsa bazı ortak özelliklerin tespiti de mümkün olmaktadır. Örneğin Türkiye'nin durumu da dikkate alınarak geleneksel tarım toplumunun başlıca değerleri olarak şunlar sıralanabilir:

1. Kan bağına, hısımlığa dayalı dayanışma ve gruplaşmalar
2. Büyük aile ve çok çocuk sahibi olma düşüncesi
3. Her türlü otoritelere saygı duymak ve bağlılık
4. Doğal-coğrafi şartlara pasif uyum ve kadercilik
5. Siyasi alanda monarşik eğilimler ve gelenekler
6. Dindarlık yani dini değerlerde yoğunluk
7. Muhafazakârlık, yoğun bir gelenekçilik
8. Komşuluk ve hemşerilik duygularının çok önemsenmesi
9. Toprak sahibi olmanın ve tarımsal üretimin itibar sağlaması
10. “Biz” bilincine, komünöter düşüncelere, değerlere önem verme.

Yukarıda belirtildiği üzere bu değerler o toplumsal aşamanın dayandığı teknolojik ve ekonomik araçlara, ilişkilere, kurumlaşmalara bağlı olarak oluşmuşlardır. Dolayısıyla tarım toplumunun sosyal yapısıyla kültürel yapısı arasında büyük bir sosyolojik ahenk söz konusudur.

18. yüzyıldan itibaren öncelikle Batı'da devreye giren Sanayi Devrimi ve onun ürettiği sanayi toplumu ile birlikte ise yeni sosyal ve kültürel değerler meydana gelmiştir. Bunların her ülkede ortak olan özelliklerinin önemlileri de şöyle sıralanabilir:

1. Bireyleşme ve bunun türevi olan değerler
 2. Yaşama, inanma, düşünme, eğitim görme, girişimde bulunma gibi insan hak ve özgürlüklerinin temel değerler olarak kabul edilmesi
 3. Eşitlik ve halk egemenliği gibi demokratik ideallerin, değerlerin benimsenmesi
 4. Aynı zamanda sosyal adalet ilkesini gerçekleştirme düşüncesi
 5. Laiklik veya sekülerizm ilkeleri
 6. Milliyetçilik ve ulusal devlet örgütlenmesi
 7. Çekirdek aile tipinin geçerliliği
 8. Bilimsel değerlerin ve rasyonelliğin öne çıkması, benimsenmesi
 9. Doğaya karşı aktif uyum yapan insan modelinin kabul görmesi
 10. Her alanda değişimin, ilerlemenin ve evrimci düşüncelerin onaylanması
 11. Gelenek ve göreneklere göre oluşan normatif düzen yerine toplum hayatında hukuka dayalı bir yapının geçerli olması.
 12. Uzmanlaşmanın, organik iş bölümünün ve endüstriyel ilişkilerin yarattığı değerler
- Şimdi de 1950'lerden sonra, önce gelişmiş ülkelerde oluşmaya başlayan bilgi toplumunun sosyal değerler bazında dikkat çeken ve önem arz eden niteliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bireyleşmenin daha da derinleşmesi, yoğunlaşması.
2. Birey ve hizmet odaklı devlet anlayışı.
3. Katılımcı, şeffaf yönetim biçimi.
4. Feminist akımların ve değerlerin çok önem kazanması.
5. Her türlü özgürlük sınırlarının çok genişlemesi.
6. Hukuk devleti ve “hukukun üstünlüğü” ilkesinin önemli bir değer olarak kabul edilmesi.
7. Yeni bir değer alanı olarak ekolojik değerlerin öne çıkması.
8. Postmodern düşüncelerle birlikte değerlerde kesinliklerin değil izafiyetin önem kazanması (değer rölativizmi).
9. Her türlü düşünce ve değerlerde çok renklilik, çeşitlilik ve çok kültürlülüğün benimsenmesi.
10. Bireysel ve toplumsal alanlarda diyalog, tolerans, empati yapma ve uzlaşma türü tutumların yeni değerler olarak kabul görmesi (uzlaşma kültürü).
11. Klasik sınıfsal yapılanmaların, kavram ve değerlerin değişmesi.
12. Siyasal nitelikli ulusal bütünleşmeden çok, sivil ve grupsal etkileşimlerin bütünleşmelerin önem kazanması.
13. Dini değerlerde de bireyleşmenin artması
14. Medya yolu ile yeni değerlerin oluşması ve bazı değerlerin konum değiştirmesi.

Değerlerdeki Karmaşa

Yukarıda üç toplum tipi ile ilgili sosyal değerlerin neler olduğunu ana başlıklar hâlinde özetledik. Şimdi tekrar Türkiye’deki duruma dönerek, belirtilen üç toplumsal aşamayı aynı zaman diliminde yaşayan bir ülke olarak Türkiye’de birçok noktada çelişen bu değerlerin nasıl bir toplumsal manzara gösterdiğine bakmak istiyoruz. Belirtilen üç toplum tipinde üretilen değerlerden çoğunun birbiri ile çelişmesi ve bu değerleri aynı şekilde yaşayan toplum kesimlerinin aynı zaman diliminde bir arada bulunuyor olması sosyolojik açıdan ne

anlama gelir ve ne gibi sosyolojik sonuçlar, sorunlar yaratır? Böyle bir durumun varlığı, çeşitli toplum kesimlerinin bireysel ve toplumsal davranışlarında, eylemlerinde bağlı oldukları değerlere dayalı olarak farklı referanslar kullanmalarına yol açar. Bu değer karmaşası, sonuçta davranış karmaşasına sebep olur. Bu durum, bireyler arasında olumlu sonuçlar yaratan, yeni sentezler oluşturan diyalektik bir çelişki ve çatışmanın varlığını değil, bir anominin, kargaşanın dolayısıyla bir sosyal çözülmenin varlığını gösteren bir durumdur ve oldukça tehlikelidir. Çünkü toplumda diyalektik nitelikli çelişki ve çatışmalar doğal süreç içinde yeni sentezler üretir. Diyalektik olmayan paralel çatışmalar ise kısır döngü ve olumlu bir sonuç, uzlaşma üretmeyen kargaşa ortamı yaratır. Türkiye’de yaşanan budur.

Böylesine bir değer farklılığı, toplumda birbirine kapalı sosyal kompartımanların veya içe dönük sosyal kesimlerin oluşması demektir. Bu kesimler arasında normal ve sağlıklı bir diyalog, iletişim-etkileşim de yoktur. Söz konusu kapalı gruplar birbirlerine güven de duymazlar. İnsan ilişkilerinde güven değil, şüphe esas olur. Bunlar birbirleriyle etkileşime, gerektiğinde müzakere ve uzlaşmaya girmedikleri için de sürekli birbirlerini yok etmeye, tasfiyeye çalışırlar. Topluma yaygın ve tehlikeli bir çatışma kültürü egemen olur. Uzlaşma kültürü yok olunca herkes birbiri ile kavgalı hâle gelir ve birçok sorun sürekli gündemde kalır, böylece meydana gelen kısır döngü devam eder gider. Farklı sosyal yapılardan kaynaklanan değer farklılıkları ve çelişkileri aynı zamanda bir zihniyet farklılığı ve kavram kargaşası demektir. İnsanların zihinleri karışık ise doğru kavram tanımlamaları da yapılamaz. Montaigne’den hareketle söylersek, doğru ve herkesin birleştiği ortak tanımlar yapılmadan anlamlı, verimli tartışmalar yapmak da mümkün değildir. Bu nedenlerle çağımızda bir ülke toplumun tümünü kucaklayan ekonomik ve sosyal modernleşmeyi sağlamadan kültürel modernleşmeyi yani bir zihniyet değişikliğini gerçekleştiremez. Türkiye’de herkesin her zaman söylediği ve umduğu “zihniyet değişikliği”nin bir türlü gerçekleştirilememesi bu yüzdendir.

Sosyoloji ve sosyal psikoloji açısından tüm sosyal sorunların çözümünde şu beş temel davranış ve kavram en başta gelir: İletişim-etkileşim, diyalog, tolerans, müzakere ve empati. Toplumda bunlar yoksa uzlaşma kültürü yok olmuştur, derin ve yaygın bir çatışma kültürü hâkim hâle gelmiş demektir. Türkiye’de her grup karşısındaki ile bir müzakereye, iletişime girip sonunda bir sentez, uzlaşma sağlayacağına, karşıtlarını yok etmeye yönelmektedir. Türkiye’de sorunların çözümüne en başta bu hastalıklı ve çağ dışı tutum engel olmaktadır. Bu durumda insanlar “ya ben, ya o”, ya hep ya hiç”, “ya var, ya yok” mantığı içinde çatışıp durmakta ve gereksiz yere enerjilerini tüketmektedirler. Geniş anlamda toplumsal barış ve toplumsal bütünleşme için belirttiğimiz değer karmaşasının asgariye inmesi ve çeşitli araç ve mekanizmalarla uzlaşma kültürünün desteklenmesi, geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak bunun gerçekleşmesi için de zamana ihtiyaç vardır. Ayrıca toplumun hızla teknolojik, ekonomik ve kültürel düzeyinin yükselmesi, sanayileşmesi, bölgeler arası sosyoekonomik ve kültürel farklılıkların (eğitim gibi) giderilmesi gerekir. Teknolojik ve ekonomik yapı değişmesinin sonucu olarak organik bir iş bölümü ve dayanışma doğacaktır. Böylece yeni bir sosyal bütünleşme biçimi gerçekleşecektir. Çünkü farklı değerleri yaratan ve besleyen, başta da belirttiğimiz gibi toplumun teknolojik ve sosyoekonomik yapısıdır. Bu yapı değişmeden değerlerin durup dururken değişmesi söz konusu olamaz. **Mart 2014**

Kaynaklar

Bostancı, Naci, Toplum ve Kültür, Sosyolojiye Giriş İçinde, Editör İhsan Sezal, Martı Yayınları, Ankara, 2002.

Bozkurt, Veysel, Değişen Dünyada Sosyoloji, Alfa Yayınları, Bursa, 2004.

Toffler, Alvin, Üçüncü Dalga, Çeviren Ali Seden, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1985.

TOPLUMLARIN SOSYAL YAPILARI NEDEN FARKLIDIR?

Sosyal Yapı Nedir?

Sosyolojide önemli olmasının yanında teorik düzeyde çok tartışılan ve sosyologlar arasında ortak bir açıklamada da bileşilemeyen kavramlardan bir de “sosyal yapı” (social structure) kavramıdır. Bazen “sosyal sistem”le aynı anlamda kullanıldığı da olmaktadır. Bazı sosyologlar “yapı” kavramını bazıları ise “sistem”i öne çıkarmaktadırlar. Bu nedenlerle başlangıçta sosyal yapının tanım ve analizinde farklı yaklaşımların olduğunu belirtmek gerekmektedir. 19. yüzyıldan itibaren günümüze kadar Spencer, Marx, Durkheim, Levi-Strauss, Radcliffe-Brown, Gurvitch, Parsons, Bottomore gibi pek çok sosyolog bu kavramı ilgi alanı içine alarak tanımlamış ve çözümlemiştir.

Yapı sözcüğü genel anlamda birtakım unsurların, ilişkilerin düzenlenmiş, biçim kazanmış hâlini dolayısıyla bir bütünleşmeyi, tamamlanmayı ifade eder. Örneğin “Bu apartmanın yapısı (bina olarak) çok sağlamdır” dediği zaman, binayı fiziksel olarak meydana getiren taş, tuğla, çimento, kum, demir, kereste, boya gibi on ana madde-malzeme varsa, bunların belirli ölçü ve oranlarda bir araya getirilerek, onların ahenkli ve birbirine bağlı bir bütün hâline getirilmesi anlaşılır. Yani yapı kavramında söz konusu unsurların belli bir sistematığa göre bunların belirli doz ve oranlarda birleşmesi, sentezi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla her yapı ister organik ister inorganik veya fiziksel olsun kendisini meydana getiren unsurlardan farklı yeni bir bütünlüktür.

Bu genel açıklamalardan hareketle “sosyal yapı”nın sosyolojik açıdan, bireyler, kural ve kurumlar, örgütler, değerler vb. dâhil olmak üzere bir toplumu oluşturan tüm unsurların, sosyal ilişkilerin belirli bir

düzen içinde birleşmesini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla sosyal yapı toplumda her şeyin temeli olan insan ilişkilerinin, eylemlerinin düzenliliğini, ahenkli (armonik) bir bütünlük oluşturmasını işaret etmektedir. Bu bakımdan her toplum mutlaka bir yapı manzarası göstermektedir.

Sosyal Yapının Unsurları

Belirli bir gelişme aşamasında olan bütün toplumlarda sosyal yapıyı oluşturan unsurlar aşağı yukarı aynıdır. Yani sosyal yapıyı var eden unsurlar kategorik olarak toplumlar arasında pek farklılık göstermez. Ancak bu kavramın dar veya geniş anlamda kullanılmasına göre içerdiği unsurlar bakımından farklılıklar olabilmektedir. Biz burada sosyal yapıyı dar anlamda değil, geniş anlamda, makro düzeyde kullanacağız. Çünkü bu kullanım toplumun bütünselliğini, kapsayıcılığını daha net ifade etmektedir. Sosyal yapıyı sınırlı sosyal ilişki ve rollerden, statülerden ibaret sayamayız. Sosyal yapı kavramı somut olan bütünsel toplumu tüm boyutlarıyla ele alırsa anlamlı olmaktadır. Ayrıca biz bu makalede sosyal yapıyı kültürel yapıyı da içeren bir anlamda kullanmaktayız. Bu kavram geniş açıdan ele alındığında, onu oluşturan unsurları aşağıda altı maddede özetlemeye çalıştık.

1. Her toplum belirli bir coğrafya, mekân üzerinde yaşadığına göre insan ilişkilerinde, toplumsal yaşayışta dolayısıyla sosyal yapı üzerinde ilk etkili olan faktörler bu coğrafi unsurlardır. Söz konusu mekândaki yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, yüzey şekilleri, iklim, o bölgede denizin varlığı vb. özellikler sosyal kurumlardan sosyal değerlere kadar tüm bunlar sosyal yapının şekillenmesinde rol oynamaktadır. Doğa, coğrafya beslenmeden giyim kuşama kadar insanların yaşam biçimlerini, ilişkilerini etkileyen en somut unsurları oluşturur.

2. Sosyal yapının ikinci önemli unsuru da yukarıda belirtilen mekândaki insan sayısı yani nüfustur. Toplumun demografik özellikleri (nüfus miktarı, yoğunluğu, bu nüfusun mesleki ve kültürel

nitelikleri, nüfus hareketleri vs.) insan ilişkilerinin her boyutunda belirleyici olmaktadır. Örneğin 500 nüfuslu bir köyle 5 milyon nüfuslu bir kent arasındaki yapı farklılığı öncelikle nüfus miktarından kaynaklanır. Çünkü nüfusun artması demek ihtiyaçların, sorunların, sosyal hareketliliğin, farklılaşma ve tabakalaşmanın, çelişkilerin, sınıflaşmanın artması demektir. Dolayısıyla kentlerin özellikle büyük kentlerin sosyal yapıları kırsal yerleşim yerlerine göre çok karmaşık ve dinamiktir, buralarda sosyal ilişkiler, etkileşim oldukça yoğundur.

3. Teknolojik ve ekonomik olgular, ilişkiler ve kurumlar da sosyal yapının önemli unsurlarıdır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ekonomi, üretim aracılığıyla insan ilişkilerini her anlamda ve kapsamlı olarak şekillendirir, zenginleştirir ve belirler. Bir toplumda üretim ve tüketimin artması ekonominin büyümesi, gelişmesi yeni ilişki biçimlerini yeni kurumlaşmaları, örgütlenmeleri yaratır. Tüm bunlar da sosyal yapının hem nicelik hem de nitelikçe değişmesi, evrimleşmesi demektir.

4. Toplumda teknolojik ve ekonomik ilerlemelere bağlı olarak yeni sosyal tabaka ve sınıfların oluşması, bunlar arasında yeni sosyal ilişkilerin, çatışma ve uzlaşmaların, dengelerin meydana gelmesi sosyal ve kültürel yapıda bir dizi değişmelerin, yeni değer ve kurumlaşmaların oluşması demektir. Onun için ekonomik ve sosyal farklılaşmalar, tabakalaşmalar sosyal yapıyı evrimleştiren çok önemli toplumsal mekanizmalardır.

5. Her türlü sosyal, kültürel ve siyasal gruplar, örgütlenmeler. Gene sosyal yapının nicelik ve nitelik olarak şekillenmesinde amacı, işlevi ne olursa olsun tün sosyal grupların, örgütlerin varlığı, bunların birbirleri ile olan ilişkileri, siyasal örgütlenmelerde, yönetim ve hukuk sisteminde değişmeler sosyal yapıyı büyük ölçüde belirleyecek veya değişikliğe uğratacaktır.

6. Tüm bu ekonomik ve sosyokültürel ilişki biçimlerinin temeli olan sosyal değerler, kurumlar, normlar da sosyal yapının vazgeçilmez unsurları kabul edilir. Her sosyal ve kültürel yapının dayandığı belirli değerler, normlar bulunmaktadır. Sosyal ilişkiler bu sosyal değer ve

normlara göre şekillenir ve yürütülür. Her toplum kendi değerlerini kendi yaratır. Kendine özgü değerler yaratmayan toplum olamaz.

Sosyal Yapı Farklılığının Özü

Sosyal yapı farklılığı yukarıda sayılan faktörlerin her birinin bu bireşim içindeki ağırlığına, işlevine bağlıdır. Bu konuda asıl mesele bütüne katılan unsurlar arasındaki ahenk, meydana getirilen kompozisyon ve bu unsurların bütün içindeki dozlarıdır. Bunların her birinin bütün içindeki dozu, ağırlığı değişince sonuçta yapı da değişmektedir. Nasıl bir yemeğe katılan suyun, yağın, baharatın, soğanın, salçanın miktarı, yemeğe konulma zamanı değişince yemeğin de görünümü, tadı, bireşimi değişiyorsa sosyal yapıda da aynı durum söz konusudur. Örneğin aile, eğitim, ekonomi, din, politika tüm toplumlarda zorunlu olarak bulunan beş temel sosyal kurumdur. Ancak ikinci, üçüncü derecedeki kurumlar dâhil bütün kurumların ve bunların kaynağını oluşturan sosyal değerlerin sosyal yapı içindeki pozisyonları, ağırlıkları, birbirleri ile olan ilişkileri her toplumda farklı olmaktadır. Sosyal yapı ile ilgili olarak en önemli nokta burada düğümlenmektedir. Toplumda sosyoekonomik gelişmeler, kurumlarda, değerlerde, normlarda vs. unsurlardaki her değişim, bunların kendi aralarındaki etkileşimler hemen sosyal yapıya yansır ve orada da değişimler meydana gelir.

Her toplumda yukarıda bahsettiğimiz değerler, kurumlar ve normlarla ilgili algılar bireylerde farklıdır. Örneğin bir Fransız'ın zihnindeki “kadın”, “cinsellik”, “bekâret”, “devlet”, “din”, “asker” algısı ile bu kavramların bir Türk vatandaşındaki algısı farklıdır. Kınalar yakılarak davul zurna çalınarak, bir eğlence havasındaki asker uğurlamayı Türkiye dışında başka toplum ve kültürlerde pek göremezsiniz. Her toplumda toplumsal kavram ve değerlere, kurumlara yüklenen anlamlar farklı olabilmektedir. Bu nedenlerle sosyal yapı kültürdeki özgünlüklerle de birleşince toplumlara has bir renk almaktadır. Bütün toplumlarda evlilik, aile kurumları vardır. Ama evliliğin, ailenin kuruluş ve işleyişinde, biçiminde, aile içindeki

ilişkilerde, bu grup içindeki bireylerin rol ve statülerinde büyük farklılıklar görülmektedir. Sosyal yapıların sağlamlığı, devamlılığı yapı unsurlarının bütün içindeki işlevlerini tam olarak yerine getirip getirmediğine, diğer unsurlarla olan ilişki ve uyumuna, tutarlılığına bağlıdır. Her sosyal yapının bir iç tutarlılığı vardır. Bu iç tutarlılık bozulursa sosyal yapıda bir zafiyet meydana gelir.

Bu bakımlardan filan ülkedeki sosyal yapı ile falan ülkedeki sosyal yapının farklı olduğu ifade edilince yukarıda belirtilen özellikler, durumlar anlaşılmalıdır. Fakat gene bir sosyolojik zorunluluk olarak sosyal yapılar da sosyal değişimin kurallarına, mantığına bağlı olarak zaman içinde sürekli evrimleşir, değişir. Değişmeyen veya değişmeye direnen sosyal yapılar zamanla çürür, yok olur. Nietzsche'nin dediği gibi "Derisini değiştirmeyen yılan ölür." Ancak sosyal yapılardaki değişmelerin en önemli dinamiği gene kendi içlerinde saklıdır. Dışarıdan, başka toplumlardan etkilenmeler doğal olarak olacaktır; fakat her toplum kendi değişme dinamiğini kendi yaratmak zorundadır. Bu olmadığı takdirde bir dizi yabancılaşmanın, toplumsal tutarsızlıkların, ikili kültür yapılarının ve kısır döngülerin yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Geri kalmış veya az gelişmiş ülkelerdeki yaşanan sosyal değişme süreçlerinde bu tür sosyal olgular çok görülmektedir. **Şubat 2014**

TOPLUMLAR ACI ÇEKEREK ÖĞRENİRLER

Gerçek Öğrenme

Aeschylus'un öğrenme ile ilgili güzel ve doğru bir sözü var: “İnsanlar acı çekerek öğrenirler.” Sosyolojik gerçeklikten yani toplumsal olay ve olgulardan, bulgulardan, gözlem ve örneklerden hareket ederek söylersek bu ifadeye, “Toplumlar da acı çekerek öğrenirler” şeklinde benzer bir yargı ekleyebiliriz. Pedagoji tarihi bize uygulamaya dayanmayan, beden ve ruhun (duyguların) katılmadığı bir öğrenmenin kalıcı olmadığını göstermektedir. Örneğin Alman pedagoğ Herbart’a göre de etkili ve kalıcı bir öğrenme birey açısından oldukça disiplinli, düzenli, zahmetli bir zihinsel süreçtir. Eğitim ve öğretim bir deneme ve irade işidir (Kansu,1948: 225). Herhangi bir bilgi insanda ete kemiğe bürünmedikçe öğrenilmiş sayılmaz. Gerçek öğrenme biçimi budur. Dolayısıyla ister bireysel ister toplumsal olsun her öğrenmenin bir bedeli vardır. Biz buradaki öğrenme olayını toplumlarda özellikle demokrasi açısından ele alıp analiz etmek istiyoruz.

Devrimlerin Maliyeti Her Zaman Ağır Olmuştur

Arap Baharı sürecinde Mısır’daki son siyasal değişiklikler, askeri darbe ve darbeye karşı halkın tepkisi bağlamında (2013 Haziran ayı) yeni yönetim ve demokrasiye geçiş süreci ile ilgili olarak demokratik sistem tartışmaları tekrar güncellik kazanmış durumda. Zaten son üç yıl içinde “Arap Bahar”ının tam bir kışa döndüğü”, “Arap toplumlarının demokrasiye geçemeyeceği”, “Onların demokrat olamayacağı” gibi tezler sıkça dillendiriliyor, tartışılıyordu. Öte yandan bazı Arap devletlerinde ve 25 Ocak 2011’de de Mısır’daki ayaklanmaya bağlı olarak Türkiye’de ve yurt dışındaki birçok çevre ve çoğu yazarlar da büyük bir ümitte çok iyimser yorumlar yapmışlardır.

Bu sosyal hareketlerin bir “devrim” niteliğinde olduğunu belirtmişlerdir. Bu arada devrim kavramının iyice iinin boşaltıldığını, her iktidar değişikliğinin neredeyse devrim olarak adlandırıldığını görmekteyiz. Doğrusu bu kavrama da yazık ediyoruz. Özellikle Türkiye’de bazı çevreler darbelere de devrim demeye başlamışlardır. İş, ah keşke o kadar kolay olsaydı! Toplumlarda gerçek devrimler hiçbir zaman bir mevsime sığdırılamamıştır. Tüm devrimler baharla birlikte pek çok yaz ve kış da içerir. Sosyal devrimler bahar mevsiminden daha çok zor geçen kış aylarını çağrıştırır. Zaten kış yaşanmadan da baharın gelmesi söz konusu değildir. Toplumlarda yaygın ve çeşitli kitle hareketleri, isyanlar ve ayaklanmalar başka, ihtilal ve devrimler başkadır. Bu tarz sosyal hareketlerin çok azı bir devrime dönüşür. İsyen ve ayaklanmaların belirli ve somut nedenleri vardır. Bunlar karşılanınca ortadan kalkarlar. Devrimlerin ise sayılan bu nedenlerle birlikte, sosyal yapıdaki dengesizliklerden, ürümüşlüklerden kaynaklanan çok daha derin sebepleri bulunmaktadır.

Devrimler olduğu gibi ne ihraç ne de ithal edilir. Her toplumun geekleştirdiği devrim de kendine özgü nitelikler taşır Bu nedenle hiçbir devrim kopya edilemez. Devrimler toplumlarda teknolojik, ekonomik ve sosyokültürel birikimlere, sorunlara, çatışmalara bağlı olarak oluşur. Siyasal mütadelelerin temelinde ekonomik, sosyal ve kültürel dinamikler, nedenler vardır. Tepede oturan veya oturanları oraya getiren ve orada tutan ekonomik, sosyal ve siyasal güçler bulunmaktadır. Onun için sosyolojik anlamda devrim koltukta oturanın değiştirilmesi değil, toplumdaki genel düzenden memnun olamayanlarla memnun olanların ve iktidara destek verenlerin hesaplaşmasıdır. Bu hesaplaşma olmadan sadece yöneticilerin değişmesi aldatıcı olur. Söz konusu ettiğimiz hesaplaşma da hiçbir zaman kolay ve acısız olmamıştır. Toplumlarda değişime direnen güçler, yapı ve kurumlar zannedildiğinden daha sağlam, köklü ve birbirleriyle de sıkı sıkıya bağlıdırlar, dayanışma içindedirler. Bu geleneksel hiyerarşik ve normatif sosyal yapıyı değiştirmek sanıldığı kadar kolay değildir. Dolayısıyla bütün toplumu kapsayan derinlikli

ve köklü bir değişimi gerçekleştirmek kolayca ve kısa zamanda mümkün olmaz. Bu noktada devrim niteliğindeki değişimi gerçekleştirmek için, düzeni değiştirmek isteyenlerin gücünün düzeni savunanların gücünü çok aşması gerekir. Yerleşik sosyal düzenleri savunan sınıflar, tabakalar, örgüt ve kurumlar hiçbir zaman savaşımadan ve kolayca teslim olmazlar. Devrim için belirtilen ve yukarıda sıralanan şartların, gelişmelerin var olması da yetmez. Bu somut toplumsal olayların bireylerin zihinlerinde bir davranışa, bilinçlenmeye, hatta duygusal yönden bir elektriklenmeye yol açması gerekir. Somut sosyal hareketlerin bireyleri eyleme geçirmesi için bunların insanların beyinlerine bir zihinsel, duygusal etki olarak yansımaları gerekmektedir. Çünkü her insan eylemi beyinde başlar, beyinde biter. Üstelik toplumun değişmesi tek tek bireylerin değişmesinden daha zordur.

Demokrasi

Ayrıca bu noktada demokrasinin bir sosyal ve siyasal sistem olarak sosyolojik nitelikleri bakımından özetle belirlenmesi gerekmektedir. Evet, demokrasi basit ve yüzeysel bir idare şekli, sade ve kolay uygulanabilir bir yönetim mekanizması değildir. Demokrasi, siyasal bir yönetim biçimi olmaktan önce, bir kültür, hayat tarzı, bir zihniyet ve davranış sistemidir. Bireysel ve toplumsal bir olgunluğu, gelişmeyi, tutumu, bilinçlenmeyi ifade eder. Uygulanabilmesi tarihsel, bireysel, toplumsal ve kültürel nitelikli birtakım şartları zorunlu kılmaktadır. Hatta demokrasi toplumsal olmaktan önce bireyseldir; yani demokrasinin temelinde bireyleşme, bireysel gelişmişlik, bilinç, diyalog, uzlaşma, empati ve tolerans vardır. Söz konusu ettiğimiz toplumsal öğrenmeyi demokrasi bağlamında ele aldığımızda, demokrasinin hiçbir toplumda kolayca yerleşmediğini, çok büyük sıkıntılar, krizler aşılarak ve bireysel olsun toplumsal olsun büyük bedeller ödenerek uzunca bir evrimden, gelişmeden sonra ancak uygulanabildiğini görüyoruz. Bu demokratikleşme süreci de zaman faktörü, nitelikleri ve gelişme aşamaları bakımından standart değildir.

Yani söz konusu toplumun kendi şartlarına, ihtiyaç ve sorunlarına, sosyokültürel özelliklerine göre farklı bir sosyal ve siyasal çizgi izlenmektedir.

Sosyoloji ve sosyal psikoloji açısından ele aldığımızda gerçekte toplumda Gurvitch'in belirttiği gibi "ben" ve "biz" in karşısında "Ötekiler" (Başkaları) bulunmaktadır (Gurvitch, 1960: 35). Tabii bu ötekiler farklı dinsel, mezhepsel, ideolojik, etnik, siyasal vb. özelliklere sahiptirler. Demokrasi bireyleşmeyi artırdığı için de "ben" ve "biz"lerle "ötekiler" arasındaki farklılık ve çelişkileri artırmaktadır. İşte demokrasi denilen şey, ben ve bizden farklı olan başkaları arasındaki düzeyli bir sosyal etkileşim ağının, karşılıklı güvene dayanan ilişkilerin kurulabilmesine bağlıdır. Toplumlarda sosyal yapının gereği olarak kaçınılmaz biçimde ötekiler hep olacaktır. Sorun ötekilerin varlığı değil, ben ve bizlerle ötekilerin kimsenin hakkı yenmeden, bir adalet ve denge içinde bir arada yaşama becerisini kazanabilmeleridir ki bu da hayli zor olmaktadır. Söz konusu becerinin öğrenilmesi ancak birtakım pratik ihtiyaç ve zorunluluklardan, çatışmalardan ve çekilen karşılıklı çilelerden sonra gerçekleşebilmektedir. Burada tüm mesele bu farklılıkların diğer kişi ve gruplarca kabul edilmesi, herkesin herkese tahammül etmesi ve saygı duymasıdır. Demokrasi kültürü ve demokratik olgunluk diyalog, müzakere, uzlaşma, tolerans ve empati yapma gibi sosyal becerilerin kazanılıp uygulanmasını gerektirir. Bireysel düzeyde demokrasinin teorik boyutunu (malûmat olarak) öğrenmek kolaydır. Demokrasinin toplumsal düzeyde işletilmesinde yukarıda belirttiğimiz sosyal becerilerin öğrenilmesi ve uygulanabilmesi çok uzun bir süreci gerektirmektedir. Demokrasinin zor olan yanı burasıdır. Bu durum bir olgunluk ve birikimi zorunlu kılmaktadır. Sosyal tarih söz konusu sürecin zannedildiğinden daha çatışmalı geçtiğini ve acılarla dolu sınama yanılma davranışlarını içerdiğini göstermektedir. Farklı insanların bir arada yaşamaları rasyonel-zihinsel bir konudur ve bir pragmatik olgunluğu gerektirir; ancak bireyler, gruplar arasındaki çıkar farklılıkları, duygusal yakınlık ve uzaklıklar (aynı etnik kökenden, din ve mezhepten olma vs.) gibi durumlar çeşitli

Çatışmalara yol amaktır. Burada vurgulamak gerekir ki gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşmenin önündeki en büyük engel devleti ele geçiren, ondan beslenen ve onu yöneten oligarşik-bürokratik kadrolardır. Bu tür ülkelerde demokrasiyi isteyen ve onu ciddi olarak yaşatmak niyetinde olan bilinçli, güçlü sosyal sınıflar (burjuva veya emekçi sınıflar) olmadığı için genel olarak halkın gücü belirttiğimiz bu kadro ve grupları etkisiz hâle getirememektedir. Kamu kaynaklarından beslenen bu seçkinci, ayrıcalıklı kadrolar çok sığ ve şekli bir modernleşmeye, demokrasiye razı olmaktadırlar. Modernleşmenin ve demokrasinin derinleşmesini ve yaygınlaşmasını istememektedirler.

Her Toplum Kendi Gerçeğini Kendi Bulur

Bu noktada sosyolojik bir gerçek olarak vurgulanmalıdır ki, “Her toplum kendi gerçeğini kendi bulur.” Başka toplumların yaşadıkları öğrenme durumları, olaylar, deneme ve yanımlar maddi bir şeyin transferi gibi diğeri bir topluma uygulanmak üzere aktarılamaz. Bizim dışımızdaki toplumların deneylerinden, uygulamalarından, teorik ve pratik birikimlerinden ancak ilham alabiliriz, onlar bize genel bir fikir verebilir. Demokrasi türü sosyal ve siyasal sistemler ancak “yaparak yaşayarak” öğrenilebilir ve uygulanabilir. Bunlar teknik, mekanik bir aygıt değildir ki bir yerden bir yere, bir insandan diğeri aktarılabilirsin. Onun için her toplum kendi demokrasisini kendisi üretmek zorundadır. Yani yüzme, denizde yüzen bir insanın hareketlerine bakılarak öğrenilmez. Yüzme bizzat suya girilerek ve yüzme çabası gösterilerek, belli sınama ve yanılma davranışlarının sonucunda öğrenilebilir.

Yukarıda belirtilen sosyolojik kurala bağılı olarak denilebilir ki bir toplum, devlet bir başka toplumu özgürleştiremez, ona demokrasiyi götüremez. Bu gelişmeleri her toplumun kendisi başarmak zorundadır. Son ve en yakın örnek olarak Amerika’nın Irak’ı işgal etmesi ve bunu “Irak’a demokrasi götürmek” sloganı ile gerçekleştirmesi

gösterilebilir. Sonuçta bu olayın Irak'ta ve bölgede ne büyük acılara, bölünmelere yol açtığı da ortadadır.

Daha önceki bir makalemizde de vurguladığımız gibi bu “sistem aktarma” ve “modellik yapma” konusunda da Weber'in ortaya koyduğu çok net bir sosyolojik kural vardır. Weber'e göre, “Toplumsal gerçeklik aynı zamanda tarihsel ve kültürel gerçekliktir ve her tarihsel dönem ve her toplum, kendine özgü bir bireysel bütün, başka bir tarihsel dönem veya başka toplumlarla karıştırılmaması gereken bir teklik olarak ele alınmalıdır (...) Bir toplumun kendine özgü tarihsel durumunu açıklamak için geliştirilmiş bazı kavram ve kuramları “şema” ve “sistem”leri bir başka toplum için aynen uygulamaya kalkışmak “yanlış bir kavram realizmi”ne ve dolayısıyla yanlış bir sosyolojiye yol açar (Özlem, 1990: 233).

Bu çerçevede dünyadaki siyasi doktrinlerin, kurumların, egemenliklerin nasıl oluştuğunu, değiştiğini, dolayısıyla zamanla evrimleşip dönüştüğünü çok iyi bilmek, incelemek ve analiz etmek gerekir. Siyasi kurum ve kuramların, eylemlerin siyaset dışı diğer sosyal kurumlarla, örgütlerle nasıl bir etkileşim içinde olduğu konusu hiçbir zaman gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin Mosca'nın “Siyasi Doktrinler Tarihi” adlı eseri bu konuda okunmaya ve incelemeye değer derli toplu bir kitaptır (Mosca, 1963).

Bu sebeplerle Arap toplumlarında demokrasinin gelişip yerleşmesi bakımından özelemlerimizi tarihsel ve sosyolojik gerçeklerin önüne geçirmemeliyiz. Dolayısıyla Tunus'ta, Libya'da ve Mısır'da demokrasinin sosyopolitik bir sistem olarak yeşerip gelişmesi, olgunlaşması ancak daha birçok bahar ve kış mevsimlerinin geçmesine ve ne yazık ki pek çok bunalımın, acıların yaşanması ile mümkün olabilecektir. Buralarda yönetimin başında olan birkaç kişinin bir darbe ile devrilmesi, bazı yüzeysel değişikliklerin yapılması sosyolojik anlamda bir devrim değildir. Bu tür ülkelerde demokratikleşme sürecinde bir yığın gelgitlerin yaşanması kaçınılmazdır. Gelişmekte olan ülkelerde özgürlük, eşitlik düşünceleri ve genel demokratikleşme süreçleri 20. yüzyılda yaşanan İletişim

Bilişim Devrimi'nden dolayı eskiye oranla hızlanmış durumdadır. Çünkü bu devrim bireyler ve toplumlar arası iletişimi, her türlü etkileşimi, öğrenmeyi ve bilinçlenmeyi artırmıştır. Ancak bu olgular demokratikleşmenin çatışmasız ve sancısız bir biçimde kısa zamanda gerçekleşeceğini de göstermez. Demokratik sistemin bireyler ve toplumca özümlemesi, sindirilmesi için belirli bir zamana ihtiyaç vardır.

İngiltere ve Fransa Örneği

Bugün artık sağlam demokrasi geleneklerine sahip olan iki önemli Batılı ülkeyi (demokrasinin geliştirilip uygulanması bakımından) örnek olarak ele alabiliriz. İngiltere demokrasinin beşiği ve en eski demokrasiye sahip bir ülke olarak kabul edilir. Ancak İngiltere'de demokrasinin bir toplumsal ve siyasal sistem olarak öğrenilmesi, yerleşmesi hiç de sancısız olmamıştır. Evet, İngilizler de birçok acılar çekmiş ve yüzyıllar süren bir gelişmenin sonunda bugünkü olgun demokrasiye ulaşabilmişlerdir. İngiltere'de 1215 tarihinde bir uzlaşmaya varılarak Kral John'un imzaladığı Magna Carta (Büyük Berat) İngiliz demokrasisi açısından sağlam bir sosyal, siyasal ve hukuki zemin ve başlangıç noktası teşkil etmiş, zamanla bu metin bir siyasal gelenek yaratmıştır. Bu, o günden itibaren demokratikleşme konusunda işlerin çok düzgün ve gürültüsüz patırtısız bir biçimde işlediği anlamına gelmez. Örneğin 17. yüzyılda iç savaşlar yaşanmış, parlamento yanlıları ile kralcılar arasında önemli çatışmalar (Büyük Ayaklanma) olmuştur.

Fransa'da ise demokratik sistemin kurulup işlemesi İngiltere ile kıyaslanamayacak ölçüde kanlı ve sancılı olmuştur. Siyasal sistemde demokratik dengelerin, kurumların istikrara kavuşması ve sistemin çalışması için neredeyse iki yüz yıla yakın bir zaman geçmiştir. Bir defa, 1789'la 1799 arasında on yıllık sürede çok kanlı, acılı, gelgitli bir dönem yaşanmıştır. İktidar sürekli el değiştirmiş, sürekli tasfiyeler olmuştur. Giyotini eline geçiren karşı tarafı temizlemiştir. Bir devrimin sosyal anatomisini anlamak bakımından Fransız Devrimi

çok iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu konuda da örneğin Pierre Gaxotte'un "Fransız İhtilali Tarihi" adlı eseri önemli bir kaynak sayılır. Bu arada dikkat edilsin, 1792'de ilan edilen I. Cumhuriyetten sonra arada imparatorluklar ve hatta monarşi dönemleri yaşanmış yani kaç kez rejim değişmiş dolayısıyla bugünkü Fransa'daki cumhuriyet de (1958'den beri) V.Cumhuriyet olarak adlandırılmıştır. Fransa uzun süreli bir siyasi istikrarı ancak bu son dönemde yakalayabilmiştir.

Ocak 2014

Kaynaklar

Gaxotte'un, Pierre, Fransız İhtilâli Tarihi, Çeviren Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962.

Gurvitch, Georges, Traité de Sociologie, PUF, Paris, 1960.

Kansu, Nafi Atuf, Pedagoji Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948.

Mosca, Gaetano, Siyasi Doktrinler Tarihi, Çeviren Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1963.

Özlem, Doğan, Max Weber' de Bilim ve Sosyoloji, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

BİREY ODAKLI MODERNLEŞME İHTİYACI

Devlet Odaklı Modernleşme

Türkiye'nin modernleşme (çağdaşlaşma) macerası neredeyse üç yüz yıla dayanmıştır. Bu süreç çok inişli çıkışlı olmuş, düşe kalka ilerlemiş, bazen başarılar, bazen de başarısızlıklar dikkat çekmiştir. Modernleşme süreci hâlen devam ediyor, tamamlanmış değildir. Aslında her ülkenin modernleşmesi kendi tarihsel şartlarına ve sosyal yapısına göre belirli özellikler taşır. Türk modernleşmesinin ana karakterlerinden biri “devlet odaklı” bir modernleşme olmasıdır. Gerçi çoğu geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde bireyin ve toplumsal yapının yetersizliklerinden dolayı modernleşmede devletin mutlaka ağırlıklı bir rolü görülmüştür. Ancak bizim modernleşmemizin devlet odaklı olması çok baskın bir özelliktir. Şüphesiz bunun önemli tarihsel, sosyal ve kültürel nedenleri vardır.

Bizim geleneksel sosyal, kültürel ve siyasal anlayışımız, zihniyetimiz çerçevesinde “birey ”den önce “devlet” gelir; âdeta devlet varsa birey vardır. Sosyal bir gelenek olarak da kamucu (cemaatçi) bir toplum yapısı söz konusudur. Bu sosyal ve siyasal zihniyet güçlü bir “ödev ahlakı”nın oluşmasına yol açmıştır. Onun için de çoğu zaman “Allah devlete millete zeval vermesin”, ayrıca yeni doğan bir çocuk için de “Ailesine, devlete, millete hayırlı evlat olsun” denilir. Gökalp bu anlayışlara bağlı olarak “Hak yok vazife vardır” şeklinde bir slogan üretmiştir. Hak bireyselliği, vazife ise toplumsallığı öne çıkarır. Bu geleneksel anlayış içinde “ben” bilinci değil, ”biz” bilinci çok güçlüdür. Önce devlet-toplum güçlenecek, kalkınacak, zenginleşecek, sonra da bireyler kalkınıp refaha ulaşacaktır. Bu sosyal felsefeye göre toplumun mutluluğu bireyin mutluluğundan önce gelmekte, toplumun mutlu olması hâlinde bireylerin de mutlu olacakları düşünülmektedir. Bu sosyolojik realiteden dolayı devlet, Türkiye’de modernleşmenin tüm

boyutlarında (ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal) en önemli yenileştirici, geliştirici, düzenleyici bir otorite ve unsur olarak karşımıza çıkar. Hem devlet böylesine bir rolü hem de bireyler bu tarz bir yönlendirilmeyi ve uyum biçimini benimsemişlerdir. Gerçekte evrensel anlamda ve Batı'daki modernleşme olgusunda devlete karşı bireyin ve toplumun öne çıkarılması söz konusu olmuştur. Modernleşmenin önemli bir boyutu olan demokratikleşme bireyleşmeyi zorunlu olarak içeriyordu. Zaten bireyleşme Batı uygarlığının en temel özelliklerinden biriydi. Türkiye'de devlet odaklı olan ve her şeyin devlet tarafından kotarılması biçimindeki siyasal anlayış Cumhuriyet devrinde de aynen sürdürülmüştür. Bu devlet anlayışı ve uygulaması oldukça otoriter, buyurgan, her şeyi kontrol eden, bireye şüphe ile yaklaşan, fazla yasakçı ve müdahalecidir. 1940'lı yıllarda Ankara valisi Tandoğan'ın gençlere hitaben, "Bu ülkeye komünizm gelecekse onu da biz getiririz, size ne oluyor?" şeklindeki ifadesi bu anlayışı çok güzel formüle etmiştir.

Bizdeki bu devlet anlayışı ve geleneği bireylere fazla bir inisiyatif ve özgürlük alanı bırakmamıştır. Bu nedenle, niteliği ne olursa olsun, her sosyal hareket devlet düzeyinde bir yer edinme, ona dayanarak iş görme, ondan yararlanma ve hatta devleti ele geçirme çabasına dönüşmek zorunda kalmaktadır. Herkes devlet gücünü, imkânlarını kullanarak ancak bir güç elde edebilmektedir. Gene bu gelenekten dolayı Türkiye'de "sivil" alan çok güçsüzdür. Sivil toplum kuruluşları türünden örgütlenmeler, Batı ile kıyaslanırsa çok cılız kalmışlardır. Üstelik onlar da varlıklarını devlete yaslanarak sürdürebileceklerinin farkındadırlar. Hâlbuki özellikle bilim, sanat, felsefe gibi alanlar sivil örgütlenmelerin, özgürlüklerin bulunduğu ortamlarda gelişebilirler. Bizim ortalama son beş yüz yıllık dönem içinde bilim, sanat ve felsefe alanlarında ciddi bir varlık, ilerleme gösteremeyişimizin önemli nedenlerinden biri de budur. Böylesine bir devlet anlayışının yol açtığı siyasal yapı ve otorite, tümüyle bireysel merak, ilgi ve çabalara bağlı olan bilim, sanat ve felsefe faaliyetlerine pek de hoşgörü ile yaklaşmamaktadır. Çünkü bunlar siyasal otoritelerden izin alınarak veya devletin siparişine dayalı olarak gerçekleştirilen çabalar

değillerdir. Bu tür çalışmalar bireyde başlar, bireyle biter. Bireyi güçlü, özgür ve otonom hâle getiremediğimiz sürece, bireysel yaratıcılık isteyen konularda umulan yenilikleri, gelişmeleri sağlayamayız. Tabii bu olmayınca da güçlü toplum ve devlet oluşamaz.

Ancak tarihten gelen tüm bu olumsuzluklara rağmen Türk demokrasisinin dolayısıyla çok partili parlamenter sistemin, zaman içinde gelişmesi olgunlaşması, ayrıca sanayileşme, kentleşme, eğitim gibi modernleşme dinamiklerinden dolayı bizde de eski toplumsal ve siyasal anlayışlar değişmeye başlamış ve bireyleşme de kendiliğinden artmış, hızlanmıştır. Dünyada on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen Sanayi Devrimi hem toplum hem de birey düzeyinde sağladığı ekonomik gelişmeler ve bunlara bağlı olarak da meydana gelen demokratik, kültürel ve siyasal ilerlemeler bireysel hak ve özgürlükleri genişletmiş, bireyi devlet ve toplum karşısında oldukça güçlendirmiştir. Sanayi Devrimi demokrasi ile birlikte siyasal açıdan ulusal bütünleşmeleri beslemiş ve ulus devletleri (milli devletler) ortaya çıkarmıştır. Bu devrim yaklaşık iki yüz yıllık bir süre içinde toplumsal yapı ve işleyişleri belirleyen birinci faktör olmuştur.

Birey Odaklı Modernleşme

Dünyada 1950’lerde gerçekleşen İletişim-Bilişim Devrimi ise bireyleşmenin hem sınırlarını, kapsamını hem de niteliğini değiştirmiştir. Örneğin onu daha da yoğunlaştırmış, etkisini artırmış, bilgilenmeyi, bireysel ve toplumsal etkileşimi eskiye göre çok hızlandırmıştır. Evrensel düzeyde herkesle kolayca ve yoğun biçimde iletişim kuran, hızla bilgilenen ve bilinçlenen insanlar da daha özgür olmak istemektedirler. Dolayısıyla son elli yıllık dönem içinde insanları ve toplumları etkileyen, değiştiren en önemli faktör artık İletişim Bilişim Devrimi olmuştur. Türkiye de yavaş yavaş bu gelişmelerden nasibini almaya başlamıştır. Böylece bizim tarihimizde de ilk kez bireyin çok net biçimde öne çıkması bir sosyal gerçek olarak kendini göstermiştir. Bu birey, insanı çok sınırlayan, gözleyen

devletin ve toplumun normatif düzenine karşı kendi inisiyatif, serbestlik ve özgürlük alanını titizlikle korumak istemekte, her konuda olmak üzere kamusal otoriteler tarafından kendisinin daha çok dikkate alınmasını ve sosyal, siyasal süreçlere katılmayı talep etmektedir. Bu durum demokrasimizin olgunlaşıp ilerlemesi ve bireyler tarafından içselleştirilmesi açılarından olumlu bir gelişme sayılmalıdır. Sanayi Devrimi nasıl yeni bir insan ve toplum yapısı üretmişse, İletişim Bilişim Devrimi de aynı şekilde yeni bir birey ve toplum (Bilgi Toplumu) yaratmaktadır. Bu yeni toplumun kuramsal temellerini de artık modernizmin felsefesi, ilkeleri değil, postmodernizmin geliştirdiği düşünsel kavramlar, görüşler oluşturmaktadır. İletişim Devrimi toplumların sınıfsal yapılarını da değiştirmiştir. Postmodernizm her konuda izafiyeti getirmiş ve daha özgür bir bireyi gündeme taşımıştır. Türkiye’deki günlük olayların, tepkilerin arkasındaki sosyolojik mekanizmaları, dinamikleri görüp kavrayamazsak güncel olanı doğru algılayıp yorumlayamayız. Bu nedenlerle artık Türkiye’de bu “devlet odaklı modernleşme” “birey odaklı modernleşme” ye dönüştürülmelidir. Unutulmamalı ki zaten devlet, din, demokrasi, modernleşme dâhil tüm sosyal sistem ve kurumların en son amacı insanın mutluluğunu sağlamaktır. Bu unsurların hepsi birer “araç” durumundadır. Yukarıda tanımlanan özgür ve otonom bireyi yaratabilirse daha üretken, yaratıcı bireyleri ve toplumu oluşturabiliriz. Böylece felsefe, bilim ve sanat alanlarında dünya vitrinlerine yüzümüzü ağartan bilim insanlarını ve sanatçıları koyabiliriz. **Aralık 2013**

TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİ, AYDINLAR VE TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ

Türkiye’de Sosyoloji

Sosyoloji, hazırlık aşamasındaki çalışmalar hariç tutulursa, adı, konusu ve geliştirilen yöntemleri itibariyle yüz elli yıllık bir sosyal bilimdir. Türkiye’deki düşünce ve bilim dünyası da bu bilimle kuruluşundan kısa süre sonra tanışmıştır. Dolayısıyla Türkiye, benzer ülkelerle kıyaslandığında sosyolojiden erken haberdar olmuştur denilebilir. Tabii bu süreçte özellikle Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in çabaları, topluma ve sosyolojiye olan ilgileri çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki sosyoloji Comte’un pozitivist felsefesi ile birlikte kültürümüze girmiştir. Zaman içinde Durkheim sosyolojisi ile Comte pozitivismi Osmanlı’nın yıkılış ve Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında Türk aydınlarını en çok besleyen düşünsel kaynaklar olmuşlardır. O kadar ki, o dönemde çok etkili olan örneğin İttihat ve Terakki, adının konulması dâhil olmak üzere siyasal hedef ve toplumsal düşünceler, projeler bakımından bu pozitivist görüşlerden, Comte’un temel ilkelerinden ve Durkheim sosyolojisinin verilerinden çokça yararlanmıştır. Bu nedenlerle Jön Türklerin ve İkinci Meşrutiyet aydınlarının ideolojik ve siyasal düşünceleri bu görüşlere göre şekillenmiştir. Türkiye’de sosyoloji bu şartlarda ve bu düşünsel çerçevede Cumhuriyet sonrasında Durkheim ekolü ağırlıklı olmak üzere ortaöğretim eğitim programlarında da yer almıştır. Zaten sosyoloji dersi (İçtimaiyat) 1914’ten beri Darülfünunda okutuluyordu.

Sosyoloji Nedir?

Peki, nedir sosyoloji? Ne yapar, insana ve topluma ne sağlar? Buna bir iki cümle ile cevap vermek gerekirse şunlar söylenebilir: Sosyoloji dünyanın en karmaşık bir varlığı olan toplumu anlama ve

açıklama çabasıdır. Toplumdaki oluşumu, bütünleşmeyi, değişimi irdeler, analiz eder, tüm insan ilişkilerinin dayandığı sosyal etkileşim mekanizmalarını kavramaya çalışır. Böylece sosyoloji, insanlarda gerçeğe uygun bir toplum algısının oluşmasına ve toplumla ilişkili meslek gruplarına, örneğin yöneticilere, kazanılan bu doğru bilgilerin ışığında verilecek sosyal nitelikli yargılarda yanlış yapmalarının önlenmesinde ve daha gerçekçi, tutarlı, faydalı kararlar vermeleri hususunda yardımcı olur. Elde edilen bilgiler sosyalleşme, sosyal bütünleşme, kurumlaşma ve sosyal değişim gibi süreçlerin işleyişinde kullanılır, bunlardan yararlanır. Ancak sosyoloji ve hatta tüm sosyal bilimler bireylere toplumsal akışı, istedikleri yönde değiştirme bilgisini, gücünü ve yöntemini vermez, veremez. Comte, sosyoloji yolu ile ihtilal sonrasında sosyal düzenin bozulduğu, bütünleşmeyi sağlayan tüm çivilerin çıktığı veya yerinden oynadığı Fransa’da toplumu yeniden istikrara kavuşturmak ve onu rasyonel bir biçimde yeniden oluşturmak istemiştir. Ama aslında bu, kurmak istediği bilimin boyunu çok aşan, pratiği olmayan bireysel bir özlem, tasavvurdan ibaretti. İşte ne yazık ki Türkiye’ye sosyoloji ile birlikte Comte’un bu yanlış ve hayalden ibaret düşüncelerinin yarattığı bir anlayış ve bilim dışı olan teorik bakış açısı, 20. yüzyılın başlarında çok acı ve kaygı içinde bulunan Osmanlı aydınlarınca uygulanabilir sosyal ve bilimsel bir yöntem, karaya oturan devlet gemisini tekrar yüzdürmeye yarayan bir araç ve çare gibi algılanmıştır.

Toplum Mühendisliğine Dönüşü

Dolayısıyla bu düşüncelerden hareketle Türkiye’de bir “toplum mühendisliği” geleneği doğmuştur. Bu gelenek gereği olarak bilir bilmez, yetkili yetkisiz hemen herkes elindeki teknik aygıtlarla arazide ölçüm yapan bir harita mühendisi gibi toplumsal konu ve sorunlarda ölçüm yapmaya, ahkâm kesmeye başlamıştır. Bu hastalık aydınların köy kahvelerinde konuşanlara ve sıradan insanlara kadar herkese bulaşmıştır. Bu kavramı ilk kez kimin kullandığını bilmiyoruz. Ancak fen bilimlerinde mühendislik olur da insanı ve toplumu konu alan ve

her zaman sürprizlerin yaşanabildiği sosyal bilimlerde mühendislik olmaz, olamaz. Toplumu yönlendirme ve karar verme pozisyonunda bulunan aydınlar, bürokrat ve politikacılar yolu ile bu hastalığın toplumda yarattığı tahribat çok daha büyük olmuştur. Bunlar toplumu bir bal mumu veya yumuşak bir hamur gibi zannettiklerinden onun özelliklerini, diğer toplumlardan farklı olan yanlarını tanımadan, anlamadan, onun ihtiyaçlarını, tarihsel evrimini incelemeyen topluma istedikleri şekli verebileceklerini sanmışlardır. Böylesine bir mühendisliğin en büyük zararlarından biri de Batılı toplumların maddi yapılarına göre zihinsel olarak üretilen sosyal formüllerin aynen Türk toplumuna da uygulanabileceği yanılgısı olmuştur. Bu anlayış hem sivil hem de askeri kesim entelektüellerinde yaygın olarak görülmüştür. Tüm askeri darbeler siyasal hırslarla birlikte bu toplumsal mantığın ürünüdür. Bu darbe alışkanlığı söz konusu geleneği pekiştirmiş, daha kötü ve zararlı bir sosyal sonuç olarak toplumdaki tüm siyasal birikimleri, öğrenmeleri, tecrübeleri yok etmiş, sosyal bütünleşmeyi, devlet ve toplum hayatındaki siyasal olgunlaşmayı önlemiştir. Hâlbuki yukarıda da belirtildiği gibi toplum ve toplumsal olaylar, olgular çok karmaşık, çok boyutlu ve çok nedenli gerçekliklerdir. Onların anlaşılır hâle gelmesi için hayli uzun, sabır isteyen zihinsel çabalar, incelemeler, gözlemler, okuma ve öğrenmeler zorunlu olmaktadır. Toplumdaki evrim ve değişimin mekanizması bireysel arzu ve iradenin tümüyle dışında seyreder. Dolayısıyla sosyal yapıdaki değişimin, sosyal akışın tarihsel kaynakları, dayanakları bilinmeden, bu değişmeyi sağlayan iç ve dış dinamikler, çelişkiler, çatışma konuları ve tüm bunları içeren sosyal ve kültürel yapı analiz edilmeden, ayrıca çağın evrensel gidişi de hesaba katılmadan söz konusu sosyal sürece müdahale etmek oldukça riskli ve yanlıştır. Bu durum zaman içinde çok ters ve beklenilmeyen sosyal tepkilerin doğmasına yol açar; nitekim açmıştır. Günümüzde Türkiye bu yanlış karar ve uygulamaların sonuçları ile boğuşmaktadır. Hep ertelenen etnik ve sosyokültürel sorunlar toplumda yoğun bir gerilim enerjisi yaratmış, çatışma kültürünü artırmış, bireylerdeki sosyal güven duygusunu yok etmiştir. Toplumun nabzını tutmayan,

kalp atışlarını dinlemeyen, halkı hiç hesaba katmayan ama boyundan büyük siyasal hırsları olan siyasetçilerin veya siyaset heveslilerinin yaratacağı durum işte budur.

Ne yazık ki Türk aydınları bu süre içinde sorunları hep basit formüller, sloganlar düzeyinde ele almışlar, özelemlerle gözlemleri, toplumsal irade ile bireysel tercih ve iradeyi hep birbirine karıştırmışlar ve kolaycılığa kaçarak, toplumsal ve kültürel yapıların orijinallliğini, izafiliğini fark etmeden toplumu derinliğine anlama ve kavrama çabasından uzak durmuşlardır. Bugün etnik sorunlar dâhil sosyal ve siyasal sorunların kronikleşmesi, bunları çözmede zorlanmamızın temel nedenlerinden biri bu toplum mühendisliği geleneğidir. Toplumda değişmeyi sağlayan dinamikleri fark etmeyen ve bunların tarihsel arka planlarını araştırmayan ayrıca halkı cahil bir kitle olarak gören anlayış, tepeden inmeci, seçkinçi çözüm projeleri, her seferinde beklenmeyen yanlış sonuçlar vermiştir. Sosyolojik bir kural olarak vurgulanmalıdır ki, toplumlarda beyinsel-entelektüel güçle halkın temsil ettiği fiziksel kas gücü birleşmeyince de hiçbir önemli atılım, kalkınma gerçekleşmemektedir. **Haziran 2013**

KÜLTÜREL BOŞLUK

Öncelikle "kültürel boşluk"tan (cultural lag) ne anlaşıldığını özetle belirtelim. “Toplumda maddi kültür öğeleri manevi kültür öğelerine göre daha kolay ve hızlı değişir; başka bir ifade ile manevi kültür öğeleri maddi kültür öğelerine göre daha zor ve ağır değişir. Böylece iki kültür arasında bir fark oluşur ve kültürdeki bütünlük bozulur. İki kültür arasında oluşan bu farka 'kültürel boşluk (kültürel gecikme)' denir. Sonuçta kültürel boşluk da birçok sosyal ve kültürel sorunun doğmasına yol açar. Sosyal ilişkilerde dolayısıyla sosyal yapıda dengesizlikler, gerginlik ve çelişkiler meydana gelir” (Oskay, 1993: 36).

Kültürel boşluk kavramını Amerikalı sosyolog Ogburn, 1922 yılında yazdığı bir eserde (Social Change) kullanmıştır (Oskay, 1993: 36). Ona göre sosyal değişme sürecinde kültür boşluğu kavramı önemli ve anahtar kavramlardan biridir. Tabii Ogburn bu kavramı Amerikan toplum ile ilgili gözlemlerinden hareketle oluşturmuştur. Söz konusu olan kavram hızlı bir teknolojik gelişmenin, sanayileşmenin ürünü olarak ortaya çıkmakta ve toplumdaki birçok sosyolojik olumsuzluğu, kültürel sorunları açıklamaya yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla bu kavram o tarihten sonra sosyoloji literatüründe çok benimsenmiş birçok sosyal sorunun analizinde kullanılmıştır.

Kültürel antropoloji ve sosyolojide kültür, kendini oluşturan değerlerin bir sentezi olarak kabul edilir. Kültür antropolojik açıdan ve geniş anlamda ele alındığında hem maddi (tümüyle teknoloji ve üretim araçları, etkinlikleri) hem de maddi olmayan kültürün (sosyal kurumlar, değerler, normlar, sosyal alışkanlıklar, bilgi ve düşünceler) meydana getirdiği bir organik bütünlük olarak tanımlanır ve açıklanır.

Söz konusu ögeler arasındaki uyumu ifade eder. Kültür bu açıdan iğreti, çeşitli öğelerin bir karışımı değil, bunların yeni bir oluşuma katılmasını, sentetik bir yapılanmayı anlatır. Her toplumsal ve kültürel sisteme, aşamaya tekabül eden bir değerler sistemi vardır. Örneğin tarım toplumu ile sanayi toplumundaki değerler sistemi birbirinden farklıdır (Bostancı, 2002: 135). Ogburn'e göre sosyal değişme sürecinde öncelikle teknolojik alandaki değişimler dikkat çeker; sonra bunlar ekonomiye, üretime yansır, daha sonra da sosyal değer ve normlarda, kurumlarda, inanış ve görüşlerde bir farklılaşma gözlenir. Dolayısıyla her maddi kültür kendine göre (kendine uygun) bir manevi kültür oluşturmaktadır. Ayrıca bu düşünceyi tersten de ifade edebiliriz; her manevi kültüre uygun bir maddi kültür de meydana gelmektedir. Çünkü bu iki kültür birbirini etkilemekte ve bütünlemektedir. Normal hâlde bu süreç belirtildiği biçimde işlemektedir. Fakat bu kültür öğelerindeki değişimler aynı anda olmamakta ve maddi değerlerdeki (teknoloji) değişme maddi olmayan değerlerdeki değişmeden daha hızlı olmaktadır. İşte bu durumda iki kültür arasında bir uyumsuzluk, farklılık oluşmaktadır. Kültürel boşluğun meydana gelmesi bu şekilde olmaktadır. Böylece toplumdaki kültürel denge, bütünlük hâli de bozulmaktadır. Sonuçta toplumda çelişkili düşünce ve davranışlar, tutarsızlıklar görülmekte; bu durum verimsiz çatışmaları, kısır döngüleri yaratmakta ve hatta sosyal değerlerde, kurumlarda bir çözülmeye yol açabilmektedir. Toplumda beklenen, arzu edilen her iki kültürün senkronize yani aynı zaman diliminde birbirine paralel bir değişme göstermesidir. Bunların aralarındaki mesafe açılırsa sosyal yapı ve kültürel bütünlük bozulacağı için dengesiz, problemlili bir sosyal tablo ortaya çıkmış olur. Örneğin ileri bir teknolojinin bulunduğu bir kültür ortamında ondan bağımsız, ayrı nitelikte bir sosyal değerler bütünü varlığını sürdürüyorsa, bu da toplumsal ilişki ve eylemlerde, kurumlarda tutarsızlıkların ve bunların yarattığı dengesizliklerin, çatışmaların ortaya çıkması demektir.

Kültürel gecikme kavramını geliştirmekte olan ülkeler açısından değerlendirdiğimiz zaman daha karışık ve sorunlu bir durum ortaya

çıkılmaktadır. 20. yüzyılda yaşanan İletişim Devrimi ve arkasından küreselleşme olgusu özellikle teknolojik birikimlerin, araçların çok hızlı bir biçimde geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere yayılmasını, transferini sağlamıştır. Ancak bu ülkelerin manevi kültürel değerleri çok farklı bir nitelik ve düzeyde bulunduğu için söz konusu ülkelere çok önemli sosyal ve kültürel dengesizlikler, çelişkiler, çatışmalar meydana gelmekte, bu ülkelerin toplumsal yapılarında kaotik bir durum gözlenmektedir. Yani bu ülkelere Batı'dan transfer edilen örneğin 20. yüzyılın teknolojisinin yanında çağlar öncesinin değer yargıları, normları ve kurumları varlığını sürdürmektedir. Halk bir yönü ile 20 yüzyılı, ileri teknolojiyi dolu dolu yaşamakta, bir yönü ile de Ortaçağ'ın değerleri ile düşüp kalmaktadır. Dolayısıyla bu tür toplumlardaki "kültürel boşluk" çok daha belirgin ve tehlikeli hâlde demektir. Örneğin Türkiye'nin bazı bölgelerinde insanlar en gelişmiş cep telefonunu, otomobili kullanmakta, öte yandan hâlen kan davalarını sürdürmekte, töre cinayetlerini onaylamaktadırlar. İşte bu durumlarda belirtilen bu kültürel çelişkileri açıklamakta Ogburn'un "kültürel boşluk" kavramını kullanabiliriz. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelere "kültürel boşluk" gelişmiş ülkelerdekine göre nicelik bakımından daha fazladır ve daha büyük sorunlar yaratmaktadır. Bu çelişik durum ve dengesizlik gerek bireysel davranışlarda, gerekse bireylerin kişilik yapılarında oldukça trajikomik görüntülere yol açmaktadır.

Çünkü bir toplumdan başka bir topluma teknoloji transferi her zaman mümkündür ve bir teknik değerın dışarıdan alınması sosyolojik açıdan bir sorun oluşturmamaktadır. Teknik araçlar rasyonel, nesnel, pratik, günlük fayda sağlayan özellikler taşır. Onun için de bir toplumdan diğerine aktarılması kolaydır, bir sorun yaratmaz. Ancak kültürün manevi tarafını oluşturan din, ahlak, gelenek ve görenekler, diğer sosyal alışkanlıklar duygusal, niteliklere sahiptir, bunlar bütün hâlinde bir zihniyeti yansıtır. Dolayısıyla toplumlarda en zor değişen şey de zihniyettir. Doğal olarak toplumda teknolojik ve ona bağlı olarak oluşan ekonomik unsurlar, ilişkiler yeni düşünce ve kavramların, normların, örgütlenmelerin, kurumlaşmaların doğmasına

yol açar. Geri kalmış bir ülke teknoloji ile beraber, o toplumun teknolojisine uygun olarak oluşan sosyal değerleri de yani manevi kültürü de almak zorunda kalmaktadır. Ayrıca maddi kültür değerleri ile manevi kültür değerlerini birbirinden ayırmak son derece güçtür. Örneğin maddi-ekonomik sistemde oluşan değişiklikler o toplumun sınıfsal, siyasal ve diğer üst yapı kurumlarını da değiştirmektedir; bu maddi kültürle uyumlu yeni kelimeler, kavramlar, düşünceler, kurumlar, sosyal ilişki ve alışkanlıklar meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu üst yapı unsurlarının tümüyle başka bir topluma aktarılması sosyolojik olarak zaten mümkün değildir. Sonuçta manevi kültür değerlerinin zorlama ile dışarıdan alınması sosyal yapı ile kültürel yapı arasında çok uyumsuz ve çelişkili bir durumun oluşmasına yol açmakta, ilgili toplumun kültüründe birbiri ile uyuşmayan, çatışan “ikili yapılar” oluşmaktadır. Geri kalmış toplumun bireylerinde gelişmiş toplumun kültürüne karşı bir özentî, taklitçilik ve çeşitli kompleksler, züppece, samimiyetsiz davranışlar meydana gelmektedir. Bu dengesiz davranışlar dilde, giyim kuşamda, beslenmede, eğlenmede çok açık olarak gözlenmektedir. Sindirilmemiş, bir gösteriş merakından kaynaklanan söz konusu tavırlar insan ilişkilerindeki tutarlılığı, gerçekçiliği, içtenliği ve bu arada geleneksel değerlerin pozitif olanlarını da hepten ortadan kaldırmaktadır.

Bu nedenlerle kültürel boşluk olgusu geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmiş, gelişmiş ülkelere göre çok daha derinden hissedilmektedir. Bu toplumlarda kültürel bütünlüğün bozulması başta siyaset olmak üzere tüm kurumlarda, düşüncede, iletişimde önemli sıkıntılar yaratmakta, toplumsal sorunların çözümünde tartışma, diyalog, uzlaşma zemini ortadan kalkmaktadır. Toplum kendi yaratıcılığını kullanamamakta, kendine güvenini kaybetmekte, hazırcılığa alışmakta ve ithal değerlerin, düşüncelerin arkasından sürüklenip gitmektedir. Tüm bu gelişmeler kaotik bir durum yaratmakta ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak güçleşmektedir. Geri kalmış veya az gelişmiş ülkeler bir an önce kalkınabilmek için modern teknolojiyi almak istemekte, yüzyılların kemikleşmiş geleneksel

alışkanlıkları, zihniyetleri onların değişip dönüşümelerini önlemektedir. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda dünyada yaşanan kültür emperyalizmi denilen evrensel süreç içinde yukarıda belirttiğimiz kültürel boşluk olgusu önemli bir rol oynamış, gelişmiş ülke kültürlerinin diğer ülkelerde egemen duruma gelmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla bu sosyolojik olgu, belirtilen nedenlerle güçlülerin, sömürmek isteyenlerin işine de yaramakta, onları hem siyaseten hem de kültürel yönden tümüyle daha egemen hâle getirmektedir. **Mayıs 2013**

Kaynaklar

Bostancı, Naci, Toplum ve Kültür, Sosyolojiye Giriş İçinde, Editör, İhsan Sezal, Martı Yayınevi, Ankara, 2002.

Oskay, Feryal, Kültürel ve Toplumsal Değişme Konusunda W. F. Ogburn'un Görüşleri Üzerine Bir Deneme, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Seminer Dergisi İçinde, İzmir, 1992.

TEFEKKÜR BİLİMDEN ÖNCE GELİR

Bilimin hangi toplumsal şartlarda doğduğu ve hangi bireysel çabaların ürünü olduğu konusu eskiden beri incelenmiş, tartışılmıştır. Gerçekten bilimin filizlenmesi, gelişmesi belirli toplumsal, kültürel ve bireysel şartların, ön hazırlıkların varlığına bağlıdır. Bilim bu anlamda bir sosyal, düşünsel ve kültürel ortam meselesidir. Düşünce tarihi ve evrensel uygarlığın evrimi bize bunu göstermektedir. Çeşitli toplum ve kültürlerde bilim ve teknolojik ilerlemeler kendiliğinden doğmamıştır. İnsanoğlunun yoğun ve büyük bir hazırlık isteyen bu tür zihinsel eylemleri, üretimleri önemli bir birikimi, uzun bir zamana yayılan teorik çalışmaları gerekli kılmaktadır. Düşünsel bir hazırlık, süreklilik, kararlılık olmadan pratiğe dönük eylem ve işlemler yapılamaz. Hiçbir işte, çalışmada zihinsel bir tasarı yapılmadan uygulama aşamasına geçilmez. Bilimsel çalışmalarda da aynı kural işlemektedir.

Bu bakımdan Durkheim, çeşitli fenomenler kategorisinin bilimin objesi haline gelmeden çok önce, bu fenomenlerin insan zihninde kabaca şekillenmiş kavramlar halinde tasarlandığını belirterek, “Tefekkür (réflexion) bilimden önce gelir” demiştir. Durkheim’a göre burada bilimin yaptığı şey, sadece bu tefekkürden (derin düşünce) daha metotlu ve uygulamaya dönük bir biçimde yararlanmaktır (Durkheim, 1986: 51). Zaten, doğa ve insan bilimlerinin eskiden beri felsefenin açtığı teorik kulvar üzerinde ilerlediğine dikkat çekilmiştir (Weber, 1964: 2). Newton’a “Yer Çekimi Kanunu”nu nasıl buldunuz diye sormuşlar. O da, “Gece gündüz düşünerek” demiş. Dolayısıyla dünyadaki tüm önemli zihinsel ürünler, keşif ve buluşlar çok ciddi, yorucu ve derin düşüncenin sonucu olarak meydana gelmiştir. Düşüncenin çilesi çekilmeden bilimin meyveleri toplanamaz. Bilimin ilk aşaması da teorik bir çalışmayı gerektirir. Yani önce bazı ön bilgilerden, düşüncelerden hareketle birtakım kuramlar, hipotezler

oluşturulur, sonra bunlar uygulamayla test edilir. Böyle bir zihinsel çaba, tasarı aşaması olmadan uygulamaya geçilebilir mi? Burada vurgulanmalı ki günlük pratiklerle ilgili basit düşünceleri tefekkürden ayırmak gerekir. Tefekkür, hedefsiz, boş boş düşünüş biçimi değildir; anlamlı, amaçlı, bilinçli bir düşünce eylemidir. Dolayısıyla bu tür düşünce bireyden yoğun bir çalışma, sebat, kararlılık ve enerji ister.

Ne yazık ki felsefeyi kültürümüzden yüzyıllar önce kovmuşuz. Ondan sonra da toplumumuz zihinsel ve bilimsel üretkenliğini kaybetmiştir. Tefekkür yani zihinsel yoğunlaşma, yaratıcılık olmadan güncel pratik eylemler, uygulamalar başarılı olabilir mi? Her türlü yaratıcılığın, buluşun temelinde düşünsel bir mayalanma, zihnin bir konu üzerinde odaklanması vardır. Böyle bir çaba harcamadan yeni şeyler üretmek mümkün değildir. Dünyayı düşünceler yönetir. Her şey zihinde başlar, zihinde biter. Ayrıca tefekkür, felsefe bilimin önünü açar, onun ilerlemesine engel olan taşları, önyargı ve tabuları temizler. Konunun niteliğine uygun usulün, yöntemin de oluşturulmasını sağlar. Örneğin Batı’da bu zorunlu aşamayı 17. yüzyılda Bacon ve Descartes gibi düşünürler, metot ustaları gerçekleştirmiştir. Arkasından 18. yüzyıldaki Aydınlanma felsefesi insan zihnini durulaştırmış, netleştirmiş dolayısıyla her türlü bilimsel ve teknolojik buluşlara kuramsal bir zemin hazırlamıştır. Sonuçta 18. ve 19. yüzyıllar Batı’da modern bilimler ve teknoloji açısından tam bir yenilenme, buluşlar ve keşifler çağına dönüşmüştür. Böylece insan doğa karşısında güçlenmiş, doğanın sırları bir bir çözülmeye başlanmıştır. İnsanların kullandığı ve sayısız faydalar sağlayan her pratik aracın, aygıtın, yöntemin, tekniğin, malzemenin gerisinde birçok insanın yoğun zihinsel emeği, çalışması vardır. Ancak sistemli, amaçlı ve yöntemli düşünüşün yani tefekkürün yaşandığı kültürler bilimde, sanatta ve her türlü toplumsal yaşam alanında yaratıcı olabilmektedirler. İnsan beyninde, kültürde kavram zenginliği olmadan, bu kavramlar zihinde yoğrulup olgunlaştırılmadan, işlenmeden yeni ve orijinal düşünceler oluşturulamamaktadır; bu durumda kültürde mekanik tekrarlar baş göstermekte ve toplum bir kısır döngü, sıkı bir yaşam içinde debelenip durmaktadır.

Tefekkür zihni terbiye ve disipline eder, zihne bütünsel, tutarlılığı olan bir görüş, bir doğrultu kazandırır. Böyle bir düşünce tarzından mahrum olan ve bu tür bir zihin eğitiminden geçmeyen beyinler kısırdır. Zihnin tasarımları, kuramsal birikimleri olmadan yaratıcılığı da olamaz. Dolayısıyla ekonomide mal ve hizmet üretimi de önce zihinsel üretime dayanmaktadır. Ne yazık ki bizim kültürümüzde tefekkür, felsefe hep küçümsenmiş, yadırganmıştır. Ülkemizde inanç-din temelli tefekkür az çok vardır da, bilim temelli tefekkür yoktur. Tarihimizde de pek görülmez. Meriç'in ifadesi ile “ Bir elinde kılıç, bir elinde Kur'an tutan Osmanoglu, düşüncenin kıpırdamasına izin vermez” (Meriç; 1993: 27). Ülkemizde düşünen insanlar hep dışlanmış hatta suçlanmış. Bu, düşünen adam heykelini bir akıl hastanesinin önüne koymamızdan da bellidir. Aslında bu heykel bir üniversitenin önüne yakışır. Hâlbuki insanın en önemli ve ayırıcı vasfı düşünme eylemidir. Düşünceden hep kaçmışızdır. Çünkü gene Meriç'in ifadesi ile söylersek, “Her düşünce bir kopuştur, bir bedduadır, rahatsız eder, yaralar” (Meriç,1993: 141). Bu bakımdan olsa gerek Henry Ford da “Düşünmek zor iştir, muhtemelen bu nedenle, çok az kişi düşünür” demiştir. Özetle tembel, uyuşuk, miskin olanlar ve merak duygusundan mahrum insanlar düşünmeden kaçarlardı. Onlar sadece geleneklerle ve alışkanlıkları ile yaşarlardı. Ayrıca insanların büyük çoğunluğu düşünmekten ziyade konuşmayı tercih ederler. Gerçekte değişimin, gelişimin temelinde de tefekkür vardır. Ne kadar düşünersek o kadar yaratıcı olur ve değişiriz. Bu durum hem birey hem de toplumlar için geçerlidir. **Nisan 2013**

Kaynaklar

Durkheim, Emile, Sosyolojik Metodun Kuralları, Çeviren, Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986.

Meriç, Cemil, Sosyoloji Notları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Weber, Alfred, Felsefe Tarihi, Çeviren H. Vehbi Eralp, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964.

CUMHURİYET KENDİ DEĞERLERİNİ YARATAMADI

Sosyal Değerler

Bir insan kalabalığının “toplum” hâline gelebilmesi için onu oluşturan bireylerin aralarında birçok psikososyal, kültürel etkileşim unsurlarının bulunması gerekir. Başka bir ifade ile bireyleri bir arada tutan, onları birbirlerine yaklaştıran ortak maddi ve manevi değerler, duygusal bağlar yaratılmalıdır. Bu bakımdan Durkheim, bir toplumun söz konusu ideal değerleri oluşturmada gerçek anlamda kendi varlığını oluşturmayaacağını vurgulamıştır. Sosyal değerler toplumun ulaşmak istediği, onları gerçekleştirmek için zorlu bir mücadeleyi göze aldığı idealler, yüceleştirilen inanç ve düşüncelerdir. Bunlar bireylerin düşünce ve eylemleriyle ilgili ölçütler getirir, toplumsal yaşamda bireylere rehberlik yaparlar. Durkheim’a göre toplum sürekli kutsallar yaratmakta ve kutsal olanla kutsal olmayan alanı birbirinden ayırmaktadır (Durkheim, 1960, 1974). Değerler ahlak, din, gelenek ve göreneklerle, siyasal ve ulusal alanlarla ilgili olabilirler. Sosyal bütünleşmede ve toplumun sürekliliğinde bunlar hayati önemi haizdirler. Sosyal değerler çok uzun bir zaman diliminde meydana getirilen, kökleri toplumun inanç ve düşünce dünyasında bulunan ve çoğunluğun benimsediği, ciddiye aldığı, üzerinde hassasiyet gösterdiği kolektif duyuş, düşünüş ve davranış biçimleridir.

Ancak sosyal değerler de ihtiyaç ve şartların değişmesi ile birlikte gelişip değişebilir. Zamanla bunlara yeni değerler eklenebilir, bazı değerler yerlerini başkalarına bırakabilir. Dolayısıyla toplumda çağa göre yükselen değerler olabildiği gibi, önemini kaybeden ve hatta tümden terk edilen değerler de vardır. Her çağın öne çıkan, yükselen değerleri söz konusudur. Toplumda çoğunluğun benimsediği genel değerlerin yanında çeşitli inanç gruplarının, sosyal sınıfların da

kendilerine özgü değerleri olabilir. Ayrıca toplumların örneğin yeni bir inanç sistemini kabul etmeleri durumunda, büyük teknolojik, ekonomik, siyasal devrim aşamalarında, sosyal ve kültürel reformlar yaşadıkları dönemlerde önemli değer değişimleri gözlenir. Bu hızlı dönüşüm aşamalarında sosyal değerlerde bir çelişki ve çatışmalar da yaşanabilir.

Modernleşme Süreci Olarak Cumhuriyet

Şimdi değerlere ilişkin bu genel sosyolojik açıklamaların ışığında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişme sürecinde sosyal değerlerle ilgili nasıl bir gelişme yaşandığına bakalım. Öncelikle vurgulanması gereken nokta, tüm kurumlarıyla birlikte Türkiye'de cumhuriyet yönetiminin kurulması ve ardından "Atatürk Devrimleri" diye tanımlanan bir dizi reformun, sosyal değişim olgusunun gerçekleştirilmesidir. Gerçekten toplum kendisini, bu kısa süre içinde zorunlu ve tepeden inme biçiminde de olsa çok yönlü ve hızlı bir dönüşüm ortamında bulmuştur. Dolayısıyla bu durum Türk tarihi açısından çok önemli bir aşamayı ve dönemeci ifade eder. Bu nedenlerle de bir takım eski değerlerin yerine yeni değerlerin yaratılmasını, oluşturulmasını kaçınılmaz kılar. Cumhuriyet yeni bir toplum, ulus- devlet inşası gibi çok iddialı bir toplumsal proje gündeme getirmiştir. Bu bakımdan yeni bir toplum inşa etmek yeni değerlerin ve bunlara uygun kurumların, normların da üretilmesi demektir. Açıklamaya çalıştığımız bu değerler alanı sosyolojik açıdan tümüyle sosyal ve kültürel bir alandır. Sosyal örgütlenmelerin zorunlu olarak ekonomik ve kültürel bir tabanının, dayanaklarının olması da gerekir.

Cumhuriyet gerçekten Türk toplumunu yenileştirmiş, geliştirmiştir. Bugün itibarıyla değerlendirecek örneğin teknolojik, ekonomik konularda ciddi başarıları vardır. Daha özele, detaya inerek gene örneğin ulaştırma, iletişim, eğitim, sağlık, savunma gibi alanlarda küçümsenemeyecek ilerlemeler, başarılar ortaya konmuştur. Hâlen bazı önemli sorunların varlığına rağmen siyasal ve ekonomik

örgütlenmelerde ciddi kurumlaşmalar da sağlanmıştır. Kısacası Cumhuriyet fiziksel büyümeler ve sayısal veriler bakımından bir yeniliği, gelişme ve kalkınmayı ifade etmektedir. Bu yönleriyle Türkiye Cumhuriyeti birçok gelişmekte olan ülkeye de “model ülke” olarak gösterilmektedir. Bu durum gerçeğe aykırı da değildir. Duygusal ve toptancı yargılar bilimsel ve gerçekçi olamaz. Cumhuriyet’in bu olumlu yönünü de görmek ve yaklaşık yüz yıllık süreci nesnel biçimde değerlendirmek gerekir. Söz konusu süreç dünyada çok kapsamlı ve nitelikleri bakımından pek örneği olmayan bir modernleşme örneğidir ki sosyolojik bir laboratuvarı andırmaktadır.

Yeni Düzen Yeni Değerler Demektir

Cumhuriyet’in en büyük eksikliği bu ortak değerler dolayısıyla kültürel alandadır. Türk toplumunun daha Orta Asya’dan günümüze kadar devam eden tarihsel süreç içinde oluşturduğu geleneksel, ahlaki ve kültürel, siyasi değerleri vardır. Bunlar zaman içinde bazı anlayış, görüş ve uygulama değişikliklerine uğrasa, değişse de öz olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Ancak yukarıda belirtildiği gibi yeni kurumlarıyla Cumhuriyet farklı bir aşamayı, kurumlaşmaları, sosyal, ekonomik, kültürel örgütlenmeleri gündeme getirmiştir. Artık Osmanlı dönemindeki, monarşik yapının, imparatorluk anlayışı ve uygulamalarının ister istemez dönemi kapanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında genel anlamda gayet tabii bir bağlantı, süreklilik, birçok kültürel ve siyasal kurumlarda etkileşim ve bu tür mirası devam ettirme söz konusudur. Fakat sosyolojik bakımdan imparatorluğun dayandığı değerlerle, siyasal ideallerle, ulus-devletin değerleri arasında çok büyük farklılıklar vardır. Kaldı ki Cumhuriyet’i kuran kadrolar bilinçli bir biçimde yeni bir devlet-toplum ve hatta Batı’yı örnek alan yeni bir kültür ve uygarlık vurgusu yapmışlardır. Bu bakımlardan Cumhuriyet artık yeni değerler oluşturmak ve toplumu bu değerlere göre yönlendirmek, sosyal ve siyasal örgütlenmeleri, kurumlaşmaları bu

ilkelere, dünya görüşüne göre düzenlemek durumundaydı. İşte Cumhuriyet bu sosyokültürel alanda istenilen başarıyı gösterememiş ve kendi değerlerini yaratamamıştır. Bugün yaşanan sosyal, kültürel ve siyasal kaostan, kimlik sorunlarının ana nedenlerinden birisi budur. Her yeni “sosyal düzen” de kendi değerlerini oluşturmada ayakta kalamaz. Başta vurguladığımız gibi tanımlanmak istenen ve çerçevesi çizilen yeni sosyal aşama kendi değerlerini meydana getirmek zorundadır.

Siyaset sosyolojisi açısından ele aldığımızda, dünyada yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal devrimlerle birlikte ilgili toplumlarda yeni sosyal değerler, ilkeler ve ülkelerin oluşturulduğunu, yeni sosyal sistemin de bu doğrultuda işlediğini görürüz. Bu unsurlar ortak tasavvurlardır ki yeni yapı içinde bireyleri birbirlerine yaklaştırır ve onların yeni rejimi benimsemelerini, savunmalarını sağlar. Örneğin Fransız İhtilali yeni hedeflenen sosyal değerler olarak “özgürlük, halk egemenliği, adalet, eşitlik ve kardeşlik” değerleri üzerine oturtulmuş ve bu değerlere dayalı olarak gelişmesini sürdürmüş, bu idealler yeni toplumsal aşamada tüm Fransızların ortak paydası olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri’nin bağımsızlığı ile birlikte bu yeni bütünleşen toplumun (Amerikan ulusu), devletin de temel harcına konulan belirli sosyal, siyasal ve kültürel idealler vardır. Bunlar çok yönlü liberal ve demokratik bir sistem oluşturan temel insan hak ve özgürlükleriyle birlikte hoşgörü gibi çağdaş değerlerdir. Bu nedenle Kennedy 1960’lı yıllarda “Amerikan birliğinin temelinde farklılıklara duyduğumuz hoşgörü vardır” demiştir. Dünyanın dört bir yanından gelen ve çok farklı kültürel özellikler taşıdığı için yamalı bohçaya benzeyen Amerikan halkını birleştiren asgari müşterekler olmasaydı zaten böyle bir toplum oluşamazdı. 1917’de Rusya’da gerçekleşen sosyalist devrim de eski değerler sistemine göre yepyeni değerler getirmişti. Ama seksen yıllık uygulama birçok teorik ve pratik nedenlerle kendini devam ettirecek ve ne pahasına olursa olsun sistemi savunacak kuşaklar yetiştiremedi, daha doğrusu oluşturulan, önerilen yeni değerler gerçekçi olmadığı ve toplumca tam olarak benimsenmediği için sistem kendiliğinden çöktü. Bu örneklerden anlaşılıyor ki her yeni

sistemin yaşayabilmesi için toplumca onaylanan ve tüm toplumu kucaklayan aynı zamanda halkı maddi ve manevi açılardan tatmin eden gerçekçi, sağlıklı bir değer sisteminin meydana getirilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyet'in Yanlışları

Ne yazık ki Cumhuriyetimiz yukarıda bahsettiğimiz başarılarının yanında gerek kuruluş aşamasında, gerekse sonraki dönemlerde bu konularda önemli yanlışlıkları, eksiklikleri de beraberinde getirmiş ve sürdürmüştür. İlk büyük yanlışlık şurada yapılmıştır: Toplumlarda ekonomik ve siyasal sistemler öncekilerin tam karşısı olabilir. Yani bir devrimle monarşiden cumhuriyete geçilebilir. Ancak bu siyasal ve ekonomik yapının içini dolduran sosyal ve kültürel değerler alanında aynı sert dönüşümler, devrimler aynı süre içinde yapılamaz. Bunlar topyekûn bir zihniyet değişikliğini zorunlu kılar ki toplumlarda en zor ve en uzun süreli bir değişiklik de bu tür değişimlerdir. Fransızlar çok kanlı bir ihtilalle monarşiyi yıkmışlardır; ama yukarıda sıraladığımız değerleri ve kurumlarıyla yeni sistemi ancak yaklaşık iki yüz yılda istikrara kavuşturup oturtabilmişlerdir. Amerika'da da Kennedy'nin bahsettiği hoşgörüyü beyazlar zencilere gene ancak iki yüz yılda hazmederek gösterebilmişlerdir. Örneğin Amerika'da tüm eşitlik, özgürlük söylemlerine rağmen kölelik ancak 1860'larda kaldırılmış ve Amerikan üniversitelerine bir zenci öğrenci 1960'lı yıllarda kaydını yaptırabilmiştir. Bu tür yeni ideal değerlerin eski değerlerin yerini alması ve toplumda bireyler tarafından sindirilmesi sanıldığından çok daha zordur. Türkiye'de Cumhuriyet'i kuran kadroların monarşiye, padişahlığa karşı bir tavır alması gayet normaldir, kaçınılmazdır. Fakat sosyal ve kültürel açılardan, tarihsel bilinç ve kültürel devamlılık bakımlarından eski değerlerle tüm bağların koparılması, örneğin Osmanlı'nın tüm kültürel, sanatsal birikimlerinin görmezden gelinmesi sosyolojik realitelere, kurallara aykırıdır. Çünkü tarihte ve toplumlarda boşluk söz konusu olamaz. Osmanlı'nın birikimlerinden, toplumda yarattığı olumlu sosyal bütünleşme unsurlarından,

yüzyılların oluşturduğu sosyokültürel tecrübelerden hiç yararlanılmamıştır. Hâlbuki “eski” ile “yeni” arasında diyalektik bir zincir vardır. Her “yeni” “eski” ye dayalı olarak oluşturulur, o yok sayılarak değil. Halkın mantığı, sağduyusu bunu şöyle ifade etmiştir: “Eskisi olmayanın yenisi de olmaz.” Çok uzun sürmüş, çok kültürlü ve “emperyal” bir zihniyet içinde yetişmiş bireyleri içeren bir imparatorluktan, üstelik büyük travmalarla, acılarla, çöküşlerle, göçlerle ulus-devlete geçen bir toplumda değerlerle ilgili olarak bütün eski referansların reddedilmesi çok riskli bir sosyal olaydır. Osmanlı teokratik bir yönetim tarzı getirmemişti, ama dini temel referans olarak kullanıyordu. Bu sosyal kurumla ilgili olarak Cumhuriyet’in takındığı sert tavır (cumhuriyetin ve demokrasinin özüne, ideallerine aykırı olmasına rağmen) halk-devlet ayrışmasına yol açmıştır. Modernleşmenin önemli bir unsuru kabul edilen laiklik prensibi çok katı, pozitivist ve zorlayıcı bir mantıkla uygulanmak istenmiştir.

Özellikle II. Meşrutiyet döneminden itibaren “ulus-devlet kurma” prensibi çok dar bir açı çizilerek ele alınmış, oldukça homojen bir ulus yaratılmak istenmiştir. Bu hem yüzyılların yarattığı imparatorluk ve yeni devlet için bir avantaj sayılan “sosyal dayanışma” gerçeğine hem de genel sosyolojik realitelere aykırıydı. Osmanlı’nın etnik ve dinsel farklılıklara karşı gösterdiği (ki bununla çoğu defa övünürüz) toleransı yeni devlet göstermemiştir. Yeni sosyal ve siyasal sistemde bir sosyal farklılık ve hareketlilikle birlikte toplumda dinamizm ve zenginlik yaratabilecek unsurların varlığı yok sayılarak ütöpik sloganlar üretilmiş ve bunların gerçek olduğu varsayılmıştır. Örneğin Cumhuriyet’in ilk yıllarında söylenen “İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz” ifadesinin hiç gerçeği yoktu ve olamazdı da. Bu noktada Erdal İnönü’nün ifadesi ile “özlemlerle gözlemleri” birbirine karıştırmışızdır. Cumhuriyet’in eksiklikleri, zaafları, bugün özgürlükler biraz genişletilince dillendirilmeye ve ortaya çıkmaya başlamıştır. İlginçtir, Osmanlı tarihine ilgi de bu sürece paralel olarak artmıştır. Bu bakımlardan Ortaylı da Cumhuriyet’in yaptığı doğru reformlara rağmen zayıf bir entelijansiya yetiştirdiğini söyleyerek, bu Türk entelijansiyasının uygun bir kültürel ortam yaratamadığını

belirtmektedir (Ortaylı, 2012: 307. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kendi değerlerini yaratması ile ilgili olarak gene Ortaylı şu tespitleri yapmaktadır. “Maalesef Cumhuriyet tipi yaratamadık. Kendisine “Cumhuriyetçiyim” diyen belli bir görüşü veya sloganları savunun bir grup var ama bunun cumhuriyet tipiyle ne kadar uyduğu çok su götürür. Cumhuriyet kendi tipini etraflıca tarif etmiş mi? Hayır. Kendi adamını yetiştirmiş mi yeterince? Hayır.” (Ortaylı, 2012: 318). İşte Ortaylı'nın belirttiği “Cumhuriyet tipi”ni Cumhuriyet'in değerleri yaratacağı. Ama bu olmamıştır. Söz konusu eksiklik bugün bizi çok çetin bir sosyal bütünleşme sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Günümüz Türk toplumunu oluşturan tüm etnik ve dinsel kesimleri, farklılıkları “Cumhuriyet Değerleri”nde, bir ortak paydada, ortak tasavvurda birleştirmenin gerekliliğini görmeyen kimse yoktur. Hanoğlu'na göre de bir ortak tasavvur üretilmediği takdirde Türkiye'nin en büyük sorununun (etnik ve din temelli çatışmalar) çözülemeyeceği ve yaşadığı çatışmanın daha vahim aşamalara everileceği aşikârdır (Hanoğlu, 2012).

Cumhuriyet'in dayanması gereken değerler ve kuramsal temellerle ilgili olarak burada şu hususu da belirtmek istiyoruz. Dünyada derinliği olan her büyük ve kapsamlı sosyal hareketin, devrimin öncesinde ve sonrasında yetişmiş, halkı aydınlatan yönlendiren, bu yeni devrimin felsefesini işleyen, açıklayan, kitleleri ikna edip etkileyen düşünürler vardır. Türk Devrimi'nin düşünürleri kimlerdir? Her devrimin düşünürleri vardır ve olmalıdır. Bir devrim kendi düşünürlerini yetiştirmeden de kalıcı olamamaktadır (Yaka, 2011: 395). “Atatürkçülük” diye tanımlanan ilkeler bahsettiğimiz türden değerleri, kuramsal temelleri karşılamaz. Bunlar uygulamaya dönük olmak üzere oluşturulmuş, politik ve ideolojik unsurlar içeren bir projeyi, programı ifade etmektedir. Atatürk dâhil Cumhuriyet'i kuran kadrolar en çok 19. yüzyıldaki “pozitivizm” den etkilenmişlerdir. Fakat bir felsefi akım olarak pozitivizm de, halk için oldukça kuru olan ve duygusal özellikler içermediği için sosyal bir değer niteliği taşımayan, halkı tümüyle kucaklamayan ithal edilmiş bir düşünce sistemidir. Ayrıca oluşturulması gereken değerlerin, halkın

Cumhuriyet'e sahip çıkmasını sağlayan bir coşkusallık ve düşünsel özellikler taşımasının yanında, bireylerin somut günlük yaşantılarını olumlu yönde etkileyen, bir vizyon getiren, öncelikle ekonomik, idari, hukuki açılardan net faydalar sağlayabilmesi gerekiyordu. Tüm bu olumlu gelişmeleri gören ve yaşayan ideolojik, etnik ve dinsel açılardan farklı yer ve pozisyonda olan yurttaşlar Cumhuriyet'i bir zorlama olmadan benimseyip savunacaklardı. Ne yazık ki Cumhuriyet zamanla daha kucaklayıcı, toleranslı olacağına, farklı kesimler ve gruplarla ilgili olarak empati yapacağına etnik bölünme ve irtica gerekçeleriyle daha da sertleşmiştir. Cumhuriyet söz konusu bu toleransı, empatiyi, esneklik ve acı olaylarla yüzleşmeyi son yıllarda gündeme getirmiş, insan hak ve özgürlükleri bağlamında belirli adımlar atmaya başlamıştır. Ama Cumhuriyet uzun süre bu konularda Osmanlı mirasından gereği gibi yararlanmamış ve çok hoyrat davranmıştır. Cumhuriyet'in dayandığı değerleri ve kendini net olarak tanımlayamaması bugün kimlik problemlerini daha da derinleştirmiştir.

Bu süreç içinde gerek askeri darbeler, gerekse birtakım karanlık iç odaklar değişik tarihlerde etnik, dinsel ve siyasi renkleri taşıyan katliamlar yaparak sosyal farklılıkları derinleştirip önemli sosyal kırılmalar, travmalar meydana getirerek ortak değerlerin oluşmasını ve sosyal bütünleşmeyi engellemişlerdir. Burada birçok hukuki ve idari hataların, zafiyetlerin olduğunu da kabul etmek gerekir. Aslında biyolojik varlıklarda örneğin insan vücudunda bulunan "organizmayı koruma sistemi" toplumlar da bulunur. Bu sistem organizmayı ve toplumu iç ve dış tehlikelere, hastalıklara karşı korur. Fakat belirtilen dönem içinde gerçekleştirilen söz konusu yasa dışı karanlık eylemler, faili meçhul cinayet ve katliamlar (Dersim olayları, 1 Mayıs Taksim katliamı, Kahraman Maraş olayları, Madımak Otelinde yangını-katliamı gibi) hangi amaç için yapılmış olurlarsa olsunlar toplumda ayrışma yaratmış, bireylerin belli sosyal değerleri, ortak hedefleri etrafında toplanmalarını önlemiştir. Sosyolojik olarak çoğu toplum tarih içinde bu etnik, dinsel, sınıfsal ayrışmaları (savaş, ihtilal gibi istisnai durumlar hariç) birtakım sosyal araçlarla önler, tamir eder. Bu araç ve

yöntemlerin başında evlenmeler gelir. Sosyal ayrışmayı önleyen, bütünleşmeyi sağlayan en önemli araç evlenme kurumudur. Bu gönüllülük esasına göre kendiliğinden olur. Toplum, normal-doğal sosyal akış ve evrim içinde bunu sağlamaktadır. Ancak içeriden veya dışarıdan gelen kasıtlı ve kural dışı müdahaleler, zorlamalar toplumun kendi kendini tamir etmesini, yaraların zamanla sarılmasını, kabuk bağlamasını önlemiş olmaktadır. Toplumda farklı etnik, dinsel ve kültürel gruplar, tabakalar normal hâlde ve durup dururken birbirlerine yabancılaşmaz, birbirlerini ötekileştirmezler. Halklar arasında yabancılaşmayı, ötekileşmeyi birtakım ayırıcı, dogmatik, fanatik ve totaliter tutumlar sergileyen, bölücü bir ideolojik, politik davranış içinde olan ve siyasi, idari gücü pozisyonu da buna elverişli bulunan gruplar, kesimler, kadrolar gerçekleştirir. Bu tür tehlikeli sosyal, siyasal operasyonları bizzat devlet (günümüzdeki ifadesi ile derin devlet) yaptığı gibi, devlet illegal örgütlerin eylemlerini görmezden gelerek de aynı sonucu yaratabilir.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ve demokratik sistemin korunması ile ilgili olarak çok yanlış bir yargı da eskiden beri dillendirilip durmuştur. Bu, asker tarafından “Cumhuriyet’in korunması ve kollanması” konusudur. Hâlbuki asker devleti korur; siyasal rejimi, cumhuriyeti, hele demokrasiyi ise yurttaşlar ve yurttaşlardaki siyasal bilinç korur ve yaşatır. Bireylerde bu bilinç ve cumhuriyeti, demokrasiyi sahiplenme, ne pahasına olursa olsun koruma düşüncesi yoksa zaten o sistem kalıcı olamaz. İlk sarsıntıda yıkılır gider. Cumhuriyet Atatürk’ün de ifadesi ile “Demokrasi temelleri üzerinde yükselecekti.” Vatandaşlara somut demokratik hak ve özgürlükler, ekonomik çıkarlar, huzur ve mutluluk sağlamayan, soyut bir cumhuriyeti de kimse gereği gibi savunmaz. Cumhuriyet ve demokrasinin bekçisi yurttaşların yanında cumhuriyetin anayasası ve diğer kanunlardır. Onun için bu yeni dönemde savcılara “Cumhuriyet Savcısı” denmiştir. Fakat yaklaşık doksan yıllık Cumhuriyet doğru dürüst bir sivil anayasa bile yapamamış, çağa uygun bir hukuk sistemini bir türlü oluşturamamıştır. Evrensel uygarlık değerlerini hazmetmiş, geniş ufku ve kültürü olan hukukçularımızın sayısı çok

azdır. Onun için olsa gerek Cumhuriyet tarihimiz büyük ve acılı hukuk skandalları ve hatta cinayetleri ile doludur. Örneğin Fransa’da Dreyfus olayı dolayısıyla Zola’nın dediği gibi “Cumhuriyet’in şerefi onun adaleti” olmalıydı. Montesquieu cumhuriyet rejimini (dolayısıyla demokrasiyi) erdeme dayandırır. Bize göre en büyük erdem de adalettir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti, evrensel sosyal, kültürel ve siyasal değişimleri de dikkate alarak, Türkiye’nin sosyal coğrafyasını, onun kültürel dokusunu, tarihini, sosyolojinin, psikolojinin verilerinden, bulgularından yararlanarak daha gerçekçi bir kuramsal temele dayandırmak ve tüm kesimlerin benimseyeceği kucaklayıcı değerler sistemini formüle etmek zorundadır. Benimsemek, onaylamak hem duygusal hem de rasyonel bir tepkiyi, davranışı ifade eder. Bu topraklarda yüzlerce yıldır birlikte yaşayan ve birlikte yaşamının yöntemini kendi sezgi ve sağduyusu ile bulmuş olan Anadolu insanlarında geleceğe dönük bir sosyal bütünleşmenin tüm sosyolojik ve potansiyel unsurları fazlasıyla bulunmaktadır; yeterli karanlık güçler buna gölge etmesinler. **Şubat 2013**

Kaynaklar

Durkheim, Emile, *Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse*, PUF, Paris, 1960.

Durkheim, Emile, *De la Division du Travail Social*, PUF, Paris, 1973.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Türkçülük ve Kürtçülükle olmuyor; İslamcılık olur mu?* Sabah Gazetesi, İstanbul, 30.12. 2012.

Ortaylı, İlber-İsmail Küçükkaya, *1923-2023 Cumhuriyet’in İlk Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Yaka, Aydın, *Sosyal Değişme*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011.

DEVLET TEORİLERLE YÖNETİLMEZ

Lévi-Strauss, Gurvitch, Aron, Duverger ve Touraine 20. yüzyılda yaşamış önemli Fransız sosyal bilimcileri ve sosyologlarıdır. Bunlardan Duverger'in 1950'lerde yazdığı "Siyasal Partiler" adlı kitabı birçok eseri gibi 1970 yılında Türkçe'ye de tercüme edilmiş ve aynı yıl yayımlanmıştır. Anayasa Profesörü Ergun Özbudun'un yaptığı tercüme oldukça anlaşılır ve düzgün. Duverger bu eserinde siyasi partileri her yönü ile ele alıp analiz ederek, faşist ve komünist partiler gibi ideolojik bakışı politikalarında esas alan partileri açıklar ve eleştirirken siyaset sosyolojisi açısından çok önemli bir siyasal tespitte bulunmuştur: "Devlet teorileriyle yönetilmez" (Duverger, 1974: 369).

Bu sözün söylendiği zaman diliminde özellikle Avrupa ülkelerinde yönetimde olan siyasi partiler oldukça etkili ve bu partilerde de politika ideolojik-teorik düşüncelere, ilkelere dayalı olarak yürütülüyordu. Söz konusu dönemde 2. Dünya Savaşı yaşanmış ve arkasından da dünyada yoğun bir soğuk savaş sürecine geçilmişti. Ancak Duverger'in bu sosyolojik tespiti sadece o döneme ilişkin değil, genel bir ilkeyi-kuralı ifade etmekte ve geçerliliğini korumaktadır. Bizim görüşümüze göre bu kural çok partili demokratik sistem ve devlet yönetimi açısından oldukça önemlidir.

Öncelikle vurgulamak gerekir ki felsefe ve bilimde teoriler (kuram) öncelik taşır. Araştırılan, incelenen konulardan ve elde edilen ilk bilgilerden yola çıkılarak sürekli teoriler üretilir. Mümkünse bu teorilerin gerçekliği sınanır. Bu sınamanın sonunda genel-geçer, somut, nesnel sonuçlara ulaşılmışsa bu teoriler "bilimsel yasa"ya dönüşür; bu olmamışsa o bilgiler bir teori olarak kalır. Bilimlerde teori başka, bilimsel yasa başkadır. Politikada, yönetim olgusunda da teorik düşüncelerden genel siyasi doğrultunun tayininde, uzun dönemli plan ve projelerin tespitinde, alınan kararlar ve uygulamalarda yararlanılır,

bu tarz düşünsel ilkeler dikkate alınır. Politika hem bir bilim (siyaset bilimi) hem de bir sanat olarak tanımlanabilmektedir. Bu teorik tartışmalara girmeyeceğiz. Siyaseti ister bilim ister bir sanat olarak tanımlayalım, bu insan etkinliği uygulamaya dönük bir eylemdir. Devlet de halkın güvenliği, huzuru ve refahı için oluşturulmuş bir hizmet aygıtıdır. Bunun dışında devletin özel bir amacı, misyonu olamaz. Ancak devlet yönetiminde uygulanan sistemin dayandığı siyasal ve hukuki temellerin analizi yapılabilir, bunların daha işlevsel, yararlı hâle getirilmesi için uygulanabilecek yöntemler tartışılabilir. Devlet yönetiminde tümüyle önceden tasarlanmış, sınırlandırılmış statik bir teori uygulamaya konulur ve bu amaçla yola çıkılırsa devlet bir zulüm aracı hâline dönüşebilir. Devleti belli bir teoriyi yaşama geçirme veya bir toplum mühendisliği aracı olarak görme ve kullanma davranışı tarihsel süreç içinde her toplumda ve her zaman hüsrarla sonuçlanmıştır, bu uygulamalar toplumlara acı çektirmiştir. Bunun örnekleri 2. Dünya Savaşı'nda da görülmüştür. Bazı durumlarda devlet bir ulusu inşa aracı olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda devlet en üst düzeyde siyasi bir örgütlenmeyi ifade eder. Bu siyasi yapılanmada da hareket noktası halkın ihtiyaçları, güvenliği ve mutluluğu olmak zorundadır.

Politika bir sosyal bilim olarak tarih, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve hukuk gibi bilimlerin uygulamasıdır yani uygulamalı bir bilimdir. Günümüzde devlet “kurumların kurumu” olarak karmaşıklıkça, büyüyüp genişledikçe yöneticilerden daha fazla bilgi ve yetenek, vizyon, esneklik istemektedir. Politikacılar yönetim süreci içinde her türlü bilgilerden, teorilerden, yaralanabilirler, yararlanmalıdırlar. Bu bilgi ve teoriler onların düşünce ve görüş ufuklarını genişletir, onların bireyleri, toplumu daha doğru bir biçimde anlamalarını, kavramalarını ve etkin olmalarını sağlar. Fakat siyaset belirli ilkelere dayandırılrsa da sadece bir teori içine hapsedilemez. Her teori bir düşünsel kurguyu da ifade eder, bir soyutlamadır. Hâlbuki siyaset böyle bir kurgudan çok daha fazla bilgi ve düşüncüyü, eylemi, etkinliği içerir ve gerektirir. Devlet yönetimi tek bir teoriye sığdırılamaz, indirgenemez. Bu bakımdan politikayı teorik düşünceler değil, somut olaylar, imkânlar,

şartlar belirlemekte, yönlendirmektedir. Politika ve politikacılar bu şartlardaki değişmelere bağlı olarak çok esnek olmak ve pragmatik davranmak zorundadırlar. Dünyanın her yerinde halklar günlük yaşarlar, gördüklerine inanır, olayları, yöneticileri hayatın somut gerçeklerine göre değerlendirirler. Halk sofrasına koyduğu ekmeğin büyüyüp büyümediğine bakar. Onu uzun dönemli teorik-soyut düşünceler, projeler pek ilgilendirmez. Ayrıca yönetim teorilerinin hepsinde az çok bir toplum mühendisliği izleri görülür. Toplumsal yaşamın dinamik yapısı bu tür mühendisliğe de izin vermez. Politikadaki bu gerçekçiliği, değişkenliği ve değişmez ideallere, ilkelere, aykırılığı çok net biçimde bütün insanlara çekinmeden söyleyen ilk önemli siyaset bilimci, düşünür Machiavelli'dir. Bu yüzden Machiavelli çok da eleştirilmiştir. Aslında insanların hoşuna gitmese de Machiavelli'nin politika ve politikacılar için söyledikleri acı bir gerçeğin ifadesinden başka bir şey değildi. Her teoride bir ölçüde zaman ve şartların dondurulmuş bir ifadesi vardır. Hâlbuki Machiavelli ise zaman ve olaylarla birlikte politikacıların da tutum ve davranışlarını hatta tabiatını değiştirmesi gerektiğini belirtmektedir (Machiavelli,1955: 102). Ona göre devlet yönetiminde hedefler ve araçlar şartların değişmesine bağlı olarak her zaman değişebilir. Tüm bu nedenlerle yukarıda da değindiğimiz gibi, dünyada niteliği ne olursa olsun, çerçevesi çizilmiş, formatlanmış bir teoriye dayanarak devleti yönetmek isteyen partiler, yönetim projeleri başarısızlığa uğramış, sonuç fiyasko olmuştur. Örneğin Rusya'da Sovyetler Birliği'ndeki çöküşün nedenlerinden biri de budur. Böylece Duverger'in 1950'lerdeki bu ifadesi 40 yıl sonra gerçeğe dönüşmüş olmaktadır. **Ocak 2013**

Kaynaklar

Duverger, Maurice, Siyasi Partiler, Çeviren, Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Machiavelli, Niccolo, Hükümdar, Çeviren, Yusuf Adil Egeli, Yıldız Matbaası, Ankara, 1955.

MUHAFAZAKÂRLIK

Muhafazakârlık Ne Demektir?

Muhafazakârlık kavramı Türkiye’de gene güncelleşti. Ülkemizde düşünsel alanda bir istikrar, tutarlılık, süreklilik olmadığı için birçok kavram, düşünce bir vesile ile gündeme gelir ve bir süre tartışılır, ardından unutulur, tekrar güncel hâle gelinceye kadar kaybolur gider. Bir kamuoyu araştırmasına bağlı olarak muhafazakârlıkta da böyle oldu;

Bu kavram üzerinde doğru-yanlış, anlamlı-anlamsız birçok şey söylendi, bilenlerin ve bilmeyenlerin de katıldığı iddialı analizler ve yorumlar yapıldı. Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in “Değerler Araştırması” ve Prof. Dr. Hakan Yılmaz’ın “Türkiye’de Muhafazakârlık” araştırması hâlen (2012) Türk toplumunun dindar ve muhafazakâr bir toplum olduğunu, ancak dindarlıkla ilgili olarak bazı algıların zamanla değiştiğini ortaya koymuştur. Gene bu araştırmaya göre ülkenin 10 yıllık bir “muhafazakâr iktidar” tarafından yönetilmesine rağmen, önceki araştırmalarla kıyaslandığında, dindarlık bakımından kayda değer bir değişimin olmadığı tespit edilmiştir. Hatta araştırmayı yapan Esmer, “Pek çok insan bana kızabilir, ama bulgularım böyle” demiştir (Esmer, 2012).

Yılmaz’ın son 6 yılı karşılaştıran ilgili araştırması da bu sonucu teyit etmektedir. Konuyu araştıranların sözlerine ve bulgulara rağmen bazı yazarlar, Türkiye’nin giderek muhafazakârlaştığını vurgulamaktadırlar. Herhalde bunlar böyle bir yargıya varırken bir faktör olarak sadece, Türkiye’nin 10 yıllık bir muhafazakâr iktidar tarafından yönetildiğini hesaba katmaktadırlar. Bu kimseleri, belirtilen faktörün dışındaki somut gelişmeler, bulgular ve olgular pek ilgilendirmemektedir. Bizim de İzmir-Urla’nın Barbaros Köyü’nde yaptığımız bir monografik çalışmada (ilk araştırma 1965’te yapılmış,

aynı araştırma 2008’de tekrarlanmıştır) ve o bölgedeki benzer köylerde dindarlıkla ilgili olarak yaptığımız gözlem ve tespitlerimizde göre bu anlamdaki muhafazakârlıkta bir değişme olmamıştır (Yaka, 2011).

Muhafazakârlık (conservatisme) sözlük anlamı bakımından, bir toplumun yarattığı değerlerin, oluşturduğu kurumların, normların, gelenek ve göreneklerin, dolayısıyla böylece meydana getirilen toplumsal düzenin, kültürün korunmasını, ifade eder. Burada denenmiş, uygulanmış yöntemler, tutum ve davranışlar esas alınmakta ve bunların sürekli olması istenmektedir. Böylece yerleşik düzen, sosyal yapı savunulmakta ve bu yapının hızlı bir biçimde, kapsamlı olarak değiştirilmesine karşı çıkılmaktadır. Bu kavram bir grubun, topluluğun çeşitli konulardaki eğilimlerini, tutumunu anlatmaktadır, yani bu bir tutumu, bir bakış açısını ifade etmektedir. Muhafazakârlar kurulu düzeni değiştirmeye, yenilemeye dönük olan her radikal değişikliğe kuşku ile bakar ve bu tür toplumsal eylemleri önlemeye çalışırlar. Muhafazakârların dayandığı temel sosyolojik gerekçe şudur: Toplum çok karmaşık bir yapıdır ve bu yapı çok uzun bir sosyal evrimin, gelişmenin ürünü olarak meydana gelmiştir. Toplumsal düzeni oluşturan sosyal normlar, değerler, gelenekler gene uzun dönem içinde sınaıa yanılmalarla, bin bir güçlölkle biçimlendirilebilmiştir. Dolayısıyla onları bir çırpıda değiştirmek veya ortadan kaldırmak oldukça sakıncalıdır, tehlikelidir. Bu bakımdan söz konusu sosyal yapı titizlikle, hassasiyetle korunmalı, devam ettirilmelidir. Bu tutumda toplumun sayısız faydaları, çıkarları vardır. Muhafazakârların bu toplumsal kaygısını Shakespeare’in şu sözleri çok güzel ifade etmektedir: “Toplumdaki şu basamaklanmayı bir kaldırın, şu çalgının uyumunu bir bozun, görürsünüz o zaman kopacak gümbürtüyü...” (Ozankaya, 1977: 13). Toplum herhangi bir topluluktan farklıdır. Toplumda bireyler, gruplar arasında yoğun ve çok yönlü bir sosyal etkileşim gerçekleşmekte, bu etkileşim süreci ortak değerleri, normları, tutumları yaratmaktadır. Dolayısıyla toplumlarda sosyal bütünleşmeyi sağlayan ve bireyleri birbirine bağlayan bu psikososyal faktörlerdir. Bu durum bireylerin ihtiyaç

duyduğu sosyal güven, korunma, aidiyet ve bağıllık duygularını hem yaratmakta hem de beslemektedir.

Gerçekte muhafazakârlık standart, zaman ve toplumlara, duruma göre değişmeyen bir kavram da değildir. Bu kavramla ilgili geniş bir izafiyet, değişkenlik söz konusudur. Örneğin din, dindarlık muhafazakârlığın önemli bir unsuru kabul edilir. Ancak örneğin Arabistan’da İslamiyet’in doğuşu bir anlamda tam radikal bir toplum projesidir. O dönemde eski düzeni savunanlar muhafazakârdırlar, yeni dine mensup dindarlar ise devrimci-radikaldirler. Dolayısıyla bir dönemin radikalleri başka bir dönemin muhafazakârları hatta gericileri olabilirler. Rusya’da sosyalist bir devrimi gerçekleştiren komünistler, 1989’da sistem kendiliğinden çökünce 1990 sonrasında yeni sosyoekonomik sistemin muhafazakârları hâline gelmişlerdir. Çünkü eski sistemi savunmaya başlamışlardır. Bu bakımdan zamanla bu nitelikler ve roller değişebilmektedir. Ayrıca kavram çok boyutludur; psikolojik, ahlaki, dinsel, siyasi, ekonomik, ideolojik, kültürel boyutları vardır. Bireyler yaşamları içinde gençlik ve yaşlılık dönemlerinde de bu kavram açısından yaşa bağlı olarak da genelde farklı tutum sergilemektedirler. Toplumda genelde genç insanların daha radikal ve değişmeden yana oldukları, yaşlıların ise onlara göre daha muhafazakâr oldukları varsayılır. İnsanların kendilerini “devrimci”, “muhafazakâr” olarak nitelendirmeleri önemli değildir. Önemli ve işlevsel olan durdukları yer ve sosyal düzen açısından oynadıkları rol önemlidir. Solda ve değişmeden yana görünen bir kişi, kişilik özellikleri ve aldığı eğitim bakımından totaliter, katı, tutucu ve hoşgörüsüz olabilir. Bu insan aslında muhafazakâr yapıları birisidir. Dolayısıyla muhafazakârlıkta esas olarak bireysel olan bu psikolojik boyut çok önemlidir.

Batı’da Muhafazakârlık

Kendi içinde mantıki bir tutarlılığı olan ve bir sosyal, düşünsel sistem olarak muhafazakârlık, Batı’da esas olarak 18. yüzyıldan itibaren ve özellikle de 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve şekillenmiştir.

19. yüzyılda Batı’da birbirine paralel gelişen üç büyük düşünce akımı, ideoloji vardır. Bunlar radikalizm, liberalizm ve muhafazakârlıktır. Dolayısıyla muhafazakârlık bir düşünce akımı olarak siyasal, ekonomik, dinsel ve ahlaki boyutlarıyla bu yüzyıl içinde gelişmiş ve düşünce tarihi içindeki yerini almıştır. Bir düşünce ve ona bağlı olarak somutlaşan bir pratik tavır, eylem olarak muhafazakârlık diyalektik bir süreç içinde Avrupa’da Aydınlanma hareketi, ayrıca 18. yüzyılda Batı’da gerçekleşen 1789 Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi’nin bir ürünü olarak meydana gelmiştir. Bahsettiğimiz bu sosyal, düşünsel, siyasal ve teknolojik-ekonomik süreçler Batı’da Ortaçağ boyunca, yaklaşık bin yıldır oluşmuş, yerleşmiş, kökleşmiş dolayısıyla statikleşmiş toplumsal yapıları, düzenleri (ancien régime) altüst etmiş, deyim yerindeyse toplumların tüm çivilerini yerinden oynatmış, geleneksel bütün değerleri, normları değiştirmiştir. Örneğin Batı’daki sosyal, siyasal yapının en önemli ayağı olan sınıfsal yapı çözülmüş, yeni bir sosyal, sınıfsal hiyerarşi oluşmuştur. Yaşanan yaygın anomi, sosyal hercümerç bireylerdeki sosyal güven duygusunun kaybolmasına yol açmış, geleceğe ilişkin kaygılar, şüpheler zihinlerde yoğunlaşmıştır. 19. yüzyılda Avrupa’da gerçekleştirilen her türlü ve değişik nitelikli devrimci eylemler diyalektik olarak karşı tezleri de yaratmış, geliştirmiştir. Böylece Avrupa’da “muhafazakâr” düşünürler, akımlar, siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla muhafazakârlık Batı’da somut sosyolojik gelişmelerin ürünüdür ve maddi, ekonomik, sınıfsal, ideolojik, siyasal bir alt yapısı, zemini vardır. Yapay, köksüz, gerekçesiz bir düşünce hareketi değildir. Batı’da yukarıda bahsedilen radikal, kapsamlı sosyal hareketlerden, değişmelerden dolayı önce bu toplumlar, sonra tüm dünya yeni ve olumlu aşamalara ulaşabilmiş büyük çaplı kültür ve uygarlık değişimleri yaşanmıştır. Ama o ölçüde de bu toplumlar ağır bedeller ödemişler, çok sancılı, acılı süreçlerden geçmişlerdir. Toplumlarda hızlı kentleşme, yeni sınıflaşmalar ve benzeri oluşumlar aynı zamanda yatay ve dikey yoğun bir sosyal hareketlilik, farklılaşma yaratmıştır. Hızlı ve radikal sosyal değişimler genellikle bir kaosa sebep olmakta

bir “anomi” hâli doğmaktadır. Muhafazakârlık işte bu değişmelere, dönüşümlere karşı bir tepki olarak doğmuştur.

Avrupa’da bu düşüncenin, akımın önemli temsilcileri olarak şu isimler sayılabilir: Edmund Burke (1729-1797), Joseph de Maistre (1754-1821), Louis de Bonald (1754-1840), Hugues Felicit   de Lamennais (1782-1854), François Rene de Chaeaubriand (1768-1848), Adam M  ller (1779-1829), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), Karl Ludwig von Haller (1768-1854). Bu düşünürlerin savundu   muhafazakârlık belki biraz yumuşatılarak, liberal düşünce ve ilkelerle bağdaştırılarak Batı’da daha sonra da işlenmiş, siyasi, sosyal, kültürel bir tez olarak savunula gelmiştir. Örneğin 19. yüzyılda Fransa’da Roberty, Espinas, Le Play gibi sosyologlar aynı çizgiyi sürdürmüşlerdir. Muhafazakârlık 19. ve 20. yüzyıllardaki sosyoekonomik ve sosyopolitik değişmelerden etkilenmiş farklı şekiller almış, bu konuda yeni yorumlar, sentezler oluşturulmuştur.

20. yüzyılda muhafazakârlıkla ilgili düşünce ve tartışmaların sosyolojideki en önemli isimlerinden birisi hiç kuşkusuz Robert Nisbet’tir (1913-1996). Nisbet aynı zamanda 20. yüzyılda çok etkili olmuş bir siyaset sosyolo  udur. Özellikle Amerika’daki muhafazakârlığın en etkili temsilcilerinden birisidir. Nisbet muhafazakârlığın iki büyük devrimin istenmeyen ve belki de beklenmedik bir çocuğu olduğunu belirtmektedir. Bir sosyoloji klasiği olarak kabul edilen “The Sociological Tradition” adlı eserinde bunu şöyle dile getirmiştir: “Modern muhafazakârlık en azından felsefi formunda Endüstri ve Fransız Devrimleri’nin çocuğudur; amaçlanmamış, istenmemiş, bütün liderler tarafından nefret edilen fakat yine de devrimlerin çocuğu. İki devrimin saldırdığı ne varsa Burke, Bonald, Haller ve Coleridge gibi muhafazakâr düşünürler tarafından savunuldu. Ve iki devrimin yol açtığı ne varsa (pop  ler demokrasi, teknoloji, sekülerizm vb.) muhafazakârlık hepsine birden saldırmıştır. Eğer liberalizmin merkezi ethosu bireysel   zg  rl  kse, radikalizmin merkezi ethosu sosyal ve moral isteklerin hizmetine politik gücün verilmesiye, muhafazakârlığın ethosu da gelenektir,

esasen Ortaçağ geleneği” (Güngörmez, 2003: 51). Bu açıklamalardan hareketle ve bahsettiğimiz muhafazakâr düşünürlerin görüşlerinden yola çıkarak bu ideolojinin temel öğelerini tespit edebiliriz. Muhafazakâr düşünürlerin aralarında ayrılıklar, ayrıca bu düşünce sisteminde yer alan öğelere bu düşünürlerin verdikleri önem ve öncelikler farklı olmakla birlikte muhafazakârlığın ayırıcı niteliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Geleneğe bağlılık. Gelenekler tecrübelerle bağlı olarak oluşan sosyal alışkanlıklardır. Toplamlar gelenek ve görenekleriyle yaşarlar ve zamanın getirdiği güçlüklerle, çözölme ve bozulmalara bu geleneklerle karşı koyabilirler. Bu teoriye göre toplumda var olan kurumlar, değerler bütün canlılıklarıyla yaşatılmalıdır. Dolayısıyla toplumların huzuru, düzeni, mutluluğu için yüzyılların ürünü olan gelenekler korunmalı ve sürdürölmelidir. Geleneklerin terk edilmesi, bozulması toplumu çürümeye, dağılmaya götürür. Toplamlar gelecekten değil geçmişten güç alarak yaşamlarını sürdürebilirler. Muhafazakârlar tarihsel olana, geçmişe büyük saygı duyarlar.

2. Muhafazakâr düşünce bireye değil, topluma öncelik verir. En tipik muhafazakâr düşünürlerden olan örneğin Bonald’ın çıkış noktası birey değil, toplumdur. Tanrı’nın yarattığı toplum bireyi amaçları doğrultusunda biçimlendirir, birey ise toplumu biçimlendiremez. Böylece Bonald toplumu Tanrı’ya bağlamaktadır. İnsan, ancak toplum içinde algılanan insan hâline gelir. Birey kendi başına çaresizdir, hiçbir şey yaratamaz. Toplum bireyi sosyalleştirerek oluşturmakta ona çeşitli yetenekler kazandırmaktadır. Toplumun yazarı Tanrı’dır, ama insanın yazarı da toplumdur. Burke’e göre de toplum Rousseau’nun bahsettiği gibi basit bir sözleşmeyle oluşmaz; sosyal kurumların tarihsel gelişiminden ayrılamaz olan ve bütün zamanlar için geçerli bir sözleşmedir bu. Toplum bir “ortaklık”tır, ama ölmüşlerin, yaşayanların ve daha doğmamışların bir ortaklığıdır. Bonald da sözleşme fikrine karşı çıkarak toplumun ebedi olduğunu, insanın var olduğu günden bu yana var olduğunu vurgulamaktadır. Lamennais ise

bireyin bir düşlemden, bir düşün gölgesinden başka bir şey olmadığını ifade etmektedir (Nisbet, 1990: 105-113).

3. Muhafazakârlarda “otorite” kavramının da önceliği vardır. İnsan ve toplum için otorite çok önemli ve gereklidir. Çünkü toplumda çözülme gelenekleşmiş otoritelerin yıkılmasıyla başlar. Yukarıda bahsettiğimiz devrimler Avrupa toplumlarında çok derin ve çok boyutlu bir kriz yaratmıştır. Bu durum bir çeşit yabancılaşma ve kitlelerin toplumdan kopuşlarına da yol açmıştır. Söz konusu devrimlerle birlikte materyalist ve pozitivist akımlar örneğin Tanrı inancını, otoritesini büyük ölçüde sarsmıştır. Geleneksel siyasal otoriteler de eşitlik, özgürlük düşünceleriyle ve bireyci taleplerle, ilerleme, değişim istekleriyle yok olmuştur. Bu ortamda pozitivist olan Comte bile Avrupa’daki bu toplumsal tablodan çok ürkerek toplumda “düzen” ve “ilerleme” kavramlarını birlikte ele alarak durumu dengelemek istemiştir. Ayrıca Comte Batı’daki aşırı bireyciliği de tehlikeli bularak “Bireycilik Batı dünyasının illetidir” diyebilmiştir (Nisbet, 1990: 107). Toplumda otorite aile, devlet, eğitim, hükümet gibi kurumlar vasıtası ile somutlaşır ve gerçeklik kazanır. Örneğin Fransa’da Le Play belki de Bonald’dan etkilenerek otoriter bir aile modelini öngörmektedir. Bonald ve Le Play için insanları bu otoritelere ve düzene, hiyerarşik yapıya alıştırır ve onları bu yönde eğiten en önemli kurum ailedir. Bireyler bu sosyal otoritelerle önce ailede (baba otoritesi) tanışmış olacaktırlar.

4. Muhafazakâr ideolojinin otorite anlayışı siyasal bakımdan doğal olarak monarşiyi işaret etmektedir. Dolayısıyla muhafazakârların büyük kısmı toplumun bütünlüğü, güvenliği ve huzuru açısından monarşiyi öngörmüşlerdir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu düşünürlerin birçoğu monarşiyeye yakın olan aristokrat çevrelerde yaşamış ve yetişmişlerdir.

5. Gene muhafazakâr düşüncenin önemli öğelerinden biri de Tanrı inancıdır, dindir. Aralarında görüş farkları olmakla birlikte genel anlamda tüm muhafazakâr düşünürler bu sistemin bütünlüğü açısından da dinin toplum için önemini, işlevini vurgulamışlardır. Bu hususta

Nisbet, muhafazakârların hepsi ya bizzat Fransız Devrimi'nin 1791'den sonra bir darbeye çökerttiği Katolik-monarşik-aristokratik bileşkenin parçasıydılar, ya da bu bileşkenin inançlı destekçileri olduklarını belirtmiştir (Nisbet, 1990: 103). Muhafazakârlar toplumdaki ekonomik (sınıfsal), sosyal ve kültürel faktörlerden kaynaklanan hiyerarşik yapıyı da savunmuşlardır. Onlar toplumda cemaat yapılanmaları da teşvik etmişlerdir.

6. Muhafazakârlar bireyciliğe karşı olmalarından ve toplumu öne çıkarmalarından dolayı da doğal olarak ekonomik liberalizme muhaliftirler. Onlara göre bu tarz bir liberalizm toplumdaki sosyal değerlerin zamanla aşınmasına yol açarak, toplumsallığı zayıflatarak ve diğer aşırı özgürlüklerle birlikte toplumda ahlaki çöküntüye, bozulmaya sebep olabilir. Ancak belirtmek gerekir ki 20. yüzyıldaki muhafazakârların büyük kısmı aynı zamanda ekonomik liberalizmi savunmuşlardır. Örneğin Tocqueville muhafazakâr kabul edilmekle birlikte tam bir liberaldir. Ayrıca Nisbet de ekonomik liberalizme karşı değildir.

7. Muhafazakâr düşünürlerde genel bir tavır olarak toplumsal evrime, değişmeye ilişkin “karamsar” bir görüşün egemen olduğu gözlenir. Onlarda bu görüşün oluşmasında belki de, 18. yüzyıldan bu yana özellikle Batı toplumlarında baş döndürücü bir değişimin yaşanmış olması rol oynamaktadır. Bu süreçteki radikal değişikliklerin uygarlığın oluşturduğu birçok olumlu unsuru da heba ettiğini düşünmektedirler. Üst üste yaşanan devrimlerin Batı uygarlığının köklerini erozyona uğrattığını, gelecekte toplumların istikrara kavuşmalarının zor olacağını düşünerek gelecekte pek ümitli değildirler. Yani onlara göre toplumdaki değerler, kurumlar ve normlar açısından kurunun yanında âdeta yaşlar da yanmıştır, yanmaktadır.

Bugün Avrupa'daki Muhafazakâr ve Hıristiyan Demokrat partiler belirttiğimiz bu tarihsel ve felsefi köklere dayanmaktadırlar. Bu açıklamalardan yola çıkarak muhafazakârların her türlü yeniliğe, insanların lehine olan her olumlu değişmeye karşı olduklarını

söylemek doğru olmaz. Onlar, örneğin teknolojik yeniliklere, toplumda artan ihtiyaçlara, ortaya çıkan zorunluluklara bağlı olarak gerçekleştirilmek istenen değişikliklere karşı değillerdir. Ancak yeniliklerin bir baskı aracı olarak kullanılmasına, yenilikler adına geçmiş değerlerin ne varsa silinip süpürülmesine karşıdırlar.

Türkiye’de Muhafazakârlık

Öncelikle belirtmek gerekir ki her düşüncüyü, ideolojiyi işleyen, onu yorumlayan, kitlelere ulaştıran o ülkedeki filozoflardır, yazarlardır. Filozofların yoğunlaşmadığı, bir sistem hâline getirmediği düşünceler halk katında yaygınlaşıp kökleşemez. Bunlar dağınık, bölük pörçük fikirler hâlinde kalırlar. Ayrıca vurgulamak gerekir ki her düşüncenin, teorisinin bir öncesi vardır. Herhangi bir düşünce, ideoloji bir başka düşüncenin antitezi olarak ortaya çıkar, önceki akımın eleştirisinden doğar. Bu bakımdan Türkiye Batı’da muhafazakârlığı yaratan ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel süreçleri yaşamadığı için Batı tarzı bir muhafazakâr düşünce oluşumundan çok uzaktır. Dolayısıyla sosyolojik olarak Batı için tanımlanan, analizi yapılan bir muhafazakârlıktan bahsedemeyiz. Bizim sosyal ve kültürel tarihimizin yarattığı bize özgü bir muhafazakârlığın filozofları da olmamıştır. Yani böyle bir felsefi birikime, derinliğe dayalı bir düşünsel zemin, kaynak da zaten yoktur. Onun için sistematik, anlamlı, tutarlı, nitelikleri belirlenmiş bir muhafazakârlıktan da söz edemeyiz. Örneğin Türkiye’de muhafazakârlığı kuramlaştıran, bu ideolojiyi felsefi bir boyut içinde analiz eden kimdir, hangi filozof veya filozoflardır? Özetle söylemek gerekirse, ne böyle bir birikim olmuştur, ne de böyle bir düşünür vardır.

Bu nedenlerle bizdeki muhafazakârlık temelleri, nitelikleri, oluşumu ve boyutları açısından Batı’dakinden çok farklıdır. Kahraman’ın da belirttiği gibi, “Türkiye’deki muhafazakârlık bütünüyle kültürel, İslamidir veya Müslümanlık algısına dayanır dolayısıyla bu kompozisyonu muhafazakârlık diye adlandırmak ‘kısmen’ doğrudur. Türkiye Batılı anlamda bir muhafazakârlık

anlayışına sahip değildir. Batı muhafazakârlığı modernleşmeyle birlikte ortaya çıkmıştır. Sınıfsaldır. Özü itibarıyla aristokrasinin muhafazasını öngörür. Batı muhafazakârlığında yerleşik değerlerin korunması, hiyerarşilerin kabullenilmesi, kolektif kimlik belirleyicilerinin içselleştirilmesi gibi hususlar işin içindedir. Din bunlar arasında bir olgudur sadece (Kahraman, 2012: 11). Türkiye’de, Batı’da kilisenin desteklediği, onunla kol kola olan ve monarşiye göbek bağı ile bağlı bir aristokrat sınıf hiçbir dönemde olmamıştır. Fransız İhtilali’nden sonra oluşan mecliste devrim yanlıları ile monarşiden yana olanlar iki ayrı grup olarak yer alıyorlardı. Fransa’da bu kadar kanlı, radikal bir devrime rağmen monarşiden yana güçlü bir muhafazakâr kesim filozoflarıyla, politikacılarıyla ve kilise desteği ile dimdik ayakta idi. Batı’da kilise gayrimenkulleriyle, dallı budaklı çok köklü kurumsal yapısıyla muhafazakârlığın en önemli destekleyicisi, kalesi olmuştur. Bizde ise Cumhuriyet’e karşı yok denecek kadar cılız bir ses şeklinde muhalefet olmuştur. Halk, toplumun ekseriyeti Cumhuriyet’i çok çabuk benimseyip kabullenmiştir. Bu noktada ciddi siyasi bir muhafazakârlık görülmemiştir.

Bizim aydınlarımız toplum-devlet-din üçlüsünü hep Batı modeli çerçevesinde düşündükleri için bu üçlü arasındaki ilişkilerin bizdeki gerçeğini bir türlü yerli yerine oturtamamışlardır. Batı’da Papalığın, kilisenin toplum ve siyaset üzerindeki etkisi özellikle geçmişte örneğin sade bir Osmanlı yurttaşının düşünemeyeceği kadar fazladır. Türkiye’de ise din ve dini kurumlar devletin, siyasetin üzerine çıkmamış, çıkmasına da izin verilmemiştir. Daima devlet dinin üzerindedir, ondan önce gelir. Önemli olan devletin bekasıdır. Devletin bekası için kendi oğlunu, kardeşini öldürten bir siyasi zihniyet dini otoriteyi dinler mi? Bu otoritenin kendi üzerinde bir karar sahibi olmasına izin verir mi? Bu noktada vurgulanmalı ki Türkiye’deki yanlış irtica algısının temelinde aydınlarımızdaki bu Batı kaynaklı bilgisizlik ve ona dayalı muhakeme tarzı vardır. Entelektüellerimiz hep Batı’daki kilise-devlet çatışması ekseninde düşünmüşlerdir. Halk da böylesine bir rekabet durumunda her zaman devletin yanında yer almıştır. Türkiye’de halkın muhafazakârlığı

ekonomik-sınıfsal ve siyasal nitelikler taşımadığı için oldukça pratiktir, bireysel ve sosyaldır. Sosyal boyutlarıyla birlikte günlük pratik yaşam ve davranışlarla ilgilidir. Gelenek ağırlıklıdır. Teorisi yapılmamıştır. Ekonomik ve derin bir siyasal boyutu yoktur.

Türkiye'deki muhafazakârlığın tarihsel arka planına bakarsak özetle şu analiz yapılabilir: Osmanlı'da 18. yüzyılda yenilik hareketleri başlayınca etki-tepki mekanizması ve diyalektik süreç gereği olarak birtakım karşı tepkiler de oluşmuştur. Çünkü niteliği, yoğunluğu ne olursa olsun her sosyal hareket karşıtını yaratır. Ekonomik ve felsefi bir temeli olmasa da “Batılılaşma” denilen sosyal, kültürel ve siyasal reformlar başlayınca toplumun bir kesiminde gelenekleri koruma güdüsü ile belirli tedirginlikler, tepkiler de meydana gelmiştir. Aslında bazı askeri teknik yenilikler hariç bu sosyal nitelikli reformlar bir taklit ve özentî düzeyini de pek aşmıyordu. Dolayısıyla belirli kesimler bunları yapay, gereksiz, işlevsiz düzenlemeler olarak görüyordu. Sonuç olarak Tanzimat dâhil olmak üzere Cumhuriyet'e kadar olan tüm reform çabalarına, sosyal ve yasal düzenlemelere karşı bir “muhalefet” doğal olarak kendini hissettirmiştir. Özü itibarıyla bunları muhafazakâr tepkiler olarak nitelendirmek mümkündür. Şüphesiz en köklü, kapsamlı değişiklikler Cumhuriyet'le birlikte gerçekleştirilmiştir. “Atatürk Devrimleri” olarak adlandırılan bu inkılâplar Osmanlılar döneminde yapılanlardan daha radikal ve hızlı biçimde olmak üzere gerçekleştirilen ve geriye dönüş yollarını da kapatan sosyal, siyasal ve kültürel dönüşümlerdir. Bunlar, ekonomik niteliği çok zayıf da olsa basbayağı sosyal ve siyasal nitelikli devrimlerdir. Dolayısıyla tepkilerin ve onlara karşı muhalefetin olması doğaldır. Burada sosyal, hukuki ve kültürel nitelikli olanlara karşı çok güçlü ve sistematik olmasa da daha somut ve açık eleştiriler söz konusu olmuştur. Ancak siyasal reformlara yani padişahlıktan Cumhuriyet'e geçiş ciddi bir muhalefetle karşılaşmamıştır. Halk o günkü şartlar içinde Cumhuriyet yönetimine geçişi rasyonel ve kaçınılmaz bir gelişme olarak kabul etmiştir, Cumhuriyet'i benimsemiştir. Sonuçta Batı'daki gibi monarşi yanlısı güçlü bir akım ortaya çıkmamıştır. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi

sosyal, kültürel ve dinsel alanlarda, kurumlarda gerçekleştirilen radikal değişikliklere karşı belirli kesimlerde bir muhafazakâr tutumun oluştuğunu söylemek mümkündür. Halk özellikle çok partili hayata geçtikten sonra oylarıyla sessizce Cumhuriyet'i desteklemiş, ama geleneksel kültürel ve sosyal değerlerle daha barışık ve dinsel açıdan da halkın inançlarına daha saygılı davranan siyasi partilere oy vererek bu tavrını belli etmiştir. Yukarıda değinilen bu tür devrimlere karşı oluşan tepkilerin uzantıları günümüze kadar gelmiştir. Ancak gene daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu muhalefetin sistemli ve kapsamlı olarak teorisi yapılmadığı, halk da devlete olan saygısından dolayı bunu önemli bir sorun hâline getirmediği için olsa gerek yeni rejimi tehlikeye sokacak güçlü bir siyasi muhafazakârlık hareketi doğmamıştır. Zaman içinde belirttiğimiz açılardan muhafazakâr sayılacak partilere verilen küçümsenemeyecek oy oranları (örneğin Erbakan'ın Milli Selamet ve Refah Partisi'ne verilen oylar) dinsel tercihlerden çok pragmatik düşünceler ve ekonomik gerekçeler, yaratılan umutlar dikkate alınarak verilmiştir. Kaldı ki 1980 sonrasında kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan Turgut Özal'a verilen oylar da (bu oylar onu iktidar yapmıştır) ekonomik nedenlerden ve değişime, geleceğe dair çizilen olumlu tabloya duyulan güvenden dolayıdır. Aynı şekilde 2002 yılından itibaren Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi'ne üst üste üç seçimde verilen oylarda da sadece dinsel, kültürel faktörler rol oynamamıştır. Bu düşüncenin en önemli kanıtı aynı halk 1970'li yıllarda solcu Ecevit liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi'ne de % 42'lik oyu dinsel nedenlerle değil, ekonomik nedenlerle (umutlarla) vermiştir. Bu noktada Türk halkı oldukça pragmatik ve rasyonel, işlevsel bir mantık yürütmektedir. Halk dinsel muhafazakârlığını da politikaya karıştırmamakta, dönüştürmemekte, ama inançlarına saygıyı istemekte, ancak bu noktada ekonomik ve siyasal ihtiyaçları, zorunlulukları da ihmal etmemekte, oy verirken bunları da hesaba katmaktadır. Ne yazık ki Türk entelektüellerinin büyük kısmı halkın bu hassasiyet ve tercihlerini bir türlü anlamamışlar ve değerlendirememişlerdir. Türkiye'de kendisini “ sol” olarak

tanımlayan siyasi partilerin (veya öyle zanneden), adları ne olursa olsun, halktan bekledikleri oyları alamamaları bu nedenledir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye’de kimin ve hangi partilerin değişimden yana ve devrimci, hangi kişi ve partilerin mevcut düzenden yana olduğu da çok tartışmalıdır. 1960’lı yıllarda çok tutarlı ve dürüst bir sosyalist aydın olan merhum İdris Küçükömer bu tartışmalı durumu şu sözlerle iyi özetlemiştir. “Türkiye’de sağ soldadır, sol da sağdadır.”

Ayrıca Türkiye’de geniş anlamda muhafazakârları oluşturan kesimlerin içinde bazı gruplar, yazarlar, politikacılar doludizgin giden bir kapitalizme, tüketim toplumuna karşıdır; ancak muhafazakâr olarak kabul edilen büyük kesim ve onların oylarıyla iktidara taşınan siyasi liderler kendilerini hem muhafazakâr, demokrat hem de liberal olarak tanımlamışlardır. Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan bu grup içindedirler. Aslında Batı’da da 19. ve 20. yüzyıllarda muhafazakâr olarak nitelendirilen birçok Avrupalı düşünür öncekilere göre bir değişim geçirerek, daha ılımlı olmuşlar ve liberalleşmişlerdir. Türkiye’de belirttiğimiz gibi, halk da genel olarak merkeze yakın veya merkezde olan sosyal-kültürel değerler açısından muhafazakâr-liberal siyasi partilere oy vermiştir. Türk halkı ekonomik ve siyasi konularda muhafazakârlık bağlamında bir bakıma hızlı olgunlaşmış, ideolojik ve marjinal düşüncelere, akımlara pek prim vermemiş evrensel, sosyal, siyasi ve ekonomik değişmelere aydınlardan daha çabuk uyum göstermiştir. Örneğin son 60 yılda her zaman insan hak ve özgürlüklerini genişletmeyi vadeden, dışa açılmayı gündeme getiren partileri desteklemiştir. Maalesef Türkiye’de okumuş ve devlet bürokrasisine dâhil olmuş aydınlar halktan daha muhafazakâr ve katıdırlar.

Peki, Türkiye’de düşünce ve teori düzeyinde özellikle Cumhuriyet döneminde muhafazakâr sayılabilen kimseler hiç yok mudur? Muhafazakârlığı sistemleştiren yazarlar-düşünürler varsa kimlerdir? Öncelikle belirtmek gerekir ki Batı’daki gibi bu tür düşünceleri, anlayışları felsefi boyutta sistematik hâle getiren, analiz eden, yorumlayan ve toplumda geniş bir etkinliği olan kimseler azdır.

Osmanlılar döneminde ve 19. yüzyılda bu konuda etkin olmuş isimlere örnek olarak İsmail Hakkı İzmirli (1868-1946), Sait Halim Paşa (1861-1921), Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) gösterilebilir. Son dönemde muhafazakâr tanımına uygun düşen ve muhafazakâr bir kültürün yaratılmasında belirli etkileri, katkıları olan yazar-şair-entelektüel olarak da örneğin Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936), Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), Nurettin Topçu (1909-1975), Prof. Dr. Sabahattin Zaim (1926-2008), Mehmet Şevki Eygi (1933...) gibi isimler sayılabilir. Özellikle günümüzde Mehmet Şevki Eygi düşünceleri ve yaşantısı ile tam ve tipik bir muhafazakâr Türk aydınıdır. Bunlar, çeşitli muhafazakârlık kriterleri açısından homojen bir grup oluşturmazlar. Aralarında önemli farklar da vardır. Biz burada örnek olarak bu yazarları zikrettik. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu yazarların birçoğu muhafazakâr-liberal çizgidedir. Bir fikir adamı ve öğretim üyesi olarak örneğin Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil de (1899-1967) bunlara dâhildir ve o kesim üzerinde etkili olmuştur. Söz konusu ettiğimiz yazarları ayrı ayrı ele almayacağız. Kamuoyunun da çok yakından tanıdığı, bildiği ve bizim edebiyatımızda olsun düşünce hayatımızda olsun etkileri hayli fazla olan sadece Mehmet Akif'ten biraz bahsetmekle yetineceğiz. Cumhuriyet döneminde bunların içinde öğrenimi açısından da uygun olan, sosyal ve kültürel yönden muhafazakâr bir kültür, düşünce sistemi yaratmak bakımından bir düşünür ve sosyolog olarak Nurettin Topçu'nun da önemli katkıları olmuştur.

Mehmet Âkif, dinsel ve kültürel geleneklere bağlılık çerçevesinde ele alınırsa muhafazakârdır. Ama örneğin Marksistlerin sloganlaştırdığı “Emek en yüce değerdir” ifadesi bağlamında düşünülürse Türkiye’de kullanılan bir kavramla ilericidir. Safahat’taki birçok manzumede, çalışmanın, emeğin (sa’y), üretimin bireysel ve toplumsal yaşam için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Âkif toplumsal, ekonomik kaygıları, hedefleri açısından çok ileridedir, değişimden yanadır yani muhafazakâr değildir. Onda muhafazakârlardaki karamsarlık da yoktur. Yaşadığı dönemdeki krizlerin acısını duymaktadır, ancak geleceğe dönük olarak ümitli,

azimli ve iyimserdir. Gene Âkif hurafelere, yanlış düşüncelere, yorumlara bulanmış bir Müslümanlık anlayışından sıyrılarak ve Kuran’a dayalı bir Müslümanlığı savunarak Türk toplumunda gerçek bir “zihniyet İnkılâbı”nın yapılmasını önermesi bakımından da değişimden, sosyal evrimden yana bir tavır almıştır. Dolayısıyla yaşadığı dönemdeki sosyoekonomik rejimi savunmamaktadır. Bilakis bu noktada radikal sayılacak bir değişimden yana görünmektedir. Âkif dindar olması, din temelli bir ahlak anlayışını benimsemesi ve bireyciliğe karşı toplumcu olması nedeniyle muhafazakâr kabul edilir; ancak faydalı ve fonksiyonel olan her yeniliğe de açık olması, en önemlisi de yaşanan zamana, çağa ayak uydurmanın kaçınılmazlığını, gerekliliğini savunması bakımından yenilikçi ve gerçekçidir. Kendi ifadesi ile “Asrın idrakine sahip olmak gerekir.” Ona göre “Eski, eski olduğu için atılmaz, fena olursa atılır, yeni de yeni olduğu için alınmaz, iyi olursa alınır.” Âkif zihniyet olarak dogmatik, teslimiyetçi, mütevekkil ve önyargılı değildir, hatta çoğu olay karşısında isyankâr bir tavır takınmaktadır. Gerilik ve atalete yol açan miskinliği kıyasıya eleştirmiştir. Bu çerçevede, İslam ülkelerindeki yanlış ifade edilen, yorumlanan kader anlayışını da çok net biçimde eleştirmiş ve bunu şöyle ifade etmiştir: “Kadermiş!” Öyle mi? Hâsâ, bu söz değil doğru: Belâni istedin, Allah verdi... Doğrusu bu” (Âkif, 1987: 267). Âkif taklide, özentiyeye dayanmayan, pratik fayda sağlayan, anlamlı olan her türlü toplumsal değişimden yanadır. Türkiye’deki muhafazakârlık konusunda son olarak şu noktayı da belirtmek gerekmektedir. Çok ilginçtir, Türkiye’de bir dönem, tüm sosyal olayları tekçi (monist) bir görüşle ekonomik ve sınıfsal faktörlerle açıklayanlar son dönemde gelişen sosyal ve siyasal olayları her nedense sadece dinsel ve kültürel nedenlerle açıklamakta, ekonomiyi, sosyal sınıf kavramlarını unutmuş görünmektedirler. Onlara göre herhalde ekonomik analizlerin modası geçti! Hâlbuki toplumda ekonomik ve sınıfsal analizlerin önemi hiç ortadan kalkar mı? Bu kesim son on yıllık dönemde ortaya çıkan “Ak Parti olgusu”nu açıklarken sadece dinsel ve kültürel unsurları dikkate almakta, buna göre değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu konuda dinsel ve kültürel faktörlerin de etkisi olmakla birlikte ekonomik

unsurları da hesaba katmak gerekir. Böylesine bir değerlendirme tümünden sosyolojik gerçeklere aykırıdır ve çok sığ, yetersiz bir analiz olur. Bu kimseler toplumda sınıfsal hareketliliğin ve ekonomik, sosyal gelişmelere bağlı olarak yeni sınıfsal oluşumların yani bazı sınıfların yer değiştirdiğini, yükselen yeni sınıfların olabileceğini, bu gelişmelerin de kültürü, siyaseti etkileyeceğini hiç düşünmemektedirler. Onun için de bu kesimin muhafazakârlık yorumları havada kalmaktadır. **Kasım 2012**

Kaynaklar

- Ersoy, Mehmet Âkif, Safahat, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Esmer, Yılmaz, Türkiye Değerler Atlası, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Güngörmez, Bengül, “Muhafazakârlığın Sosyolog Havarisi: Robert Nisbet”, Doğu Batı Dergisi İçinde, Sayı: 25, Ankara, 2003.
- Kahraman, Hasan Bülent, “Muhafazakârlık artmıyor ama...”, Sabah Gazetesi, 9.10.2012, İstanbul.
- Nisbet, Robert, “Muhafazakârlık, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi” İçinde, Çeviren, Erol Mutlu, Verso Yayıncılık, Ankara, 1990.
- Ozankaya, Özer, Toplumbilime Giriş, Ankara Üniv., SBF Yayınları, Ankara, 1977.
- Yaka, Aydın, Sosyal Değişme, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011.

POLİTİKA VE AHLAK İLİŞKİSİ

Politika ve Ahlak Nedir?

Politika ile ahlak arasındaki ilişki siyaset sosyolojisi ve felsefesinde birtakım teorisyenlerce zaman zaman dile getirilmiş ve tartışılmıştır. Siyasi doktrinlerin tarihine baktığımızda da bazı teorisyenlerin bu soruna değinmiş olduklarını görürüz. Biz burada politika ve ahlak kavramlarına özetle değindikten sonra bu iki sosyal olgu arasındaki ilişkileri ele alıp irdelemek istiyoruz. Politikaya bir kavram ve sosyal etkinlik olarak, bu sitedeki “Politika ve Sosyoloji” başlıklı makalemizde kısaca yer vermiştik.

O makalede politikanın ne tür bir sosyal eylem, süreç olduğu özetle de olsa açıklanmıştı. Kurumlar sosyolojisi açısından burada da şu açıklamaları yapmamız uygun olur. Politika toplumun beş temel sosyal kurumundan biridir. Toplumların, devletlerin yönetim şekilleri, sistemleri değışse de toplumsal yaşam doğal ve zorunlu olarak bir “yönetim” olgusunu da gündeme getirmektedir. Ayrıca bu kurum toplumların geçirdikleri aşamalara ve uygarlıktaki gelişmelere göre de evrimleşmiş, değışmiş giderek daha insani ve karmaşık bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla politik kurumlara zamanla bireysel ve evrensel hak ve özgürlükler bakımından daha insani bir özellik de eklenmektedir. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak politikaya daha çok birey katılmakta, politikanın işleyişi şeffaflaşmaktadır.

Sanayi ve İletişim Devrimi’nden sonra politikayı etkileyen iç ve dış faktörler de oldukça artmıştır. Eskiler “Hikmet-i hükümetten sual olunmaz” derlermiş. Şimdi ise sual olunmayan hiçbir şey kalmamıştır. Herkesin bu kadar müdahil olmasından dolayı politika da eskiye oranla çok zorlaşmıştır. Artık demokratik sistem vazgeçilmez bir politik süreç olmuş ve halkın yönetime doğrudan veya dolaylı olarak katılabilmesi, kendi iradesini ortaya koyması bir yığın yeni araçlar,

kurumlar, kavramlar ve yöntemler meydana getirmiş dolayısıyla politik karar ve davranışlar da o ölçüde karmaşılaşmıştır.

Ahlak kavramı ile de ilgili özet bilgi vermemiz gerekir. Ahlak soyut bir kavramdır; ancak günlük insan davranışları ve ilişkileri yolu ile somutlaşır ve tüm eylemlerimizle ilgili hâle gelir. Bu bakımdan ahlak önemli, kapsamlı bir kavram ve sosyal olgudur. Ahlak çok yönlü ve geniş bir izafiyet boyutu olan kavramdır. Öncelikle bireysel ve toplumsal yönleri söz konusudur. Tek bir ahlaktan da bahsedilemez, çeşitleri vardır: Dini, siyasi, milli, ticari, mesleki, cinsel ahlak gibi. Ahlak toplumsal açıdan bir sosyal değer ve kurumdur, normdur, olgudur. Toplumdaki genel düzeni hukuk, gelenek ve görenekler, dini inanışlar ve ahlak kuralları sağlar. Bunlar aynı zamanda kendi alanları ile ilgi sosyal değerlere dayanır ve o değerlere bağlı olarak da belirli normlar oluştururlar. İnsan davranışlarının çerçevesini, sınırlarını bu normlar çizer. Bu yönü ile ahlaki toplum belirlemekte, ahlaktaki kuralları, davranış ölçütlerini toplum tayin etmektedir. Ahlak bir sosyal değer ve norm olması bakımından hukukla, gelenek ve göreneklerle, dinle de yakından ilgilidir, onlarla etkileşim içindedir. Örneğin ahlak dinden, gelenek ve göreneklerden beslenir, hukuk sistemine, yasalara da kaynaklık eder. Ayrıca ahlak felsefenin de önemli bir inceleme, araştırma alanıdır. Bu felsefe disiplinine ahlak felsefesi (etik) denir. Ahlak, doğrudan doğruya insan davranışları ile sosyal değer ve normlarla ilgili olması açısından davranışları iki kategoride değerlendirir. Yani ahlaki bakımdan davranışlar iyi-kötü biçiminde sınıflandırılır. Dolayısıyla ahlakta kötü olarak kabul edilen davranışlardan kaçınılır, iyi olarak kabul edilen eylemler gerçekleştirilmek istenir. Örneğin hırsızlık, yalan söylemek, dedikodu, insanları aldatmak kötü davranışlardır; doğruluk, dürüstlük, cömertlik, iyilikseverlik, yardımseverlik iyi davranışlardır. Bunlar toplum nazarında takdir edilir, en azından manevi ve sözel olarak ödüllendirilir.

Bireysel açıdan ahlak ise çok sübjektif, içsel bir kavramdır. Bu yönü ile ahlak doğrudan bireyin vicdanı ile ilgilidir. Ahlakın

toplumsal boyutu, normları birey tarafından içselleştirilince insanın içine yerleşir ve bu “iç ses”e artık “vicdan” denir. Onun için insana en yakın olan dolayısıyla insan davranışları üzerinde en etkili olan sosyal norm ve değer ahlaktır. Hukukun, göreneklerin yaptırımından kaçılabilir de vicdanın yargılamasından asla kaçınılamaz. Ahlakta bizi yargılayan güç dışarıda değil, kendi içimizdedir. Din dâhil birçok sosyal değer insandaki bu vicdanı güçlendirmeye dönüktür. Sosyal değer ve normlar ne kadar içselleştirilir ve vicdani bir öz, nitelik kazanırsa o kadar kalıcı ve etkili olur. Gerek sosyal hayatın gerekse dini ve ahlaki eğitimin en önemli prensibi budur. Özetle ahlakta bireysel boyut ve öz toplumsal boyuttan daha önemlidir. Ahlak kurallarının arkasında öncelikle toplumun kendi kontrol ve yaptırım gücü vardır. Ancak ahlakın esas etkisi toplumsal vicdanın içselleşmesiyle ve bireysel bir vicdan hâline gelmesi ile sağlanır ve bu bireyselleşmiş otorite kişiler üzerinde daha etkili olur.

Politika ile Ahlak Arasındaki İlişkiler

Bu genel açıklamaların, tespitlerin ardından politika ile ahlak arasındaki ilişkilere geçebiliriz. Durkheim her sosyal faaliyetin, mesleğin mutlaka bir ahlakının olması gerektiğini vurgulamakta ve bunun bir ihtiyaç olduğunu belirtmektedir (Durkheim, 1962: 22). Gerçekten çok farklı alanlar için bile, örneğin, spor ahlakı, basın-yayın ahlakı, eğitim, aile, iş, tıp ahlakından bahsedilebilir. Dolayısıyla politika da bir sosyal faaliyet-hizmet alanı (meslek olup olmadığı tartışılabilir) olduğuna göre bir politik ahlaktan veya politikacının ahlakından söz edebiliriz.

Bu iki kavram ve sosyal kurum arasındaki ilişkiler üzerinde siyaset ve devlet felsefesi ile meşgul olmuş filozoflar ayrıca bazı siyaset sosyologları durmuşlar birçok teorik düşünceler üretmişlerdir. Örneğin Sokrates’in diyaloglarında Eflatun’un, Aristoteles’in daha sonraki yüzyıllarda da Montesquieu’nün, Rousseau’nun ve Marx’ın eserlerinde bazen açık bazen de örtük olarak bu iki sosyal olgu arasındaki ilişkilere sınırlı da olsa yer verildiğini görürüz.

Montesquieu devlet-rejim şekilleri ile ahlaki davranışlar arasında bağ kurar. Ona göre örneğin cumhuriyet, faziletin egemen olduğu ülkelerde bulunur. Burada fazilet kavramı içinde özgeci duygular, menfaat gözetmezlik, kanaatkârlık vardır. Rousseau da ahlakla siyasal yönetim-devlet şekilleri üzerinde dolaylı olarak “Toplum Sözleşmesi” ve “Eşitsizlik Üzerine Söylev” adlı eserlerinde durmuştur. Fakat bu konuda en net, çarpıcı fikirler Machiavelli’nin “Prens”inde (Hükümdar) bulunmaktadır. Machiavelli bu ünlü ve üzerinde çok tartışılan, yazarına hiç de iyi bir san bırakmayan eserinde politikayı bir “sosyal olgu”, “sosyal realite” olarak objektif bir biçimde ortaya koymuş, politikanın kategorik olarak içeriğini, niteliğini açıklamaya çalışmıştır. Bir prensin, kralın, hükümdarın devleti yönetirken, siyasi bütünlüğü sağlarken nelere dikkat etmesi, onun başarılı olması için hangi araç ve yöntemleri kullanması gerektiğini, politikanın temel ilkelerini âdeta maddeler hâlinde sıralamış, bunların gerekçelerini de açıklamış ve bu gerekçeleri de bol örneklerle desteklemiştir. Öncelikle belirtmeliyiz ki, günümüzde çoğu siyaset bilimcinin de yaptığı gibi, Machiavelli de bireysel ahlakla politik eylemi, etkinliği birbirinden ayırmaktadır (Machiavelli, 1955). Ona göre politikada esas olan belirlenen ve kamuyu da doğrudan ilgilendiren amaçların gerçekleşmesidir. Yani politikada sonuçlar önemlidir. Buna ulaşmak için çok değişik ve gerekli araçlar kullanılabilir. Machiavelli bu eseriyle politikanın soğuk, acımasız yüzünü, tabiatını tüm insanlığın önüne sermiş oldu. Machiavelli’nin lanetlenmesi bundan dolayıdır.

Meriç, politika ve ahlak ilişkisini özlü ve çarpıcı ifadelerle Machiavelli’nin eserinden hareketle şöyle özetlemektedir. “Politikanın mutfağıdır Machiavelli’nin eseri. Biz ihbar edene değil, ihbar edilene kızmalıyız. Tarih bir kavgadır, bu kavgada muzaffer olmak için hikmet-i hükümete inanmak lazım. Bugünkü siyasi sosyolojiye göre de fert ahlakı ile politika ahlakı arasında bir münasebet yok. Hükümdarın iyi kalpli olması birçok felaketlere yol açabilir. Hükümdar bir ülkeyi yönetebilmek için 3-5 kelleyi uçurmak zorundadır. Hatta hükümdarın büyüklüğü buradadır. Hükümdar kendi iç dünyasını susturabilmelidir. Kendi hisleri namına sürüyü

mahvetmek hakkına sahip değildir. İdare etmek başka şeydir, hususi ahlakın şartları başka. Kalabalık devlet adamını tanımaz, onu ancak hareketlerinin neticesi ilgilendirir, hükümdar hakkındaki hükmünü görünüşe göre verir. İnsanlar ellerinden çok gözleri ile hüküm verirler. Hükümdar faziletli olmak değil, faziletli görünmek zorundadır. Yalnız devletin otoritesi de hiçbir zaman sarsılmamalıdır. Marx da bir bakıma Machiavelli'nin devamıdır. İki ahlaktan bahsedebiliriz: 1. Niyet ahlakı, 2. Netice ahlakı. Marksizm de niyet ahlakı yerine netice ahlakını getirir (Meriç, 1993: 151).

“Politika beyaz eldivenle yapılmaz. Politikacı hislerini sonuna kadar saklamasını bilen insandır. Sezar politikaya matematiği getirmiştir. Bin kişiyi on bine feda eder. Bir operatör için ameliyat ne kadar tabii ise, politika adamı için de cinayet o kadar tabiidir. Machiavelli politikacı değildi. Öyle olsaydı Prens'i kaleme alamazdı. Politikada merhamet yoktur. Nasıl tıpta gaye vasıtaları meşru kılsa, hasta organlar kesilip atılırsa, politikada da sosyal organizasyonların bütününe zarar verecek şahıslar ve müesseseler yok edilebilir (Meriç,1993: 190).

Anlaşılmaktadır ki politik kararları, eylemleri bireysel ahlaktan ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Bu bakımdan politika bireysel ahlakın dışındadır, ahlaki açıdan politik eylemleri ne iyi ne de kötü diye değerlendirebiliriz, yani bu etkinliklerin bireysel ahlakla bir ilgisi yoktur. Ahlakın terazisi ile politikanın terazisi (insan davranışlarının tartılması bakımından) ve bunların kulvarları farklıdır. Politika ahlak alanının dışında cereyan eden bir sosyal etkinliktir. Peki, politikacının bireysel yaşantısında bir ahlaki kimliği, tavrı yok mudur? Vardır elbette, olmalıdır da. Kişilik olarak ahlaksız bir kimsenin politika ile uğraşması yönetimde suiistimalin, vurgunculuğun, adaletsizliğin, zulmün artmasına yol açar. Bu tipler politikada çok daha tehlikeli olurlar. Aslında ahlak bir bütündür, bir kimse bugün yalan söylüyorsa yarın da söyler; Ahmet'in malına çalan Mehmet'in de malını çalar. Ancak politikacının zorunlu olarak bireysel yaşantısı ile politik kararlarını, yargılarını birbirinden ayırmak gerekir. Bu durum

politikacının kişiliğinden çok, yapılan işin mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Politikada bireyin çıkarı ile kamunun (çoğunluğun) çıkarı sürekli karşı karşıya gelmekte ve bunların denkleştirilmesi, bağdaştırılması güç olmakta, bazen de hiç mümkün olmamaktadır. Politik süreçte her zaman birilerinin feda edildiği, kamu menfaati için harcadığı görülür. Bu kaçınılmaz bir realite olarak ortaya çıkmaktadır. Bir ülkenin büyükelçisini kaçıran teröristler devletin onaylayamayacağı taleplerle müzakereye oturur, “Bunları yerine getirmezseniz elçiyi öldüreceğiz” deseler, devlet, memurunu kurtarmaya çalışır bu mümkün olmazsa, toplumun genel çıkarlarını öne alarak mecburen elçinin öldürülmesine göz yumar. Machiavelli örneğin yalanı politika için olağan, kaçınılmaz günlük bir davranış olarak kabul etmektedir. Aslında yalanın küçüğü, büyüğü, iyisi, kötüsü olmaz; yalan yalandır. Ama devleti yönetenler, alınan veya alınacak her kararı, tedbiri olduğu gibi halka söyleyemezler. En azından kamu yararı açısından bunların açıklanacak zamanları, ortamları farklıdır. Örneğin alınan bir savaş kararını, gizli tutmak zamanından evvel söylememek, sorulunca da mecburiyetten dolayı saklamak, hatta yalan söylemek söz konusu olabilir. Bu durumda ilgili devlet adamını bireysel ahlak ilkeleri açısından yargılamak ve “yalancı” demek de uygun olmaz. Devlet yaşamındaki istihbarat çalışmaları, casusluk etkinlikleri ahlakın dışında olmak bir yana çoğu zaman ahlaka aykırı eylemleri içerir. Tüm bunlar “kamu yararı” gerekçesine dayandırılır.

Devletler politikalarında bazı ilkeleri benimseyebilir, bunları bir strateji olarak ortaya kayabilirler. Ancak bunlar hiçbir zaman mutlak doğrular olarak tanımlanamaz. Özellikle dış politika iç politikadan daha da değişkendir, izafidir. Halk arasında “Bir kahvenin kırk yıl hatırı vardır” denir. Bu bireysel ahlak, gelenekler ve kişilerarası ilişkiler açısından uygun, doğru bir karar olabilir. Ancak devletlerarasında bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı olamaz. Bugün dost olan iki devlet kısa bir süre sonra düşman hâle gelebilir. Bir İngiliz diplomatın sözünden yola çıkarak diyebiliriz ki, “Devletlerin ebedi dostları değil, ebedi menfaatleri vardır.” Politik kararların büyük

çoğunluğu izafiyet taşır. Bunlar zaman, mekân ve mevcut konjonktürle, iç ve dış dinamiklerle sıkı sıkıya bağlıdır. Bu faktörlere göre değişiklik gösterir. Onun için politik kararlarda ahlaki değerlerdeki tutarlılığı, sürekliliğı, kalıcılığı göremeyiz. Politikadaki bu oynaklık, politikacının kararlarının da sürekli değışkenliğine yol açmaktadır. Bu konu ile ilgili güçlükler, yanlışmalar, eleştiriler, politikacılara yönelik suçlamalar buradan kaynaklanmaktadır. Ancak bu noktada önemli bir sorun daha vardır: Politikacıların yönetim süreci içinde kendi kişisel çıkarları ile kamunun çıkarlarını ayırt etmeyi, halkın çıkarlarını öne alma becerisini gösterip gösterememe sorunu. Acaba politikacı bu ince ayarı, çizgiyi tutturabilecek midir? Bunun için politikacının idealist, kişisel ahlakının sağlam olması ve kişinin kendi hırslarını kontrol altında tutabilmesi gerekmektedir.

Demokrasilerdeki duruma ilişkin de kısaca şu açıklamalar yapılabilir. Yukarıda belirttiğimiz sorunun ve ortaya çıkabilecek suiistimallerin, haksız çıkarlar sağlamanın, vurgunculuğun en aza indirilmesi ancak demokrasilerde mümkün olabilmektedir. Bu açıdan demokrasiler dikta rejimlerine göre daha ahlaki sayılırlar. Uygarlığın, siyasi tarihin bize öğrettiğı, gösterdiği önemli bir kazanımdır bu. Çok otoriter ve kapalı rejimlerde söz konusu ahlaksızlıklar, kanunsuzluklar, açıklık, eleştiri ve kontrol mümkün olmadığı için, daha çok olabilir. Tüm dikta rejimlerinde korkutma ve haksızlık, zulüm vardır. Bu tür siyasal ortamlarda, baskı ve korkutmadan dolayı normal insanlar, vatandaşlar da ikiyüzlülüğe, yalan söylemeye zorlanır, buna âdeta mecbur bırakılırlar. Rousseau “Emile” de baskının, korkunun, şiddetin egemen olduğu siyasal, sosyal ve pedagojik ortamlarda insanların nasıl mürâi, yalancı, samimiyetsiz, sahtekâr olduğunu çok güzel anlatır. Onun için diktatörlüklerde bu anlamda tüm toplum yönetimin uyguladığı yöntemlerden dolayı âdeta ahlaksızlığa alıştırılır. Demokrasilerdeki halk egemenliği, yönetime katılım, yöneticilerin seçimle değışebilirliği, yönetimde izafi de olsa sağlanan şeffaflık, eleştiri, düşünce, basın-yayın özgürlüğü gibi ilkeler, uygulamalar dikta rejimlerindeki olumsuzlukları sıfırlamasa da büyük ölçüde ortadan kaldırabilir. Sonuç olarak politika ve

politikacılardan olabildiğince bireysel ahlaka da uygun davranışlar beklemek ancak demokratik sistem içinde mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan sürekli demokrasinin güçlendirilmesi, geliştirilmesi gerekmektedir; bugün görünen odur ki, somut, başka bir çaremiz de yoktur. Dolayısıyla bir kez daha vurgulanmalı ki, siyasi sistemlerin içinde ahlaka en uygun olan sistem gene demokrasidir. **Ekim 2012**

Kaynaklar

Durkheim, Emile, Meslek Ahlakı, Çeviren, Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962.

Machiavelli, Niccolo, Hükümdar, Çeviren, Yusuf Adil Egeli, Yıldız Matbaası, Ankara, 1955.

Meriç, Cemil, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Mosca, Gaetano, Siyasi Doktrinler Tarihi, Çeviren, Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1963.

POPÜLER KÜLTÜR

Popüler Ne Demektir?

Sitemizde kültürle ilgili birkaç makale bulunmaktadır. Bu kez gene kültürle doğrudan ilişkili olan ve günümüzde sık kullanılan “popüler kültür” kavramını ele alarak inceleyip irdelemek istiyoruz. Popüler kültür kavramı, 1950’lerde gerçekleşen İletişim-Bilişim Devrimi’nden sonra medyanın çok öne çıkması ile güncel hâle gelmiş ve sosyokültürel yaşamda bu kavramın yaygın olarak kullanılması sosyologların hayli dikkatini çekmiştir. Acaba popüler kültür postmodernizm ve küreselleşme gibi süreçlere bağlı olarak yeni ve evrensel bir kültürel gelişim aşamasını mı ifade etmektedir? Bu bir alt kültür müdür? Yeni kuşakların oluşturduğu bir kültür müdür? Geçici midir, acaba bunun kalıcı boyutları da var mıdır? Bunda evrensel özellikler mi, yerel-ulusal özellikler mi ağır basmaktadır? Yoksa popüler kültür bir kültürel bozulmayı mı ifade etmektedir? Bunlara benzer sorular ve cevapları yoğun olarak tartışılmıştır; hâlen de tartışılmaktadır.

Sağlam bir teorik zemin meydana getirebilmek açısından bu kavramın sözcük anlamı ve etimolojisi üzerinde biraz durmak istiyoruz. Popüler sözcüğü Latince halk demek olan “populus”tan geliyor. Ondan türetilen “popularitas” halk tarafından tanınan, tutulan, beğenilen, kişiler, varlık ve olaylar için kullanılıyor (Foulquié, 1994: 398). Latince kaynaklı olan bu sözcük bütün Batı dillerine intikal ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Buradan türetilen popüler (populaire), popülist (halka şirin görünen, halk tarafından alkışlanmak isteyen kişi), popülerlik (popularite, kendini halka sevdirmişlik durumu), popülizm (halka yaranmak isteyen tutum, halk dalkavukluğu) gibi sözcükler yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Gene benzer bir kavram olarak popülasyon (population) insan kalabalığı, nüfus, topluluk anlamını taşır. Larousse’a göre Roma tarihinde “populares” halktan olanlar anlamını taşıyor dolayısıyla bu

kavram halka yani çok sayıda kişiye yönelik, halkın kültür düzeyinin en düşük kesiminin zevklerine uygun olan her şey için kullanılmıştır (Büyük Larousse, 1986: 9508). Bu anlamda populares ayak takımını, avamı da ifade etmektedir (Fransızca populace). “Pop” sözcüğünün de İngilizce’ de çok çeşitli anlamları bulunmaktadır. Ancak popüler sözcüğü 1860’lardan itibaren kısaltılarak “pop” şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Özetle bugün popüler kavramı toplumun somut olarak yaşayan kesimi yani halk tarafından beğenilen, onun zevkine uygun düşen, halka mal olmuş, kitlelerce tercih edilen her şey için kullanılmaktadır: Popüler müzik, popüler sanatçı, politikacı, sporcu, şiir, giyim şekli, yemek, düşünce akımı, film, meslek vs.

İki Ayrı Bakış

Popüler kavramını açıklarken iki bakış açısının ortaya çıktığını görüyoruz. Bunlardan birinci bakış açısını öne sürenler popüler kültüre genel olarak negatif yaklaşmaktadırlar. Onlar bu kavramı daha çok siyasal, ideolojik bir sistemin aracı olarak görmekte, kitle kültürü ile birlikte ele almakta ve onlara göre popüler kültür baskıcı ve sömürücü sosyoekonomik ve sosyopolitik sistemin değirmeni ve taşıyıcısıdır. Kitle kültürü dünyaya egemen olan ekonomik, politik hatta ideolojik sistemin doğal bir uzantısıdır. Bu görüşe göre dünyadaki sömürücü kapitalist sistemin üretim, piyasa, pazarlama, tüketim anlayışı günümüzün popüler kültürünü biçimlendirmekte dolayısıyla her şey (kültür dâhil) piyasaya, pazara göre belirlenmektedir. Bu sosyoekonomik mekanizma ve onun güdümündeki moda insanların günlük tercihlerini, neyi beğenip beğenmeyeceklerini tayin etmektedir. Dolayısıyla bu ticari ve tüketime dönük bir kültürdür. Bir markalar kültürüdür. Bu bakımdan söz konusu ekonomik mekanizma temel ihtiyaçları geri plana itmenin, çarpıtmanın yanında yapay ihtiyaçlar da yaratarak üretimi bu ihtiyaçlara göre yönlendirmektedir. Bu sadece tüketime dönük olan, yaratma ve üretmeye yönelmeyen, onları içermeyen ticari bir kültürdür. Onun için bu kavram tüketim toplumu ile de yakından

ilgilidir. Sanayileşme bir noktadan sonra hızlı bir tüketim toplumu yaratmıştır. Dolayısıyla bu sistem içinde üretim-tüketim ilişkisini, dengesini kurup bu mekanizmayı kontrol altında tutan büyük sermayedarlar, sanayiciler, şirketler sürekli tüketimi pompalamakta, suni tüketim alışkanlıkları yaratmaktadırlar Bu kesimler en çok da medyayı, reklamları, popüler kültürün (aynı zamanda kitle kültürü) yarattığı sosyal ilişkileri, alışkanlıkları kullanmaktadırlar. “Halk bunu istiyor” diyerek gereksiz mallar üretmekte, bir israf ekonomisi oluşturmaktadırlar. Özetle tüketim toplumu gerçekçi ve sağlıklı olmayan bir tüketim kültürü yaratmıştır. Böylece bu kültür toplumda sınırlı kesimlere, gruplara daha doğrusu evrensel düzeyde dünyaya egemen durumda olan kapitalizme hizmet etmektedir.

Kahraman, popüler kültürle kitle kültürünü birbirinden ayırmaktadır. Ona göre kitle kültürü, popüler kültürün sanayileşmiş hâlidir. Bu, yukarıda bahsettiğimiz gibi tüketime yönelen bir kültürdür. Kahraman, popüler kültürden çok kitle kültürünün zararlarına değinmektedir. Örneğin kitle kültürü kitlelerin özgürleşmesini sağlamaz, onları geliştirmez. Hatta kitle kültürü, şiddeti, faşizmi besler, kitleleri geçici mutluluk hapları gibi uyutur, onların sağlıklı düşünmelerini, toplumsal gerçekleri görmelerini engeller. Bu, insanlarda gereksiz, aşırı tutkular, alışkanlıklar yaratılarak sağlanır; futbol tutkusu, eğlence tutkusu gibi. Popüler kültür önce tasarlanan, sonra biçimlendirilen, arkasından da topluma giydirilen bir kültürdür. Bu kültür İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sistematize olmuş ve 1960’lardan sonra da büyük bir sıçrama yapmıştır. Kitle kültürü aynı zamanda bir magazin kültürüdür. Kahraman, Türkiye’nin de bu kültürün yoğun bir şekilde etkisinde bulunduğunu vurgulamaktadır (Kahraman, 2003).

Bize göre ikinci bakış açısı ise daha nesnel ve sosyolojik öğeleri içermektedir. Önce bazı sosyolojik tespitleri yapmamız lazım. Uygarlık tarihi açısından popüler kültür sözcüğü, kavramı yeni sayılsa da, aslında her dönem ve toplumda o dönemin sosyal yaşamına, yapısına, özelliklerine uygun bir popüler kültürden bahsetmek

mümkündür. Çünkü belirli bir zaman diliminde yaşayan halkın öne çıkardığı kültürel öğelerin (kaynağı, niteliği, türü ne olursa olsun) tümü o toplumun kültürüne katılıp, sürekli hâle gelmez. Bunların çoğu herkes tarafından önemsenmez, yaygınlık, genellik kazanmaz, bir ayıklanma süreci geçirir dolayısıyla bunlar unutulur gider. Halk bu kültür öğelerini bir elekten geçirir. Unutulmayanlar, toplumsal bilinçte, duygularda iz bırakanlar ilgili toplumun kültürüne eklenir ve devamlılık kazanır. Yapılan bir kültür tanımı da bu açıklamaya uygun düşmektedir: “Kültür her şey unutulduktan sonra insan zihninde, toplumda kalan değerlerden ibarettir”. Örneğin Türkiye’de Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinin, o günkü şartların yarattığı popüler kültüründen bahsedebiliriz. Bu bakımlardan popüler kültür sadece bir döneme ve topluma ilişkin bir kültür olgusu değildir. Günümüzün popüler kültürünü yaratan yukarıda da bir ölçüde değindiğimiz gibi, sanayileşme ve kentleşme ile birlikte İletişim-Bilişim Devrimi’dir. Özellikle bu devrim evrensel düzeyde olmak üzere, çok hızlı değişen, etkilenen, hareketli, her şeyi içeren, sansürsüz, sanal bir kültür havuzu meydana getirmiştir. Söz konusu devrim her nesneyi, olayı, bilgiyi, düşüncüyü medyatikleştirmiş, sloganlaştırmış, basitleştirmiş ve onların tablet haline getirilerek taşınmasını, ifade edilmesini, yayılmasını, hazmedilmesini kolaylaştırmıştır. Popüler kültür, beğenilsin beğenilmesin sosyolojik bir olgu olarak gündeme gelmiş ve kendini kabul ettirmiştir. Elbette bunun hem olumlu hem de olumsuz yanları vardır. Bu kültürün maddi zeminini çağdaş teknoloji ve iletişim araçları, süreçleri, internet teknolojisi oluşturmuştur. Dolayısıyla buna sosyolojik bir vaka, gerçek olarak bakmak, nasıl doğduğunu, ne getirip ne götürdüğünü, toplumsal etkilerini, sonuçlarını nesnel olarak tartışmak, analiz etmek gerekmektedir. Bu, aynı zamanda bilgi toplumunun temel özelliklerinden birini işaret eder. Küreselleşme, postmodernizm, çok kültürlülük ve kültürlerarası etkileşim süreçleri ile de yakından ilgilidir. Modern bilim ve teknolojinin ürünü olan İletişim Devrimi ile bilgi toplumu aşamalarının neden olduğu ve birçok farklı unsurları, nitelikleri içeren yeni bir kültürel oluşumdur. İletişim Devrimi’nin en etkili iletişim araçları ise elektronik

endüstrisine bağılı olarak üretilen televizyon, internet teknolojisi ve cep telefonlarıdır.

Popüler Kültürün Temel Nitelikleri

Günümüzdeki popüler kültürle ilgili temel tespitler ve özellikler olarak söyleyebiliriz ki bu kültür teknolojik imkânlardan dolayı görselliğı, medyanın işlevini, etkisini, kültürün sözel boyutunu fazla öne çıkaran bir kültürdür. Bu, yazmaktan, yazılı olmaktan, okumaktan çok âdetâ bir konuşma kültürüdür. Burada sözel öğeler, dolayısıyla söylentiler de önemli bir yer tutmaktadır. Onun için düşünce ögesi oldukça zayıf olan, derinliğı olmayan, sığ bir kültürdür. Bu kültürde moda da çok etkindir ve bu ortamda her şey hemen moda hâline dönüşmektedir. Hızla gelişir, yayılır ve aynı hızla kaybolur gider, kısa ömürlüdür. Birçok kültür ögesi saman alevi ve şişirilmiş balon gibi belirir ve kısa süre içinde söner, yok olur. Çabuk kullanılır, hızlı tüketilir. Onun için popüler kültürü iğreti bir kültür olarak da tanımlamak mümkündür. Burada içerik değil görüntü, ambalaj önemlidir. Dolayısıyla söz konusu mesajın, bilginin, düşüncenin gerçeğı ifade edip etmediğı de pek önemli değildir, bu öğelerin eğlencelik kabilinden insanlara hoş vakit geçirmesi, “geyik muhabbeti” yapmaya vesile olması, insanları yormadan eğlendirmesi önemlidir. Popüler kültür ortamı her türlü düşüncenin, akımın şarlatanlarını, kışkırtıcılarını, demagoglarını da besler, onlara bir yaşam alanı yaratır, onların etkinliklerini artırır. Bu kültürde özgür davranışlar, eylemler asıldır, geleneksel kurallara, değerlere pek aldırış edilmez. Onun için bir anlamda tabuları da yıkan bir kültürdür. Bu bağlamda cinselliğe çok geniş olarak yer verilir. Cinsel fıkralar, giyim kuşamda, konuşma ve sohbetlerde cinsel serbestlik, rahatlık dikkati çeker. Bu nedenle giderek sosyal hayatta kadını öne çıkaran bir anlayış önem kazanmıştır. İnternet teknolojisine bağılı olarak çok geniş, özgür ve etkili bir sanal iletişim-kültür ortamı yaratılmış olup, insan ve toplum yaşamı ile ilgili (politika dâhil) tüm gizlilikler, sırlar ortaya dökülmüş, güzel-çirkin, iyi-kötü, doğru-yanlış her şey gündeme

taşınmış, konuşulur olmuştur. Bireylerin ve toplumun bütün kirlî çamaşırları ortalığa saçılmıştır. Bu aynı zamanda bir “önlöler” költürüdür. Çünkü medya sürekli ve her alanda önlöler, örneğın popöler sanatçılar üretmekte, ardından kahramanları bu önlöler olan hikâyeler, maceralar, ilişkiler yaratarak bunlarla tüm insanları meşğöl etmekte, toplumun gündemini belirlemektedir. Daha sonra bu önlöler birer rol model hâline gelmekte ve özellikle gençlerde bu kimselere karşı çok yaygın, yoğun bir özentî, züppece davranışlar gözlenmektedir. Reklam sektörü de popöler költürün yayılıp yerleşmesinde, benimssenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada yazılı ve görsel medyanın gücü o kadar artmıştır ki medya isterse bir kimseyi kısa zamanda önlendirmekte, isterse aynı sürede batırmakta, toplumun nazarında itibarsızlaştırmaktadır. Savaşlar dâhil her şey herkesin gözü önünde cereyan etmekte, izlenmekte böylece şeffaf bir költür de oluşturulmaktadır. Öte yandan medyanın bu ölçüde etkili olması ve uluslararası düzeyde çok güçlü finans kurumlarının, şirketlerin meydana gelmesi sosyal ve siyasal alanda söz konusu odakların, örgütlerin, tüm iletişim imkânlarını, araçlarını kullanarak güdümlü sosyal hareketler oluşturmaları gündeme gelmiş dolayısıyla bir “komplo teorileri költürü” de yaratılmış olmaktadır. Komplo teorileri artık popöler költürün bir parçası olmuştur. Ama aynı zamanda popöler költür insanları yoğun bilgilenmeyi, düşünmeyi (tefekkür) gerektiren davranışlardan uzaklaştırmaktadır.

Anlaşılmaktadır ki popöler költürün hem pozitif, faydalı hem de negatif yönleri söz konusudur. Bu, yukarıda da değinildiğı gibi, teknolojik, ekonomik ve sosyal gelişmelerin ürettiğı kaçınılmaz bir költürel vakadır. Bu költür olgusunu yaratan ana faktör olarak İletişim Devrimi toplumlarda sınıfsal, sosyal farklılaşmaları, statüleri yumuşatmış, geleneksel duvarları yıkmış, böylece eşitliğin sağlanmasına olumlu katkı yapmıştır. Bu bakımdan popöler költür de insan hak ve özgürlüklerinin yaygınlaşmasında, demokratikleşmede dolaylı da olsa olumlu rol oynamıştır. Bu sayede költür üst sınıfların yarattığı ve yararlandığı bir sosyal yapı olmaktan çıkarak her kesimden insanın, tüm halk tabakalarının istifade ettiğı bir toplumsal

ürün hâline gelmiştir. Bu şekilde popüler kültürün oluşması ve yaygınlaşması sosyal bütünleşmenin sağlanmasını da kolaylaştırmıştır. Kültür ihtiyaçlardan doğar. Dolayısıyla popüler kültür büyük ölçüde halk kitlelerinin talepleri doğrultusunda oluşan bir kültürdür. Toplumdaki tüm kimlikler bu kültürün oluşumuna katılmakta, ona ortak olmaktadır. Bu kültürün seviyesi, sanatsal değeri tartışılabilir. Ancak bu kültür her kesimden insanın duygu ve düşüncelerinin ifadesine imkân tanımaktadır. İletişim Devrimi ve onun türevi olan popüler kültür örneğinin bir sade vatandaş ile bir devlet başkanının internet yolu ile aracasız ve kolayca iletişim kurmasının yolunu açmıştır. Bu, çok önemli bir sosyal, siyasal ve kültürel gelişmedir; çünkü toplumlarda birçok dönüşümü birden başlatıp gerçekleştirebilir. Popüler kültür belirtilen nedenlerle kültürel elitizmi de yıkmaktadır.

Öte yandan popüler kültür birçok bakımlardan olumsuz sonuçlar da üretmekte dolayısıyla eleştirilmektedir. Bunların bir kısmına yukarıda değinilmiştir. Gerçekten bu, incelmış, işlenmiş, süzölmüş bir kültür değildir. Aslında bu durum sosyolojik işleyiş ve evrim açısından çok doğaldır, yadırganmaması gerekir. Ancak bugünkü zaman diliminin teknolojik ve sosyoekonomik niteliklerinden dolayı popüler kültürün kendine özgü renklerinin, biçimlerinin olması da gayet normaldir. Günümüz popüler kültür içinde özellikle kitle kültürü hâline gelen boyutu totaliter eğilimler, şiddet içermekte, çoğu noktada argo ve bir ölçüde küfrü de içermesi bakımından kabalaşan, estetik kaygılara pek aldırmayan bir kültür olarak kendini göstermektedir. Stadyumlarda küfür de kitlesel bir hâl almıştır. Derinliği olmadığı için insanlara çok yüzeysel, hatta ortalamanın altında sosyal davranışlar telkin etmekte, bedensel, fizyolojik güduları öne çıkaran bir sosyal yaşamı gündeme getirmektedir. Bu yönleriyle bazı kesimlerde, sosyal ve kültürel bozulmaya, çözölmeye yol açıyor düşüncesiyle ciddi kaygıların doğmasına sebep olmaktadır. Rahat, düzensiz, bir anlamda sorumsuz sayılabilecek bir yaşamı öne çıkarması, geleceği, büyük idealleri dışlamış olması bakımlarından da yetişkin kuşaklarda birtakım kaygı ve güvensizliklerin, geleceğe ilişkin karamsar duyguların oluşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu kültürde artık

büyük, kapsamlı teorilerin, insanları cezbeden duygusal yoğunluğu fazla ideolojilerin yeri yoktur. Düşünmek değil, yaşamak, kuram değil uygulama önemlidir. Bu kültürün pompaladığı tüketim çılgınlığı sosyal ve ekonomik yaşam ölçütleri bakımından geleceğe dönük olarak kendi içinde çok önemli çelişkiler, sorunlar da içermektedir. Aşırı tüketim doğanın dengesini bozmakta, çözümü güç ekolojik sorunlar yaratmaktadır.

Türkiye’deki Durum

Türkiye’de Oskay, Kahraman gibi sosyal bilimciler popüler kültür konusunu incelemişler ve bu sosyal olgu ile ilgili makaleler, kitaplar yazmışlardır. Yukarıda biraz değinildiği gibi Türkiye popüler kültürü tüm boyutları ve nitelikleri ile yoğun olarak yaşamaktadır. Hatta bu kültürü yaratan teknolojik ve ekonomik araçlar, mekanizmalar, örgütlenme ve kavramlar Batı’dan intikal ettiği için bizdeki popüler kültür daha problematiktir. Örneğin iletişim araçlarının kullanımı (cep telefonu gibi) bizde daha görgüsüzcedir. Maddi olsun manevi olsun bu yeni kültürel öğeleri henüz tam hazmedememiştir. Bu durumun yarattığı bir yapmacıklık, züppelik bütün günlük davranışlarımızda gözlenmektedir. Kitle ve tüketim kültürünün getirdiği tüm çelişik, abartılı, özentili, samimiyetsiz davranışlar sosyal yaşantımızın her alanını kaplamış durumdadır. Ancak popüler kültür bu olumsuz görüntüye rağmen kaçınılmaz bir kültürel aşama olarak bizi etkilemekte, yeni kültürel değerler oluşturma fırsatı da vermekte ve bizi dönüştürmektedir. Çünkü insanı ve toplumu değiştiren en önemli faktör bilgi ve teknolojidir. Bu, kültürel ortamda iletişimin çok hızlı ve yoğun olması her türlü bilgi, düşünce ve duygunun bireyler arasında hızla yayılması ve sosyal etkileşimin artması demektir. Toplumdaki hızlı değişmeyi sağlayan söz konusu mekanizmadır. Değişmenin baş döndürücü bir hızla gerçekleştiği bir ortamda diyalektik olarak hem olumlu hem de olumsuz öğelerin bir arada bulunması doğaldır. Olumsuzlukların çoğu yeni toplumsal aşamaya uyum sorunlarıdır.

Türkiye’deki popüler müzik kültürünün ortaya çıkışı ve evrimini ele alarak teorik düzeyde yapılan analizi bir örnekle temellendirmek istiyoruz. Böylece en azından Türkiye’de popüler kültürün oluşmasını, olumlu ve olumsuz yönlerini, ürettiği sonuçları daha açık biçimde göz önüne sermiş olacağız. Ortalama bir tarih olarak söylersek 1960’lara kadar bizim müzik kültürümüzün iki ana formu vardı: Klasik Türk Müziği ki Türk Sanat Müziği de denir ve genel olarak şarkılardan oluşur. İkincisi de Türk Halk Müziği, bunu da türküler meydana getirir.1960’lı yıllardan itibaren Ajda Pekkan, Erol Büyükburç, Berkant gibi sanatçılar Batı kökenli yabancı şarkılar (İngilizce, Fransızca, İspanyolca gibi) söylüyorlardı. Bir süre sonra Fecri Ebcioğlu Adamo isimli Fransız şarkıcısının bir şarkısını, melodisini değiştirmeden. “Her Yerde Kar Var” adı ile Türkçe seslendirdi. Bu şarkı halk arasında tuttu ve çoğu kimse bunu söylemeye başladı, radyoda da sıkça çalınır oldu. Bunu gören diğer şarkıcılar da aynı yolu izlediler ve böylece, daha çok Batı enstrümanlarının kullanıldığı “Türkçe Sözlü Hafif Batı Müziği” ortaya çıktı. Daha sonra kısa bir süre bu parçalar için “Aranjman” kavramı da kullanıldı. Arkasından aynı akım içinde yer alanlardan Barış Manço gibi sanatçılar bir adım daha ileriye giderek, hem sözleri Türkçe olan hem de melodik yapısı Türk Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği’nden beslenen, onlardan öğeler içeren şarkılar söylemeye başladılar. Bu yeni müzik türünü halk beğendi ve bu tarz hızla yayıldı. Sonuçta 1970’li ve 80’li yıllarda Türkiye’de yeni bir müzik türü olarak “Türk Pop Müziği” müzik kültürümüz içinde yerini almış oldu.

Bu tarz bir kültürel sürece sosyoloji ve sosyal antropolojide “kültürlenme” (culturation) denmektedir (Güvenç, 1984: 131). Burada iki farklı kültür, kültürel yayılmaya bağlı olarak karşılaşmakta, bir kültürel etkileşim yaşanmakta (kültürleşme) sonunda iki kültürde olmayan yeni bir kültür ögesi ortaya çıkmaktadır. Bizdeki pop müziğin oluşumu kültürlenme sürecine çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ama aynı zamanda bazı pop müziği parçaları var ki, “Bandıra bandıra ye beni”, “Lambaya püf de! Ah deme of de!”, “İşte kapı, işte sapı!” gibi bunlar da bir süre her yerde söylenip çalınıyor,

halkın dilinden düşmüyor. Ancak son elli yıllık süre de göstermiştir ki, bunların ömrü çok kısa oluyor; ama söz yapısı ve içeriği, ama melodik yapısı yüzünden bir süre sonra bunlar unutuluyor, halkın hafızasından siliniyor. Pop müziği parçalarının bazıları da (örneğin Sezen Aksu'nun bazı şarkıları) klasikleşip Türk müziğine dâhil edilmeye aday durumundadırlar. Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur, Hakkı Bulut, Selami Şahin gibi sanatçıların temsil ettiği (gene 1960'lardan sonra) ve adına "Arabesk" denilen müzik türünü de popüler müzik çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Bunların dışında çeşitli sanatçıların icra ettikleri ve "Özgün müzik" diye adlandırılan tarzı da gene popüler müzik kapsamına alabiliriz.

Kültür bir halkın yaşama biçimi olduğu için, popüler kültürün içine halkın günlük yaşamının her boyutu girmektedir. Yani popüler kültürün, başlangıçta da belirtildiği gibi müziğin dışında dilde (özellikle konuşma biçimlerinde ve bazı sözcüklerin, kavramların kullanımında olmak üzere), yeme içmede, giyim kuşamda, eğlence biçimlerinde ve insan ilişkileri ile ilgili her konuda oluşan sosyal alışkanlık ve davranışlarda gözlenmesi mümkündür. Sonuç olarak bu olguyu sosyolojik açıdan değerlendirmek gereği vardır. Ona iyidir-kötüdür, güzeldir-çirkindir şeklinde değer yargıları ve duygularla yaklaşmak pek doğru değildir. Bu sosyokültürel bir süreçtir toplumun duygu ve düşünce dünyasında yer eden, zamanla göreneklere (âdetlere) katılan kültür öğeleri yaşama şansına kavuşacak, diğerleri ise elenip, unutulacaktır. Beğensek de beğenmesek de bu tarz bir kültür sosyokültürel evrim içinde yerini almış durumdadır. **Eylül 2012**

Kaynaklar

- Büyük Larousse, Cilt 15, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986.
Foulquié, Paul, Pedagoji Sözlüğü, Çeviren, Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.
Güvenç, Bozkurt, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
Kahraman, Hasan Bülent, Kitle Kültürü ve Kitlelerin Afyonu, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2003.

POLİTİKA VE SOSYOLOJİ

Devlet ve Politika Nedir?

Biz bu makalede politika ile sosyoloji arasındaki ilişkileri, diğer bir ifade ile “politik süreçler” ile “sosyolojik süreçler”in etkileşimlerini tartışmak istiyoruz. Çünkü toplumumuzda politik süreçlerle sosyolojik süreçlerin çoğu zaman örtüşmediği gözlenmekte ve bu durumun yarattığı çeşitli ve ciddi sosyal, politik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Politik süreçlerden yasama, yürütme ve denetleme faaliyetlerini, politik kararları, düzenlemeleri, her türlü politik tedbirleri kastediyoruz. Sosyolojik süreçlere ise aşağıda değineceğiz. Politika ile sosyoloji arasında karşılıklı, çift yönlü bir ilişki yani bir etkileşim söz konusudur. Burada başlangıçta politik eylemlerin çerçevesinin de kısaca çizilmesi uygun olacaktır. Aristoteles’ten Weber’e, Duguit’e kadar devlet ve politikayla ilgilenen birçok filozof, sosyal bilimci toplumlarda yöneten-yönetilen ayrımının kaçınılmazlığını, doğallığını, evrenselliğini vurgulamışlardır (Aristoteles, 1975: 13, Vergin, 2007: 27).

Gene önce Aristoteles’in dikkat çektiği insanın sosyalliği-siyasalılığı (Anthropos zoon politikon) ve diğer pratik nedenler yöneten-yönetilen ayrımı ile birlikte doğal olarak bir politik örgütlenme gereğini dolayısıyla “devlet” olgusunu da gündeme getirmiştir. Weber’in özellikle belirttiği gibi gerektiğinde vatandaşlarına karşı “zor”u, “şiddet”i meşru bir araç olarak kullanmayı kendi tekeline alan politik bir mekanizma, bir aygıt olarak devlet zaman içinde ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik gelişmelere paralel bir biçimde oldukça karmaşıklaşmış, büyümüş ve “kurumların kurumu” haline dönüşmüştür (Dâver, 1969: 163). Günümüzde devletin işlevlerini çok genelleştirir ve özetlersek üç ana başlıkta toplayabiliriz: Genel sosyal düzeni, güvenliği sağlayıp, korumak; toplumda bireyler ve değişik gruplar, tabakalarla ilgili

olarak oluşan çıkar çatışmalarını kabul edilebilir bir düzeyde, dengede tutmak; genel kamu çıkarlarını, yasalara uygun olarak korumaktır (Heper, 2007: 224). Bugünkü anlamda bürokratik yapısı ağır basan, oldukça örgütlenmiş, işlevleri artmış modern devlet biçimi (ulus devlet) esas olarak dünyada 17. yüzyılın sonlarından itibaren oluşmuştur. Bu anlamda modern devlet geçmişteki politik yapılaraya göre ileri düzeyde örgütlenmeyi, sosyal ve politik bilinçlenmeyi, bütünüleşmeyi içermektedir. Aslında devlet kurmak sosyolojik açıdan oldukça zor olan, belirli bir toplumsal gelişmişliği, birikimi, tecrübeyi, politik merkezileşmeyi, gerektirir. Kurulan devleti devam ettirmek devlet kurmaktan daha zordur. Onun için tarih içinde görülen her kavim, topluluk devlet kuramamıştır veya kurulan devleti yaşatamamıştır. Bir devletin oluşabilmesi iç ve dış birçok şartlara, unsurlara ve toplumsal, politik beceriye bağlıdır.

Devlet, toprak, egemenlik gibi unsurlarla birlikte belli bir toplumun (halkın) varlığını zorunlu kılmaktadır. İşte bu toplum yukarıda belirttiğimiz nedenlere dayalı olarak politik örgütlenmeyi sağlar, yöneten–yönetilen dengesini belirli kurallara, ilkelere bağlar da bunları hukuki açıdan sistemleştirebilirse “devlet” meydana gelmiş olur. Modern devlet mekanizması işlev, kapsam, örgütlenme, bürokrasi ve benzeri bakımlardan eski devletlerle kıyaslanamayacak ölçüde bölümlenmiş, kapsadığı kurumlar açısından çeşitlenmiş bir yapı manzarası göstermektedir. Devlet bir kültür ve uygarlık ürünü olan kurumdur. Modern olsun olmasın bu devlet mekanizmasını meşruiyet çerçevesinde, toplum adına birilerinin alıştırması, devlet otoritesini kullanması, birtakım kamu hizmetlerini yapması veya görevlendirilen kişilere yaptırması gerekmektedir. Bu tür sosyal ve siyasi ihtiyaçlar da “politika” (siyaset) denilen bir kamu etkinliğini, hizmetini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla politika sosyolojik açıdan temel bir sosyal kurum olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda bir sosyal olgu olarak politika bugün önemli bir sosyal bilim (siyaset bilimi) sayılmaktadır. Makro düzeyde bir yönetim bilimidir. Fakat politika temel bilim değil, uygulamalı bir bilimdir. Yani psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi, diplomasi, tarih, hukuk gibi

sosyal bilimlerin pratiği, bunların devlet yönetiminde uygulanmasıdır. Politikanın bir bilim olarak ifade edilmeye başlanması özellikle 18. yüzyıldaki gelişmelerden sonra (Aydınlanma hareketi, Sanayi Devrimi, modern bilimlerin doğması ve bunların toplum yaşamını etkilemesi) olmuştur. Örneğin Saint-Simon sanayi toplumunda yöneticilerin teknokratlardan meydana gelmesi ile daha bilimsel, rasyonel bir yönetimin gerçekleşebileceğini, böylece çağdaş toplumlarda refah ve mutluluğun büyük ölçüde buna bağlı olacağını ifade etmiştir (Meynaud, 1960: 53). Bu bilim yöneticilerden özel beceriler, öngörüler, yaratıcılık istemesi bakımından bazen bir “sanat” olarak da tanımlanmaktadır. Örneğin ünlü Alman devlet adamı-politikacı Bismarck politikanın bir sanat olduğunu vurgulamıştır. Gerçekten politika çok karmaşık, çok faktörlü, değişken, doğrudan insan ve toplumla ilgili olduğu için de izafiyet taşıyan bir sosyal olgudur. Yunanca bir sözcükten gelen “politika” Aristoteles’in tanımıyla “Site (devlet) yönetimine ait işler, etkinlikler” olarak tanımlanmaktadır (Aristoteles, 1975: 13). Türkçe’de kullanılan siyaset sözcüğü, Arapça’dan gelmekte ve başka anlamlarının yanında, “egemen olmak, bir işi idare etmek, düzene koymak, devlet işlerini düzenlemek, yürütmek” anlamlarını taşımaktadır (Ayverdi, 2010: 1116).

Politika Niçin Yapılır?

Toplumu yönetmenin, politikanın kendi başına bir amacı yoktur. Politika bir amaç değil, araçtır, amaç halkın huzur ve güvenliğinin, mutluluğunun sağlanmasıdır. Politika bu amaçları gerçekleştirmek için yapılan ve idealist bir tutumu içeren, toplum adına fedakârlık isteyen çalışmalardan oluşan bir kamu hizmetidir. Toplum düzeyinde adaleti, mutluluğu tesise yönelen, yüce ve onurlu bir etkinliktir. Çin uygarlığı dâhil tüm büyük uygarlıklarda, Konfüçyüs, Eflatun ve Aristoteles’ten bu yana konuyla ilgilenen bütün önemli düşünürlerde politikanın bu niteliği vurgulanmıştır. Bu bakımdan politika, söz konusu hizmete heveslenen kişilerden çok geniş bir bilgi, beceri,

anlayış, tolerans, olgunluk, vizyon ve özveri ister. Çeşitli dönemlerde, toplumlar da yönetimin, yöneticilerin tutum ve davranışları, değişik nedenlere bağlı olarak bir zulüm mekanizmasına dönüşebilmiştir. Her toplumda zaman zaman tiranlar, diktatörler, kendi çıkarları için insanları, halkı harcayanlar görülmüştür. Bu tür politikacılar, zalim krallardan toplumların kurtulması da hiçbir zaman kolay olmamıştır. Bunun için ağır bedeller de ödenmiştir. Ama tüm bunlar politikanın gerçek amacını ortadan kaldırmamıştır. Her zaman halkların siyasetçilerden beklentisi güvenlik, huzur ve esenlik olmuştur. Görülmüştür ki politikanın ve politikacıların bu idealizmi kayborduğu anda iş kişisel çıkarlara yönelmiş ve devlet işleri halka bir hizmet aracı olmaktan çıkarak belirli kişi ve grupların çıkarlarını gözetan işlemler hâline gelmiştir. Politik eylemlerin, karar ve önlemlerin odak noktasında hep günlük ve geleceğe dönük olmak üzere toplumun, halkın çıkarları, refahı olmak zorundadır. Bundan sapılması hâlinde ise rejim meşruiyetini kaybetmiş olur. Çünkü politika halkın egemenliğinin, devlet otoritesinin birileri tarafından gaspedilmesi değil, iktidar gücünün meşru ilke ve kurallara dayanarak kullanılması, ilgili kararların alınması ve bunların halk lehine uygulanması demektir.

Politika-Devlet-Toplum İlişkileri

İlk ve Orta Çağlardaki yönetim ve devlet örgütlenmelerini bir kenara koyarsak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, çağdaş demokrasilerin ve modern devletlerin “insan” ve “toplum” odaklı yönetim şekilleri olduğunu görürüz. Artık politikanın da bireyin çıkarları, duygu ve düşünceleri, onun hak ve özgürlükleri, mutluluğu esas alınarak yapılması benimsenmiştir. Toplumlar ve devletler bu aşamaya çok dolambaçlı yollardan geçerek büyük bir evrim geçirerek, olgunlaşarak ulaşmışlardır. Onun için politika bir sosyal eylem olarak öncelikle psikolojinin, sosyal psikolojinin ve sosyolojinin verilerine, bulgularına dayanmak zorundadır. Devletin, politikanın varlık nedeni insan ve toplumdur, halktır. Sınıfsal faktörler bakımından da çağdaş devletin

“sosyal devlet” olma niteliği öne çıkarılmıştır. Bu devlet sosyal sınıflar, tabakalar arasındaki dengeleri gözetmek ve toplumun tümünü kucaklamaya çalışan bir devlet olmak zorundadır. Kısacası günümüzde devlet, tüm bireylere eşit mesafede durmak ve cinsi, niteliği, mesleği, inanç ve düşünceleri, ekonomik düzeyi ne olursa olsun herkesi düşünmek ve tarafsız bir kamu hizmeti yürütmekle mükelleftir. Tüm bu ilke ve düşünceler, oluşturulan kurallar anayasalarla hukuki güvence altına alınmıştır. Bugün, devletle birey, toplum arasındaki ilişkileri, politikanın topluma etkisini, politik kurumları, bunların oluşturulmasını, işleyişlerini, işlevlerini, evrimlerini, politik kuramları, sistemleri, rejimleri toplumsal açıdan inceleyen, araştıran bir bilim dalı olarak “Siyaset Sosyolojisi” sosyolojinin en önemli dallarından biri hâline gelmiştir.

Devlet, âdeta bir elbise, bir kap gibidir, topluma bir şekil verir, bu elbiseyi giyecek olan da toplumdur. Dolayısıyla devlet toplumun boyutlarına göre örgütlenecek, oluşturulacak ve işletilecektir. Toplumun boyutlarını oluşturan unsurlar da o toplumun nüfusu, güvenliği, ekonomisi (ekonomik ihtiyaçları), kültürü, inançları, eğitimi gibi unsurlardır. Devlet toplumun sosyal yapısına göre şekillenmek zorundadır. Bu yapı evrimleştikçe, değiştikçe devletin yapısı, işleyişi de ona paralel olarak evrimleşecek, yenilenecektir. Toplumun boyutlarında değişme olunca, elbise dar veya geniş gelmeye başlayınca devlet örgütlenmesi ve yönetim de doğal olarak değişmek zorundadır. Bu uyum, bozulunca sosyal ve siyasal krizler ortaya çıkar. İnsanın ve toplumun tabiatı statik değil, dinamiktir. Politikanın ve politikacıların bu gelişme ve değişimleri zamanında fark edip tedbir almaları gerekir. Çünkü politika aynı zamanda öngörmek demektir. Burada bir noktanın daha altı çizilmelidir; toplumla devlet ayrı şeylerdir. Önce toplum gelir, devlet daha sonra belirli bir sosyal aşamada oluşur. Devletle toplumu eşitlemek yanlışır, sakıncalıdır da. Ancak bazı toplumların politik geleneğinde, kültüründe devlet başka sosyal yapılara, toplumlara göre daha ağırlıklıdır, önemlidir. Bunlarda devletle birey arasındaki ilişkiler farklıdır. Bir sosyolojik zorunluluk olarak devlet ve politika siyasi

kurumlaşmanın dışındaki kurumlaşmalara da izin ve imkân vermelidir. Eğitim, kültür, inanç, ekonomi gibi alanlarda zaten toplumda sürekli bir kurumlaşma toplumun ihtiyaçlarına bağlı olarak ve doğal bir biçimde gerçekleşmektedir. Devlet bu kurumlaşmalara ince ayrıntılarına kadar müdahale etmemeli, onların gelişimini öncelikle doğal seyrine bırakmalıdır. Devlet ancak hak ve özgürlüklerin zarara uğramaması açısından yasalarla genel çerçeveyi çizer, temel ilkeleri belirler. Aslında her kurum kendi işlevi ve mantığı içinde sürekli gelişir, evrimleşir. Bu açıdan kurumların birbirine müdahalesi de iyi sonuç vermez, bu durum kurumlar arasındaki dengeyi bozduğu gibi, kurumsal bir kaos da yaratır. Bu tür sivil kurumlaşmalar ne kadar güçlü ise sonuçta devlet de o kadar güçlü olur. Hele inanç alanı gibi yoğun bireysel, duygusal ve subjektif unsurlar içeren sosyal konulara, kurumlara yapılan politik müdahaleler zamanla çok olumsuz tepkiler verir ve bu birikimler tarih içinde devletlerin başına büyük sosyal sorunlar açar. Çünkü o alanlar ve kurumlar da çareyi siyasallaşmakta bulur ve bu da devlet için daha tehlikeli bir durum yaratır. Devlet politik mekanizmalarla tüm sosyal süreç ve kurumları detaylarına kadar ve sürekli olarak düzenlemek, denetlemek isterse bireylerdeki ve toplumdaki yaratıcılığı, üretkenliği ortadan kaldırır, sonuçta pasif bir toplum meydana gelmiş olur. Örneğin ülkemizde çoğu zaman “Biz her şeyi devletten bekleriz” denir ve bu tutum eleştirilir. Çünkü her şeyi devlet yapıyor ve devlet her şeye karışıyor da ondan. Onun için devletler bireylerin özgürlük alanlarını genişletmekten korkmamalıdır. Bu hem toplumun hem de devletin hayrına olan bir durumdur.

Sosyolojik Süreçler-Politik Süreçler

Şimdi, ele aldığımız kavramlarla ilgili olarak bu genel açıklamalardan sonra devlet-politika ve toplum ilişkilerini daha da derinleştirip bunların uygulamaya nasıl yansıdığını (veya nasıl yansıması gerektiğini) analiz edip tartışabiliriz. Yukarıda toplumların statik değil dinamik olduklarına değinmiştik. Buradan hareketle

diyebiliriz ki toplumlarda birçok iç dinamik ve dış dinamik etkileşerek toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. İç dinamik deyince, toplumun nüfusu ve bunun nitelikleri, ekonomik etkinlikler, sermaye birikimi, teknolojik gelişmeler, eğitim ve kültür hayatındaki değişimler, sosyal sınıflar ve tabakalar arasındaki ilişkiler, çelişkiler, çatışmalar, etnik, dinsel ve benzeri farklılıklar ve bunların yarattığı duygusal, düşünsel birikimler, çeşitli sosyal ihtiyaçlar, iç göçler anlaşılır. Toplumda bu iç dinamiklerin etkisiyle oluşan, yaşanan birçok da sosyolojik süreç vardır. Bunların başlıcaları da sosyal farklılaşma, tabakalaşma, sınıflaşma, yatay ve dikey olmak üzere cereyan eden sosyal hareketlilik, kitle eğitimi, demokratikleşme, uluslaşma, sanayileşme, laikleşme-sekülerleşme, kültürel yayılma, kültürleşme ve kültürlenme, bunların birçoğunu kapsayan sosyal değişme-modernleşme olarak sayılabilir. Bunlardan bazıları politikayla da doğrudan ilgilidir (uluslaşma, demokratikleşme gibi). Bu iç dinamikler ve sosyal süreçler toplumun evrimleşmesi ve değişmesinde birinci derecede etken olan unsurlardır. Burada önemli olan nokta politik eylemlerin, kararları ve sonuçta devlet yönetiminin bu sosyolojik süreçlere bağlı olarak yürütülmesidir. Belirttiğimiz bu iç dinamik ve süreçlere bağlı olmayan, onları dikkate almayan politik süreç başarısızlığa uğrar ve ciddi siyasal krizlere yol açar. Yasama, yürütme gibi politik süreçler sosyal süreçleri hesaba katmazsa devlet-halk ikiliği, kopukluğu ve çelişkisi ortaya çıkar ki, bu siyasal sistemle sosyal sistemin ayrı ayrı işlemesi, bir arabanın tekerleklerinin ayrı yönlerde doğru dönmesi gibi bir durum yaratır; bunun sonucu olarak da devletin bunalıma girip siyasal kaosu meydana gelmesi ve devletin çözülmesi söz konusu olur. Politik eylemlerin temelinde öncelikle insanı ve toplumu anlama çabası olmalıdır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi politik faaliyetlerin ham maddesi insan ve toplumdur. Saint-Simon ve Weber'in vurguladığı modern devlet yönetiminin rasyonelleşmesi ancak bu sayede mümkün olabilecektir.

Toplum, tanınması kavranılması ve analiz edilmesi oldukça güç olan bir gerçekliktir. Toplamlar (hele modern toplamlar) yukarıda da bir ölçüde değinildiğı gibi heterojen, karmaşık, hareketli, çok boyutlu,

değişken, sürekli farklılaşan varlıklardır. Sosyal farklılaşma, tabakalaşma, kültürleşme, kültürlenme ve sosyal hareketlilik gibi süreçler toplumu çok derinden etkileyen ve ama ölçüde de yavaş işleyen sosyal mekanizmalardır. Bunlar toplumlarda tarihsel süreçte doğal bir seyir hâlinde işlemezse, ciddi, kalıcı birikimler, tortular meydana gelir. Toplumda örneğin sınıfsal, dinsel ve etnik nedenlere, çelişiklere dayalı öfke birikimleri ve bunlara bağlı sosyal huzursuzluklar, isyan ve çatışmalar üç beş yılın ürünleri olamaz. Bu gelişmeler, eğer zamanında ilgili sorunları, gerilimleri yumuşatacak, çözecek tedbirler alınmazsa uzun dönem içinde büyük potansiyel sosyal enerji birikimlerine yol açar ve bu sosyal enerjilerin uygun zamanlarda boşalmaları gündeme gelir. Toplumlarda büyük iç karışıklıklar, isyanlar, çatışmalar bu şekilde oluşur. Bu sorunlar zaman içinde mutlaka uç vermişler, kendilerini belli etmişler, varlıklarını hissettirmişlerdir. Başarılı yöneticiler, devlet adamları bu süreçlerin varlığını bilen ve sorunlar kangrenleşmeden gerekli önlemleri alan, toplumdaki gerilimleri hafifleten politikacılarıdır. Yer altındaki gibi yerin üstünde, toplumda da bir yığın fay tabakaları, kırıkları (sosyal nitelikli) bulunmaktadır. Buralarda biriken enerji her zaman gürültülü bir biçimde ve kırıp dökerek boşalabilir. Yerin üstündeki fay hatları altındakilerden daha tehlikelidir, bunların toplumlarda yarattığı yıkım daha fazla olur. Ayrıca vurgulanmalı ki bu sosyal enerji birikimleri mutlaka bir gün açığa çıkar ve sosyal çözümlere yol açar. Onun için söz konusu birikimleri görmezden gelme, çözümü erteleme, inkâr etme hiçbir zaman fayda vermez ve sorunlardan kurtuluş olamaz, zaman geçtikçe, gerilim arttıkça fatura kabarr sosyal bedel de o ölçüde ağır olur. Yukarıda bahsettiğimiz süreçlerdeki işleyişin yavaşlığı çoğu zaman politikacılar için bir tuzaktır, onların önlem almasını geciktirir. Bu tuzağa düşülmüşse, kanlı devrimler, halk ayaklanmaları, iç savaşlar kaçınılmaz hâle gelir. Dünyadaki bütün diktatörlüklerin genellikle kanlı bir biçimde devrilmeleri bu yüzdendir. Çünkü bu rejimlerde sosyal sıkıntıların, acıların ifadesine, eleştirisine izin verilmemiştir. Demokratik toplumlarda ise, sosyal

yaşamda oluşan gerilimler, adaletsizlikler daha çabuk fark ve ifade edilir, istenirse çözüm de zamanında bulunabilir.

Ayrıca dış dinamikler de toplumu çok etkiler. Evrensel kültür ve uygarlıktaki gelişmeler her türden dış sosyal ilişkiler ve kültürel yayılma mekanizmaları sosyal yapıyı etkilemekte, dönüştürmektedir. Dolayısıyla politikacılar evrensel düzeyde “zamanın ruhu”nu, yaşanan çağın değerlerini izlemek onlara göre yeni politikalar üretmek zorundadırlar. Özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısında yaşanan İletişim-Bilişim Devrimi ve buna bağlı olarak meydana gelen hızlı iletişim süreçleri, küreselleşme gibi olgular insanlarda, toplumlarda yüzyılların yapamadığı “zihniyet değişikliği”ni gerçekleştirmekte, bilgilenme ve bilinçlenme kolaylaşıp artmakta, tüm tabular yıkılmakta, bireyselleşme hızlanmakta, özgürlüklerin alanı çok genişlemektedir. Sonuçta bu teknolojik ve sosyolojik süreçler politik süreçleri de derinden etkilemekte, çoğu ülkede peş peşe siyasal devrimlere yol açmaktadır. Köhnemiş, zamanın dışına düşmüş politik rejimler art arda yıkılmaktadır. Yıkılmayanlara da sıranın gelmesi kaçınılmazdır. Politikanın kurumlaşması diğer sosyal kurumlara göre daha ağır olmaktadır. Genellikle görünen o ki sosyal hayattaki, süreçlerdeki değişimin hızına ne politik süreçler ne de politikacılar ayak uyduramamaktadırlar. İletişim Devrimi bu arayı daha da açmış durumdadır. Onun için politikanın ve politikacıların hızlı bir biçimde esnek hâle gelmeleri, yeni kavram, düşünce ve akımlara çabuk ayak uydurmaları gerekmektedir. Sosyal süreçlerin yönünü fark eden, onların gereğini yapan politikacıların politik ömürleri daha uzun olmaktadır. Diğerleri ise günümüzde kısa sürede elenip siyaset sahnesinden silinmektedirler. Bu çerçevede ve günümüzdeki politik uygulamalarda devlet-halk-birey (vatandaş) bütünleşmesi çok önemli bir unsur hâline gelmiştir. Politikacılar genellikle toplumu hep kendilerinin etkilemesi, yönlendirmesi gerektiğini düşünür ve geleceğe dönük olarak topluma kendileri maya çalmak isterler. Hâlbuki topluma maya çalmak isteyen, onu etkileyen ve bunu başaran o kadar düşünsel, ideolojik, dinsel, kültürel odak var ki... Bu

bakımdan toplumda değişik niteliklerde ve yönlerde olmak üzere sürekli bir mayalanma söz konusudur.

Türkiye’deki Durum

Yukarıda yapılan açıklamaların ışığında ülkemizdeki duruma bir bakalım. Yaşadığımız zaman diliminde Türkiye Cumhuriyeti seksen dokuz yıllık tarihi içinde bekli de en tehlikeli, can yakıcı olaylarla karşılaşmış durumdadır. Yanlış anlamaları önlemek ve objektifliği sağlamak bakımından belirtmeliyiz ki Türk Kurtuluş Savaşı, ardından Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve bunları müteakip yapılan çeşitli reformlar, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yenilikler gerek Türk tarihi ve modernleşmesi bakımından gerekse dünya sosyal ve siyasal tarihi açısından çok önemli ve dikkate değer olgulardır. Bunları görmezden gelmek ve gereği gibi değerlendirmemek hem rasyonellik ve objektiflik hem de ahlaki açıdan çok yanlış olur. “Atatürk ve Cumhuriyet Devrimleri” diye adlandırılabilcek olan bu gelişmeler genel Türk tarihi ve Türk ulusunun oluşması bakımından çok olumlu bir aşamayı ifade eder. Bu gerçeği teslim edip not etmeliyiz.

Şimdi bu seksen küsur senelik dönemi yukarıdaki sosyolojik açıklamaların, verilerin ışığında değerlendirir, ortaya çıkan eksiklik ve yanlışları gene sosyolojik açıdan gündeme getirirsek şunları söyleyebiliriz: Öncelikle belirtmek gerekir ki yeni devlet ortalama 600 yıllık bir imparatorluğın küçülmüş coğrafyası ve sosyal mirası üzerine inşa edilmiştir. Politik süreçler bakımından tam tersi bir yapılanmaya dayandırılmış ve imparatorluğın, padişahlığın politik reddi, inkârı üzerine kurulmuştur. Fakat toplumlarda politik ret mümkündür de, sosyal ve kültürel ret mümkün değildir. Bu toplumsal realiteye aykırıdır. Örneğin yeni Cumhuriyetin önemli sloganlarından biri “İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz” sloganıdır. Bu bir temenniden ibarettir. Bu slogan iki bakımdan sosyal gerçekle çelişmektedir. Birincisi, bu ifade “mutlak sosyal bütünleşme”yi anlatır ki bu sosyolojik açıdan mümkün değildir. Yani hiçbir toplumda mutlak ve ideal anlamda böyle bir sosyal bütünleşme hâline

rastlanmaz. İnsanın, toplumun olduğu yerde farklılıklar, çelişki ve çatışmalar vardır, kaçınılmazdır; ancak bu çelişkiler, farklılaşmalar hemen bir dağılıp, çözülmeyi de gündeme getirmez. Farklılıklar, zıtlıklar içinde olursa da gene sosyal birlik ve bütünlük sağlanabilir. Toplum aynı zamanda farklılıkların bir dengesini, çoklukta birliği ifade eder. Sosyal çeşitliliği, renkliliği yok saymak ve o yönde çaba göstermek hem doğaya hem de sosyal realiteye aykırıdır. İkinci olarak da halk arasındaki ifade ile söylersek neredeyse yetmiş iki milleti içeren bir imparatorluktan çok homojen bir ulus devlete bu kadar kısa süre içinde geçmek pratikte mümkün değildir; ayrıca bunun gerçekleşmesini sağlamaya dönük politikalar uygulamak da yanlıştır. Ne yazık ki yakın tarihimizde bu sosyolojik yanlışlık yapılmıştır. Özellikle 2. Meşrutiyet'ten sonra gelişen, hızlanan Türk milliyetçiliği o dönemin yerel ve evrensel şartları içinde kaçınılmazdı, normaldi. Ancak Cumhuriyetle birlikte bu milliyetçiliğin esnetilmesi, zaman içinde tasfiyeci, inkârcı ve asimilasyoncu mecralara sokulmaması gerekiyordu. Örneğin etnik ve dinsel kimliklerle ilgili alanlarda devlet çok katı, “tekçi”, “tepeden inmeçi” politik süreçler işletmiş, yüzyıllardan beri işleyen, içinde kültürel renkliliği, çeşitliliği barındıran sosyal süreçleri doğal akışı hâlinde bırakmamış, bu sosyolojik oluşumlara politik müdahalelerde bulunmuştur. Bunlar ulus devleti yaratmak ve ulusal homojenliği sağlamak amacıyla yapılmıştır. Hâlbuki dünyadaki siyasal (demokratikleşme bağlamında), sosyal ve kültürel gelişmelere de paralel olarak toplumdaki normal evrim, akış kendi doğal yolunu, hedefini bulacaktı. Ulus devletin inşası için gerekli görülen katı, kucaklayıcı olmayan, tekçi Türk milliyetçiliği ve buna ilave olarak yukarıda belirttiğimiz etnik, sosyal oluşumlara, taleplere devletin kulak tıkaması, devreye hep politik mekanizmaların konulması, sonunda bir tepki olarak bugün teröre de bulaştırılmış, etnik temele dayandırılan, sert ve ayrımcı bir Kürt milliyetçiliğinin doğmasına sebep olmuştur. Bu konularla ilgili olarak uzun bir imparatorluk döneminin getirdiği birikim ve tecrübelerden hiç yararlanılmamıştır. Politikacılar 1950'lerden sonra dünyada yaşanan İletişim Devrimi'nin yol açtığı sosyal ve siyasal değişiklikleri içeriye

yansıtmakta, oluşan “çokçu” anlayışları benimsemekte, bunların gereğini yapmada da çok geç kalmışlardır. Devlet tüm sosyal ve kültürel sorunları politik kararlarla, yasalarla, yasaklarla çözmek istemiştir. Sosyal ve kültürel sorunlar, duygu ve inançlarla ilgili konular öncelikle kendi kategorik yapıları, mantıkları içinde çözülebilir. Bunun tam tersi yapılmıştır. Hatta böyle yapılarak Cumhuriyetin sosyolojik evrimi âdeta sakatlanmış, engellenmiştir. Laiklik dâhil çoğu olumlu adımlardaki aksaklıklar, eksiklikler buradan kaynaklanır. Daha açık bir ifade ile söylersek Türkiye’de seksen küsur yıllık süreç içinde politik süreçlerle, olgularla sosyolojik süreçler örtüşmemiş, bu iki süreç arasındaki mesafe ne yazık ki açılmıştır. Bugün ortaya çıkan kimlik sorunlarının temelinde bu politik vizyonsuzluklar ve alınan yanlış politik kararlar vardır. Devlet tarihin biriktirdiği sosyal sorunlarla yüzleşmekte de gecikmiştir. Örneğin Osmanlılar’ da 16. yüzyılda politik nedenlerle Aleviliğe karşı alınan baskıcı önlemler ancak beş yüz yıl sonra bir ölçüde gevşetilmeye başlanmıştır. La Palombara’nın da dikkat çektiği gibi ulusal bütünleşme ve demokrasinin gelişmesinde kitle partilerinin önemi, işlevi çok fazladır. Ancak Cumhuriyet tarihi içinde askeri darbeler ve diğer sebeplerle kitle partileri de sürekli kapatılarak, saf dışı edilerek toplumdaki doğal politik olgunlaşma, kurumlaşma da önlenmiştir. Tüm bunlar sosyal bütünleşmeyi geciktirici, yaralayıcı olaylardır. Ayrıca vurgulamak gerekir ki Türk aydınları, devlet bürokrasisi 20. yüzyılın ilk çeyreğinde art arda gelen savaşlar, büyük acılar, altüst oluşlar, göçler yüzünden yaşanan ve sonunda imparatorluğun yıkılmasına yol açan büyük travmanın etkisinden kurtulup bir türlü sağlıklı düşünüp sosyal gerçekleri olduğu gibi kabul eder hâle gelememişlerdir.

Ama sebepler ne olursa olsun sosyolojinin gereğini, sosyolojik süreçleri değil de her zaman politikanın gereğini ve politik süreçleri devreye soktuğumuz için bugün Türkiye Cumhuriyeti çok ağır bedeller ödemekle karşı karşıya bırakılmıştır. Tarihten dersler çıkarıp, kendi toplumsal yapımızı sosyolojinin verilerinden, bulgularından yararlanarak tanımaya çalışsaydık, ayrıca sosyal gerçeklerin acı ilacını

zamanında içseydik, kendi tutum ve davranışlarımızı kritik etseydik, en azından eleştirenlere kulak verseydik bugünkü yakıcı sorunlarla karşılaşmazdık. **Ağustos 2012**

Kaynaklar

Aristoteles, Politika, Çeviren, Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Ayverdi, İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük-Kubbealtı Lugatı, Bilnet Matbaacılık, İstanbul, 2010.

Dâver, Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, Doğan Yayınevi, Ankara, 1969.

Heper, Metin, Atatürk'te Devlet Düşüncesi, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme içinde, Alfa Akademi Yayınları, İstanbul, 2007.

Kalaycıoğlu, Ersin-Ali Yaşar Sarıbay, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, Alfa Akademi Yayınları, İstanbul, 2007.

Meynaud, Jean, Technocracie et Politique, Etudes de Science Politique 2, Chez L'auteur, Lausanne, 1960.

Vergin, Nur, Siyasetin Sosyolojisi, Bağlam Yayıncılık, 5. Basım, İstanbul, 2007.

TOPLUMSAL-TARİHSEL-KÜLTÜREL GERÇEKLİKLERDE “MODEL”LİK SORUNU

“Her gemi bir başka gemi örnek alınarak yapılır” şeklinde bir söz vardır. Kişisel arşivimde bir yerde bu sözün altına Alain, diğer bir yerde de bunun bir Latin sözü olduğunu yazmışım. Hangisi doğru tam bilmiyorum. Ama konumuz bu ifadenin kaynağını tartışmak değil. Gerçekten fiziksel-teknik alanlarda bir iş, etkinlik yapılırken “örnekler”, “modeller” çok işimize yarar, onlar bizim işimizi kolaylaştırır, zaman ve enerji kaybımızı önler. Böylece Amerika’yı yeniden keşfetmeye kalkmayız. Acaba toplumsal alanda da fiziksel alanda olduğu gibi, ülkeler, daha doğrusu uluslar, toplumlar gelişme, kalkınma, modernleşme bakımlarından birbirlerini örnek alabilirler mi? Örneğin bir toplumda demokrasinin, parlamenter sistemin geliştirilmesi açısından daha önce bu süreçleri yaşamış ve az çok başarılı olmuş olan toplumlar “model” olarak ele alınabilir mi? Alain’in (onun olduğunu kabul edelim) sözünü hatırlayınca yukarıdaki sorular aklıma geldi ve bunun olup olamayacağını düşündüm.

Bu arada 2010 yılından itibaren Ortadoğu ülkelerinde esen ve adına “Arap Baharı” denilen demokratikleşme olayları ile ilgili olarak yurt içi ve yurt dışı basında bu yeni oluşumlarda Türkiye’nin “model” alınabileceği sık sık yazıp çizilmiştir. Üstelik Mısır’da, Tunus’ta ve Libya’da yeni yönetime aday olanlar da bu örnek alma konusunu dillendirip Türkiye’deki sistemi, uygulamaları incelediklerini ifade etmişlerdir. Birçok alanda toplumsal açıdan başka ülkeleri “model alma” veya “model olma” konusu çok kullanılan ifadelerdendir. Dolayısıyla bunları da hatırladım ve düşündüm. Sonra, sosyoloji ile ilgili arşivimi karıştırırken bu soruna ilişkin olarak daha önce kaydettiğim Weber’in yaptığı önemli değerlendirmeyi gördüm.

Sorunu analiz etmeden önce Weber'in konuyla ilgili düşüncelerini buraya almak uygun olacaktır. Çünkü onlar bize yol gösterici olabilir.

“Toplumsal gerçeklik aynı zamanda tarihsel/kültürel gerçekliktir ve her tarihsel dönem ve her toplum, kendine özgü bir bireysel bütün, başka bir tarihsel dönem veya başka toplumlarla karıştırılmaması gereken bir teklik olarak ele alınmalıdır. Sosyoloji, tüm tarihsel/toplumsal/kültürel gerçeklik hakkında genel kurallılıklar, genel düzenlilikler (ve ancak bir anlamda; yasalar) bulma peşindedir. Ama sosyolojinin esas görevi, belirli bir toplumu, belirli bir tarihsel dönemi ve giderek belirli bir kültürü, kendi bir defalık bütünlüğü ve benzerliği içinde, yalnızca o toplum, yalnızca o tarihsel dönem ve yalnızca o kültür için geliştirilmiş tarihsel ideal tip kavramları ile çalışan tarih bilimi ile bütünleşmektir. Bir toplumun kendine özgü tarihsel durumunu açıklamak için geliştirilmiş bazı kavram ve kuramları, “şema” ve “sistem”leri, bir başka toplum için aynen uygulamaya kalkışmak, “yanlış bir kavram realizmi”ne ve dolayısıyla yanlış bir sosyolojiye yol açar” (Özlem, 1990: 233).

Weber bir başka yerde de açıkladığı bu mantığa dayandırdığı ve buna uygun düşen bir ifadeye daha yer vermiştir (özetle): “Her toplumun sorunlarını ancak o toplumun sosyal bilimcileri çözebilir.” Çünkü o toplumun kendine has özelliklerine, temel sorunlarına başka sosyal bilimciler, ilgili toplumun sosyal ve kültürel ortamında yetişenler kadar nüfuz edemezler. Ayrıca her toplumun sorunları diğer toplumlarınkilerle hiçbir zaman tam örtüşemez. Bu izafiliğin, farklılığın mutlaka hesaba katılması gerekir. Bir toplumda sosyal yapıyı oluşturan tüm unsurları ve bunların birbirleri ile etkileşimlerini, tarihsel süreç içindeki gelişimlerini tek tek inceleyip analiz etmeden o toplum hakkında verilen her yargı eksik ve sakattır. Onun için toplumlar üzerine dışarıdan bakarak yüzeysel incelemelere dayalı olarak acele verilen yargılar çok sakıncalıdır.

Şimdi Weber'den alınan bu düşünceleri değerlendirelim ve sorunu analiz etmeye çalışalım. Bu arada Amerikalı bir antropoloğun şu sözü de bize ışık tutabilir: “Her insan bir bakıma diğer bütün insanlara

benzer; her insan bir bakıma ancak bazı insanlara benzer; her insan bir bakıma da kendinden başka hiç kimseye benzemez.” Evet, insanlar bir canlı varlık olarak birçok bakımdan bütün insanlara benzemektedirler. Fakat bir adım sonra insanlar arasına cinsiyet, yaş, biçim, duyu, düşünüş, davranış ve benzeri farklılıklar girmekte ve insanlar ayrılmaktadırlar. Son tahlilde görülecektir ki her birey kendinden başka kimseye de benzememektedir. Aynen parmak izlerindeki farklılıklar gibi. Onun için olsa gerek varoluşçular insanın bu “biricik”liğine, “tek”liğine vurgu yapmışlardır. Toplumlar da bireylerde olduğu gibi, genel yapıları ve özellikleri açısından diğerlerine benzerler. Ancak Weber’in vurguladığı gibi her toplumun zaman (tarih-dönem), mekân, sosyal yapı ve kültür gibi temel değişkenler bakımından diğerlerinden ayrılan yönleri vardır. Toplumlar yüzeysel ve genel işleyişleri açısından, biçim ve yaşayış olarak başka toplumlar gibidirler. Fakat toplumların tarih içinde oluşturdukları öyle bir sosyal doku, öz vardır ki, işte bu doku diğerlerinden onu ayırmakta, o toplumu kendine özgü kılmaktadır. Sosyal yapıların farklılığı bu sosyal doku farklılığına dayanır. Gayet tabii toplumlar arasında, gene bireylerde olduğu gibi, çok yönlü, değişik amaçlarla yapılan sosyal ilişkiler, etkileşim söz konusudur. Her dönemde kültürel yayılma vardır, bu kaçınılmazdır ve gereklidir. Kùltürler ve medeniyetler tarih içinde sürekli birbirlerini etkilemişler ve çağdaş uygarlık da bunların harmanlanmasıyla oluşmuştur. Hele günümüzde İletişim ve Bilişim Devrimi’nden sonra küreselleşme ve kültürleşme, kültürlenme gibi süreçlerle bu etkileşim çok daha artmış durumdadır. Toplumlar birbirlerinden çok şeyler almakta ve vermektedirler, birbirlerini etkilemektedirler. Özellikle bilimsel ve teknolojik bilgiler, yöntem ve teknikler, araçlar ortaklaşa değişime tabi olmakta, paylaşılmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi tüm bunların üstünde her toplumdaki sosyal yapı ve işleyişin kendine özgü bir niteliği, rengi, kimliği bulunmaktadır. Toplumlar arasındaki izafiyet buradan kaynaklanmaktadır. Ayrıca maddenin sürpriz yapma yani bizi yanıltma özelliği yoktur da, insanın ve toplumların vardır. Sosyal yapıyı oluşturan öğeler her toplumda aşağı yukarı aynıdır. Yani her

sosyal yapıda aynı temel kurumlar, değerler, normlar, etkinlikler vardır. Ama bu sayılan değerlerin kompozisyonu, toplum denilen bütünselliğe katılan öğelerin dozu, oranı ve sonuçta ortaya çıkan sentez özgündür. Weber’in demek istediği budur. Örneğin, devlet, din, cinsellik, eğitim, gelenekler vb. kavramlarla ilgili alanlarda her toplumun algısı, bunlara atfedilen anlamlar farklıdır. Öte yandan bu kavramlar aynı toplumda zaman boyutunda da değişiklik göstermektedir. Sosyal yapı kavramı açısından bakarsak toplumu sayılamayacak kadar çok kenarı ve köşesi olan bir çokgene benzetebiliriz. Bu kenarların sayısı ve uzunlukları da her toplumda farklıdır. Ayrıca bunlar aynı toplumda dönemlere göre de değişmektedir. Kısaca bu kenar sayısı ve uzunluklarında toplumlarda hiçbir zaman belirli standartlar söz konusu değildir. Yani bu çokgen zaman içinde sürekli yeni şekiller de almaktadır. Bu değişkenlik içinde değişmez ilişki ve kuralları yakalayıp ifade etmek çok zor olmaktadır. Tekrarlanan ve belli bir formüle bağlanabilen sosyal ilişki tarzları olsa da bunların evrensel düzeyde formülasyonu kolay değildir. Zaten sosyolojideki güçlük de esas olarak buradan kaynaklanmaktadır. Şu hususu da belirtelim ki, Weber’in vurguladığı düşünce toplumların diğer toplumlarla ilişkilerini kesmelerini, bir toplumun tümüyle içe kapanmasını gündeme getirmemektedir. Bu ifade “egosantrik” veya “etnosantrik” bir bakışı değil, bir toplumsal gerçeğin altını çizmektedir.

Peki, bu sosyolojik ilkeden ve açıklamalardan ne gibi dersler çıkarabiliriz? Bizim yorumumuz ne olabilir? Gene Weber’den hareketle söylersek, her ülke kendi sosyal sorunlarını gene kendisi çözecektir. Toplumlarda sosyal yapı farklılığı, isim ve şekil bakımından bazen benzerlik veya aynılık olsa da içerik olarak sorun farklılığına yol açmaktadır. Gelişmeyi, kalkınmayı örneğin demokrasiyi de her ülke kendi potansiyelini kullanarak, düşe kalka kendi gerçekleştirecek, kendi göbeğini kendi kesecektir. Toplumlar kendi geleneklerini, değerlerini, yönetim sistemlerini kendileri yaratırlar. Toplum dışarıdan etkilenir, başkalarının düşünce ve uygulamalarından ilham alabilir; hele teknik bilgi ve beceriler, yöntem

ve teknikler, araçlar dışarıdan alınabilir. Fakat herhangi bir ülkenin oluşturduğu sosyal, siyasal, kültürel sistem, model olduğu gibi başkalarından alınamaz, topyekûn uygulanamaz. Özellikle zihniyetin, sosyal değerlerin bir ülkeden diğerine transferi çok zordur ve bunların değişimleri ayrı bir sosyolojik mekanizma içinde gerçekleşir. Hiçbir ülke başka bir ülkenin demokrasisini, geliştirilmiş, kurumlarını dışarıdan bir teknik aygıt alır gibi ithal edemez ve bunlar da ilgili ülkeler tarafından ihraç edilemez. Bu nedenlerle olsa gerek Duverger de “Sosyolojide ‘doğa’ yoktur kültürler vardır” demiştir (Duverger, 1975: 72). Bilindiği gibi doğa fiziksel ve tekrarlanabilen, ölçülebilen, nesnel bir varlık alanını, kültürler ise tümüyle izafiyet taşıyan bir sosyal varlığı ifade eder. Eski Yunan şair ve oyun yazarlarından Aeschylus insanların acı çekerek öğrendiklerini söylemiştir. Zaten öğrenme özü itibariyle bireyseldir. Aynı öğrenme ilkesi toplumlar için de geçerlidir. Yani toplumlar da bireyler gibi her şeyi acı çekerek öğrenmek zorundadırlar. Bu bakımdan bütün toplumlarda ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler her zaman sancılı olagelmıştır. Bu sosyolojik süreçler ve orada rol oynayan aktörler, faktörler farklılık göstermiştir. Söz konusu sosyal süreçlerin bir toplumdan diğerine transferi mümkün değildir. Bunda yadırganacak bir şey de yoktur.

Öyle ise bu örnek veya model alma, o toplumun yolundan gitme ona benzeme düşüncesi, uygulaması nereden kaynaklanıyor olabilir? Bize göre bunun iki ana nedeni vardır: Birincisi o ülkedeki aydınların, filozofların, yöneticilerin tembellik yapmaları, yaratıcılıklarını harekete geçirip kendilerine özgü sistemler, kuramlar, yöntemler üretememeleri veya bu konuda sorumsuz davranmalarındır. İkincisi de, tembelliğin yanında yukarıda özetle bahsettiğimiz sosyal ve kültürel izafiliklerin farkında olmamalarıdır. Yani bu faktör daha çok bilgi noksanlığına dayanmaktadır. Tabii bu iki neden birbirine sıkıca bağlıdır.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki ülkedeki beyin gücünü temsil eden aydınlar, yazarlar o ülkenin sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel tarihini iyi bilmek, tahlil etmek, olaylar arasındaki ilişkileri,

bağlantıları ve ortaya çıkan sorunları tüm boyutları ile kavramak zorundadırlar. Weber'den hareketle söylersek, burada ilk dikkat edilecek husus toplumsal, tarihsel ve kültürel izafiliği göz önüne almak, hiçbir zaman kolaycılığa kaçmamaktır. Ne yazık ki Türkiye'de aydınlar, üniversiteler yukarıda belirttiğimiz nedenlere bağlı olarak Weber'in dikkat çektiği konuyu hep es geçmişler, sonuçta da Türk modernleşmesinin çok sancılı gerçekleşmesine ve sürecin çok ağır işlemesine, toplumun büyük bedeller ödemesine yol açmışlardır.

Haziran 2012

Kaynaklar

Doğan, Özlem, Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Duverger, Maurice, Siyaset Sosyolojisi, Çeviren Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975.

KÜRESELLEŞME

Küreselleşme Nedir?

İnsanlık Yakınçağ'da 180 yıl ara ile temelinde bilim ve teknoloji olan iki büyük devrim yaşamıştır: 1770'li yıllarda gerçekleşen Sanayi Devrimi ve 1950'li yıllarda da İletişim-Bilişim Devrimi. Her iki devrim dünyada teknolojik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bir dizi kapsamlı, köklü değişmeye yol açmıştır. Bunlar “demokratikleşme”, “kentleşme” gibi önemli sosyolojik süreçlerdir. İşte yeni oluşmaya başlayan “Bilgi Toplumu” ile “Küreselleşme (globalleşme)” İletişim-Bilişim Devrimi'nin önemli iki ürünüdür. Özellikle küreselleşme kısa zaman içinde tüm dünyayı kapsayan yeni bir evrensel değişme olgusudur. Biz bu makalede sadece küreselleşme üzerinde duracağız. Bu kavram 20. yüzyılın son çeyreğinde iyice popülerleşmiş ve yeryüzünde temel bir sosyolojik süreç olarak gündemdeki yerine almıştır. Küreselleşme olgusunun bir bakıma ideolojik, siyasi ve kültürel özellikler de taşıyor olmasından dolayı (soğuk savaşın tam sona ermediği bir dönemde) bu kavramın hemen lehinde ve aleyhinde bulunanlar oluşmuş ve kavram yoğun bir tartışma ortamı yaratmıştır. Ama küreselleşmeyi zamanla daha objektif ve rasyonel bir bakışla ele alanların sayısı da artmıştır. Bu evrensel olgunun bilimsel, teknolojik, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları vardır. Dolayısıyla küreselleşme çok yönlü, karmaşık ve kapsamlı bir kavramdır. Bu kavram 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlamış, 1980'li yıllarda ise iyice popülerlik kazanmıştır.

Küreselleşme öncelikle dünyanın küçüldüğünü (izafi olarak), tüm bireylerin, toplumların birbirleriyle ilişkili, bağlantılı hâle geldiğini, herkesin her şeyden haberdar olduğunu, bireyler ve ülkeler arasındaki uzaklıkların ortadan kalktığını, bu bağlamda dünyanın tam anlamıyla

ve her yönden bütünleştğini anlatmaktadır. Dolayısıyla “Küreselleşme politik, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin giderek küresel bir ölçekte gerçekleşmesiyle oluşan ve bireylerin yerel deneyimleri ve günlük yaşamları açısından derin sonuçları olan bir süreçtir” (Bilton, 2009: 44). Sanayi Devrimi’nin açtığı yolda hızla ilerleyen kapitalizm 19. yüzyılda zaten ekonomik bir küreselleşme yaratmıştı. Sanayileşmenin ulaştırma boyutu kara ve deniz yollarında eski dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde yenilikler yaratmış (örneğin demiryollarının yapılması, otomotiv sektörü), ayrıca bu sektörlerle havayollarını eklemişti. Böylece farklı ve uzak ülkeler, insanlar arasında mesafe kısalmış, dünyadaki mal, hizmet akışı ve seyahat etme çok hızlanmış, kolaylaşmış bulunuyordu. 20. yüzyıla geldiği zaman artık önemli yatırımlar, sermaye hareketleri, iş bölümü, emek piyasası hep küresel ölçekte ele alınmaya ve uluslararası gelişmiş bir ekonomi iyice kendini hissettirmeye başlamıştı. Dolayısıyla ekonomik gelişmeler doğal olarak bu yapıya uygun ideolojik ve siyasal örgütlenmeleri de beraberinde getiriyordu. İletişim Devrimi bu ekonomik ve siyasal süreçleri daha da hızlandırdı, yoğunlaştırdı, aynı şekilde sosyal ve kültürel alanlarla ilgili küreselleşmeyi de sağlamış oldu. Çünkü bilgisayar ve internet aracılığıyla dünyada kurulan iletişim, etkileşim ağı herkesi birbirine bağladı, bilgi, düşünce, duygu akışı çok hızlandı ve kolaylaştı. İletişim Devrimi diğer yandan insanlar ve kültürler arasındaki farklılıkları, özellikleri iyice belirginleştirdi ve her toplum, grup kendi kültürel renklerini, kimliğini olanca zenginlik içinde dünyaya sunmaya ve böylece kendi farklılığını haykırmaya, özgürce sergilemeye başladı. Küreselleşme olgusu ise bu sürece paralel olarak bu “özel”in yanına “genel”i koydu evrenselliği ve bu farklı renklerle birlikte bütünleşmeyi gündeme getirdi. Böylece her şey artık yerellikten çıkmış, evrensel hâle gelmiş oldu. Bunun hiçbir istisnası da yoktur. Hiçbir olayın, örgütün, kurumun, değişimin yerel olma şansı, imkânı kalmamıştır. Her imkân ve yenilikten, üretilen mal ve hizmetlerden herkesin, kendi gücü oranında faydalanma şansı doğmuştur. Tüm bilgiler, düşünceler herkesin gözü önündedir, gizlilik ve sır diye bir şey de kalmamıştır.

Küreselleşmenin Temel Özellikleri

Küreselleşme kavramını daha anlaşılır kılmak için onun nedenleri de dâhil olmak üzere dikkat çeken özelliklerini, boyutlarını yukarıdaki açıklamalardan da hareket ederek maddeler hâlinde sıralamak, özetlemek istiyoruz.

1. Küreselleşme 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bir sosyal değişme sürecidir.

2. Bu olguda hem ulusal hem de evrensel değişme süreçleri kesişmekte ve küreselleşme bunların harmanlanmasından oluşmaktadır.

3. Sanayileşme ve İletişim Devrimi'nin bir ürünüdür. Dolayısıyla sonuç niteliğinde bir olgudur; ancak kendi de başka yeni oluşumlara yol açmıştır.

4. Küreselleşmenin nedenleri öncelikle teknolojik, ekonomik ve ideolojiktir. Bu bakımdan da tek yönlü değil çok boyutlu bir olgudur. Teknolojik, ekonomik ve siyasal boyutlarının yanında kültürel-ideolojik boyutları da söz konusudur.

5. Çok kapsamlıdır, yeryüzündeki tüm toplumları kapsamaktadır, artık bu sürecin dışında kalmak mümkün değildir.

6. Küreselleşme bir bakıma bütün ülkelere ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden yeni imkânlar sunmakta; ama aynı zamanda yeni sorunlar da yaratmaktadır.

7. Küreselleşme her sorunun artık, yerel, ulusal düzeyden çok küresel düzeyde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

8. Öte yandan küreselleşme kapitalizmi-piyasa ekonomisini evrensel bir ekonomik sistem olarak **yaygınlaştırmış ve bu sistemin dünyada yerleşmesini sağlamıştır.**

9. Bu gelişmelerin sonunda ülkeler arasında yeni ve güçlü bir ekonomik bağımlılık sistemi kurulmuş olmaktadır. Bu bağımlılık evrensel bir iş bölümü de yaratmıştır ki Giddens'a göre bu iş bölümü

küreselleşmenin dördüncü boyutunu oluşturmaktadır (Giddens,1994: 72).

10. Bu olgunun teknolojik ve ekonomik boyutu ideolojik ve siyasi boyutundan önce gelmektedir. Yani özü itibariyle ideolojik ve siyasi bir proje olmaktan çok, maddi koşulların ürettiği bir sosyal gerçekliktir.

Küreselleşme Yaklaşımları

Küreselleşme kavramının gündeme gelmesinden bu yana, başlangıçta da değinildiği gibi, olaydaki ideolojik (uygulanan ekonomik ve siyasi sistem açısından) ve ekonomik unsurlardan dolayı insanlarda siyasi, ideolojik ve kültürel tutumlar söz konusu olmuş, böylece bu kavrama yaklaşımlar kendiliğinden farklılaşmıştır. Bu yaklaşımları Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton'dan hareket ederek üçlü bir sınıflamaya tabi tutabiliriz: Aşırı küreselleşmeciler (hiperküreselleşmeciler-radikaller), kuşkucular ve dönüştürücüler (Bilton, 2003: 50, Bozkurt, 2004: 344).

1. Aşırı küreselleşmeciler: Bunlar küreselleşmeyi tümüyle onaylayan, destekleyen, onu önlenemez bir olgu olarak tanımlayan kimselerdir. Onlara göre bu süreci herkes doğal karşılamalı, onun getirilerinden yararlanmalı, kazançlı çıkmanın yollarını aramalıdır. Bu sürecin dışında kalanlar, ona direnenler kaybedeceklerdir. Küreselleşme sürecini hiçbir güç durduramaz ve bu süreç insanlığın ortak kaderidir. Böylece her açıdan ortak bir küresel kültür de yaratılmaktadır.

2. Kuşkucular: Bu grubu oluşturan yazarlar rekabetçi bir piyasa ekonomisinin, kapitalizmin dünya çapında ortak fiyatlarla ortaya çıkan sağlıklı bir ticaret ve yatırım piyasasının oluşmadığını savunarak, eşitsiz ve parçalanmış bir dünya ekonomik sisteminin meydana geldiğini belirtmektedirler. Küreselleşme söylenenin aksine dünyada tehlikeli ekonomik ve kültürel bölünmelere yol açmakta, büyük ticari bloklar oluşmaktadır. Onlara göre küresel ölçekte politik ve kültürel

benzerlik yaratan olumlu bir sonuç meydana gelmemekte, güçlü bir birleşme gerçekleşmemektedir.

3. Dönüşümcüler: Bu görüşü paylaştan yazarlara göre ise, artık her türlü küresel bağlar daha fazla yayılmakta ve bilgi ile kültür olduğu kadar sosyal, ekonomik ve politik kurumları da dönüşüme uğratan bu bağlar, etkileri bakımından daha önceki politik ve askeri imparatorluklardan çok daha hızlı, yoğun ve yaygın bir nitelik göstermektedir. Dünyada devam eden büyük bir değişim var ve bunun önemi de küçümsenmemelidir. Küreselleşme olgusu benzerlikler, bütünleşmeler kadar bölünme ve farklılıklar da üretmektedir. Örneğin ayrılıkçı hareketler serpilip gelişmekte, parçalanma ve çatışmalar ortaya çıkmaktadır. Oluşturulan ve yaşanan bağlar ve etkileşimler tüm dünya insanlarını birbirine bağlıyor; ancak her anlamda bütünleşmiş bir dünya toplumu, kültürü de ortaya çıkmamaktadır. Meydana gelen sosyoekonomik ve sosyokültürel sistem son derece eşitsizdir. Yeni tabakalaşma biçimleri oluşmakta, ulus devlet sisteminden kopuşlar yaşanmaktadır.

Küreselleşmenin Sonuçları ve Yarattığı Sorunlar

Yukarıda özetle belirttiğimiz yaklaşımlardan da anlaşıldığı üzere küreselleşme hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar yaratmakta ve buna bağlı olarak da yeni evrensel sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bunlar öncelikle ekonomik, politik, sosyokültürel ve ekolojik sorunlardır. Ancak ekonomik nitelikli olanlar öncelik taşımaktadır.

1. Ekonomik Sonuçlar-Sorunlar

Küreselleşme neo-liberalizmi tam anlamıyla evrenselleştirmiştir. Bu olgunun ekonomik boyutunda en çok finans piyasaları, yabancı sermaye, dış ticaret ve emek piyasaları öne çıkmakta, oluşan yeni ekonomik ortamda sermayenin küresel dolaşımı, transferi daha kolay ve hızlı gerçekleşmektedir. Küreselleşme mal, sermaye ve hizmet alanlarında dünyanın tek bir pazar haline dönüşmesini sağlamakta,

zengin fakir tüm ülkelere müthiş ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Dünya ticaretindeki serbestleşmeler, değişimde yasal, idari kolaylıklar, yeni ulaşım ve iletişim imkânları küresel üretim ve refahı artırmıştır. Bilgi, teknik ve üretim unsurlarındaki bu akışkanlık, paylaşma herkesin, her ekonominin lehine olmuş, bu küresel imkânlardan yararlanma becerisini gösteren ülkeler ekonomik gelişmelerini hızlandırmış, sonuçta kalkınmış ve modern ülke hâline gelmişlerdir. Bu bağlamda teknolojik ve bahsedilen ekonomik kolaylıklar turizmi başlı başına çok kârlı bir sektör hâline getirmiştir. Evrensel uygarlığın bütün ürünleri, insanlara refah ve mutluluk sağlayan her unsur toplumların hizmetine sunulmuştur. Tüm bunlar dünya barışının sağlanmasında uzlaşma kültürünün yerleşmesinde önemli birer adım olmuştur. Bunlar madalyonun olumlu yüzüdür.

Madalyonun olumsuz yüzünde ise bir dizi çatışma, sorunlar ve riskler de gündeme gelmiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu ekonomik çark daha çok gelişmiş, zengin ülkelerin lehine işlemiş, diğer geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler kendi özel sorunları, ekonomik ve siyasal yetersizlikleri gibi nedenlerden ötürü belirtilen evrensel fırsatlardan tam olarak yararlanamamaktadırlar. Bu durumun ilk ortaya çıkardığı sorun küresel bir dengesizlik, adaletsizlik olgusudur. Gelişmiş ülkelerle gelişmemişler arasındaki gelir dengesi azalmamış, artmıştır. Fakir ülkelerin küreselleşmenin imkânlarından, nimetlerinden teorik olarak yararlanma şansları vardır. Ancak uluslararası bu sonucu doğuracak ekonomik, siyasal ve örgütsel mekanizmalar oluşturulamamış veya bunun için gereken çabalar gösterilmemiştir. Sonuçta küreselleşmenin yarattığı pastadan gene kalkınmış, zengin ülkeler azami ölçüde yararlanmışlardır. Bu da gerek küresel refah ve bütünleşme, gerekse küresel barış ve güvenlik açısından önemli bir sorun yaratmakta ve büyük bir haksızlık, dolayısıyla zengin ülkelere karşı bir sosyal öfke oluşturmaktadır. Bu gelişmeler sonunda ortaya çıkan ekonomik bağımlılık, dengeli, güven sağlayan, küresel barışı destekleyen sosyal ve siyasal bütünleşmeye dönüşmemiştir.

Ekonomideki küreselleşme, kolları tüm ülkeleri kucaklayan ve dünya ölçüsünde örgütlenen “devletler üstü” olan ve geri kalmış birkaç devleti satın alabilen dev şirketlerin meydana gelmesine yol açmış, böylece, yeni tür tekeller oluşmuş aynı zamanda azgın, doyumsuz, açgözlü bir kapitalist süreç işlemeye başlamıştır. Bu durum zaman zaman evrensel düzeyde mali krizler yaratmakta, uluslararası sermayenin egemenliğini artırmaktadır. Buna dayalı spekülatif kazançlar, gelir dağılımı açısından büyük çaplı ve gittikçe derinleşen adaletsizlikler, dengesizlikler oluşmaktadır. Sayıları çok fazla olan bu şirketler dünyadaki ekonomik gelişmelerin yanında dünya politikasına birçok noktada müdahale etmekte, darbeler ve istedikleri yönde rejim değişiklikleri gerçekleştirmektedirler. Çoğu yazar, kural tanımayan ve kendi çıkarları için dünyaya düzen vermeye çalışan bu küresel kapitalizmin küreselleşmeden, iletişim teknolojilerinden azami yarar sağlayarak, yeryüzündeki insan varlığını ve maddi-fiziksel unsurları da (doğal kaynaklar-çevre) hoyratça, geleceği hiç düşünmeden kullandığını, yani suiistimal ettiğini, işsizliği, hatta yoksulluğu artırdığını vurgulamaktadırlar. Böylece sanayileşen ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle ticareti arttıkça, bu ülkelerdeki kalifiye işgücü tasfiye olmakta, gelir dağılımı bozulmakta, gelişmekte olan ülkelerdeki verimlilik, büyüme artmakta, fakat öte yandan emeğin pastadan aldığı pay da düşmektedir. İktisatçılara göre büyük kısmı gelişmiş ve bazı gelişmekte olan (petrol zengini Arap ülkeleri gibi) ülkelerde biriken aşağı yukarı üç dört yüz trilyon dolarlık yüzer-gezer bir sermaye nerede, hangi ortamda azami kâr görürse oraya akmaktadır. Hedge fonları da denilen bu büyük seyyar fonlar dünya ekonomisinde bazen yatırım, kalkınma konularında çok önemli ve pozitif rol oynamakta, gittiği ülkelere şans getirmektedir. Fakat bazen de bu mali güç çok ürkek ve nazlı olduğu için ilgili ülkelerdeki siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklara bağlı olarak hemen o ülkeyi terk ederek büyük sıkıntılara, ekonomik krizlere sebep olmaktadır. Çünkü bu kaynağı kontrol eden, ona hükmeden şirketler, güçler azami kâr elde etme ilkesinden başka hiçbir ahlaki ve sosyal ilke tanımadıkları için hem o ülkeler hem de genel dünya ekonomisi bakımından büyük

tehlike yaratmaktadırlar. Dünya üzerinde dolaşıp duran şişirilmiş büyük bir balona benzetilen bu para bombasının nerede ne zaman patlayacağı da önceden pek bilinmemektedir.

2. Politik Sorunlar

Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra ulus devlet egemen bir politik örgütlenme biçimi olarak varlığını sürdürmüş ve halen de sürdürmektedir. Ulusal egemenlik, bütünlük ve ulusal devlet, kimlik ve yurttaşlık gibi kavramlar modernleşme ve kapitalizmle birlikte, onlara paralel olarak gelişmiş ve siyasal literatüre de yerleşmiştir. Bu bağlamda bazı politik bilimciler “kozmpolitan” veya “global yurttaşlık”, “çoğul yurttaşlık”, “global demokrasi” gibi kavramlar üretmişlerdir (Sarıbay, 2000: 105). Dolayısıyla küreselleşen dünyada ulus devlet modeli tartışılmakta ve bazı sosyal bilimcilere göre küreselleşme süreci bu politik modelin aşılabileceğini gündeme getirmektedir. Gene bu çerçevede sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin arttığı ve katılımcı, çoğulcu bir demokrasinin geliştiği, güç kazandığı gözlenmektedir. Ayrıca uluslararası ve uluslar üstü siyasal örgütlenmelerin ulusal devletler üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Hem ekonomik hem de siyasal bakımdan örneğin Avrupa’da, Asya ve Amerika’da bölgesel bloklar oluşmakta, bunlar da dünya politikasında çok etkin olmaktadır.

Siyasal, etnik terörizm de küreselleşmekte, köktenci hareketler genellikle siyasal bir içerik taşımak suretiyle yaygınlaşmakta ve önemli sorunlara yol açmaktadır. Bu tür sosyal ve siyasal hak taleplerini dile getirenler çoğu yerde terörizmi bir yöntem olarak benimseyip uygulamaktadırlar. Küreselleşme ile birlikte terör örgütleri de İletişim Devrimi’nin imkânlarını kendi ideolojik ve siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmakta ve terörizm böylece de evrensel bir soruna dönüşmektedir. Bu olgu tüm dünyada bir güvensizlik, siyasal istikrarsızlık yaratmakta ve dünya barışını tehdit eder hâle gelmektedir

3. Sosyal ve Kültürel Sorunlar

Küreselleşme sürecinde, çelişik gibi görünse de, yerellikle küresellik bir arada ve etkileşim içinde bulunmaya başlamıştır. Yani küreselleşme içinde yerellik, yerelleşme içinde küreselleşme gözlenmektedir. Bu olgunun küresel-evrensel, tikel-yerel olmak üzere iki yüzünün olduğu söylenebilir. Robertson da ekonomide, politikada, sosyal ve kültürel alanlarda yerel olmadan küreselin, küresel olmadan da yerelin olamayacağını vurgulamaktadır (Robertson, aktaran Sarıbay, 2000: 189). Dolayısıyla küreselleşme ile bölgeselleşme birbirini tamamlayan süreçler hâline dönüşmüştür.

Küreselleşme, toplumların tüm boyutlarında (düşünsel, siyasal, kültürel vs.) sosyal farklılıkları, heterojenliği, çoğulculuğu artırmakta, meşrulaştırmaktadır. Her şey hem bütünleşmekte hem de çeşitlenmekte, parçalanmaktadır. Çünkü küreselleşmenin düşünsel zemininde postmodernizm vardır. Bu bakımdan küreselleşme fikri ve sosyal belirsizlikleri, kaygıları, çelişkileri, psikososyal ve kültürel kopuşları, çözümleri artırmaktadır. Bu durum güvensizliği, ulusal ve kültürel kimliklerin parçalanmasını da beraberinde getirmektedir. Kültürel ve sosyal kimliklerle ilgili standartlaşma, melezleşme kısa dönemde beklenen küresel bütünleşmeleri sağlamamıştır. Belki de bunların yararlı sonuçları çok uzun bir süre sonra ortaya çıkabilecektir. Bu olgular kimlik çatışmalarına da yol açmaktadır. Söz konusu olumsuzluklar tekrar cemaatleşmeleri, yeni ve marjinal uygulama ve sapkınlıkları, köktenci siyasal ve kültürel oluşumları hızlandırarak bunları bir farklılık hâlinde yaşayan grupların doğmasına yol açmıştır. Bundan dolayı dünyada küreselleşme ile birlikte ona paralel bir cemaatleşme süreci de yaşanmaktadır. Çünkü küreselleşme toplumlarda aidiyet duygusu ve kültürel, ulusal kimlikler bakımından önemli bunalımlar yaratmakta, bireyler toplumda yalnızlaşmakta, yabancılaşmaktadır.

Genellikle 1970'lerden itibaren kullanılan “çok kültürlülük” kavramı bir süre küreselleşmenin olumlu bir sonucu ve dünya barışına da önemli katkı yapan bir olgu olarak görülmüştür. Çok kültürlülük

bir anlamda kültürel görecelik de demektir. Bu olgu, değişik kültürlerin bir ülkede, sosyal örgüt ve birimlerde, kurumlarda (örneğin okullarda) yan yana bir arada yaşamasını ifade eder. Burada farklı etnik, dinsel, grupların, farklı dil kullanan bireylerin barış içinde bir arada bulunmaları söz konusu olmaktadır. Bu kültürel süreç kültürel toleransın, empati becerisinin gelişmesine belli ölçüde katkı yapmıştır. Böyle bir kültürel ortamda kültürel asimilasyon değil, farklılıkların bir parçalanma nedeni olmadan, bir zenginlik, çeşitlilik, yaratıcılık, özgürlük ve tolerans göstergesi olarak kabul edilmesi önem taşımaktadır. Bu uygulamalar sosyolojik açıdan evrensel bir sosyalleşmenin gerçekleşebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Ancak dünyanın birçok ülkesinde bu konudaki uygulamalar çok kültürlülük kavramına ilişkin olmak üzere güven verici de olmamıştır. Yani çok kültürlülük umulan faydaları sağlamamış, bu kavrama karşı kuşkuları da artırmıştır. Küreselleşme bir açıdan “dünya vatandaşlığını” çağrıştırıp öne çıkarmakta, ama öte yandan hiç kimse kendi kültürel kimliğini, kökenini de unutmak istememektedir. Bu süreçte insanlar hem kendi kültürel, sosyal renklerini koruyup ona sahip çıkmakta hem de küreselleşmenin teknik olanaklarıyla, hızlı sosyal etkileşimle harmanlandıkça, bir bakıma bu süreçten etkilenecek diğer insanlara benzemekte, aynı zamanda bu farklılıkları, özgünlükleri gördükçe kendi kökenlerinin peşine düşmektedirler.

Küreselleşme dünyanın demografik yapısını da çok değiştirmiştir. Ülkeler arasında çok kapsamlı ve hızlı bir dış göçe, nüfus konusunda dünya ölçüsünde özellikle doğudan batıya, güneyden kuzeye doğru yoğun bir akışa yol açmıştır. Göç olayları küreselleşmenin hem nedeni hem de sonucudur (Durugönül, 2002: 754). Gerçekten küreselleşme bu nüfus hareketlerini artırıp hızlandırarak hem kültürel yayılmayı, kültürleşmeyi, kültürlenmeyi artırmış hem de ekonomik gelişmeleri etkilemiştir. Göç olayları sebepleri ve sonuçları itibarıyla çok yönlü ve çok faktörlü sosyal olaylardır. Göç insanların, grupların kültür ve uygarlıkların harmanlandığı, bunların birbirlerini etkilediği ve yeni bilgiler, düşünce ve sentezler oluşturan çok önemli bir sosyal olgu olarak kabul edilir. Küreselleşme, dünyada zaten var olan beyin

göçünü de geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olmak üzere artırmıştır. Böylece varlıklı ülkeler çok masraf etmeden yetenekli ve yetişmiş elemanlara, uzmanlara sahip olabilmektedirler.

Küreselleşme, küresel bir medya da meydana getirmiş, İletişim-Bilişim Devrimi'nin en çok hissedildiği alanlardan biri bizzat iletişim sektörü olmuştur. Dünyayı “küçük bir köy” hâline getiren medya, küresel bir kültür ve uygarlığın oluşmasında en büyük etkindir. Çünkü medya sonuç olarak ortak bilgiler, düşünce ve değerler dolayısıyla ortak davranış ve tutumlar geliştirmektedir. Bu iletişim araçları sayesinde artık gizli saklı bir şey kalmamış, tüm siyasal yasaklar, gizlilik neredeyse ortadan kalkmış, her şey herkesin önüne dökülmüştür. Bu durum uluslararası şeffaflığı artırmış, demokratikleşmeye de büyük bir katkı yapmıştır. Ayrıca insanların ve toplumların geçmişleri ile yüzleşmelerini sağlamıştır. Bu nedenlerle Huntington'a göre dünya çapında sosyal değişme ve ekonomik modernleşme, kültürleşme süreçleri insanları eski mahalli kimliklerden koparmakta, milli devletleri de zayıflatmaktadır. Dolayısıyla dünyanın çoğu yerinde bu boşluğu doldurmak için din ve sık sık “fundamentalist” diye yaftalanan hareketler devreye girmektedir (Huntington,1995: 17). Huntington medeniyetler arasında var olan doğal farklılıkların (din, aile, devlet, otorite, eşitlik, hak ve sorumluluk alanlarında) modernleşme ve küreselleşme ile daha da belirgin hâle geldiğini belirtmektedir. Dolayısıyla ona göre günümüzde 7-8 medeniyet (Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika medeniyeti) arasında çatışmalar söz konusu olmaktadır. Huntington medeniyetler arasında “fay kırıkları”nın bulunduğunu, bunun da önemli bir çatışma nedeni olduğunu vurgulamaktadır (Huntington, 1995: 16). Ayrıca açık olarak görülmektedir ki küreselleşme keskin sınıfsal ilişkileri, çatışmaları, yani sınıfsal değerleri, yapıları bütünüyle değiştirmiştir. Bu tür keskin sınıfsal çatışmalar asgariye inmiştir.

4. Ekolojik Sorunlar

Küreselleşme âdeta dünya çapında bir üretim ve tüketim seferberliği yarattığı için yeryüzündeki tüm kaynakların harekete geçirilmesini, onların azami derecede kullanılması zorunluluğunu getirmiştir. Zaten Sanayi Devrimi'nden sonra üretim sürecinde insanla doğa arasına “makine”nin girmesi ile birlikte doğal kaynakların kullanımı, tüketimi hızlanmıştı. Bu makineleşmenin sonunda 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkan üretim ve tüketim toplumu aşaması insan-doğa dengesini bozmaya başlamıştır. İletişim ve Bilişim Devrimi ile de bu dengenin bozulması iyice artmıştır. Dolayısıyla üretim ve tüketimin küresel bir boyut kazanması küresel düzeyde bir çevre sorunu yaratmış oldu. Sonuçta toprağın, havanın ve suyun (denizlerin) kirlenmesi tüm dünyayı, toplumları ilgilendiren evrensel bir sorun hâline geldi. Aşırı üretim ve tüketim artışı, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının aşırı kullanılması sonucu âdeta yeryüzünün kimyası, fiziksel yapısı, biyolojisi bozulmakta, telafisi imkânsız durumlar ortaya çıkmaktadır. Sanayileşmeden ve doğanın bilinçsizce, hoyratça, gelecek düşünülmeden kullanılması, tahrip edilmesi büyük doğal afetler (yangınlar, erozyon, seller, nükleer sızıntılar gibi) dünyada geri dönülmez ekolojik sorunlar yaratmaktadır. Bunların çözümü de küresel düzeyde olmak zorundadır.

Bu ekolojik sorunlara, tehditlere karşı küresel tepkiler, örgütlenmeler de hızla oluşmakta, sivil toplum hareketleri biçiminde evrensel düzeyde “yeşilci” kurumlaşmalar yaygınlaşıp, siyasal platformlarda partileşmekte ve iktidara ortak olabilecek güçler hâline gelmektedirler. Böylece dünyada ilk kez ekolojik sorunlar dünya gündeminin neredeyse birinci veya ikinci sırasına yükselmiş durumdadır. Bu sorunların tüm ideolojik, ulusal, siyasal ve kültürel tercihlerin, kaygıların üzerinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bütün uluslar, devletler bu küresel sorunların çözümünde işbirliği yapabilir, anlaşabilir Küresel bir çevre bilincinin uyanması tüm insanlığı kurtaracak önemli bir önlem olabilir (Yaka, 2011: 437-454). Aşırı bir küresel üretim ve tüketim küresel bir çevre felaketi ile

birlikte, kaçınılmaz olarak küresel bir çevre bilincinin yaratılmasını da sağlanmış olmaktadır.

Sonuç

Küreselleşmenin, yukarıdaki açıklamalarda da bir ölçüde vurgulandığı gibi, uygarlık tarihi de göz önüne alındığında, sosyolojik bir süreç, bir vakıa olduğunu söylemek gerekir. Gerçek şu ki, beğensek de, beğenmesek de, istesek de istemesek de artık tüm ülkelerin kaderleri birbirine bağlanmış durumdadır. Bundan böyle insanlar, toplumlar birlikte ağlamaya, birlikte gülmeye âdeta mahkûm edilmişlerdir. Bu sonuç öncelikle modern bilimin, teknolojinin yarattığı ekonomik ve sosyal hayata yansıttığı bir olgudur. Yani dünyayı küçülten, bir küçük köye çeviren faktörlerle, örneğin elektronik sanayinin ürünleri olan internet ve cep telefonları ile Himalaya Dağları'nın eteğindeki çobanla Kanada'daki çiftçi, balıkçı birbirine bağlanmışlardır. Bu insanları birbirine bağlayan ve benzeten ortak eylemler, davranış biçimleri eskiye oranla çok artmıştır. Bunların ceplerindeki paranın alım gücü neredeyse birlikte atıp, birlikte eksilmektedir. Tüm benzeri ve ortak eylemler, etkilenmeler onlarda zamanla ortak tepkilerin, tutumların oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum söz konusu olgunun fiziksel teknik ve rasyonel boyutudur. Tabii bu olgunun ekonomik, kültürel ve siyasal boyutları da söz konusudur. Bu açılardan baktığımızda küreselleşme çok ciddi sorunlar da üretmiş durumdadır. Bunlara genel olarak değinmiş durumdayız. Sonuç bölümünde vurgulanmasında fayda olan husus şudur: Dünyadaki küreselleşme çarkından, mekanizmasından ne yazık ki elbette başta ABD olmak üzere güçlü ülkeler öncelikle yararlanmakta, bu işin kaymağını onlar yemektedirler. Bu güçlü ülkelerin yanında örneğin Somali'nin bu süreçten kazandığı pay belki de yok denecek kadar azdır. Bu mekanizma yarattığı nimetleri ekonomik, siyasal, kültürel ve askeri yönlerden güçlü olan ülkelerin önüne yığmaktadır. Ortaya çıkan durum onları çoğu zaman şımartmakta ve bu ülkeler “dünyanın efendileri” gibi de

davranmaktadırlar; onlar da bu egemen tutumu doğal karşılamakta dolayısıyla her evrensel olayda kendi borularını öttürmektedirler. Bu durumun eleştirilmesi, değiştirilmesi için çaba harcamak, tavır koymak çok doğaldır, gereklidir. Ancak şu da bir gerçektir; dünyada geçmişte “güc”ün”, “güçlü”nün hâkim olmadığı bir zaman dilimi ne zaman olmuştur? Böyle bir dönem yaşanmış mıdır? Bu bir anlamda evrendeki, doğadaki “güc”ün kanunudur. Bu kural hem fiziksel hem de toplumsal alanda geçerlidir. Güç her zaman toplayıcıdır, etkileyicidir, cezbedicidir, egemen olandır, emredicidir, düzenleyicidir. Aynı zamanda güç sürekli büyümek, çoğalmak ister. Bu kural hem sermaye hem de siyasi güç için geçerlidir. Gerek sermaye gerekse siyasi güç hiçbir zaman “yeter artık” demez. Halk arasında söylenen şu sözü hatırlamak gerekir: Aza nereye diye sormuşlar, o da “Çoğun yanına” demiş. Brezinski dâhil önemli strateji uzmanlarına göre beş yüz yıl kadar Ortadoğu ve Avrasya’daki ülkeler dünyaya yön vermişlerdir. Zamanla bu bölgede çeşitli nedenlerle siyasi parçalanmalar yaşanmış ve gene değişik nedenlerle dünya liderliği bugün ABD’ye geçmiştir. Böylece ekonomik ve siyasi güç de yer değiştirmiş oldu. Yeryüzünde her zaman kendini güçlü gören ülkeler dünyaya, kendilerince bir çeki düzen vermek istemişler, uluslararası ilişkileri bu doğrultuda yönetmişlerdir. Bu nedenlerle kısaca söylemek gerekirse geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin yapacakları en rasyonel ve faydalı iş, biran evvel ellerini çabuk tutarak modernleşmelerini, sanayileşmelerini tamamlamak ve bu süreçten azami yarar sağlayacak konuma, güce erişmektir. Bunun yol ve yöntemini kısa sürede bulmaktan başka bir çözüm görünmemektedir. Dünya ekonomisinin, kapitalist sistemin Amerika dâhil güçlü ülkelere sağladığı her türlü avantajı sadece eleştirerek, o ülkelere bağırıp çağırarak, küfrederek bu sorunun çözümü mümkün görünmemektedir. Görünen o ki geri kalmışlık veya az gelişmişlik zincirini kıran ülke kendisini kurtarmakta, “gelişmişler” kervanına katılmaya hak kazanmaktadır. **Mayıs 2012**

Kaynaklar

Bilton, Tony vd., Sosyoloji, Çevirenler Kemal İnal vd., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009.

Bozkurt, Veysel, Sosyoloji, Alfa Yayınevi, Bursa, 2004.

Durugönül, Esmâ, Küreselleşme ve Toplumsal, Sosyoloji içinde, Ed. İhsan Sezal, Martı Yayınevi, Ankara, 2002.

Giddens, Anthony, Modernliğin Sonuçları, Çeviren, Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Huntington, P. Samuel Medeniyet Çatışması Mı? Medeniyetler Çatışması içinde, Derleyen, Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara 1995.

Sarıbay, Ali Yaşar, Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, Alfa basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 2000.

Yaka, Aydın, Sosyal Değişme, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011.

DEMOKRASİ VE DEVRİMCİ TUTUM

Demokrasi Nedir?

Bu makalede demokrasi ile devrimci tutum arasındaki ilişkiyi Touraine'in bu konu ile ilgili özlü bir ifadesinden yola çıkarak açıklamak istiyoruz. Ancak önce kısaca demokrasi kavramına ve bu kavramın daha çok da kültürel-değerler boyutuna değinmek faydalı olur diye düşünüyoruz. Demokrasi topluma ait tüm hak ve güçleri halkın kullandığı, yurttaşların oy verme yolu ile kendi çıkarlarına hizmet edecek bir hükümet kurma şekline sahip oldukları, herkesin medeni (sivil), siyasi ve ekonomik özgürlüklerinin güvenlik altında bulunduğu bir siyasi rejimdir (Aron, 1978: 376). Temel hak ve özgürlüklerin en geniş anlamda kullanıldığı aynı zamanda bireylerin geniş sorumluluklar yüklendiği bir siyasal sistemdir. Demokrasi genel anlamda ve sosyal, kültürel boyutu bakımından ele alındığında onun aynı zamanda bir dünya görüşü, bir yaşam biçimi olarak da tanımlanması mümkündür. Sanayi Devrimi'nden bu yana demokrasi 19. ve 20. yüzyıllarda dünyada herkesin ve her toplumun gerçekleştirmek istediği kusurları en az olan ve mevcut yönetim sistemleri içinde insanı, toplumları en çok mutlu eden siyasal sistem olarak algılanmaktadır. İnsanlık-uygarlık tarihi bakımından ele alındığında onun uzun bir sosyoekonomik ve sosyokültürel gelişme sonunda gerçeklik kazandığını söyleyebiliriz. İnsanoğlunun nice sosyal ve siyasal tecrübeleri sonucunda olgunlaştırılmış bir kültür ve uygarlık olgusudur. Demokrasi artık karşı konulamayan bir yönetim sistemi hâline gelmiştir. Bu noktada evrensel bir uzlaşma vardır denilebilir.

Demokrasinin Koşulları

Demokrasinin varlığı ve yaşaması bazı koşulları gerekli kılmaktadır. Demokrasi her sosyoekonomik ve sosyokültürel ortamda uygulanabilecek bir siyasal ve sosyal sistem değildir. Bu koşullar ikiye ayrılabilir: Birincisi maddi, nesnel koşullardan oluşur. Demokrasinin maddi alt yapısını oluşturan tarihsel, ekonomik, sosyal ve siyasal unsurları içeren bu koşulları daha ayrıntılı olarak şöyle sıralayabiliriz: Sanayileşme, kentleşme, okuryazarlığın ve her düzeyde okullaşmanın yüksek olması, kişi başına düşen milli gelirin yüksek oluşu, bilim ve teknolojinin ileri düzeyde olması, güçlü bir orta sınıfın bulunması gibi koşullar. Gene bu çerçevede olmak üzere temel insan hak ve özgürlüklerinin, eşitliğin, katılımın en geniş anlamda gerçekleşmiş olmasını ve özgür seçimler yolu ile iktidarın belirlenmesini, sosyal ve siyasal örgütlenmeyi de vurgulamak gerekir. İkincisini de özne koşullar oluşturur ki bunlar daha çok bireysel, psikososyal ve kültürel unsurları içermektedir. Bu yönü ile demokrasi insana, topluma bir bakış tarzını, bir yaşam felsefesini ifade eder. Bu noktada demokrasi bir kültür sorunu, bir “değerler” ve “tutumlar” bütünü olarak karşımıza çıkar.

Huntington, siyasal kültürle demokratik sistem arasındaki ilişkiyi şöyle özetlemektedir. Bazı toplumlardaki değer ve tutumlar başka toplumlara göre demokrasiye daha elverişli olabilir. Örneğin hiyerarşik ilişkilere ve otoriteye karşı aşırı bağlılığa fazla değer veren bir siyasal kültür herhâlde demokrasi için pek bereketli bir toprak oluşturmaz. Aynı şekilde toplum üyeleri arasında karşılıklı güven duygusunun güçlü olduğu bir kültür, kişilerarası ilişkilerde şüphecililiğin, husumetin ve güvensizliğin genellikle hâkim olduğu bir kültüre oranla, demokrasi için daha elverişlidir (Özbudun, 1989: 1).

Demokrasinin Kültürel Temelleri

Demokratik kültürde insan ilişkilerinde ve sosyal yaşamda işbirliği, rekabet, tolerans, diyalog, tartışma, empati ve uzlaşma ön planda gelmektedir. Çünkü bireylerarası ilişkilerde hoşgörü ve empati

egemen olmadan, insana saygı, adalet, eşitlik ve özgürlük düşünceleri gelişip yerleşemez, “demokrat insan”, “özgür yurttaş” yaratılamaz. Demokrasi siyasal otorite, karar verme ve kamu düzeni açısından insana öncelikle iyimser bir bakışı, güven duymayı gerektirir. Dolayısıyla demokrasi kültürünün yerleşmesi diyalog, müzakere, açıklık ve uzlaşma türü ilişkiler içeren bir kültürün egemen olmasına bağlıdır. Bu kültür ortamında insan ilişkileri rasyonel, dengeli, ılımlı, esnek olma gibi özellikler taşır. Tekçi (monist) değil çokçu (plüralist) bir anlayış “tek yol”cu çözümler yerine alternatifli, çeşitliliğe, çok renkliliğe yer veren bir zihniyet egemen olur.

Toplumda çoğunlukla birbirimize bağımlı ilişkiler içinde yaşarız. İnsan ilişkilerinin özünde karşılıklı istemler, sosyal alışveriş yatar. Değişik istekler uyumsuzluk yaratır. Uyuşmazlık da tarafların çıkarlarını farklı algılamasından doğar. Bu uyumsuzluğu çözmek için kullanılan yöntemler müzakere, arabuluculuk, hakem tayini veya şiddet kullanımıdır. Uyuşmazlıkları çözmede uzlaşma süreci farklılıkları gidermek için iki veya daha fazla tarafın barışçı yollar kullanarak ortak bir noktaya varma istemidir. Burada bireylerin hem etkilenmeleri hem de başkalarını etkilemeleri söz konusudur. Kararlar böylece oluşur. Bu süreç bireyler arasında güven, işbirliği ilişkilerini geliştirir, karşılıklı saygıyı yaratır. Demokratik işleyiş için işbirliğine, uzlaşmaya yatkınlık, grupça karar verme ve verilen kararlara da uyma yeteneği ve alışkanlığının olması gerekir. Kararlara gönüllü katılım yetmez, varılan kararlara da tam olarak uymak zorunludur. Aksi hâlde bu rejim ciddiyetsizliği, anomiye, kaosu doğurur. Rostow’un ifadesiyle otokratik rejimlerde “tebaa kültürü” demokratik toplumlarda ise “katılım kültürü” söz konusudur (Gürkaynak, 1989: 58-61). Demokrasinin bu kültürel kaynakları maddi alt yapısı kadar önemlidir. Bu yönü ile demokrasi bir siyasal sorun olmaktan çok bir kültür konusu ve sorunudur. Dünyadaki örnekler göstermektedir ki çatışma kültürünün çok derinden hissedildiği köklü bir gelenek hâline geldiği ülkelerde ekonomik şartlar yerine gelse bile, demokrasi çok zor uygulanabilmektedir.

Anlaşılmaktadır ki demokrasi belirli bir kültür ortamında filizlenip gelişmektedir. Dolayısıyla bu kültür de belli değerlere dayanır. Mayo, yukarıda bazılarını bizim de değindiğimiz, değerleri altı maddede özetlemektedir (Mayo, 1964: 186).

1. Değer: Sorunların, tartışmaların gönüllü olarak barışçı yollarla çözümlenmesidir. Bu sosyal sorunları, uyuşmazlıkları çözmede kesin olarak şiddeti, zoru dışlamak, sonuna kadar diyalogu kullanmak ve uzlaşma aramayı gerektirir.

2. Değer: Bu, mikro ve makro düzeyde olmak üzere, sosyal değişimin mutlaka barışçı yollarla sağlanmasını, dolayısıyla şiddete de yer veren radikal değişimleri darbeleri, zora dayalı müdahaleleri, yöntemleri, dışlamayı zorunlu kılar.

3. Değer: Siyaset Kurumu açısından yönetenlerin meşru bir düzen içinde değiştirilebilmesidir. Yönetimin zorlamaya gerek kalmadan, barışçı ve meşru yollarla özgür seçimlerle yenilenebilmesidir.

4. Değer: Siyasal yaşamın yanında sosyal yaşamda da zorlamanın en aza indirilmiş olmasıdır. İyi, doğru olduğuna inanılsa bile insanları istemedikleri bir şeye zorlamak antidemokratik bir uygulamadır. Kongar'ın ifadesi ile demokrasi özellikle iktidar mücadelesinde şiddeti yok etmek için kurulmuş bir mekanizmadır (Kongar, 1981: 13).

5. Değer: Düşünce farklılıkları ve tartışmalarıdır. Her türlü farklılığın kabulü şarttır. Gerçek bu farklılıklardan hareketle, bir düşünsel sentezle bulunacaktır. Namık Kemal'in sözü ile söylersek “Barika-i hakikat, müsademe-i efkârdan doğar.”

6. Değer: Adaletin sağlanmasıdır. Doğaldır ki adaletin olmadığı yerde insan ilişkileri bakımından hem tolerans hem de barışçı yöntemler tehlikede demektir. Toplum adaletten uzaklaştıkça şiddet gündeme gelecektir. Bu değer günümüz demokrasilerinde “hukukun üstünlüğü” prensibi şeklinde formüle edilmiştir.

Şimdi yukarıda özetle belirttiğimiz demokrasi kültürü ve değerleri bağlamında Touraine'in demokrasi ile “devrimci tutum” arasındaki

ilişkiyle ilgili tespitine yer vermek istiyoruz. Çünkü bu tespit doğrudan doğruya demokrasi kültürü ve değerleri ile ilgilidir. Başlangıçta bu kavramlara değinmemizin sebebi budur.

Demokrasi ile Devrimci Tutum Arasındaki İlişki

“Devrimci tutum demokrasiye elverişli değildir, çünkü siyasal çözüm ve reformlar doğurabilecek bir toplumsal çatışmayı tanımlayacağına, aşılması mümkün olmayan siyasal çelişkilerin mevcudiyetini ve rakibi devirme ve ortadan kaldırmanın zorunluluğunu öne sürer, bu da toplumsal ve siyasal olarak türdeş bir toplum hülyasını ve toplumsal rakibin bir halk ve vatan haini olarak görülmesi sonucunu doğurur” (Touraine, 1995: 365).

Touraine 20. yüzyılda yaşamış önemli bir Fransız sosyoloğudur. En çok modernleşmeye ilişkin yaptığı kapsamlı ve ciddi eleştiri ile dikkat çekmiştir. Touraine konu ile ilgili eserinde toplumlardaki sınıfsal ve benzeri çatışmalarla toplumsal bütünleşme ve demokrasi arasındaki ilişkileri tartışırken, “devrimci tutum”u bu bağlamda açıklamıştır. Bu sosyolog, demokrasi için belirli sınırlar içinde cereyan eden çatışmaları (sınıf çatışmaları dâhil) kaçınılmaz, hatta gerekli görmektedir. Ayrıca Touraine sınıf çatışmalarının güçlü olduğu yerlerde (İngiltere gibi) demokrasinin de güçlü olduğunu vurgulamıştır. Ancak ona göre demokrasi sınırlı çatışmalara tahammül edebilir, dolayısıyla o, devrimci tutumun demokrasinin sağlıklı gelişmesi ve işleyişi bakımından sakıncalı olacağını belirtmektedir. Touraine Fransa’da demokrasinin zayıflığını (İngiltere’ye göre) toplumsal aktörlerin, faillerin, gerek iktidarda gerekse muhalefette olsunlar sürekli siyasi amillere bağlı kalmalarına bağlamaktadır.

Burada “devrimci tutum”dan kastedilen ve tartışılan, eleştirilen konu yöntemdir, ifade edilen tutum yöntemi işaret etmektedir. Yani devrim yapmak isteyenlerin savunduğu düşüncelerin niteliğinden çok kullanılan yöntem eleştirilmektedir. Bir devrim (köklü-radikal bir değişme-değiştirme olarak) bilinen ve genel bir ifadeyle söylersek “sol” veya “sağ” nitelikli olabilir. Devrimin getirdiği ilkelerin

toplumsal yararı, bunların topluma kazandırmak istedikleri ayrıdır, kullanılan yöntem ayrıdır. Bu ifadede amacı gerçekleştirmek için başvuru olan yöntemin demokrasinin yöntemleri ile bağdaşmadığı vurgulanmaktadır. Devrimin savunduğu ilkeler demokrasi içinde halkın oyu ile iktidara taşınabiliyorsa, bunda demokrasi ile bağdaşmayan bir yan bulunamaz. İlkçağ'dan bu yana tüm yönetimlerin (politika) genel amacı Aristoteles'in ifadesi ile "halkın mutluluğu"dur, öyle olmak zorundadır. Sorun bu amaca ulaşmayı sağlayan yöntemdedir. Üstelik başka konularda olduğu gibi bu konuda da yöntem "esas"tan önce gelmektedir. Seçilen yöntem yanlışsa, amaç ne kadar yüce olursa olsun hiçbir zaman gerçekleşemez.

Söz konusu ettiğimiz bu devrimci tutumu Fransız İhtilali ve 19. yüzyıldaki sosyalist düşünceler, hareketler (bu arada Marksizm) öne çıkarmış ve Avrupa dâhil dünyanın birçok ülkesinde bu yüz elli yıllık süre içinde belirtilen siyasal tavır olumlu bir genel ve yaygın davranış biçimi olarak tanımlanıp siyasî mücadelelerde devreye sokulmuştur. "Devrimcilik" bu dönemde âdeta bir moda hâlinde idealleştirilmiş, yüceltilmiş ve özellikle genç kuşaklarda duygusal açıdan büyük bir heyecan yaratarak birçok toplumsal eylemin fitilini ateşlemiştir. O günlerde bu rüzgâra kapılmayan çok az genç olmuştur. Radikal, kapsamlı bir devrimle toplumu, yerleşik düzeni kısa sürede değiştirmek gerçekten insanı coşturuyor, geleceğe ilişkin umutları besliyor. Geçmişten gelen bütün yanlışlıkların, adaletsizliklerin, tortuların bir çırpıda sökülüp atılması insanlık için yepyeni, temiz bir sayfanın açılması ne kadar güzel bir şey! Buna katılmamak mümkün mü? Bu nedenlerle devrimciliğin büyüü o dönemde kitleleri derinden etkilemiştir. Touraine' in ifade ettiği "devrimci tutum" bu ortamda ve bu şekilde oluşmuştur. Söz konusu tutum Fransız pozitifizmiyle de birleşerek "toplum mühendisliği"ni yaratmıştır. Dolayısıyla 19. ve 20. yüzyılları "Devrimler Çağı" olarak adlandırmak da mümkündür. Aynı devri "Savaşlar Çağı" olarak da nitelendirebiliriz. Çünkü dünyanın gördüğü en kapsamlı ve yoğun savaşlar bu çağda yaşanmıştır. Demokrasi tüm ülkelerde yaygınlaşır ve gerçekleştirilebilirse belki bu ölçüde kanlı ve şiddetli savaşlar da önlenebilir. "Demokraside çareler

tükenmez” denmesi bu sebeptedir. Bir kültür olarak “devrimci tutum” yerine “demokratik tutum”un yerleşmesi onun için önemlidir. Bu yüzyıllar devrimciliğin yanında diyalektik olarak demokrasinin de gelişip yaygınlaştığı yıllardır.

Toplumlardaki değişim genel olarak iki şekilde olmaktadır: 1) İhtilal, devrim gibi keskin, radikal, kesintili dönüşümlerle; 2) Tedrici değişimlerle, reformlarla, bir evrim süreci şeklinde gerçekleşen değişimlerle. Kısaca değişme ya devrimlerle, ya da evrimle olmaktadır. Devrimler sosyal değişme açısından demokratik sürece aykırı olan ve onu engelleyen olgulardır. Çünkü devrimci mücadele toplumda bir çatışma kültürü yaratmakta, demokrasi için şart olan müzakere, diyalog, tolerans, empati ve uzlaşmayı ortadan kaldırmaktadır. Yaratılan çatışma ortamı çoğu zaman şiddeti, karşılıklı hesaplaşmayı gündeme getirmekte, zamanla oluşan olumlu siyasal ve kültürel birikimleri, kazanımları silip süpürmektedir. Toplumda kısır döngüler meydana gelmekte, anlamsız, mekanik tekrarlar görülmekte ve siyasal mücadele açısından zararları ileride daha net olarak ortaya çıkacak olan gereksiz öfkeler, duygusal tortular, gerilimler yaratılmaktadır. Sonuçta birinin yaptığını diğeri bozmakta, rövanşist bir etki-tepki zinciri oluşmakta, her şey ideolojik ve siyasal bir konu olarak ele alınmaktadır. Siyasal ve kültürel ilişkilerde “Ya biz, ya onlar”, “ak-kara”, ”ifrat-tefrik” mantığı egemen olmakta, uzlaşma ve müzakere kültürü, sorun çözme becerileri bir türlü gelişmemektedir. Toplumda rövanşist bir siyasal mücadele geleneği hâkim olmaktadır. Tüm bunlar da demokratik tavırların, anlayış ve geleneklerin yerleşmesini önlemektedir. Onun için olsa gerek “Devrimler bir alev gibidir, ama onun arkasından elli yıl duman tüter” denmiştir. Yani devrimden sonra toplumun normalleşmesi, biriken tortuların temizlenmesi uzun zaman almaktadır. Devrimler değişim için yapılr ama bu değişim yukarıda da belirtildiği gibi araç olarak “zor”u kullanmaktadır. Hâlbuki demokrasi “zor”un kullanılmadığı bir değişimi gerektirmektedir. Dolayısıyla devrimci tutum sürekli şiddet, düşman dolayısıyla da “mağdur”, “mazlum” üretmektedir. Böyle bir değişme, gelişme yöntemi benimsenince yukarıda belirttiğimiz gibi,

çatışmalı bir kültür yaratılmakta ve bu sarmaldan çıkmak çok zor olmaktadır. Touraine’i de etkilemiş olan başka bir Fransız sosyologu Aron da devrim yaşamış toplumlarda, devrimin getirdiği değerlerle geleneksel değerler arasında sert çatışmaların olduğunu ve bu çatışmaların da toplumda kolayca giderilemeyecek derin uçurumlar, gerilimler meydana getirdiğini vurgulamıştır. Burada bütün sorun, gerekçesi ne olursa olsun herhangi bir toplumda devrim olduktan sonra toplumun kısa sürede normalleşmemesi ve “devrimci tutum”un bir siyasal yöntem, araç olarak toplumda yerleşmesi ve bunun gelenekleşmesidir.

Bu bağlamda can alıcı, önemli soru şudur: Devrimci tutum toplumda ne zaman ve nasıl, hangi şartlarda oluşmaktadır? Bu, toplumdaki genel kültürel özellikler, eğilimler ve yönetimin halka karşı takındığı tavırlarla ilgilidir. Örneğin İngiltere’de yönetim, 16 ve 17. yüzyıllarda bir takım iç karışıklıklar, çatışmalar yaşansa da, bir monarşi olmasına rağmen 13. yüzyıldan itibaren (1215 Magna Carta beratı) bir siyasal esneklik göstererek (zorlamayla ve istemeyerek de olsa) sonuçta makro düzeyde demokratikleşmenin yoğun ve yaygın bir şiddete başvurulmadan, reformlarla yürütülmesine imkân vermiştir. Fransa’da ise krallık aynı ılımlı, esnek tutumu, öngörüyü gösterememiştir. Devrim öncesinde yönetimle halk, diğer sosyal sınıflar arasındaki uçurum, gerilim çok keskinleşmiştir. Dolayısıyla bazı toplumsal yapılarda radikal ve kanlı devrimler sosyolojik ve tarihsel bakımdan kaçınılmaz da olmaktadır. Bu sosyal yapılarda devrimler âdeta davet edilmektedir. Sosyolojik açıdan ve uzun dönemli bir perspektiften bakıldığında toplumda değişmelerin evrimci bir süreç içinde gerçekleşmesi, devrimci bir değişmeye göre daima daha sağlıklı sonuçlar yaratmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi buna en iyi örnek İngiltere ve Fransa’daki demokrasinin gelişme tarihidir. İngiltere’de demokrasi evrimci, Fransa’daki ise devrimci bir seyir takip etmiştir. Bundan dolayı da Fransa’da demokratik sistem iki yüz yılda zar zor oturmuş ve çok da kanlı, sarsıntılı, krizli olmuştur. İngiltere de ise süreç bu ölçüde kanlı olmamış ve bunlar yaşanmamıştır. Toplumsal değişimi sağlamak için sık sık kan akıtılan

bir ÷lkede de sosyal barışın, büt÷nleşme ve güvenin sağlanması oldukça zor olsa gerektir. Ne yazık ki Türkiye’de de demokratik sistemin ve siyasal olgunlaşmanın gerçekleşmesinde evrimci bir yol değil, Fransa’dakine benzer bir yol izlenmiş; onun için de sosyal ve siyasal sistemimiz darbelerden, bir uçtan diğer uca gidip gelmekten ve yaz-boz tahtası olmaktan kurtulamamıştır. Bu bakımdan modernleşmemiz de çok sancılı, gel-gitli, travmatik bir seyir izlemiştir. Özellikle siyasal mücadeleler çok sert, kırıcı, vuruşmalı olmuş, sık sık darağaçları kurulmuş, derin acılar yaşanmış, değişimin faturasına ağır bedeller ödenmiştir. Türkiye’de herkesin şikâyet ettiği “iktidar ile muhalefetin kamuoyunun beklediğı ve rasyonellik taşıyan bazı ortak ulusal çıkarlarda bile bir türlü birleşememeleri” sorunu söz konusu ettiğimiz kültürün bir ürünüdür. Sanki siyasal mücadelede mecburiyet varmış gibi her zaman ve her dönemde iktidarla muhalefetin vardıkları kararlar akla kara kadar farklı olmaktadır, yani tam bir zıtlık içermektedir. Bu tarz bir iktidar-muhalefet ilişkisi, bir kültür olarak demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan siyasal partilere de yerleşmiştir. Bu kültür evrimci bir siyasal değişimin toplumda benimsenmesini, uzlaşma kültürünü önlemektedir. Türkiye’de böyle bir siyasal kültür ortamında ve siyasal mücadele içinde, Touraine’in belirttiğı gibi, insanlar siyasal rakiplerini kolayca hain olarak nitelemekte ve sonuçta siyasal mücadele rakiple müzakereyi değil, rakibi yok etmeye dönük olarak işletilmektedir. Bu durum halkın nazarında politikanın, insanı kirleten, meşru olmayan işlere bulaştıran ve bu eylemin “değersizleşmesi”ne, politikada “negatif bir ayıklama”ya da yol açmaktadır.

Kaynaklar

Aron, Raymond, Demokrasi ve Totalitarizm, Çeviren Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1978.

Gürkaynak, Mehmet, Demokrasi Eğitiminde Boyutlar, Sorunlar, Demokrasi İçin Eğitim İçinde, Bildiri, TED Yayınları, Ankara, 1989.

Kongar, Emre, Demokrasi ve Kültür, Hilal Yayınları, İstanbul, 1983.

Mayo, Henry B., Demokratik Teoriye Giriş,  eviren Emre Kongar, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, No: 6, Ankara, 1964.

 zbudun, Ergun, Tarihsel Gelişim İçinde Demokrasi ve Eğitim, Demokrasi İçin Eğitim İçinde, Bildiri, TED Yayınları, Ankara, 1989.

Touraine, Alain, Modernliğin Eleştirisi,  eviren, Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

ÇAĞDAŞ TOPLUMLARDA KİTLE HAREKETLERİ

Kitle (Yığın) Nedir?

Burada özellikle günlük kent yaşamı içinde, cadde ve sokaklarda kendiliğinden, rastgele oluşan ve o anda sadece belirli bir mekânı paylaşmaktan başka bir özelliği olmayan kalabalıkları kastetmiyoruz. Yani bu anlamda kalabalık, kitle, yığın biyolojik veya fiziksel herhangi çokluktan başka bir şey değildir. “Burada bir yığın insan oturmuş enflasyonu konuşuyorlar”, “Pazar yeri çok kalabalıktı”, “Şurada bir taş yığını var” örneklerinde olduğu gibi. Bizim bu makalede söz konusu ettiğimiz kitleler (yığınlar) ise toplumda gelip geçici, süreksiz olmakla birlikte psikososyal ve siyasal etkileri oldukça fazla olan, yoğun ortak sosyal tepkiler veren toplulukları ifade etmektedir. Toplumda sosyal bütünleşme ne kadar sağlam olursa olsun, toplum gene de heterojen bir özellik gösterir. Çünkü bireyler arasında fizyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik, dinsel, siyasal ve felsefi nedenler gibi sayılamayacak kadar çok sebebe bağlı farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan dolayı bireyler bazı bireylere yaklaşır, bazı bireylerden ise uzaklaşırlar. Bu sosyal farklılaşma olgusu toplumda doğal bir gruplaşma eğilimi yaratır. Dolayısıyla toplumlarda çeşitli gruplaşma süreçlerinin varlığı bir sosyolojik olgu olarak gayet normaldir, hatta gereklidir, kaçınılmazdır.

Bu gruplaşmaların bir kısmı örgütlüdür, kurumsaldır, formeldir, bazıları ise o ölçüde planlı programlı ve biçimsel değildir, çoğu zaman kendiliğinden oluşurlar. Birinciler göreceli bir sürekliliğe yapılaşmaya sahiptirler, ikinciler ise kısa sürelidirler, sosyal grup yapısı göstermezler. Yığınlar belirli bir zaman diliminde, belirli nedenlere, sosyal ihtiyaç ve sorunlara bağlı olarak meydana gelirler ve

kısa süre içinde de dağılırlar. Ancak onların kısa süreli olmaları, kurumsallık taşımamaları, yığınların sosyal yaşayış ve ilişkiler açısından etkisiz olmaları anlamına da gelmez. İşte toplumda çok değişik nedenlere bağlı olarak meydana gelen bu tür topluluklara, kalabalıklara “yığın”, “kitle” (masse) denilmektedir. Yığılara bazı sosyologlar “hareketli kalabalıklar” demektedirler (Tan, 1981: 48). Niteliksiz, şekilsiz ve belirli bir doğrultusu olmayan kalabalıklara göre yığınlarda nispeten bir konu birliği ve bütünleşme söz konusudur. Sosyal gruplar bir yığın içinde de yer alabilirler Yığınların yarattığı etkilere, sosyal hareketliliğe de sosyolojide ve sosyal psikolojide “kitle hareketleri” denir. Bu konu özellikle sosyal psikolojinin en önemli inceleme alanlarından biridir. Örneğin toplumlarda görülen tüm isyan hareketlerinde, toplu gösterilerde, protestolarda, linç olaylarında, devrimlerde yığılara rastlanır ve bunlar bu tür durumlarda çoğu zaman belirleyici bir rol oynarlar, toplumu sarsıcı etkiler meydana getirirler.

Bu tip sosyal oluşumlar, toplanmalar her toplumda ve her zaman olagelmıştır. Onun için bu durum sosyolojik açıdan istisnai değildir. Tabii hareketin sebepleri ve derecesi her zaman farklı olabilir. Ancak bu tarz eylemlerin oluşması, psikososyal mekanizması, sonuçları belirli ortak özellikler göstermekte ve bu genel özellikler de bilimsel kurallar çerçevesinde tanımlanmakta, araştırılmaktadır. Örneğin kitle hareketlerini geçmişte Gasset, Le Bon, Tarde, Reich, Lewin, Mills, yakın dönemde de Marcus gibi sosyal bilimciler incelemişlerdir. Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında 19. ve 20. yüzyıllarda gelişen ve yaygınlaşan demokrasi çerçevesinde bu kavram büyük önem kazanmıştır.

Kitlelerin Temel Özellikleri

Kitlelerin temel özellikleri ile toplumdaki normal sosyal grupların nitelikleri arasında önemli farklar vardır. Yapılan araştırmalar çerçevesinde bu gibi kalabalıkların bazı ortak ve dikkat çeken

niteliklerini kolay anlaşılması bakımından maddeler hâlinde sıralamak istiyoruz:

1. Kitleleri meydana getiren bireylerde bir duygu ve düşünce odaklanması söz konusu olmaktadır.

2. Bu psikososyal ortamda çoğunlukla bireylerin bilinçaltlarındaki duygular, dürtüler ve önyargılar harekete geçmekte, kitlelerin ortak tepkilerinde bu tür karmaşık duygular etkin rol oynamaktadır.

3. Kitlelerin ömrü kısadır, bunlar etkili fakat süresizdirler. Yığın hâline gelen bireyler söz konusu özelliklerini uzun süre koruyamazlar.

4. Kitlelerde rasyonel düşünüş, muhakeme ve davranışlardan çok, duygusal, abartılı tepkiler, öfkeler hâkimdir. Özellikle Le Bon yığınlardaki düşünsel seviyenin düşüklüğünü vurgulayarak şöyle demiştir: “Meydanları dolduran kalabalıklar, aklın ve mantığın kanunlarına göre değil, kalabalığı meydana getiren yığınların, orta seviyesinin biraz aşağısına göre yargıda bulunurlar.”

5. Bunların en etkileyici yönlerinden biri, insanların genel olarak yalnız başlarına yapamayacakları şeyleri bu çeşit kalabalıklar içinde olunca yapabilmeleridir. Kitle bireye yeni ve farklı bir psikolojik güç, özellik eklemektedir. Yığınlar kişiye kendi istediğini, uygun gördüğünü değil, yığının istediğini yaptırır ve zorlayıcıdır. Bu noktada onların eylemleri ahlak, din ve geleneklere aykırı bir nitelik taşıyabilir ve yoğun şiddet içerebilir.

6. Kitlelerde yukarıdaki nedenlere bağlı olarak kişisel sorumluluk duygularının ortadan kalkması ve çok uç davranışların gözlenebilmesi söz konusu olmaktadır.

7. Bunlara bağlı olarak kitlelerde kolektif bilinç egemendir, bireysel bilinç kaybolup gitmiştir. Birey kendi eylemlerine sahip değildir.

8. Kitleleri etkileyen, yönlendiren mutlaka lider pozisyonunda olmak üzere açık veya gizli birileri vardır.

9. İstikrarsızdırlar, çabuk yön değiştirebilirler.

10. Bu nedenle de hem yapıcı hem de yıkıcı bir rol oynayabilirler.

11. Kitle hareketlerinde semboller, sloganlar, idealleştirilmiş yüce duygular, yargılar büyük önem taşır. Onları etkileyecek dinsel, ulusal, ahlaki, ekonomik vb. mutlaka bir yüce duygu, düşünce vardır.

12. Kitlelerde oluşan düşünce odaklaşması kendiliğinden bir “zihniyet tekleşmesi”ne yol açar.

13. Kitleleri meydana getiren bireyler yaş, cinsiyet, düşünce, etnik, kültürel, ekonomik ve siyasal bakımlardan homojen olmayabilirler; burada önemli olan onların belirli bir düşünce ve hedef için geçici de olsa bir araya gelmiş olmaları ve sırf o konu ile ilgili olarak anlaşmış, birleşmiş olmalarıdır.

14. Onların gücü, niceliğe bağlı bir yoğunluğun bulunmasının yanında, çok sık dokulu bir duygusal bütünlüğün oluşmasına dayanmaktadır. Çoğu zaman etkin olmaları buradan kaynaklanmaktadır. Kitle hâline gelen bireyler arasında karşılıklı olarak ve giderek artan yoğun bir iletişim vardır.

15. Kitleler çok farklı alan ve konulara göre oluşabilirler (Le Bon, 1969, Gilson, 1967, Canetti, 1981).

Kitle Hareketlerini Meydana Getiren Faktörler

Kitleleri oluşturan, yaratan faktörler çok çeşitlidir. Bir bakıma makro düzeyde olmak üzere sosyal hayatın karmaşıklığı, bu yapının sürekli bir zıtlıklar, çelişkiler yaratıyor olması, bireysel ve grupsal ilişkilerin denge hâline çok bir dengesizliği içermesi ve toplumda meydana gelen değişimler bu nedenleri oluşturmaktadır denilebilir. Bu çerçevede ve geniş anlamda ele alırsak örneğin aşırı ekonomik eşitsizlikler, dengesizlikler, siyasal baskılar, kırımlar, katliamlar, nedeni ne olursa olsun yöneticilerce uygulanan ayrımcı davranışlar, adaletsizlikler vb. nedenler geçmişte çoğu toplumlarda, değişik derecelerde kitle hareketlerine yol açmıştır. Bunların sayısız örnekleri vardır. İlkçağ ve Ortaçağ’da yaşanan köle isyanları, sömürgeciliğin yoğun olarak uygulandığı dönemlerde görülen zulme karşı ayaklanmalar, diğer siyasi başkaldırı ve çatışmalarda, savaşlarda

yaşananlar örnek olarak gösterilebilir. Tarihsel süreç içinde dinsel kökenli kitle hareketlerine de sıkça rastlanmıştır. Özetle sosyal yapıda ve sosyal ilişkilerde, örgütlenmelerde meydana gelen her büyük dengesizlik, hak ve özgürlük ihlalleri potansiyel olarak yığın hareketlerine gebe bir toplumsal ortam yaratmaktadır. Daha önce, “Toplum ve Adalet” başlıklı makalemizde vurguladığımız gibi buradaki anahtar kavram “adalet”tir. Geniş anlamda adaletin olmadığı her toplumda sosyal huzursuzluklar, homurdanmalar ve kitle hareketlerinin gündeme gelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Fakat Yakınçağ’la birlikte özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda gözlenen bazı sosyal olgular, süreçler insanlığın bu aşamasında kitle hareketlerini eski dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde artırmış, yoğunlaştırmıştır. Aynı zamanda bu sosyal eylemlerin niceliği de niteliği de değişmiştir. Dolayısıyla günümüz toplumları dikkate alındığında, bu artışı sağlayan faktörleri daha ayrıntılı olarak ele almak istersek şu unsurları kaydedebiliriz:

1. Sanayileşme. Sanayileşme teknolojik ve ekonomik özellikleri ve sonuçta toplumda yarattığı köklü sosyal, siyasal ve kültürel değişimlerden dolayı kitle hareketlerine en büyük zemini hazırlamış olmaktadır. Sanayileşme üretim artışını sağlamış, ancak başlangıç aşamalarında büyük bir gelir adaletsizliğine de yol açmıştır. Özellikle Avrupa’da 19. yüzyılda yaşanan frensiz, kontrolsüz kapitalizm bu kıtada ekonomik kökenli olmak üzere büyük kitle hareketlerine sebep olmuş ve bu sosyal patlamaları, dengesizlikleri teorileştiren, bir sosyoekonomik devrime dönüştürmek isteyen felsefi, siyasal, ideolojik (Marksizm, sosyalizm gibi) düşünce akımlarını yaratmıştır. Örneğin Batı’da 1818, 1830, 1848 ve 1871 yıllarındaki ekonomik ve siyasal nitelikli devrimci eylemler Avrupa’da sosyal ve siyasal gelişmelerin tarihi içinde önemli yer tutmaktadır. Sanayi Devrimi yalın bir sosyal olgu değildir. Bu hareket bir dizi sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi olayın da (demokrasi gibi) başlatıcısı olması bakımından 19. ve 20. yüzyıllarda köklü sosyal dalgalanmalara, çelişiklere sebep olmuş, özellikle sanayi ve kent merkezlerinde kitle hareketlerini artırmış, yaygınlaştırmıştır.

2. Kentleşme. Sanayileşmenin dikkat çeken en önemli sonuçlarından biri eski çağlara göre kentleşmenin çok hızlanmış olmasıdır. Avrupa’da yeni kurulan büyük sanayi tesisleri kırsal kesimdeki nüfusu bu tesislerin bulunduğu kent merkezlerine çekmiştir. Böylece hızlı bir biçimde büyük kentler oluşmuştur. Kentler kırsal yerleşim yerlerine nazaran sosyal iletişimi, etkileşimi, sosyal farklılaşmayı, hareketliliği artırır, hızlandırır. Bir mekândaki nüfus yoğunluğu, yani “çokluk” insan ilişkilerinde hem bireyselleşmeyi hem de insanların kendilerini daha rahat ifade etmelerini kolaylaştırır. Kent ortamında anonim, resmi, rasyonel ilişkiler öne çıktığı için insanlar daha özgür ve otonom davranabilirler. Eşitlik, özgürlük gibi kavramlar, sosyal görüş ve felsefeler, yaratıcı düşünceler daha kolay gelişir, yayılır. Dolayısıyla kültürel yayılma hızlıdır. Kentlerde sosyal kontrol zayıftır, geleneksel baskı ve kontrol mekanizmaları oldukça gevşemiştir. Sonuç olarak tüm bu özellikler kentleri kitle hareketlerine daha elverişli mekânlar hâline getirir. Onun için çağımızda kentler büyüdükçe buralarda her türden toplu gösteriler, protestolar sıkça cereyan eder, aşırı da olsa tepkisel davranışlar kolayca sergilenebilir. Kentler bu bakımlardan tüm kitle hareketlerine en uygun zemini oluşturmaktadırlar.

3. Demokratikleşme. Demokrasi de, gerek bireyselleşmeyi ileri derecede geliştirdiği, gerekse tüm insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasına izin verdiği için her türlü sosyal hareketlerin gerçekleştirilmesine imkân vermektedir. Kitle hareketleri için düşünme, düşündüğünü ifade etme, toplanma, gösteri yapma gibi eylemler büyük önem taşır. Bu tip bireysel ve toplumsal davranışlar en gelişmiş hâliyle demokratik yönetimlerin egemen olduğu ülkelerde gerçekleşebilmektedir. Onun için dünyada demokrasinin 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşması, gelişmesi, demokratik tavırların bireylerde içselleştirilmesi gene kitle hareketlerine müsait bir sosyal ve siyasal ortam yaratmış olmaktadır.

4. İletişim-Bilişim Devrimi. 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiş-sanayileşmiş ülkelerde gerçekleşen İletişim-Bilişim Devrimi

insan ilişkilerinde büyük ve köklü bir değişiklik yaratmıştır (Yaka, 2011: 129). Bilgisayarın bulunup sosyal, kültürel ve ekonomik hayata girmesi, ardından buna internet teknolojisinin eklenmesiyle bireyler, gruplar ve toplumlar arası iletişimi önceki dönemlere nazaran büyük oranda artırıp, hızlandırmıştır. Böylece insanlar arasında düşünce, duygu, bilgi, görgü, alışverişi kolaylaşıp yoğunlaşmıştır. Burada normal-geleneksel medya ile sosyal-sanal medyanın çok önemli rolü bulunmaktadır. Bu araçlar, yöntem ve teknikler insanları birbirine yaklaştırmış, herkesin herkesten ve her olaydan haberdar olmasını sağlamıştır. Böylece sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de değişik amaçlı kitlesel eylemlerin önü açılmış, yakın dönemde bu oluşumların somut örnekleri de görülmeye başlanmıştır.

Bu nedenlerin dışında gerek geçmişte gerekse çağımızda gözlenen kitlesel eylemlerin arkasında bazen değişik iç ve dış kaynaklardan beslenen kışkırtmalar, örgüt işi olan ve art niyetli siyasi komplolar, psikolojik harekât gereği yapılan (yaptırılan) gösteriler, senaryo gereği oynanan oyunlar da bulunabilir. Tarihte ve günümüzde bunların örnekleri de görülmüştür. Ancak kaynağı, sebebi ister gerçek olsun, ister yapay olsun sonuç olarak gerçekleşen her kitle hareketi toplumsal yapıda bir iz bırakır ve mevcut düzeni zorlar, az veya çok bir dizi değişikliğe yol açar.

Öyle anlaşıyor ki bazı sosyal durumlar, yapılar, ortamlar kitle hareketlerinin oluşmasını âdeta kolaylaştırmaktadır. Belirli toplumsal şartlar bu hareketlere elverişli bir psikososyal zemin hazırlamaktadır. Örneğin Hoffer'e göre bir toplulukta beraberlik duyguları zayıflayınca, ortam, bir kitle hareketinin doğması ve bunun sonucu olarak da daha kuvvetli yeni bir kapalı birliğin kurulması için elverişli duruma gelir. Buna karşılık birlik ve beraberlik bağlarının güçlü olduğu yerlerde kitle hareketlerinin gelişmesi zordur. Kısaca cemaat duygusunun güçlülüğü kitle hareketlerine karşı en güçlü silahtır (Özkök, 1985: 76).

Kitlelerin Toplumsal Etkileri

Yukarıda kitlelerin hem yapıcı hem de yıkıcı bir rol oynayabileceğini belirttik. Gerçekten bunların olumlu ve olumsuz sonuçlar yarattıkları gözlenmektedir. Gerçi her yıkılışın diyalektik açıdan yeni bir yaratıcılığa, yapılanmaya yol açtığını da söylemek mümkündür. Ancak değerlendirmeyi doğal olarak söz konusu zaman dilimindeki somut gelişmeleri dikkate alarak yapmak zorunluluğu da vardır. İşin felsefi boyutunu şimdilik bir kenara koyuyoruz. Yığın hareketlerini başlangıçta tümenden faydalı veya tümenden zararlı diye sınıflandırıp niteleyemeyiz. Önce sosyolojik bir gerçek olarak, toplumlarda da yer kabuğundaki fay tabakaları gibi sosyal fay tabakalarının bulunduğunu vurgulamak gerekir. Sosyal yapı içinde sınıflaşma ve tabakalaşmayı içeren “sosyal farklılaşma” süreci, sosyal gruplar, kesimler arasında uçurum yani gelir, tüketim, statü, saygınlık gibi konularda büyük düzey farklılıkları yaratıyorsa çelişkiler keskinleşiyor demektir. Bu durum kitle hareketlerinin habercisi sayılmalıdır. Yerin altındaki hareketlilik, kırılmalar nasıl bir enerji birikimi yaratıyor ve bu enerji deprem biçiminde kendini gösteriyor ve boşalıyorsa, benzer biçimde, tabakalar, sınıflar arasında biriken enerji, gerilim de kitle hareketleri ile kendini gösterir, toplumsal yaşama yansımış olur. Toplumlardaki her türlü gerilimler kitle hareketleri ile açığa çıkmış ve yöneticileri âdeta uyarmış olmaktadır. Bu bakımdan, deyim yerindeyse, toplumdaki oluşumlar açısından kitle hareketlerini bir “işaret fişegi” olarak algılamak gerekir. Kitlesele eylemler duruma, şartlara göre bazen neden, bazen de bir sonuç olarak gözüktür. Tarihi süreç içinde bu tür hareketler yeni ve büyük değişimlerin, dönüşümlerin, dalgalanmaların habercisi olabilir, ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi toplumda atılan yanlış adımların, haksızlıkların sonucu olarak da ortaya çıkabilirler. Bu nedenlerle kitle hareketlerine doğrudan doğruya ideolojik, önyargılarla değil, rasyonel olarak, pragmatik ve işlevsel bir mantıkla yaklaşmak gerekir.

Kitlelerin toplumsal etkilerinin olumlu-olumsuz, yararlı-zararlı biçiminde kategorilendirilmesi aslında bakış açısına dolayısıyla bu

nitelemeyi yapan sosyal tabakanın, sınıfın, kesimin durumuna, çıkarlarına göre değişmektedir. Yani bu hareketlere nereden bakıldığı ve kimlerin baktığı önemlidir. Kitlelerin, ister olumlu isterse olumsuz kabul edilsin toplumdaki sosyal akışta mutlaka ciddi etkileri söz konusudur. Bu nedenle yığınların sosyal etkileri en çok sosyal değişme sürecinde dikkati çekmektedir. Kitle hareketleri, sosyal değişme olgusu açısından ele alınırsa bunlar, değişmeyi hızlandırıcı bir rol oynamakta, değişmede âdetâ bir katalizör görevi görmektedirler. Ancak burada değişmenin yönü, sonuçları değer yargıları açısından pozitif veya negatif olabilir. Başka bir ifadeyle yoğun kitlesel eylemler bazen bir dönemin kapanmasına, bir sosyal çözülmeye, bazen de yeni bir aşamanın başlamasına, toplumun lehine olan gelişmelere yol açabilirler. Ama kesin olan bir şey var ki kitle hareketleri her zaman statükoyu sarsan, onu evrimleştiren bir işlev görmüşlerdir. En büyük etkileri siyasal sistemler, rejimler alanında görülmektedir. Bu tip sosyal eylemler öncelikle siyasal yapıları zorlamakta, onlar üzerinde bir psikososyal baskı kurmaktadır. Ama bu hareketlerde rasyonelliğin olmamasından dolayı, kurunun yanında yaşın da yanması misali, istenmeyen olumsuzluklar, haksızlıklar da daima görülebilmektedir. Bunların önlenmesi de oldukça zordur, hatta imkânsızdır. Bütün sorun ilgili kişi ve kurumların, örgütlerin hemen başlangıçta olayı ciddiye almaları ve sorunun çözümü yönünde gerekli önlemleri hızla devreye sokabilmeleridir. Ancak bu şekilde gerilim düşürülebilir, kapsamlı sosyal çatışmalar önlenebilir. Dünyada ulusal ve evrensel düzeyde büyük sosyal değişmeler, halk hareketleri her zaman yoğun kitle hareketleri ile paralel bir seyir içinde olmuştur. Savaşlar, büyük devrim ve ihtilaller mutlaka kitlesel eylemleri içermekte onları teşvik ve var etmektedir. Örneğin insanlık tarihinde çok bilinen 1789 Fransız Devrimi'nde, 1917 Rus Devrimi'nde (Marksist-sosyalist bir devrim), bu kapsamlı sosyal hareketlerin her aşamasında kitle hareketleri çok etkili ve belirleyici rol oynamışlardır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı öncesinde gelişmiş propaganda tekniklerinin de kullanıldığı, ideolojik ve siyasal içerikli Nazi ve

Faşist kitle hareketleri 20. yüzyılda sergilenen önemli örnekler olarak gösterilebilir.

Bizim tarihimizde de farklı sonuçlar üretmiş olan onlarca hatta yüzlerce kitle eylemleri olmuştur. Bunların çoğu siyasi ve ekonomik amaçlıdır. Bir kısmında araç olarak halkın cehaleti kullanılmış, kitleler liderlerin belirlediği hedefler doğrultusunda yönlendirilmişlerdir. Böylesi eylemlerde hareket doğru gerekçelerle yola çıkarılsa da bilgisizlik, bilinçsizlikle beraber kışkırtmalar da devreye sokulunca beklenmeyen acı sonuçlar da ortaya çıkabilmektedir. Onun için Goethe “Dünyada en dehşet verici şey, eyleme geçmiş cehalettir” demiştir. Kitle hareketlerinin çoğunda harekete katılan topluluğun bu özelliği hep ustaca kullanılmıştır. Gene Türkiye’ye dönersek, örneğin 17. yüzyıldaki Celali isyanları, çeşitli tarihlerde yapılan reformlara karşı (kışkırtma biçiminde de olsa) düzenlenen kitlesel protestolar, gösteriler çoğu zaman siyasi, yasal ve idari değişikliklerin gerekçelerini oluşturmuşlar, kitlenin isteği doğrultusunda bir dizi siyasi, sosyal ve idari kararların alınmasını sağlamışlardır. İstanbul’da sarayın kapısına dayanan yeniçeriler, bazen medrese öğrencilerini de yanlarına alarak birçok padişahın kanlı bir biçimde tahttan indirilmesini, öldürülmesini onlarca sadrazamın da kan dökülerek görevden alınmasını gerçekleştirmişlerdir. III. Ahmet’in padişahlığı döneminde 1730’da yaşanan Patrona Halil isyanı, liderinin niteliği, olayın başlaması, seyri ve yarattığı yıkım, siyasi değişiklikler dikkate alındığı zaman, kitle hareketleri içinde tipik bir örnek teşkil eder. Benzer bir olay olarak 1807 yılında III. Selim zamanında cereyan eden Kabakçı Mustafa olayı da siyasi içerikli olan ve çok da kan dökülen bir kitle hareketi manzarası göstermektedir. Ayrıca 13 Nisan 1909’da (Rumi tarihe göre 31 Mart 1325) çıkarılan ayaklanma da birçok bakımdan önemli bir kitle hareketi özelliği taşımaktadır.

Gene Türkiye’de yakın dönemde 6-7 Eylül 1955 olayları, 27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 (buna, sanki biraz şirin gösterme amacı taşıyormuşçasına, ne hikmetse “postmodern darbe” denmiştir) askeri darbeleri ve müdahaleleri öncesinde planlı veya

plansız yürütülen kitle hareketleri önemli rol oynamışlardır. Yaşanmış somut örnekler olması bakımından söylersek; Yunanistan’la Türkiye arasında Kıbrıs sorununun çok hararetle biçimde tartışıldığı, karşılıklı toplumsal tepkilerin kızıştığı bir ortamda 1956 yılında ben Urla Orta Okulu’nda öğrenci iken otobüslere bindirilerek İzmir- Konak meydanına getirilip orada Kıbrıs Rumlarının lideri (aynı zamanda başpiskopos) ve Kıbrıs’ın Cumhurbaşkanı olan Makarios için, “Kahrolsun Makarios” diye yumruklarımızı havaya kaldırarak bağırdığımızı hatırlıyorum. Gene 1967 yılında İstanbul Üniversitesi öğrencileri olarak İstanbul’u ziyarette gelip Boğaz’a demirlemiş olan Amerikan 6. Filosunun askerleri Kabataş İskeleyi’nden karaya çıkarırken, onlara karşı İstanbul’u terk etmeleri yönünde sert bir protestoda bulunmuş ve askerleri denize atmaya çalıştığımızı da hatırlıyorum. O gün ve daha sonra Türkiye’de Amerika’ya karşı yapılan protestoların Türk-Amerikan ilişkilerinde ne kadar etkili olduğu konusu doğrusu düşünmeye, araştırılmaya değer bir konu.

Bilgi Toplumu ve Kitle Hareketleri

İletişim ve Bilişim Devrimi sosyolojik bir sonuç olarak “Bilgi Toplumu” denilen yeni bir toplum tipinin meydana gelmesine yol açmıştır. Günümüzde modernleşmesini tamamlamış, ileri derecede gelişmiş “İletişim Devrimi”ni yaşamış toplumları anlatmak için “Bilgi Toplumu” terimi kullanılmaktadır. Bilgi toplumunun en temel özelliği üretilen bilgilerin bir “meta” gibi ulusal ve evrensel ekonomilerde ekonomik bir değer olarak değişim ve dağıtımına konu olmasıdır. Bilgi toplumu 1955 yılından itibaren başta ABD olmak üzere ileri ülkelerde bilgisayarların ekonomik ve sosyal yaşama girmesi ile başlayan bir toplum aşamasıdır. Bu teknolojik devrim kısa süre içinde tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri hızla etkilemeye başlamıştır. İletişim ve Bilişim Devrimi toplumlarda normal bir sosyolojik süreç içinde bir dizi ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişmelere yol açmıştır. İletişimin nicelik ve nitelik bakımından çok artması, gelişmesi, kapsam açısından tüm dünyayı etkilemesi sosyal, siyasal ve kültürel

alanlarda önemli değişmeler yaratmıştır. İşte bu gelişmeler ilgili toplumlarda kitle hareketlerini de her yönden etkilemiş, artırmıştır. Bu tip toplumlarda ilgili değişmelerin önemlileri şöyle sıralanabilir: İnsan hak ve özgürlüklerinin sınırları genişlemiş, bireysellik artmış, diyalog, uzlaşma gibi demokratik davranışlar öne çıkmış, katılımcı demokrasi yerleşmeye başlamış, duygu, düşünce ve tutumlarda çeşitlilik, farklılık artmış ve bunlara empati ve hoşgörü ile yaklaşmış dolayısıyla çok kültürlülük, davranışlarda çok renklilik gündeme gelmiş, sivil topluluklar, örgütlenmeler ve sivil inisiyatif büyük aktivite kazanmış, düşünsel alanda katı, otoriter anlayışlar yerini geniş bir izafiyete bırakmış, feminist hareketler hızlanmıştır. Postmodern toplum olarak bilgi toplumunda marjinal nitelikli kitle hareketlerinin yanında toplumsal açıdan en uçuk eylemlere bile izin verilmektedir.

Sonuç olarak tüm bu yeni faktörler, değişmeler kendiliğinden bütün toplumlarda her türlü kitle hareketlerini artırmış, bu eylemlerin gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin 2011 yılında Ortadoğu’da Arap ülkelerinde sırayla gözlenen ve gerçekleşen demokratikleşme adımları (Arap Baharı adı ile anılmaktadır), otuz kırk yıllık diktatörlüklerin devrilmesi daha çok İletişim Devrimi’nin sağladığı imkânlarla olmuş ve bu siyasal reformlarda birinci derecede kitle hareketleri rol oynamıştır. Tunus’ta başlayan bu kitle hareketleri diğer Arap halklarında da bir rezonans etkisi yaratarak birçok Arap ülkesinde yerleşik siyasal sistemleri derinden etkilemiş durumdadır. Görünen o ki bu toplumlarda, söz konusu yoğun kitle hareketlerinin zorlamasıyla eski yönetim modelleri, alışkanlıkları ve uygulamaları en azından yavaş da olsa ileriye, demokrasiye doğru evrimleşecektir.

Mart 2012

Kaynaklar

Canetti, E., Masse et Puissance, Gallimard, Paris, 1981.

Le Bon, G., Kitleler Psikolojisi, Çeviren, Selâhattin Demirkan, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1969.

Özkök, E., İletişim Kuramları Açısından, Kitlelerin Çözölüşü, Tan Yayınları, Ankara , 1985.

Tan, M., Toplumbilime Giriş, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

Yaka, A., Sosyal Değişme-Türk Modernleşmesi, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011.

İDEOLOJİK BAKIŞ-OBJEKTİF BAKIŞ

İdeoloji Nedir?

Türkiye’de kronikleşmiş hastalıklardan biri de her şeyi ideolojiye bulayarak ele almak, açıklamak ve değerlendirmektir. İdeoloji genel anlamıyla sistematik bir düşünce bütünlüğünü anlatır; kendi içinde tutarlı olan ve bütünsellik taşıyan düşünceler belli bir bakış açısını içerir yani bunlar örneğin bir sosyal sınıfın, toplum kesiminin, siyasi partinin, grubun veya bir tabakanın felsefi, sosyal, siyasal, dini, ahlaki ve kültürel görüşlerinin tümünü kapsar. İdeoloji bu öğelerden oluşan belirli bir bakış açısını, bu düşüncelerin genel doğrultusunu ifade eder. Dolayısıyla ideoloji nesnel özelliklerden ziyade birçok duygusal öğeleri barındırmaktadır. Hatta ideolojilerde bu duygusal öğeler baskın durumdadır, ön plandadır. Bu bakımdan her ideolojide bir partizanlık, taraflılık, duygu ve inanç temelli bir nitelik bulunmaktadır.

Meriç’e göre ideoloji kelimesi karanlık ve kaypaktır. Çoğu zaman yanlış kullanılır. Değişik anlamları vardır. Bu kelime bazı dönemlerde itibar kazanmıştır, bazı dönemlerde de kötü manada kullanılmış ve itibar kaybetmiştir (Meriç, 1993: 36-37). İdeolojideki bu sınırlılık ve toplumun tümünün değil de belli bir grubun düşüncelerini ifade ediyor olması belki de onu sevimsiz kılan nedenlerden biri olabilir. Bundan dolayı olsa gerek gene Meriç, “İdeolojiler sosyal realiteyi olduğu gibi yansıtamazlar”, demiştir (Meriç, 1977: 259). Duverger’ye göre de “İdeolojiler bir değer sistemi içerir” (Duverger, 1975: 22). Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki ideoloji değer yargıları ve grupsal çıkarlarla, anlayışlarla yüklü bir kavramdır. Böyle olunca da bu kavram üzerinde yoğun tartışmaların olması çok normal kabul edilmelidir. Bu bağlamda kavramın grupsal ve sınıfsal çıkarları ifade etmek ve savunmak için ilgili gruplarca kullanılması yadırganmamalıdır. Ancak toplumdaki tüm genel ve kurumsal, teknik

sorunları analiz eder ve yorumlarken sürekli ideolojik bir bakış açısını, düşünce kalıbını bilerek bilmeyerek, bir ilke olarak kullanmak yanlış ve tehlikeli bir yaklaşımdır, yöntemdir. Çoğu zaman bu ideolojik bakış siyasi görüşle birleştirilerek kullanılır ki bu durum daha da sakıncalıdır. Çünkü birçok teknik ve kurumsal konular, siyasi ve ideolojik görüşlerin dışında nesnel olarak ele alınmak durumundadır. İdeolojik bakış bu nesnelliği ortadan kaldırmakta, olay ve olguları sınırlandırmakta, tek yanlı olarak gündeme getirmektedir.

Genel olarak ideolojik düşünüş ve bilgiler sınanmış, ölçülmüş, rasyonel dolayısıyla objektif bilgileri içermez. İdeoloji ile bilimsel ve objektif bilgiler arasındaki en önemli fark, bilimsel bilgilerin test edilebilmesi, deneyden geçirilmesi ve yanlışlaşabilmesidir (Akyol, 2010: 118). İdeolojiler ise hep teorik aklı, duygusal öğeleri kullanırlar; rasyonel, gözlemlere dayalı bir duruşu değil, grupsal ve psikolojik bir pozisyonu ifade ederler. Coşkusal bir zeminde yığınları harekete geçirmek isterler. İdeolojilerin motive ettiği yığınlar da akılla değil öfke ile hareket ederler, çabuk yön değiştirirler, duruma göre yapıcı ve yıkıcı olabilirler. Bunların kontrolleri de çok zor olur.

İdeolojik Bakış

Türkiye’de ne yazık ki ideolojik bakışla yüklü bu kronik hastalık entelektüellerimizde, yazarlarımızda çok yaygın olarak görülmektedir. Çoğu zaman düşüncelerimizi bir ideolojiye bağlamadan, dayandırmadan açıklayamıyoruz. Nesnelliği sağlamak bakımından bu beceriyi gösteremiyoruz. Bizim kültürümüzde, sosyal ve siyasal düşünce dünyamızda komplo teorilerinin bolluğu büyük ölçüde bu tavırdan kaynaklanmaktadır. Bir önceki makalede belirttiğimiz gibi, çağdaş toplumların en önemli özelliklerinden biri uzmanlığın eskiye göre öne çıkmasıdır. Yani modern toplumlarda Durkheim’den bu yana vurgulanmaktadır ki organik iş bölümü içinde her birey ve sosyal kurum, kuruluş, örgüt belirli bir alanda uzmanlaşarak, toplumun o alanla ilgili ihtiyacını karşılamak zorundadır (Kösemihal, 1971: 59-65). Dolayısıyla hem bireysel hem de kurumsal düzeyde artık herkes

her işi yapmayacak (yapamayacak) sadece bir işi tam olarak yapacaktır. Artık her telden çalan insan değil, tek telden ama mükemmel çalan insan makbuldür. Buna toplumsal, ekonomik ve mesleki açılardan bir gereklilik vardır. Mesleki ve teknik verimlilik için bu şarttır. Çağdaş toplumlar geleneksel toplumlara göre çok karmaşıklaşmış, sosyal ihtiyaçlar oldukça artmış ve çeşitlenmiştir. Artık herkesin her şeyi bilmesine imkân yoktur, gerek de yoktur. Toplumun mesleki ve örgütsel yapısı çok bölünlenmiştir. Bu bakımdan çağdaş toplum ve yaşam her sorunun önce bu kurumsal, mesleki ve teknik boyutuyla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada gündeme getirilen bir konu belirttiğimiz boyut dikkate alınmadan ideolojik ve politik bir söylem çerçevesinde ele alınırsa işin içinden çıkılmaz; somut gerçeklere, ihtiyaçlara değil, değer yargılarına bulanmış soyut, teorik kavramlara dayalı bir tartışma yaratılmış olur, böylece pratik yarar sağlayan sonuçlara da ulaşamaz. Türkiye'deki entelektüel ve politik kör dövüşün temelinde bu yöntem yanlışlığı vardır. Bu hastalık bize 18. ve 19. yüzyıllardaki fazla katı, otoriter ve tekçi (monist) görüşlerden hareketle yapılan soyut ideolojik tartışma geleneğinden, ayrıca Fransız usulü düşünce yönteminin çok etkisinde kalmış olmamızdan dolayı yerleşmiştir. Özellikle soğuk savaş döneminin ardından ve İletişim Devrimi'nden sonra artık bu düşünce ve tartışma yöntemleri demode olmuş durumdadır. Olayları, olguları ele alma, analiz etme ve yorumlama yöntemleri değişmiştir. Ne yazık ki evrimsel değil, devrimsel değişme çizgisi yaşamış toplumlarda bu yöntemin terk edilmesi bir türlü sağlanamamaktadır. Aron bahsettiğimiz bu Fransız geleneğini açıklarken şöyle demektedir: "Fransızlar oldum olası, ekonomik, sosyal ve teknik tartışmaları ideolojik çekişmelere dönüştürme eğilimindedirler. Ne de olsa ekonomi can sıkıcıdır... Buna karşılık laiklik veya devletin yararı gibi soyut bir tartışma son derece coşturucudur. Bu tartışma sonsuza kadar uzatılabilir, uyuşma imkânsızdır." (Aron, 1976: 208).

Fransa bir yana, bu tutumun bize zararı çok olmuş ve olmaktadır. Çünkü belirttiğimiz gibi bu tutum çağdaşlığa aykırıdır. Somut gerçeklere, gözlemlere dayalı sorunları çözelim, ihtiyaçları giderelim

derken duygularla, öfkelerle yüklü ideolojik ve siyasi bir kulvara girerseniz, beklenen olumlu sonuçları hiçbir zaman gerçekleştiremezsiniz, bir çıkmaz sokak içinde döner durursunuz. İdeolojiler yoğun duygusal öğeler, soyut ve kategorik yargılar içerdiği gibi, Meriç'in ifadesiyle ancak "yarım hakikatler" den oluşurlar. Yukarıda değindiğimiz gibi bunları ölçülmüş, biçilmiş, ispatlanmış objektif değerler, kurallar olarak ele alamayız. Ama Türkiye'de genelde ağzını açan çoğu insan her konuşma ve tartışmada bu tür yargıları sanki bilimsel ve evrensel gerçeklermiş gibi takdim eder ve açıklamalarını, görüşlerini bunların üzerine inşa eder. Herkes aynı şeyi yaptığı için de anlaşmak hiçbir zaman mümkün olmaz. Onun için de Türkiye'de zaman, şartlar ve ihtiyaçlar değişir ama gündemdeki konular pek değişmez. Sonuçta sorunlar kronikleşmiş, kangrenleşmiş olur. Düşünce alanındaki verimsizliğin önemli nedenlerinden biri budur. Düşünsel tartışmalarda politikayı, ideolojik yaklaşımı öne çıkardınız mı herkesin az çok söyleyeceği bir şey bulunur. Fakat bu durum aynı zamanda uzmanlıkla ilgili ve teknik niteliği olan konuların bu özelliklerinin üzerini örter ve sorunlar kendi mecralarından çıkarılmış olur. Hâlbuki konu teknik ve uzmanlık boyutları çerçevesinde tutulmuş olsa kimse lüzumsuz, konuşmalara giremeyecektir, demagoji yapamayacaktır ve bir süre sonra aklın, doğrunun yolu bulunacak tartışmadan olumlu bir sonuç elde edilecektir.

"Çağdaşlık Ne Demektir?" adlı makalede belirttiğimiz gibi "uzmanlaşma", "uzmanlık" "organik iş bölümü" ile "teknik iş bölümü" çağdaşlığın önde gelen niteliklerindendir. Modern toplumlarda ileri düzeyde bir uzmanlaşma ve iş bölümü içinde yer alan kişiler artık her şeyi bilemeyecek ve her konuya da burnunu sokmayacaktır. Çünkü uzmanlaşmanın saygı gördüğü bir ortamda kendi mesleki, düşünsel sınırlılıklarını bilen insanlar başkalarının uzmanlık alanlarında ahkâm kesmeye yönelmeyeceklerdir. Ukalalık, haddini bilmezlik, her şeye karışma gibi görgüsüzlükler de ortadan kalkacaktır. Organik, işlevsel bir iş bölümünün egemen olması durumunda ve belirli bir işte, meslekte ustalaşan insanların kendilerine

güvenleri artacak, dolayısıyla bu kişiler yaldızlı, abartılı ideolojik ve siyasal araçlar, kavramlar kullanmayacaklardır. Eğitimle, mesleki ve kültürel süreç içinde sağlanan bu sosyal düzey söz konusu toplumlarda belirli bir düşünsel, sosyal ve ekonomik gelişmenin ürünü olarak kendiliğinden meydana gelmektedir. Bu, zihinsel bir gelişmişlik, olgunluk düzeyini anlatır ve böylece toplum sorunlarını diyalektik bir tartışma içinde çözerek ilerlemesini sürdürür. Biz böyle bir zihinsel ve duygusal olgunluktan henüz oldukça uzağız. Bu bakımdan büyük bir kavram kargaşası yaşanmakta, hele sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda büyük bir kargaşa sürüp gitmektedir.

Türkiye’deki Uygulamalar

Şimdi bu açıklamaların ışığında Türkiye’deki uygulamalara bir bakalım. Başka bir makalemizde de bahsettiğimiz gibi eğitim sistemi içinde her birimiz analitik düşünme becerisi kazanmadığımız için, ayrıca zihinlerimiz ön yargılarla da yüklü olduğundan olguları ideolojilerden arındırarak, rasyonel olarak, bir eşya gibi ele alma alışkanlığı edinemediğimizden dolayı ne yazık ki bizlerde objektif bir bakış açısı gelişmemiştir. Bu yüzden bilir bilmez, anlar anlamaz, ilgili ilgisiz herkes her konuda ileri geri konuşur, bilgi sahibi olmadan düşünce beyan eder, uzun boylu yorumlar yapar ve herkese öğütler verir, keskin yargılarda bulunur. Bu konuda herkes rahattır, konuşmak ve yorum yapmaktan hiçbir rahatsızlık duyulmaz. Böyle olunca doğru ile yanlış, amaçla araç, birbirine karışır, gerçek, bu karışıklık ve gürültü patırtı içinde kaybolur gider. Özellikle sosyal bilimlerle ilgili alanlarda bu tür müdahaleler, ideolojik yaklaşımlar sıkça görülür. Fiziksel ve çok teknik alanlardaki uzmanlaşma az çok kabul edilmektedir de, sosyal bilimlerle ilgili konularda bu uzmanlık unutulmakta, bu konuların teknik özelliklerini kimse dikkate almamaktadır. Örneğin Türkiye’de eğitim konularında en son konuşanlar, fikir beyan edenler mesleki ve teknik anlamda eğitimciler, pedagoğlardır. Bu ülkede eğitimin de artık teknik boyutları olan bir

alan olduğu, pedagoji (eğitim bilimi) diye bir sosyal bilimin bulunduğu, bu konularda bilgi sahibi olmak ve kesin yargılarda bulunabilmek için en azından belirli düzeyde pedagoji bilgisini edinmiş olmak gerektiğini çok az kişi kabul etmekte ve düşünmektedir. Gerçi toplumda herkes eğitimle bir bakıma ilgilidir; ya velidir, ana babadır, ya öğrencidir, öğretmendir, ya da eğitim kurumlarında çalışmaktadır vs. Dolayısıyla eğitim konusunda herkesin söyleyeceği bir şeyler vardır. Ancak olay teknik ve bilimsel boyutlarıyla ele alındığı zaman, başka konularda olduğu gibi eğitim de kişiden yeterlilik ister. Ne yazık ki buna bakan, bunu arayan yoktur. Çoğu eğitim sorununun çıkmaza girmesinde bu tutumun önemli rolü olsa gerek. Birçok hukuki, ekonomik konularda da aynı tavırlar sergilenmektedir. Olaylar mikro, yerel ve teknik düzeyde, kendi boyutları içinde ele alınmadan hemen sistem tartışmalarına gidilir veya olay siyasilere, politik kurumlara yüklenir, ideolojik bir yaklaşım içinde değerlendirilir. Böyle yapılarak bireyler kişisel sorumluluktan da kurtulur, kendini temize çıkarır, eksiklik, kusur çok soyut bir kavram olan “düzen”e, “sistem”e bağlanır gider. Bu durumlarda cevap hazırdr: “Sistem, düzen bozuktur”, “Düzen değişmeden bu sorsunlar çözülmez, bu yanlışlıklar düzelmez, sistem değişmelidir.” Bu tarz açıklamalar kişilere indirgenerek de yapılır. Örneğin geçmişe dönük olarak söylersek, “Demirel, Ecevit veya Özal gitmedikten sonra bu işler düzelmez” denirdi. Bugün de aynı şey Erdoğan için söyleniyor. Gene yakın dönemde “Milliyetçi Türkiye” veya “Sosyalist Türkiye” kurulunca tüm sıkıntıların giderileceğini söyleyenler vardı. Bunların sayısı da az değildi. Demirel de, Ecevit de, Özal da gitti ama sorunlar bitmedi belki de arttı. Bugüne dönersek herhalde bir süre sonra Erdoğan da gider, fakat sorunlar devam eder. Bu tavrı sergileyenler kendilerini rahatlatıyorlar, sorunlarla ilgili olarak ayrıntılı, derinliğine ve kapsamlı düşünmüyorlar, sorunu çok sadeleştirerek, basite indirgeyerek, tembellik yaparak, ideolojik, politik ve soyut bir genelleme ile toptancı bir yargıyla ifade ederek, işin içinden sıyrılıp çıkıyorlar. Bu tip düşünme ve yargıda bulunma geleneği eski feodal ve monarşik dönemlerden kalma modası geçmiş, hele demokratik ve

çağdaş toplumlarda hiçbir gerçekliği kalmamış olan bir düşünme şeklidir. Artık bilgiye, belgeye dayalı, karalamayan ama eleştiren, sorgulayan, sübjektif değil, objektif, rasyonel, analitik yöntemi kullanan zihinsel duruşlara, bakış açılarına ihtiyacımız vardır.

Bu sakat yöntem Türkiye’de askeri darbeleri üreten önemli faktörlerden biridir. Asker de bu geleneğe uyarak ve sorunların karmaşıklığını, liyakat gerektirdiğini hesaba katmayarak, meseleleri çok sadeleştirerek, sığ, düz ve otoriter bir askeri mantıkla ele alarak, kesin emirlerle kısa sürede çözüvereceğini düşünmüştür. Bu yanlış ve eksik mantık az gelişmiş ülkelerin çoğunda siyasi yapıya müdahale ve askeri darbe yapma göreneğini oluşturmaktadır. Ne yazık ki toplumsal sorunlar ideolojik ve askeri kestirimlerle, formüllerle çözülememektedir. Devlet pratik ve somut işlevleri olan sosyal, siyasal bir aygıttır. Bu nedenlerle Duverger “Devlet teorilerle yönetilemez” demiştir (Duverger,1975: 56). Toplumdaki bütün teknik konular, işler bir siyasi ve ideolojik kaba boca edilince, teori düzeyinde ele alınınca rasyonellik, işlevsellik kaybolur, âdetâ bir din tartışması gibi inanç temelli hükümler değişmez gerçeklermiş gibi takdim edilerek savunulur; sonuçta da gayet tabii bu tür söz düellolarından yararlı, hayırlı bir netice değil, kavga, şiddet ortaya çıkar. Toplamların modernleşme süreci içinde genel devlet yönetiminde yani bürokraside, ekonomide gerekli ve kaçınılmaz olan rasyonelleşme, pragmatik ve işlevsel bir tutumun yerleşmesi Durkheim’ın ifadesiyle “olguların bir eşya gibi” ele alınmasıyla mümkündür. Gene Rousseau’dan hareketle söylersek, insanlar olaylar, varlık ve nesnelerle ilgili yargılarda bulunurlarken duygusal davranabilirler, yalan söyleyebilirler, durumu abartabilirler, ama “Eşyalar ise yalan söylemez.” Gerçeklikten sapmamak, akla ve bilime uygun davranmak için dikkate alınması gereken işte bu “eşyalar”, varlık ve nesnelerdir. Bu tür ideolojik yargılar doğadan, olayların, nesnelerin kendi gerçekliğinden hareket etmediği için soyuttur, eksiktir, mübalağalıdır. Bu noktada Sait Halim Paşa’nın sözü ne kadar da yerine oturuyor: “Bizim dimağımız henüz eşyadan fikirlere itikall edemiyor, fikirlerden eşyaya geçmeyi tercih ediyoruz. Bu sayede

düşüncelerimiz sonsuz hayaller içinde, her şeyi kendi emellerine göre düzenleyebileceği hayalî bir çevre bulabiliyor.” Dolayısıyla her olay kendi boyutlarında, somut bir nesnellik içinde ele alınmadıkça, böyle bir objektiflik sağlanmadıkça sağlıklı analizler, değerlendirmeler de yapılamaz. Onun için Duverger 19. ve 20. yüzyıllarda âdetâ bir din gibi algılanan teorilerin, partizan tutumların demokrasi için ne büyük tehlikeler taşıdığını, insanların özgürlüğünü, toplumların gelişmesini nasıl engellediğini “Siyasi Partiler” adlı kapsamlı eserinde çok detaylı ve anlaşılır biçimde olmak üzere bol örnekler de vererek açıklamıştır (Duverger, 1970).

Her sorun kendi kurumsal yapısı, işlevi çerçevesinde, somut ve teknik özellikleri ile ele alınmalı, ideolojik ve politik kolaycılığa sapılmamalıdır. Politik bir konu kendi kurumsal mecrasında, hukuki, ekonomik bir sorun da kendi sınırları içinde ve ilgili alanın kavramları, ilkeleri, kuralları gereğince değerlendirilmelidir. Daha açık bir ifadeyle söylersek, hukuki konular bir hukukçu gözüyle ve hukuk kuralları çerçevesinde, ekonomik konular bir iktisatçı, eğitim konuları da bir pedagoğ gözüyle ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Sorun çözme ilke ve yöntemi olarak bu bizi başarıya götürür. Yoksa her sorunu bu somut teknik düzeyin dışına taşıyarak ideolojik ve politik bir bakışla birleştirerek takdim etmek, açıklamak demagojik tartışmalara yol açar, somut hiçbir ilerleme sağlamaz. Her olay ve sorunla ilgili olarak son tahlilde ideolojik ve siyasal bir yan bulunabilir, her sorunun politik bir uzantısı olabilir. Ancak buradan işe başlayarak, tündengelim yoluyla günümüzde çok karmaşılaşan ve kurumsal, mesleki, teknik özellikleri öne çıkan sorunları politik ve ideolojik genellemeler yaparak çözemeyiz. Bu aynı zamanda bir düşünce tembelliği, kısırlığı da yaratmakta, empati yapmayı, toleransı, diyalogu, demokratik tartışmaları ve uzlaşmayı ortadan kaldırmaktadır. Bu ortamda sonuçsuz bir söz düellosu yapılmakta, sürekli bağcı dövülmektedir ama bir türlü üzüm yenmemektedir. Çünkü yaratılan ideolojik körlük bireylerin sağlıklı muhakeme yapma, çözümleme yeteneklerini ortadan kaldırmaktadır. Böylece herkes bir öfke seline kapılarak havanda su dövmektedir. Çağımızın zorlu

sorunları bu köhnemiş eski zaman yöntemi ile çözülemez. Artık yetişkinlerde pek umut yok da, bari gençlerimizi bu kötü gelenekten kurtarabilsek... **Şubat 2012**

Kaynaklar

Akyol, Taha, Bilim ve Yanılgı, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Aron, Raymond, Demokrasi ve Totalitarizm, Çev. Vahdi Hatay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

Duverger, Maurice, Siyaset Sosyolojisi, Çeviren Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975.

Duverger, Maurice, Siyasi Partiler, Çeviren Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Kösemihal, N. Şazi, Durkheim Sosyolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

Meriç, Cemil, Sosyoloji Notları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Meriç, Cemil, Umrandan Uygarlığa, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977.

ÇAĞDAŞLIK NE DEMEKTİR?

Çağdaşlık Kavramı

Biz bu makalede çağdaşlık kavramını biraz irdelemek, analitik açıdan temel özelliklerini belirlemek ve onu anlaşılır kılmak; ayrıca kavramın kullanımı açısından, Türkiye’de nerelerde yanlışlık yapıldığını araştırıp tartışmak istiyoruz. Sözcük ve kavram olarak “çağdaş” (contemporain) zamandaş, asri, muasır, çağcıl, modern, aynı zaman diliminde yaşamak demektir. Şu anda yaşanan zamana uygunluğu anlatır. Çağdaş toplum denilince de hâlen yaşadığımız zamanda var olan toplum anlaşılır. Çağdaşlık kavramı 19. yüzyıldan itibaren bizimle (Osmanlı) Batı (Avrupa) arasındaki ilerilik-gerilik farkları, kıyaslamaları bağlamında düşünce ve politik hayatımıza yerleşmiştir. Bu kavram Batı ile olan ilişkilerimizden ve Osmanlı ile Batı arasındaki sosyoekonomik mesafenin açılmasından kaynaklanmıştır. Türk toplumu Batı ile olan ilişkilerini (özellikle sosyokültürel bakımdan) bir türlü gerçekçi, sağlıklı bir zemine oturtamadığı ve Batı’yı yanlış algıladığı için “çağdaşlık” kavramı da çok problemlili bir kavram olarak bize Avrupa’dan intikal etmiş ve bir yığın tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de gerçekten en tartışmalı kavramlardan biri çağdaşlık kavramıdır. Bazılarına göre çok açık olan, bilinen ama birçoklarına göre de çok sisli, kapalı ve Türkiye’de gerçeğine uygun biçimde anlaşılıp algılanmayan, kullanılmayan hatta yanlış tanımlanan bir kavramdır. Bu kavram için geçmişte çok mürekkep harcanmıştır. Çağdaşlık kavramı yüzünden kültürümüzde ve politik alanda büyük çatışmalar yaşanmış, toplumda iki ayrı kamp oluşmuştur. Kökleri 2. Meşrutiyet’e ve Tanzimat’a kadar giden ama esas olarak Cumhuriyet’ten itibaren keskinleşen bir “ilerici-gerici” ayrımı ve kavgasının temelinde bu kavram vardır. Zamanla bu ilerici-gerici kavgaları başka adlar altında (solcu-sağcı, laikler-dinciler) devam

etmiş ve bu ikili ayırım hâlen tam bir uzlaşmaya ve senteze ulaşmadan farklı yoğunluklarda güncelliğini korumaktadır. Her iki kesim, bunca zaman sonra artık iletişim imkânlarının, etkileşimin artması ve kültürel düzeyimizin belirli ölçüde de olsa yükselmesinden dolayı çağdaşlığın temel nitelikleri üzerinde yani asgari müştereklerde az çok anlaşabilmeliydi. Ne yazık ki bu sağlanamamıştır. Bu kavramı bir kesim üstünlük ve övünç kaynağı olarak kullanmış, kendisine mal etmiş, bu kesim diğer grubu da “çağdışı” diyerek suçlama yoluna gitmiştir. Kültürümüz ve politik kurumlarımız bir münazara mantığı ile çoğu sorunun çözümünde ortak bir tavır belirleyememekte, sonuçsuz, kısır tartışmalara girmekte, havanda su döverek bir çıkmaz sokağın içinde bir ileri bir geri debelenip durmaktadır. Bu kavram üzerinde ülkemizde Z. Gökalp, M. İzzet gibi ilk kuşak, Ülken, Berkes, Tanyol, Tütengil, Kıray, Yasa, Mardin gibi ikinci kuşak sosyologlarla birlikte günümüzün üçüncü kuşak sosyologlarımız da yoğun olarak kafa yormuşlar ve yazılı ürünler vermişlerdir. Örneğin Berkes’in “Türkiye’de Çağdaşlaşma” adlı eseri kapsamlı değerlendirmelerden biridir. Berkes çağdaşlaşma kavramının analizinde din ve dünya işlerinin ayrılmasını, dinle diğer kurumlar arasındaki ilişkileri bir mihver olarak kabul etmektedir. O çağdaşlaşmayı Batı dillerinde olan “sekülerizm” sözcüğünün karşılığı olarak kullanmıştır. Bu sözcük ona göre çağdaşlaşmanın tam karşılığıdır (Berkes, 1973: 15-17). Ancak Berkes çağdaşlaşmayı âdeta tek bir boyuta indirgeyerek açıklamıştır. Hâlbuki bu süreç çok boyutludur. Laikleşme süreci bunlardan sadece biridir.

Yanlışlık Nerede

Başlangıçta vurgulamak gerekir ki Türkiye’deki temel yanlışlık şuradadır: Çağdaşlığın temel şartları, nedenleri araştırılıp öğrenilmeden yüzeydeki görüntülere takılmışız, sebeplerle değil sonuçlarla ilgilenilmiştir. Dikkatimiz çağdaş uygarlığın araçlarına yönelmiş, o araçları yaratan zihniyeti, yöntemi ve iktisadi alt yapıyı gözden kaçırmışız. 18. yüzyılın sonlarından başlayarak Batı’da

burjuva sınıfının üretici gücü, ticari yeteneği, etkinliği fark edilmeden, bunun üzerinde düşünülmeden, o sınıfın günlük yaşama, tüketime yansıyan davranışları halka çağdaşlık diye takdim edilmiştir. Kavramın ortaya konulması, tanımlanması daha başlangıçta yanlış olmuştur. Zamanla “amaç”la “araç” da birbirine karıştırılmıştır. Yani çağdaşlık öncelikle bir üretim ve yöntem konusudur, tüketim meselesi değildir. Bu temel yanlışlık, körlük Türkiye’deki bütün çağdaşlaşma süreci boyunca devam etmiştir. Bizdeki yapay entelektüel kavgalarının, kültürel ikiliklerin, halkla devleti yöneten kadrolar arasındaki uçurumların, gerilimlerin temelinde hep bu yanlışlık bulunmaktadır. Bu yanlışlıktan dolayı çok uzun süre halkın büyük bir bölümü çağdaşlaşmanın gerçek sahibi, yaratıcısı olamamış, suçlanmış, dışarıda tutulmuş, ona seyirci muamelesi yapılmıştır. Geçmişte bu güne göre daha popüler olan sosyalist akımlar ve Türk sosyalistleri de bunun tam farkına varamamışlardır. Hâlbuki sosyoekonomik ve kültürel bakımdan dışlanan, horlanan bu halk tabakalarını en iyi anlayacak olanlar sosyalist aydınlardır. Onlar da esas işlevlerinin farkına varmadan bu yapay çağdaşlaşmanın peşine takılıp gitmişlerdir. Tüm bu oluşumlar da sonuçta sosyal, kültürel, siyasal bütünleşmeyi aksatmıştır. Halkın böylesine bir çağdaşlaşmaya karşı gösterdiği hoşnutsuzluk her zaman “karşı devrim” olarak algılanmış ve halk suçlanmıştır. Türkiye’de ancak 1950’li ve 60’lı yıllardan sonra çağdaşlaşma gerçek mecrasına oturmaya başlamıştır; çünkü bu tür kapsamlı ve derinliği olan sosyal değişme olgularına sahip çıkacak burjuva sınıfı, orta sınıflar ortalama bir dönem olarak söylersek, bu yıllardan sonra hem gerçek bir çağdaşlaşmayı yaratır hâle gelmiş hem de bu olguya sahip çıkmaya başlamıştır. Ancak günümüzde yukarıda bahsettiğimiz yapay çelişkiler, boşluklar, gerilimler yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Çünkü gerçek anlamda çağdaşlaşma sınırlı bir kadronun sorunu değil, bir toplum projesidir, sorunudur. Üretici sınıflar, kesimler buna ortak olursa başarıya ulaşılır.

Ayrıca her şeyden önce şu soruların da sosyolojik bir mantıkla sorulup tartışılması, açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Acaba tüm çağlar, insanlar ve toplumlar için geçerli olan, değişmeyen bir

takım değerler, davranış kalıpları, kültür ve uygarlık unsurları var mıdır? Yoksa bu tür değer ve normlar zaman ve mekânla sınırlı mıdır? Her şey her çağa, topluma uygarlığa göre değişmekte midir? Bunların arasında kalıcı olanlar var mıdır? Bu kalıcı veya ortak unsurlar nelerdir? Acaba her çağın öne çıkan yükselen değerleri mi vardır? Bunları bütün toplumlar aynen kabul edip uygulamak zorunda mıdır? Günümüzün çağdaş değerleri nelerdir? Tüm dünya toplumları onları özümleyecek olgunluğu erişmiş durumda mıdır? Bu soru listesini uzatmak mümkündür, ama o kadarına gerek yoktur.

Her Çağın ve Uygarlığın Farklı ve Temel Değerleri Vardır

Öncelikle belirtmek gerekir ki sosyolojinin, kültür ve uygarlık tarihinin bize gösterdiğine, öğrettiğine göre her uygarlığın, çağın yücelttiği, idealize ettiği, öne çıkardığı maddi alanda olsun manevi alanda olsun değerleri bulunmaktadır. Örneğin Çin, Mısır, Yunan uygarlıklarının kodları, ilkeleri ve sosyal yaşantıya yansıyan özellikleri farklıdır (Toynbee, 1978: 193). Aynı şekilde tarihi dönemlerin, çağların da ana değerleri değişiktir. Örneğin Ortaçağ’ da Doğu’da ve Batı’da ideal insan “inanman insan”dır. Yakınçağ’ın insanı ise Ortaçağ insanından farklı olarak daha “rasyonalist, materyalist, pozitivist” özelliklere sahiptir. Bu bakımdan çağdaş uygarlık denilince o çağda en gelişmiş, baskın ve etkili durumda olan uygarlık anlaşılır. Yani burada dünya ölçüsünde makbul ve geçerli olan bir evrensel uygarlık söz konusu olmaktadır. Bu noktada çok problematik durumlar da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca “çağdaş”, “kültür” “uygarlık” ve “gelişmişlik” kavramları arasındaki ilişkilerde önemli zihinsel karışıklıklar bulunduğu görülmektedir. Anlaşıyor ki bazı uygarlıklar geri kalmış, zamanını doldurmuş durumdadır; içlerinden biri ise diğerlerine göre daha fazla kabul görmüş, insan ve toplum yaşamı açısından daha anlamlı, yararlı, insanları başarılı ve mutlu eden düşünceler, yöntemler, teknikler, araçlar sunmuştur. Böylece o uygarlık için “çağdaş uygarlık” ifadesi kullanılır olmuştur. Bu durumu günümüze uyarlarsak son dört yüz yılda “Batı uygarlığı” dediğimiz

uygarlık düşünsel, bilimsel, teknolojik, ekonomik, siyasal özellikleri, imkânları bakımından açık ve net olarak üstün duruma gelmiştir. Türkiye dâhil her toplum bu uygarlığın yarattığı düşünsel ve teknolojik birikimi, yöntem ve araçları kendi ülkesine taşımaya, bu değerlerin yaratıcı bir ortağı olmaya çaba göstermektedir. Örneğin bizim yakın düşünce tarihimizin önemli isimlerinden olan Ahmet Ağaoğlu da “Üç Medeniyet” adlı eserinde, 20. yüzyıl itibariyle dünyada Buda-Brahma, İslam ve Batı (Avrupa) medeniyetleri olmak üzere üç medeniyetin var olduğunu, bunların her birinin yaşayış, duyuş ve inanışlarının farklı olduğunu, ancak Batı uygarlığının 16. yüzyıldan bu yana dünyaya hâkim duruma geldiğini vurgulamıştır (Ağaoğlu, 1969).

Az önce bahsettiğimiz problematik durumlara gelince: Sosyolojik bir gerçek var ki, bir toplumun sahip olduğu ve içinde yoğrulduğu bir uygarlıktan başka bir uygarlığa geçişi kolay gerçekleşen bir olay değildir. Bu noktada mevcut duyuş, düşünüş ve kurumların, normların terk edilerek yenilerinin kabul edilmesi çok büyük sıkıntılar yaratmakta ve büyük uyum sorunları meydana gelmektedir. Örneğin o toplumun kültürü ne olacaktır? Her toplumun kendine has bir kültürü vardır. Bu değişim sırasında kültür de tümüyle değişecek midir? Bu ne ölçüde mümkündür? Kültür de o bu yeni uygarlığa mı uyarlanacaktır? Bu kritik soruları yakın dönemde neredeyse tüm sosyologlarımız sormuşlar ve bu sorunu analiz ederek çözümler getirmeye çalışmışlardır. Bunlardan en popüler olan Gökalp, çareyi kültürle uygarlığı ayırmakta bulmuştur. Dolayısıyla ona göre Batı’nın uygarlığını alacağız, kültürünü almaya gerek yoktur (Gökalp, 1963). Ancak birçok sosyolog da bu ayrımın suni, şekli olduğunu, toplumun çağdaşlaşırken (modernleşirken) hem kültür, hem de uygarlık açısından değişime uğrayacağını bunların birbirlerinden ayrılmayacağını, bir bütünlük oluşturduklarını savunmuşlardır. Örneğin geçmişte Ağaoğlu ve Mehmet İzzet de bu görüşü benimsemişlerdir. (İzzet, 1981). Bu kavramlar o günlerden günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Bu noktada sosyal değişimin genel mantığı, ilkeleri, kuralları dikkate alınmalı ve bunlara göre sorun

aydınlatılmaya çalışılmalıdır. Bir defa Türkiye'deki ilk yanlışlık, yukarıda da biraz değindiğimiz gibi, bu kavramın çok sırlı, maymuncuk gibi bir kavram haline dönüştürülmesidir. Türkiye'de çoğu çevre için "çağdaş" denilince akan sular durmaktadır. Her şeyin başına bir çağdaş eklenince sanki her şey çözümlenmiş olmaktadır: Çağdaş insan, çağdaş yaşam, çağdaş kadın, çağdaş eğitim, çağdaş sanat, çağdaş devlet, çağdaş düşünce gibi. Fakat bu çağdaşlığın ana kriterleri, sınırları nelerdir? Bu kavramların içeriğini tam olarak biliyor muyuz? Örneğin çağdaş olmayan insanla çağdaş insanın farkı nedir? Bu farklar genel-geçer mi ve herkes bu niteliklerde anlamakta mıdır? İşte buralarda çok önemli sorunlar, sıkıntılar yaşanmıştır ve hâlen yaşanmaktadır. Sosyal değişme kuramları çerçevesinde bu karışıklıkları fark eden sosyologlar, belki de bir çözüm getirir düşüncesiyle, sosyal yapı ile kültürel yapıyı ve bu yapılarıdaki değişimi birbirinden ayırmışlardır: Weber, Sorokin, Parsons ve Merton gibi. Ayrıca Ogburn gibi bazı sosyologlar da maddi kültürle maddi olmayan kültürü ayırarak bunlardaki değişme sürecini ayrı ayrı değerlendirmişlerdir.

Bu oluşumların ve kavramların ortalama son iki yüz yıllık modernleşme süreci içinde Türk kültür ve düşünce hayatında yarattığı sorun, sadeleştirerek ifade edersek, şurada düğümlenmektedir. "Mademki çağdaş uygarlık ve çağdaş değerler, toplumlar var; bunlar da Batı'da, Avrupa'da bulunmaktadır, biz de zaten geri kalmış durumdayız; o halde yapılacak iş bu çağdaş uygarlık değerlerini alıp kendi yaşayışımıza, kimliğimize, toplumsal yapımıza katmaktan ve bunları olduğu gibi benimsemekten ibarettir." Acaba bu iş bu kadar basit midir? Bu bir alma verme işi midir? Değildir. Batı'nın nesi, nasıl ve ne miktarda alınacaktır? Bir defa, Ogburn'un çok bilinen ve kabul edilen tezine göre teknoloji gibi maddi kültür değerleri kolay ve hızlı değişmektedir de, din, zihniyet, gelenek ve görenekler gibi manevi kültür değerleri çok zor ve ağır değişmektedir. Bunların değişmesi kuşaklar boyu sürmekte, bazen de yüzyıllar almaktadır. Yukarıdan beri yapılan açıklamalara göre çağdaşlık kavramı sadece teknolojiyi içermemektedir. Tüm değerleri, kurum ve normları kapsamaktadır.

Teknik alanda sorun yoktur. Teknik değerler somut, rasyonel, nesnel, evrensel ve herkes için pratik fayda sağlayan unsurlardır. Bunlarda geriye dönüş olmaz. Her yeni teknik eskisini siler süpürür. Radyo ortaya çıkınca gramofonun pabucu dama atılır. Motorlu taşıtlar bulununca artık hiç kimse illaki öküz ve at arabası ile seyahat etmek istemez. Ancak sosyal değerler alanında bu ilke geçerli değildir. Burada “yeni” ve “eski” kavramları farklı biçimde değerlendirilir ve bunlar uzun süre birlikte bulunur. Örneğin Müslümanlık ortaya çıkınca Museviler, Hristiyanlar “Haydi arkadaşlar, yeni bir peygamber ve din doğmuş, bizimki artık eskidi, bu yeni olduğuna göre daha yararlı ve kullanışlıdır, doğru yolu temsil eder, eski inancı bırakıp bu yeni inanç sistemini kabul edelim” demezler ve dememişlerdir. Bu durum tüm maddi olmayan değerler için geçerli olan bir kuraldır. Teknoloji, sırasıyla önce ekonomi ve üretimle ilgili araçlarda, ilke ve yöntemlerdeki değişimlerde sonra da maddi olmayan değerlerde zamanla bir değişmeye yol açar. Ama bu zannedildiğinden daha uzun bir zaman alır ve oldukça zor gerçekleşir. Hatta dinlerde olduğu gibi eski inanç sistemleri, yorum farkları, biçimsel değişimler olsa da, eski değerler olarak yeni teknoloji ile birlikte yaşamlarını sürdürebilir, kendilerini bu yeni ortama uydurabilirler. Bilimsel, teknolojik ve üretimle ilgili alanlarda kullanılan araçlar, teknikler ve yöntemler bakımından “devrimci” değişimler olur da, sosyal değerlerde ise devrimci değil, “evrimci” değişme ilkesi işlemektedir. Ayrıca uygar, çağdaş olmak öncelikle biçimsel bir değişme değil, özde, içerik bakımından bir değişmeyi ifade eder. Yani yeni bir uygarlık, çağdaş bir hayat ve anlayış yeni bir yöntem değişikliği demektir. Bu da öncelikle, kullanılan teknolojiye, üretimde, dolayısıyla zihniyetteki değişimleri kapsar. Örneğin siz kullandığınız üretim araç ve teknikleri, bunları yaratan zihniyeti değiştirmedığınız sürece, günlük yaşantınızı, tüketim davranışlarınızı değiştirmekle çağdaş uygarlığa katılmış olamazsınız. Bu değişiklik çok aldatıcı, yanıltıcı ve züppece davranışları içeren bir değişiklik olur. Bu bakımlardan kültür ve uygarlık değişimlerinin mekanizması çok iyi bilinmeli, irdelenmeli ve açıklanabilmelidir.

Çağdaş ve Çağdışı Olanlar

Şimdi bu açıklamaların ışığında dönüp Türkiye'ye bakalım. Belirttiğimiz bu çağdaşlık kavramı açısından toplumun bir kesimi kendisini “çağdaş” görmekte, çağdaş değerleri özümlemiş kabul etmekte, diğer kesimi ise çağdaşlığa karşı, eski usul ve değerleri temsil eden kesim olarak varsaymakta, dolayısıyla onları nitelerken “çağdışı”, “gerici”, “dinci” gibi sıfatları kullanmaktadır. Burada muhafazakârlıkla gericilik karıştırılmış, geniş halk kitlelerinin bazen toplumun gerçekten lehine olan yeniliklere soğuk durmalarına sebep olunmuştur. Bu açıklama ve niteleme konu ile ilgili değişmenin mekanizmasını bilmemekten ve olayları çok basite indirgemekten, çok yüzeysel, sığ değerlendirme ve sadeleştirmekten kaynaklanmaktadır. Örneğin çağdaş üretim olmadan çağdaş tüketim olur mu? Batı'nın tüketim toplumları, Sanayi Devrimi ile oluşan üretim toplumlarının ürünüdür. İşin özü, çağdaşlığın temel özellikleri gözden kaçırılırsa böylesine abuk sabuk, komik ve çok sakıncalı ayrımlar, suçlamalar, çatışmalar gündeme gelir. Bunlar da sağlıklı ve diyalektik bir toplumsal evrimi, gelişmeyi önler, toplum kısır, sentezsiz çatışmaların içine yuvarlanır, büyük zaman kaybı ortaya çıkar. Türkiye'de bu nedenlerle çağdaşlığı savunan kesimle diğer kesimler arasında diyalektik temele dayanan bir etkileşim, çatışma yoktur. Bu olmuş olsa bir süre sonra olumlu bir sentez ortaya çıkar ve yeni bir diyalektik etkileşim aşaması doğar. Bu olmamaktadır, bir taraf, yanlış bir tanımlama, algılama ve açıklama ile diyalektik bir etkileşime girmesi gerekirken, karşı tarafı hep sistemin dışına itmektedir. İşte bu durum toplumda kesimler, tabakalar veya sınıflar arasındaki sosyoekonomik mücadelenin mecrasını değiştirmekte, belirli bir süre sonra oluşması gereken sentezi önlemektedir. Mücadele tabaka veya sınıflar arasında değil, belirli bürokratik kadrolar arasında cereyan etmektedir. Bu kadro savaşlarının da, toplumun mutluluğu ve huzuru açısından, hiçbir zaman galibi olmamaktadır. Makalenin başında belirttiğimiz kısır, anlamsız, sonuçsuz “ilerici-gerici”, ”solcu-sağcı”, “laikler-dinciler” savaşı bu şekilde oluşmaktadır. Bu tarz bir çekişme 19. yüzyıldan beri, belli dönemlerde şiddetlenerek, devam etmektedir. Söz konusu

ayrımların hepsinin temelinde “çağdaş olanlar-çağdaş olmayanlar” veya “çağdaşlığa karşı olanlar” arasında var olduğuna inanılan bir marazi karşıtlık bulunmaktadır. Bu bir sınıfsal çelişki ve çatışma da değildir.

Çağdaşlığın Kriterleri

Peki, çağdaşlığın bazı evrensel kriterleri, ilkeleri yok mudur? Belirli sınırlar içinde vardır. Dünyada sosyal bilimler literatüründe “modernizm” diye anılan bir toplumsal aşamadan, gelişmişlik düzeyinden bahsedilir. Dolayısıyla çağdaş (modern) insan, çağdaş toplum literatürde kullanılmaktadır. Ancak bu kavramların bazı nesnel boyutları olduğu gibi, değer yargıları ile yüklü izafi boyutları da vardır. Sosyolojik açıdan toplumların genetik evrimine bakıldığı zaman 18. yüzyıldan sonra Sanayi Devrimi ile birlikte oluşan yeni insan ve toplum tipini anlatmak, bunların dikkat çeken temel özelliklerini belirlemek bakımından bazı nitelikler tespit edilerek sıralanmaktadır. Dolayısıyla bunlar çağdaş Batı uygarlığı çerçevesinde dünyada genel olarak kabul gören ve nesnel gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkan bazı bireysel ve toplumsal özelliklerdir. Biz burada bunların tümüne ilişkin uzun boylu bir sıralama yapmayacağız. Ama belirgin, nesnel bazı nitelikleri de örnek olarak ele almak istiyoruz. Burada hareket noktamız, nelerin çağdaşlık içine girdiğini, nelerin de girmediğinin netleştirilmesi ve bazı yanlış kanıların düzeltilme çabasıdır.

Başka makalelerimizde de belirttiğimiz gibi, çağdaş Batı uygarlığı denilen olgu 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren önce düşünsel sonra bilimsel alanlardaki önemli gelişmelerle oluşmaya başlamıştır. Bu gelişmeler düşünce ve bilimde köklü bir yöntem değişikliğini yaratmıştır. Böylece 18 ve 19. yüzyıllarda “modern bilim” anlayışı ve uygulamaları meydana gelmiştir. Gene 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ve paralel siyasi devrimler doğal sosyolojik bir sonuç olarak yeni bir insan ve toplum tipinin doğmasına yol açmıştır. İnsan ve toplumlar değişince gayet tabii değerler, sosyal kurumlar, normlar da

değişmiştir. Olan şey topyekûn bir “sosyal yapı” değişikliğidir. Özetle çağdaş insanı ve toplumu şekillendiren ana öğeler düşünsel, bilimsel, teknolojik, ekonomik değişimlerdir. Bunlar da mevcut ideolojik yapıyı, siyasi düşünce ve kurumları, tüm sosyal yaşantıyı, insan ilişkilerini baştan aşağıya değiştirmiştir. Yani çağdaş insanın, toplumun arkasında çağdaş bilim zihniyeti, teknoloji ve üretim bulunmaktadır. Tüm bunlar da sosyal ve kültürel yapıda bir dizi değişikliği yaratmıştır. Dolayısıyla örneğin çağdaş insan eski insan anlayışıyla kıyaslandığında daha rasyonel davranan, eleştirici, sorgulayıcı, pozitivist, materyalist, girişimci, bireyci, siyasi bakımdan katılımcı bir bireydir. Bu aşamada eğitim ve mesleki bakımdan uzmanlık esas alınmış herkesin bir alanda uzmanlaşması, yeterliliği benimsenmiştir. Artık insanların ne ve kim olduğuna, etnik, cinsel, dinsel vs. doğuştan kazandığı özelliklere değil, ne yaptığına, işlevselliğine, yarattığı katma değere bakılır. Sürecin siyasi boyutunda bireysel hak ve özgürlüklerin, eşitlik anlayışının gelişmesi, her türlü demokratik örgütlenmeler, uygulamalar vardır. Bu çerçevede dinle devlet ve diğer sosyal kurumlar arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenmiş ve sonuçta “laiklik” ilkesi geçerli olmuştur. Polis devleti, kanun devleti yerine hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü esas alınmıştır. Her türlü sosyal-sivil örgütlenmeler teşvik edilmekte, bunları kısıtlayan engeller ortadan kaldırılmaktadır. Ayrıca kapitalizmin, piyasa ekonomisinin geçerli olması, bol üretim bol tüketimi teşvik etmiş, böylece günümüzün “refah toplumları” ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana sanayi toplumlarında oluşan gelir ve tüketim adaletsizlikleri sosyalist düşüncenin, ideolojinin mücadelelerin yayılmasına yol açmış ve sonuçta “sosyal devlet” ilkesi de genel bir ekonomik ve siyasi ilke olarak kabul görmüştür. Bu özet açıklamalar çağdaş insan, toplum ve davranış denilince nelerin anlaşılması gerektiği konusunda genel bir fikir verebilir. Dolayısıyla bu açıklamaların ışığında örneğin bir kişinin yönetim bakımından demokrasiyi değil de monarşiyi, diktatörlükleri savunması, bilimsel ve teknolojik gelişmelere, buluşlara karşı çıkması, çağdaş üretim tekniklerini kabul etmemesi, her türlü bireysel hak ve

özgürlüklerin genişletilmesi yönünde değil, bunların giderek kısıtlanması yönünde tavır alması, eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin ortadan kaldırılarak örneğin kadınların eğitilmesine, okutulmasına karşı çıkması vb. davranışları çağdışı davranışlar olarak ifade etmek mümkündür. Bunlar genel olarak kabul gören çağdaş değerlere aykırı olan düşünüş, inanış ve davranışlardır. Aynı şekilde belirli bölgelerde hâlen uygulanmakta olan kan davaları, töre cinayetleri eski feodal ilişkilerin, geleneklerin devam ettiğini gösterir ve bunlar gerçekten “çağdışı” gelenekler, kurallardır. O bölgeler de kentleştikçe, sanayileştikçe, insanların eğitim düzeyi yükseldikçe, yani toplum dönüştükçe artık çok zararlı hâle gelmiş bu gelenekler de değişecektir. Bu durum bize şunu da göstermektedir: Toplumun sosyoekonomik yapısı, ona uygun insan ilişkileri değişmedikçe, “haydi arkadaşlar çağdaşlaşalım, kan davasını, evlilikle ilgili eski törelerimizi değiştirelim, bundan böyle şu şekilde yaşayalım” demenin sosyolojik hiçbir anlamı, faydası yoktur. Böyle bir çağdaşlaşma modeli henüz bulunmamıştır.

Şimdi tekrar Türkiye’deki çağdaşlaşma sürecine bakalım. Türkiye’de olan şudur: Biz 19. yüzyıldan itibaren çağdaş uygarlığın temel ölçütlerini, kodlarını, ilkelerini yani özünü kavramamışız. Olayı bir şekilden ibaret zannetmişiz, bu yeni uygarlığın bir düşünsel, bilimsel, teknolojik ve ekonomik birikimi ve davranışı ifade ettiğini fark edememişiz, çağdaş üretime değil, çağdaş tüketime yönelmişiz. Bu yanlış anlama ve algılama bizi önce “hasta adam” haline getirmiş, ardında da bu hasta adamı öldürmüşüz ve uzun süre iki yakamız bir araya gelmemiştir. O kadar yüzeysel, yapay ve gereksiz, şekli konuları tartıştık (örneğin türban konusu), bunlar yüzünden birbirimizi kırdık, yoğun çatışmalar yaşadık ki biz bunlarla vakit geçirirken atı alanlar Üsküdar’ı geçtiler. Ortalama son elli yıllık döneme baktığımız zaman anlamsız, gereksiz konuların kavgasına harcadığımız enerjiyi üretim ve verimlilik konularına harcamış olsaydık şimdi çok daha farklı yerlerde olabilirdik. Şu kadarını da söyleyelim, tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye’de artık çağdaşlık açısından temel konulara yönelmenin, bazı gereksiz takıntılardan kurtulmaya başladığını,

teknolojik ve üretimle ilgili konuların öne çıktığını ve belirli bir ekonomik gelişmenin yakalandığını gözlemleyebilmekteyiz. Çağdaşlığın ana parametrelerinin teknoloji ve ekonomi (çağdaş üretim gücü) olduğunu yeni fark etmeye başladık. Zararın neresinden dönülse kârdır ya...

Son olarak dünyada çağdaşlıkla ilgili bahsettiğimiz düşünsel ilkelerin, tutumların önemli değişikliklere uğradığını ve tek tip bir çağdaşlığın olmadığını, modernizmin karşısına bir düşünce akımı olarak postmodernizm çıktığını görmekteyiz. Modernizmin getirdiği fazla katı, köşeli, tekçi, pozitivist ve maddiyatçı anlayışlardan uzaklaşmaktadır. Düşüncelerde, inançlarda ve davranışlarda geniş bir izafiyet, hoşgörü gündeme gelmekte, kültürel alanda çok renklilik, çeşitlilik sergilenmektedir. Çok kültürlülük benimsenmektedir. Modernizmin biraz örttüğü hümanizm tekrar öne çıkarılmakta, bu insani özün, bilimin, politikanın önüne çıkarılmasına çalışılmaktadır. Bireyleri belirlenen bir modele, prototipe indirgemek yerine, her bireyi olduğu gibi kabul etme, görme anlayışı egemen olmaktadır. Örneğin pekâlâ mistik, dindar bir kişinin de çağdaş dünyada yerinin olduğu kabul edilmekte, daha katılımcı, özgürlükçü bir yönetim benimsenmekte, teknoloji, ekonomi ve politik kurumlar karşısında birey güçlendirilmektedir. Bu noktada bilmemiz gereken bir şey daha var: Bizim gibi gelişmekte olan ülkeler çağdaş olalım derken bu aşamayı tamamlayan ülkelerde modernizm kıyasıya eleştirilmektedir (Touraine, 1994).

Ayrıca çağdaşlık bağlamında “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” gibi bazı ilkeler, kurallar evrensel düzeyde kabul edilip devletlerce imzalsana ve bu tür ortak insanlık değerleri çağdaş devletler tarafından ve uluslararası kurumlarca kayıt altına alınsa da, hâlen dünyada genel bir hak ve adaletten önce güçlülerin adaleti, egemenliği hüküm sürmektedir. Bahsettiğimiz çağdaşlık özellikleri genel bir gelişmişlik düzeyini anlatmaktadır, bunlara uymak konusu bireylerin, toplumların tümüyle inisiyatifine kalmıştır. Bu noktada çoğu kişi, toplum, günlük çıkarları, ideolojik ve siyasi amaçları bakımından çifte standart

uygulamaktadır. Örneğin Ocak 2012’de Fransız senatosu Osmanlılar döneminde 1915 yılında uygulanan Ermeni tehciri ile ilgili olarak, “Ermeni soykırımı olmamıştır “ diyenleri cezalandıran, dolayısıyla düşünce ve ifade özgürlüğüne taban tabana zıt bir yasayı onaylamıştır. O Fransa ki, iki yüz yıl evvel bireysel özgürlüklerin, yani çağdaşlaşmanın en ateşli savunuculuğunu yapan bir ülkedir. **Ocak 2012**

Kaynaklar

- Ağaoğlu, Ahmet, Üç Medeniyet, İstanbul, 1969.
- Berkes, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Gökalp, Ziya, Türkçülüğün Esasları, Varlık Yayınları, İstanbul, 1963.
- Gökalp, Ziya, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Serdengeçti Neşriyat, Ankara, 1963.
- Mehmet İzzet, Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.
- Touraine, Alain, Modernliğin Eleştirisi, Çeviren Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Toynbee, Arnold, Tarih Bilinci, Cilt I, Bateş Yayınları, Ankara, 1978.

GERİ KALMIŞ ÜLKELERDE SOSYAL DEĞİŞME

Geri Kalmışlık Nedir ve Nasıl Oluşmuştur?

Aslında geri kalmışlık kavramı izafi bir kavramdır. Hangi ülke, hangi kriterlere ve hangi ülkelere göre geri kalmıştır? Bu tür kavramlar bir kıyaslanmanın, karşılaştırmanın sonucu olarak oluşan kavramlardır. Dolayısıyla bu sorular teorik düzeyde tartışılabilir. Ancak 20. yüzyılda fiilen ve somut olarak böyle bir sosyal gerçek insanlığın gündemine gelip oturmuştur. Dünyadaki genel barış, huzur ve sosyal adalet açılarından bu sorunun giderilmesi, en azından asgariye indirilmesi de gerekmektedir. 18. yüzyıldan önce de yeryüzündeki ülkeler, toplumlar arasında çeşitli nedenlere bağlı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan belirli farklar vardı. Örneğin dünyanın bazı ülkeleri, bölgeleri diğerlerine göre daha bayındır haldeydi. Dünya kentleri arasında da ekonomik ve ticari etkinlikler, zenginlik ve kültürel canlılık, çeşitlilik bakımlarından önemli düzey farklılıkları söz konusu idi. Bilim, teknik, ekonomi, sosyal yaşam bazı bölgelerde oldukça gelişmiş, bazı bölgelerinde ise daha geri durumdaydı.

Kısacası her toplum genel gelişmişlik açısından aynı düzeyde değildi. Ancak bir teknolojik ve ekonomik devrim olarak 18. yüzyılda Avrupa’da yaşanan Sanayi Devrim’i bu tabloyu değiştirdi. Bu dönemden itibaren sanayileşme olgusunun yaşandığı ülkeler diğerleri ile arayı hızla açmış ve sonuçta dünyadaki ülkeler sosyoekonomik gelişmişlik bakımından iki büyük ülke grubu halinde ortaya çıkmıştır. Çünkü toplumların büyük çoğunluğu birçok nedenlerden dolayı bu sürecin dışında kalmışlardır. Gerçekte Batı toplumları ile Doğu toplumları arasındaki mesafenin açılması sanayileşme hamlesinden önce başlamıştır. Batı’da 18. yüzyıldan önce sanayileşmeyi hazırlayan

birçok aşama yaşanmış, bu sosyolojik süreç Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte hız kazanmıştır. Bunların ardından coğrafi keşifler ve bilhassa 17. yüzyılda insan düşüncesinde, bilimde gerçekleştirilen “yöntem değişikliği”; ayrıca 18. yüzyılda da Batı’nın düşünce ve kültür hayatında yaşanan Aydınlanma hareketi sanayileşmenin alt yapısını oluşturan önemli kültürel, düşünsel değişiklikler ve faktörlerdir. 19. ve 20. yüzyılların dünyasını her yönden şekillendiren Sanayi Devrimi’nin Avrupa’da gerçekleşmesi tesadüf değildir. Toplumlarda geri kalma öncelikle bilim ve teknolojiye kendini gösteriyor, bunun ardından toplumlar her alanda yeni yöntem ve teknikler üretemez hâle geliyor ve bu nedenle ilerleyemiyor, kendilerini yenileyemiyor ve geri kalıyorlar. Bu tür toplumlarda diyalektik oluşun dışında âdeta mekanik tekrarlar başlıyor ve bir kısır döngü meydana geliyor. Bu bakımdan sanayileşme sürecinin arkasındaki faktörleri doğru anlamak ve analiz etmek gerekir.

Ayrıca burada vurgulamak gerekir ki Avrupa’nın sanayileşmesinde bugünün geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerinin de büyük katkısı, payı vardır. Çünkü 16. yüzyıldan itibaren Batı’nın dünyaya açılması, bilim ve teknolojiye, ticarete Doğu’ya göre hızla ilerlemesi bir süre sonra Avrupa ülkelerini dünyanın egemeni haline getirmiş ve yoğun bir sömürgecilik hareketini yaratmıştır. Böylece Batı sanayileşmeyi finanse edecek sermayeyi, gerekli hammaddeyi ve üretilen malları satacak pazarlar elde etmiştir. Başka ülkeler uyurken Batı testisini doldurmuş, her anlamda ve tüm alanlarda tekel haline gelerek sanayileşmenin maliyetini çok düşürmüş, ama öte yandan azami kâr sağlama imkânına kavuşmuştur. Örneğin Asya’nın Afrika’nın insan ve doğal kaynakları âdeta Batı’daki ekonomilerin emrine verilmiştir. Tüm bu gelişmeler Batı’yı dünyada teknolojik, ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri yönlerden çok üstün hâle getirmiştir. Sonuç olarak kısa ve özlü bir ifade ile söylersek, “Atı alan Üsküdar’ı geçmiş”, sebebi ne olursa olsun dünyanın büyük bölümü için sanayileşme ve kalkınma treni kaçırılmıştır. Bu ülkeler yaşanan çağın, tarihin dışına düşmüşler, değişen zamanı yakalayamamışlardır.

“Geri kalmışlık” olgusu özetle bundan ibarettir ve bu şekilde meydana gelmiştir. Başka bir makalede belirttiğimiz gibi aslında ülkeler geri kalmaz; geri kalan insanlardır, toplumlardır daha doğrusu çalışma, işleyiş ve kullandığı yöntemler, teknikler bakımından insanların beynidir. Gelişmemiş ülkelerdeki insanların düşünce ve bilgi bakımından zihniyetleri geri kalmıştır. Bu çerçevede ayrıca vurgulamak gerekir ki sanayileşmiş-gelişmiş toplumlar postmodern bir aşamaya, sanayi sonrası bir topluma kısaca “Bilgi Toplumu” aşamasına adım atmış durumdadırlar. Yani geri kalmışlar ileride sanayileşmiş bir toplum aşamasına ulaşmış olsalar da bu sefer sanayileşmiş olanlar bilgi toplumu özelliği kazanacaklardır. Dolayısıyla aradaki bu fark bu kez değişik bir boyutta, düzeyde devam etmiş olacaktır. Birinci sınıf, ikinci sınıf ülke konumu gene devam edecek gibi görünmektedir. Bu nedenle geri kalmışların söz konusu edilen bu zinciri kırmaları çok güç olacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz bu iki ülke grubu ile ilgili olarak, 1.ve 2. Dünya Savaşı’ndan sonra dağılan, çözülen imparatorlukların egemenliğinden kurtularak siyasi bağımsızlıklarını kazanan yeni ulus devletler ve ülkelerle önceden sanayileşmiş ülkeler arasında oluşan fark iyice artmış ve dikkat çekici bir hâl almıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonra ülkeler arasında ideolojik bloklaşmanın yanında sosyoekonomik açıdan ikinci bir (ki birincisinden daha önemlidir) ayrım gündeme gelmiştir: Bu ayrım sanayileşmiş (gelişmiş-kalkınmış) ülke-geri kalmış (az gelişmiş veya gelişmemiş) ülke ayrımıdır. Dolayısıyla 1940’lı yıllardan sonra ulusal ve uluslararası literatüre artık bu tarz bir ülke sınıflandırması yerleşmiş, bu ayrışmayı ve onun nedenlerini analiz eden çok geniş bir sosyal araştırma alanı doğmuştur. Sosyal bilimciler bu sorunla ilgili çok eserler vermişler ve bu konu neredeyse en büyük evrensel (siyasi boyutları da olan) sorun olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Örneğin Türkiye’de de özellikle 1960’lardan sonra bu konu güncellik kazanmış ve birçok yazar konuya ilişkin eserler kaleme almış, araştırmalar yapmışlardır. Bunların bazıları konunun ekonomik boyutunu, bazıları sadece Türkiye’deki durumunu, tarihsel gelişimini bazıları da hem ulusal hem

de evrensel düzeyde olmak üzere sorunun doğrudan doğruya sosyolojik oluşumunu analiz etmişlerdir. Özellikle Tütengil bu olayın evrensel boyutları ile birlikte sosyolojik yanına dikkat çekmiş, bunun daha çok bir sosyal yapı değişmesi sorunu olduğunu vurgulamıştır. (Berkes, 1965, Küçükömer, 1966, Avcıoğlu, 1968, Cem, 1971, Tütengil, 1971, Yerasimos, 1974). Dolayısıyla geri kalmış ülkelerin kalkınmasını, onların biran evvel sanayileşmesini sağlayacak bir yığın kalkınma teorileri, projeleri üretilmiştir. Bunların tartışmasına girmeyeceğiz. Ancak nasıl ve hangi kavramla ifade edersek edelim bu sosyoekonomik, siyasal ve kültürel kalkınma konusu esas olarak bir “sosyal değişme” olgusudur. Yani bu gelişme sürecini kapsamlı olarak ve nesnel açıdan en iyi ifade eden kavram budur. Onun için biz burada geri kalmış ülkelerdeki bu değişme olgusuna ve onunla ilgili sorunlara özetle değinmek istiyoruz.

Sosyal Değişme Nedir?

Değişme, benzer kavramlarla söylersek farklılaşma, başkalaşmadır ve evrenin en önemli karakteristiğidir. Bu, tüm varlıkların kendilerini devam ettirmeleri açısından bir zorunluluktur. Nietzsche bu yaşama ilkesini sembolik olarak şu şekilde ifade etmiştir: “Derisini değiştirmeyen yılan ölür.” Değişme evrendeki varlıkların sürekliliğini sağlamak amacıyla dönük olarak işlemektedir. Çünkü değişmeyen, değişime direnen varlıklar, yapılar, sistemler zamanla çürüyor, hayatiniyetini kaybediyor. Bu bakımdan yenilenme, her türlü yaşamın sürekliliğini sağlayan bir olgudur. Toplum da evrenin bir parçası olarak dinamik bir varlıktır ve sürekli bir evrim ve değişme hâlinindedir. Toplumda “düzen”le (istikrar, kalıcılık) “ilerleme” (yenilenme, değişme) birlikte bulunur. Bunlardan birini diğerine tercih edemeyiz. Değişme oldukça karmaşık bir süreçtir; kendi içinde zıtlıklar içerir, çatışmalı ve aşamalıdır.

Değişmeye ilişkin bu genel ifadelerden sonra sosyal değişmeyi tanımlamaya ve kısaca açıklamaya çalışalım. Sosyal değişme öncelikle bir sosyal yapı değişmesi demektir. Yani bu kavram yavaş

veya hızlı, mikro veya makro düzeyde, kısmi veya bütünsel olarak sosyal yapı unsurlarındaki anlamlı yapısal değişimleri kapsar ve toplumsal bir farklılaşmayı, başkalaşmayı anlatır. Dolayısıyla sosyal değişim, toplumda tüm sosyal ilişki ve davranışlarda, örgütlerde, değerlerde, kurumlarda, normlarda, rol ve statülerde, meydana gelen değişimlerdir. Daha açık bir tanım olarak da sosyal değişim, belirli bir toplumda yani sosyal yapıda, belirli bir zaman diliminde, nedenleri ve sonuçları az çok fark edilen, gözlenebilen ve tüm sosyal ilişkilerde, ögelerde meydana gelen somut, nesnel, olgusal değişimlerdir. Mikro düzeyde, kısmi ve kurumsal değişimlere Türkiye’den örnekler olarak, Tanzimat olayı, 1876’da I. Meşrutiyet’in ilan edilmesi, 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılması, 1924, 1961 anayasalarının yapılması, 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılması, 1926’da Mecelle’nin yerine Medeni Kanunun kabul edilmesi, 1946’da çok partili siyasi hayata geçilmesi, 1982 yılında YÖK’ün kurulması vb. gösterilebilir. Makro düzeyde hem ulusal hem de evrensel örnekler olarak da, İslamiyet’in doğuşu, Rönesans ve Reform olayları, 1789 Fransız İhtilali, 1917’de Rusya’da gerçekleştirilen sosyalist devrim, 1. Dünya Savaşı (1914-1918), 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması, 2. Dünya Savaşı (1939-1945), ayrıca bir yığın değişim olayını içeren değişim süreçleri olarak Sanayi Devrimi-sanayileşme hareketi, demokratikleşme, kentleşme, modernleşme vb. sayılabilir. Bunların hepsi belli zaman dilimlerinde, belirli sebeplere göre oluşmuş ve belirli sonuçlar yaratan somut sosyal değişim olgularıdır. Değişim toplumun tüm kurumlarında eş zamanlı olarak ve aynı yoğunlukta gerçekleşmeyebilir. Kıray’ın ifadesiyle sosyal yapı ögeleri arasında içten bir bağlılık, bütünlük vardır. Her öge birbirine bağlıdır ve birbirini sürekli etkilemektedir (Kıray,1999: 312). Bu kavram değer yargısı içermez. Hem pozitif yönde (ilerleme, gelişme), hem de negatif yönde (çözülme, dağılma) olabilir, yani yansız (nötr) bir kavramdır. Sosyal değişim hızlı veya yavaş seyredebilir; ancak bir anlık olay değil, bir süreçtir. Bireysel istek ve iradelerin dışında cereyan eder. Her toplumdaki değişimin nedenleri, hızı, özellikleri, yönü, sonuçları diğer toplumlardan farklı olabilir. Sosyal değişim çok

nedenli (faktörlü), çok boyutlu, birikimsel ve karmaşık bir sosyal oluşumdur. Sosyal değişimde toplumun öncelikle kendi iç dinamikleri rol oynadığı gibi dış etkenler, dinamikler de rol oynar. Bazen iç dinamikler, bazen de onlarla birlikte dış dinamikler öne geçmiş olabilir. Değişmenin nedenleri olarak fiziksel-coğrafi, demografik (nüfus hareketleri), teknolojik-ekonomik, kültürel nedenler sayılabilir. Ayrıca politik örgütlenmeler ve karizmatik liderlerin de (büyük liderler) toplumların değişmesinde önemli rolleri olmaktadır (Yaka, 2011: 33-48).

Sosyal değişimin gerçekleşmesi şekil olarak farklı toplumlarda, zamanlarda farklı biçimlerde gerçekleşmektedir. Bu bakımdan sosyal değişim tiplerinden bahsedilebilir. Bu tipolojiler değişimde “nasıl” sorusuna cevap vermeye çalışır. Yukarıda belirttiğimiz gibi her ülkenin değişim çizgisi farklı olmakla birlikte, yapılan gözlemlerden hareketle belli değişim tiplerinin varlığı da söz konusu olmaktadır. Değişimde rol oynayan faktörlerin kaynağı açısından değişim ikiye ayrılır: İç nedenli değişimler, dış nedenli değişimler. Birincisinde iç dinamikler (faktörler) değişim sürecinde baskın durumdadır ve toplum esas olarak bu iç dinamiklerin etkisiyle bir değişim doğrultusu izlemektedir. Bu iç dinamiklere örnek olarak toplumdaki nüfus artışı, dolayısıyla çeşitli ihtiyaçların, sorunların artışı ve çeşitlenmesi, sosyal hareketlilik, sınıfsal farklılaşmalar ve çelişkiler, kültürel değişimler sıralanabilir. Dış dinamikler olarak da her türlü dış etkiler, müdahaleler, istilalar, baskılar, zorlamalar, dış ilişkilere bağlı olarak oluşan sosyal ve kültürel etkileşimler sayılabilir. Sosyal değişmeye ilişkin ikinci bir sınıflandırma da serbest sosyal değişimler ve zorunlu (müdahaleci) sosyal değişimler biçiminde yapılan ayrımdır. Toplumun kendi diyalektik akışı içinde beliren dinamiklere, ihtiyaçlara göre oluşan doğal sosyal değişim biçimine “serbest sosyal değişimler” denmektedir. Zorunlu sosyal değişimde ise değişmeye içeriden veya dışarıdan bir müdahale, zorlama vardır. Burada normal bir değişmeden çok bir “değiştirme” den bahsedilir. Bu değişim biçimi çok sancılı olmakta ve sosyolojik açıdan birçok olumsuz sonuçlara da yol açmaktadır. Serbest sosyal değişimlerde toplumda

“evrim” ön plandadır; zorunlu, müdahaleci sosyal değişmelerde ise niteliği, boyutları ve etkileri farklı olmakla birlikte çeşitli “devrim”ler söz konusu olmaktadır.

Burada yanlış anlamaları önlemek bakımından belki bu dış nedenli sosyal değişmeleri de ayrıca ikiye ayırmak uygun olacaktır. Toplamların karşılıklı etkileşimleri, bilgi, görgü, teknik, yöntem ve düşünce alıp vermeleri, ticaret yapmaları yani mal alıp satmaları kadar doğaldır. Bu tür ilişkiler hem çok normal hem de yararlıdır, kaçınılmazdır. Yeryüzünde ilk çağlardan bu yana değişik nedenlere bağlı olarak yoğun bir kültürel yayılma olagelmıştır. Benzer durumda ve düzeyde olan toplumlar arasında böyle bir sosyal, ekonomik ve kültürel etkileşim önemli sosyolojik sorunlar yaratmamaktadır. Bunlar dış nedenli değişmelerin birinci şeklidir ki olumludurlar, gereklidirler. Bizim burada söz konusu ettiğimiz dış nedenli değişmeler ise eşit veya benzer durumda olan, normal kültürel yayılma, kültürleşme ve kültürlenme süreçlerini yaşayan ülkelerdeki değişmelerden çok farklıdır. Bu ikinci şekildeki dış nedenli değişmelerde iki ülke grubu arasında çok büyük bir teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farkı vardır, ayrıca kalkınmışlar tarafından uygulanan açık veya kapalı bir baskı, zorlama, sömürme-sömürölme ilişkisi söz konusudur. Burada gelişmemiş ülkeler diğerlerine bağımlı hale getirilmişlerdir, çaresiz ve seçeneksizdirler. Bu tarz bir dış nedenli değişme biçimi Sanayi Devrimi sonrasında erken sanayileşen, modernleşen ülkelerin yaygın sömürgeci uygulamaları sonucu olarak oluşmuştur. Bu normal bir uluslararası ilişki düzeni değil, patolojik bir durumdur. Gelişmemiş ülkeler için çok sakıncalı, problemlı, adaletsiz unsurlar içermektedir. Hatta dünyadaki genel barışı, istikrarı, huzur ve düzeni tehdit etmektedir. Örneğin Bottomore de az gelişmiş ülkelerde bugünkü değişmelerin, büyük ölçüde bu toplumların dışından kaynaklandığını, çoğu kez sömürgeciler-işgalciler tarafından getirilen, dayatılan teknolojinin, düşüncelerin ürünü olduğunu belirtmekte ve bu durumun yaratacağı sakıncalara dikkat çekmektedir (Bottomore, 1977: 342).

Geri Kalmış Ülkelerde Sosyal Değişme Nasıl Olmaktadır?

Bu genel açıklamalardan sonra şimdi de geri kalmış ülkelerde cereyan eden sosyal değişme süreçlerini yukarıda belirttiğimiz değişme biçimleri açısından değerlendirelim. Ancak bu ülke grubuna ilişkin olarak ortalama son elli yıl içinde meydana gelen farklılaşmalara ve yeni kategorilendirmelere de değinmek gerekmektedir. 20. yüzyıl içinde “geri kalmış”, “az gelişmiş”, “gelişmemiş” ülkeler olarak adlandırılan toplumlar sayıca çok fazladır. Bunlar homojen bir grup da oluşturmamaktadırlar. Aralarındaki tarihsel, ekonomik ve sosyal farklardan dolayı bunların bir kısmı kendilerinin çeşitli avantajlarından, imkânlarından dolayı son otuz kırk yıl içinde diğerlerinden ayrılmışlar, fazla geri olanlardan arayı açmışlar ve gelişmiş-kalkınmış ülkelere epeyce yaklaşmışlardır. Bu nedenle bu ülkeler bugün diğerlerinden ayrı tutulmakta ve onlara “gelişmekte olan ülkeler” denmektedir. Örneğin Türkiye de bu gruba dâhildir. Ayrıca Güney Kore, Meksika, Brezilya, Arjantin, Hindistan, Çin gibi ülkeler bu grup içinde yer almaktadırlar. Onun için bunlar artık geri kalmışlık zincirini belirli ölçüde kırmış olup, sosyal ve ekonomik açılardan hızla kalkınmaktadırlar. Dolayısıyla bu ülkeler diğer ülke grubuna göre (geri kalmış olanlar) ayrı bir kategori oluşturmamaktadırlar.

Kelimenin tam anlamı ile bugün “geri kalmış” durumda olan ve çoğunluğu Afrika’da bulunan bu ülkelerin sosyal değişme açısından önemli sorunları bulunmaktadır. Bu ülkelerde yukarıda açıkladığımız sosyal değişme biçimlerinden özellikle “dış nedenli değişme” ile “zorunlu sosyal değişme” biçimi gözlenmektedir. Tabii bu, serbest sosyal değişme ile iç nedenli değişmelerin olmadığı anlamına gelmez. Ancak ağırlıklı olarak diğer iki değişme biçimi işlemekte ve ön planda gelmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi modernleşme-kalkınma süreçleri bakımından “merkez” ve “çevre” ülkeleri oluşunca gelişmemiş bu çevre ülkeleri merkezdekilerin bir anlamda uydusu hâline dönüştüler. Teknolojik, ekonomik, sosyal ve siyasal gerilik onları üstün ve güçlü durumda olan ülkelere tabi hâle getirdi.

Psikolojik ve sosyolojik kurallar gereği geri kalmışlar her yönden ileride olanların izleyicileri oldular. Çünkü ileride ve üstün olanlar zayıf ve geride olanları değil, güçsüzler güçlüleri izlerler; zaten buna mecburdurlar. Bu aynı zamanda evrenin bir kuralıdır. Güçlü zayıfa değil, zayıf güçlüye katılır ve zayıf olanlar güçlüleri örnek alır, onlara özenirler. Üstün durumda olanlar daha etkindirler. Geri kalmışlardaki bu bağımlılık olgusu onlardaki normal gelişme, modernleşme sürecini de baskı altına aldı dolayısıyla bu ülkelerin doğal-normal değişme süreçleri bozuldu. Bu tür ülkelerin bireylerinde taklitçilik, özentî ve züppece davranışlar, gelişmişler karşısında birtakım kompleksler görülmeye başlandı ve bu tavırlar zamanla yerleşik hâle geldi. Çünkü gelişmemiş ülkelerin insanları bu geri kalmışlıktan dolayı kendilerine olan güvenlerini kaybettiler. Bu durumda geri kalmışlardaki aydınların çoğunda toplumu kısa sürede değiştiriverme hevesleri uyandı, sonuçta ortalığı, toplumu anlamadan dinlemeden ve sosyal değişimin mekanizmasını öğrenmeden onu değiştirmek isteyen yarım aydınlar, devrimin ne olup olmadığını kavramadan kendisini “devrimci” zannedenler, “kurtarıcılar”, “darbeciler” kapladı. Bunların edindikleri yarım yamalak sosyoloji bilgileri, dünya egemenlerinin çıkarları, telkinleri ile birleşince söz konusu bu gruplar “toplum mühendisliği”ne soyundular. Böylece halkla ters düşme pahasına da olsa askeri darbecilik geleneği oluştu. Darbeler darbeleri davet ettiği için sonu gelmez bir siyasi istikrarsızlık, aydın-halk ikiliği meydana geldi.

Özellikle 19. yüzyıl sömürgeciliği zaten bu ülkelerin hem insan hem de doğal kaynaklarını sonuna kadar sömürmüş, onların tüm zenginliklerini talan etmiştir. Batı ülkelerindeki bu maddi manevi çekicilik büyük bir beyin göçü de yaratmış, bu toplumlardaki yaratıcı beyinler kalkınmış ülkelere transfer olmuştur. Gerek sömürgecilik, gerekse uzaktan kumandalı bu müdahaleler, cahil, yetersiz ama siyasi hırslarla yanıp tutuşan insanların ihanetleri ile birleşince sonuçta zavallı geri kalmış ülkelerin genetiği, kimyası bozulmuş oldu; bunlar GDO’lu ürünlere dönüştüler. Gene sömürgeciliğin sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik, siyasal ve kültürel bağımlılık bu ülke

aydınlarını, yöneticilerini kısırlaştırmış, âdeta iğdiş etmiştir. Aydınlar kendi ülkelerinin şartlarına, sosyal yapılarına ve sorunlarına uygun fikirler üretemez, olumlu sentezlere ulaşamaz hâle gelmişlerdir. Bu ülkelerde sosyal değişme açısından diyalektik oluş zinciri bozulmuş, yukarıda belirttiğimiz mekanik tekrarlar, kısır döngüler başlamıştır. Bu durum sağlıklı, gerçekçi ve doğal bir sosyal değişme sürecini ortadan kaldırmıştır. Dahası bu ülkeler sanayileşmiş ülkelerin teknolojik çöplüğü haline de gelmiş riskli tüm teknolojik, tıbbi, askeri deneyler, uygulamalar buralarda yapılmış, yani bunlar bir laboratuvar işlevi de görmüşlerdir.

Siyasi bakımdan sömürgeciliğin “böl-yönet” (ayır-buyur) şeklinde özetlenen temel ilkesi işletilmiş, sonuçta modernleşme için şart olan siyasi istikrar ortadan kaldırılarak ve bu toplumların iç çelişkileri de kullanılarak sonu gelmez etnik, dinsel bölünmeler, çatışmalar yaratılmıştır. Örneğin Batı’daki savaş endüstrisinin en büyük pazarı geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerdir. Dolayısıyla silah pazarlarının sürekli canlı tutulması için dünyanın bu bölgelerindeki yerel savaşların, militarist uygulamaların, silahlanmanın devamlı desteklenmesi ve bölgesel sorunların sürekli kaşınması gerekmektedir. Bu bağlamda Batı kendi ırkçılığını, çatışmacı özelliklerini buralara taşımıştır. Tabii burada Bacon’ın sözünü de hep hatırlamak ve göz önünde tutmak gerekir. “Bilgi kuvvettir, bilmek egemen olmaktır.” Tarih boyunca görülen gerçek o ki, bilgili ve güçlü olanlar hem birey hem toplum bazında bilgisiz ve zayıf olanları hep yönetmişlerdir.

Gelişmemiş ülkeler kalkınma için gerekli sermayeye sahip olmadıkları ve bol tüketime de alıştırdıklarından dolayı ayrıca iç tasarrufları da çok zayıf olduğu için sanayileşenlerin finans kurumlarının ve kurumlaşmış tefecilik yapan örgütlerinin daimi müşterileri haline gelmişlerdir. İlave olarak geri kalmış ülkeler Batı’daki aşırı hırslı bankacıların, sınıfların, yöneticilerin zaman zaman yarattığı finans krizlerinin faturasını da paylaşmak zorunda bırakılmışlardır. Dolayısıyla bu tür ülkeler âdeta dünyanın egemen

güçlerinin, büyük patronların ve yaratılan sistemin kendilerine biçtiği rolü oynamak zorunda kalan dizi oyuncularına benzemektedirler.

Yukarıda bahsettiğimiz dış kaynaklı değişme biçimi ve uygulamalarına güncel, somut iki örnek vererek bu tarz değişmelerin zararlarını daha iyi açıklayabiliriz. Önce Afganistan'ı ele alalım. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'la olan siyasi ve askeri alandaki yakın ilişkileri 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştı ve Sovyetlerin bu ülke üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Fakat soğuk savaş döneminin gereği olarak, bir yandan da içeride Batılı ülkelerin desteklediği dinsel rengi ağır basan muhalif hareketler (İslam Mücahitleri) bulunuyordu. Bu ortamda Marksist Afgan yönetiminin daveti üzerine Sovyet askerleri 1979 yılında Sovyetlerin lideri Brejnev'in emriyle Afganistan'a girdi. Böylece 9 yıl süren bir savaş yaşandı ve sonunda 1989 yılında Gorbaçov'un kararıyla Sovyet askerleri geri çekildi. Sovyetler Birliği'ne çok pahalıya mal olan bu anlamsız ve faydasız savaş Sovyetlerin yıkılışını da hızlandırmıştır. 12 yıl aradan sonra 2001 yılında Afganistan'a bu kez Amerika Birleşik Devletleri 11 Eylül saldırılarını ve “terörle mücadele”yi gerekçe göstererek Başkan Bush'un kararı ile askeri müdahalede bulundu. Yeni bir savaş başladı, İngiltere ve Amerika belirtilen gerekçelerle Taliban ve El kaide güçleriyle çatışmaya girdi. Bir süre sonra olaya NATO da müdahil oldu. Bu savaş hâlen devam ediyor ve ne zaman da biteceği belli değil. Irak'taki işgal ve savaşa dönersek orada da benzer şeyleri görürüz. Dünyanın zengin, büyük ve egemen devletleri sanayilerini, büyümelerini kesintisiz devam ettirebilmek için enerji kaynakları bakımından zengin olan Ortadoğu'yu hep el altında tutmak istemişler ve bu bölgedeki devletleri hiçbir zaman rahat bırakmamışlardır. Bu çerçevede Irak'la İran 1980-1988 arasında 8 yıl çok zayıf gerekçelere dayalı olarak çarpışmışlardır veya çarpıştırılmışlardır. Başlangıçta İran'a karşıdır diye ABD'nin beslediği, şımarttığı Irak lideri Saddam'ın Kuveyt'i 1990 yılında işgali ile 1. Körfez Savaşı çıktı (1990-1991), Başta ABD olmak üzere 28 devletin katıldığı bir koalisyon gücü oluşturuldu ve Kuveyt işgal edildi, Saddam'ın kuvvetleri püskürtüldü. Ardından, 11 Eylül 2011

saldırıları ve “terörle mücadele” (Afganistan’da olduğu gibi) bahaneleriyle ABD Başkanı Bush’un emri ile bölge barışını tehdit ediyor diye Irak’taki biyolojik ve kimyasal silahları (!) yok etmek, “Irak’ı özgürleştirmek” üzere 2. Körfez Savaşı başlatıldı ve ABD ile Birleşik Krallık önderliğinde gene çok uluslu bir Koalisyon Kuvvetleri oluşturularak Irak 2003 yılında bu sefer tam anlamıyla işgal edildi. Savaş ve işgal çok kanlı oldu. Ölen bir milyon Iraklıdan bahsedilmektedir. Göç eden milyonun üzerindeki Iraklı, kaybolanlar yaralananlar hesaba katıldığı zaman felaketin vahameti daha iyi anlaşılır. Başkan Obama’nın kararına bağlı olarak 15 Aralık 2011’de son Amerikan askerinin ülkeyi terk etmesiyle bu utanç verici işgal sona ermiş oldu. Bu olayın en acı yanı, ödenen bu bedele karşılık ne Irak özgürleşti ne de bölge siyasi ve askeri yönden barışa, huzura kavuştu. Üstelik Irak’ta hiçbir biyolojik ve kimyasal silah da bulunamadı, bunun büyük bir Amerikan yalanı olduğu ortaya çıktı.

Bu bilgilerden, açıklamalardan sonra gelelim bu örneklerin dış nedenli sosyal değişme açısından anlamına, önemine. Çünkü biz bu olayların, savaşların siyasi, askeri, ekonomik boyutları üzerinde durmak istemiyoruz. Bunlardan bahsedişimizin sebebi dış nedenli değişimleri daha iyi açıklayabilmek, örneklemektir. “Toplumun kendi kendini bütünleyen ve devam ettiren bir varlık, bir sistem” olması sosyologlar arasında genelde kabul edilmektedir. Bu ifade, toplumun bütünsel bir varlık olduğunu, kendi varlığını ve sürekliliğini sağlayacak bir iç dinamizme, tutarlılığa sahip olduğunu anlatır. Nasıl bir çocuğun büyüme ve gelişmesinde doğa ona bu süreçleri sağlayan hormonal kaynakları, dinamikleri vermişse, aynı özellikler bir anlamda toplumlarda da bulunmaktadır. Büyümenin tohumları toplumun kendi içinde saklıdır. Toplumlarda bu iç dinamikler ona hem bir düzen, istikrar hem de bir büyüme ve gelişme imkânı kazandırmaktadır. Bu nedenlerle bahsettiğimiz geri kalmış ülkelerde yaşanan dış müdahaleler, baskı ve zorlamalar o toplumların belirttiğimiz iç dengelerini, (çekilen acılar bir yana) tutarlılığını ve bütünselliğini kökten bozmakta, toplumu kendi köklerine, tarihine, kimliğine yabancılaştırmakta ve toplumda patolojik bir altüst olmalara

yol açmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi, Afganistan'ın 1979'dan beri yabancı güçlerin işgali altında bulunması bu toplumun hem düşünsel birikimini, geleneklerini hem de sosyal dengelerini, değerlerini, kendilerine ve geleceklerine ilişkin güven duygularını yok etmiş durumdadır. Tam bir kargaşa, belirsizlik yaratılmış, ülkede bireysel ve toplumsal “umutlar” tüketilmiştir. Irak'ta ise bu işgal ve harekete geçirilen iç çelişkiler çok kanlı bir etnik, dinsel çatışmaları körükleyip azdırmıştır. Tarihi süreçte oluşan, fakat zamanla toplumun kendi bütünlüğü içinde ve kendi inisiyatifi ile belirli bir dengeye kavuşturulmuş olan mezhep çatışmaları ne yazık ki güncellenmiştir. İşgal Irak'a bölünme, çatışma belirsizlik ve yoğun bir karamsarlık getirmiştir. Her kesim, grup anlamsız, sonuçsuz kör bir cehaletin, uyandırılmış tarihsel kin ve öfkelerin sonucu olarak diğerinin boğazına sarılmakta, ilkel ve sonuçsuz bir vahşet dönemi yaşanmaktadır. Türkiye'ye yerleşmek zorunda kalan Kerküklü bir öğretim üyesinin ifadesi ile “Iraklılar, dünyanın gördüğü en zalim diktatörlerinden olan Saddam'ı arar hâle gelmişlerdir.” Gene Amerikalıların Bağdat'tan çekilmesi sonucu meydana gelen güvenlik zafiyetinden dolayı Erbil'e göç eden bir aile reisinin ifadesine göre “Bağdat bir kara deliğe dönmüştür” (Hürriyet, 18. 12. 2011). Bugün Irak'ta yaşanan saldırılar, katliamlardan dolayı yaş ve cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin her gün 30-40 suçsuz insan öldürülmektedir. Kimin kimden yana olduğu belli değildir. Ülke bölünmeye mezhep ve etnik farklılıklara dayalı bir çatışmaya sürüklenmektedir. Iraklıların kendi ifadeleri ile zaten “Badel harab ül Basra” yani Basra harap olduktan sonra, artık bu ortamda demokrasiden, özgürlükten, kalkınmadan, modernleşmeden bahsetmenin anlamı da kalmamıştır.

Sonuç olarak ne yazık ki bugün geri kalmış ülkeler lokomotifle takılmış vagonlara benzemektedirler. Lokomotif de bu vagonları istenilen yöne sürükleyip götürmektedir. Eskiden ülkeler arasında böyle bir benzetme yapılamazdı. İletişim Devrimi ve küreselleşme belirttiğimiz farklılığı iyice gözler önüne sermiş durumdadır. Geri kalmış ülkelerde yaşanan (yaşatılan) açıklamaya çalıştığımız dış nedenli değişimler bu ülkelerin geleceklerini karartmakta, bu

toplumların doğal oluş kanunlarına göre işleyebilecek olan evrimlerini, değişmelerini ortadan kaldırmakta ve evrensel bir sosyolojik faciaya yol açmaktadır. Sömürgeciliği âdeta bir bilim hâline getirmiş olan Avrupalı ülkeler geçen iki yüzyılda Afrikalı toplumların ortalama yüzde yetmişinin dillerini, dinlerini değiştirerek, ne kadar ilkel olursa olsun, onları kendi kültürlerinden, tarihlerinden kopararak, yabancılaştırarak, bu toplumları felç ederek sağlıklı, gerçekçi bir toplumsal değişme sürecini ortadan kaldırmış durumdadırlar. En kötüsü, bu ülkelerin maddi kaynaklarının sömürülmesinden çok toplumda her türlü gelişme ve kalkınmanın ilk şartı olan zihinsel, düşünsel birikimin, yaratıcılığın yok edilmesidir. Toplumda böyle beyinsel bir enerji, birikim ve motivasyon olmadan da hiçbir iş başarılamaz. Afrika'nın en çok sömürülmüş, gadre uğramış ülkelerinden birisi olan ve 2011 yılında güncellik kazanan Somali'nin içine düştüğü çok dramatik durum, yaşadığı açlık, sefalet tüm bu olumsuzlukların en canlı örneğini oluşturmaktadır. Görünen o ki bu tür ülkelerin doğal gelişme süreçlerine kavuşmaları, kendilerini toparlamaları çok uzun bir zaman içinde olabilecek veya bu iki ülke grubu arasındaki gelişmişlik farkı belki de hiç kapanmayacaktır. **Ocak 2012**

Kaynaklar

Avcıoğlu, Doğan, Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Berkes, Niyazi, İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz? Yön Yayınları, Ankara, tarihsiz.

Bottomore, T. B., Toplumbilim, Çeviren, Ünsal Oskay, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977.

Cem, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971.

Hürriyet Gazetesi, 18.12.2011, Sayfa 5, İstanbul.

Kıray, Mübeccel, B., Toplumsal Yapı ve Değişme, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1999.

Küçükömer, İ., Japon Kalkınması ve Türkiye, İstanbul, 1966.

Tütengil, C. O., Az Gelişmenin Sosyolojisi, Toplum Yayınevi, Ankara, 1971.

Yaka, A., Sosyal Değişme-Türk Modernleşmesi, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011.

Yerasimos, S., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt I-II, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974.

CEMİL MERİÇ ÜZERİNE

Önce Cemil Meriç’le nasıl ve hangi ortamda karşılaşp tanıştığımı anlatmalıyım. Başka bir makalede değindiğim gibi, 1963 yılında eski okul komutanı Kur. Alb. Talat Aydemir’in gerçekleştirmek istediği askeri darbe girişiminden dolayı öğrencisi olduğum Kara Harp Okulu’ndan ilişğim kesilince İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’ne kaydolmuştum. Hatırladığıma göre, yapılan sınav sonucu olarak aynı bölüme kaydolan sekiz Harbiyeli öğrenci idik. Kuleli Askeri Lisesi’nde iken okuduğumuz sosyoloji derslerine büyük ilgim vardı. Harbiye’den sonra İzmir’de seçme sınavına girdiğimde, aynı köyden olan ve beni tanıyan bir matematik öğretmeni (sınavda gözetmen) yaptığım tercihe bakarak, benim, daha önemli saydığı ve daha bol para kazandırma imkânı olan fakülteleri tercih etmem gerektiğini vurgulamasına rağmen, ben inadına bu bölümde ısrar ettim ve tercihimı değiştirmedim. Serde gençlik ve dünyayı, toplumu yeniden düzenleme idealizmi de var ya... Sonuç olarak İstanbul’a giderek Sosyoloji Bölümü’ne kaydımı yaptırdım. Yabancı dilim Fransızca idi. İlk iki yıllık genel yabancı dil öğretiminin ardından son iki yılda haftada iki saatlik Fransızca metin çalışmaları (tercüme) vardı. Fakültede Fransızca okutmanı olarak bulunan Cemil Meriç 1965 yılında bu derslere gelmişti. Meriç’le karşılaşmam bu şekilde oldu.

Bölümde yabancı dili Fransızca olan yaklaşık yirmi kadar öğrenci bu dersi almak durumundaydı. Aslında bu dersler 1963 yılında başlamış, ancak benim dersleri almaya başlamam Aralık 1965 yılına rastlar. Önceleri yani 1965 yılına kadar dersler, sosyoloji ile ilgili konuların Fransızcadan tercüme edilerek açıklanması (ben öyle zannediyorum) şeklinde yapılmış. 1965 yılında biz bu derslere girmeye başlayınca, meraklı küçük bir arkadaş grubunun isteği ile belirli sosyoloji metinlerinin tercümesi şeklinde işlenen ders terk

edilmiş oldu ve dersler bazen Hocanın belirlediği, bazen de bizim sorduğumuz ve açıklanmasını istediğimiz sosyoloji konularının analizine, tartışılmasına dönüşmüştür. Meriç'in sürdürdüğü bu tarz sosyoloji dersleri 1969 yılına kadar devam etmiştir. Ben bu derslere mezun oluncaya, yani Mayıs 1967 yılına kadar aralıksız, hiç kaçırmadan devam ettim. Meriç bu derslerde o dönemde daha da önem arz eden milliyetçilik, din, İslamiyet, sosyalizm, komünizm, materyalizm, liberalizm, kapitalizm, faşizm, demokrasi, laiklik, özgürlük, kültür, medeniyet gibi kavramları; Eflatun, İbn Haldun, Bacon, Descartes, Rousseau, Hegel, Comte, Marx, Weber, Durkheim gibi filozofları, sosyologları gündeme getirip açıklıyordu. Derslerde sürekli ve muntazam olarak notlar aldım, bu notlar hâlen olduğu gibi duruyor. Meriç'in kızı Ümit de sosyoloji bölümünde bizden daha alt sınıfta öğrenci idi. Zaten Cemil Meriç'in gözleri aşırı miyopiden dolayı 1955 yılından itibaren görmediği için onu derslere kızı Ümit getirip götürüyordu. Miyopinin ilerlemesi doğrudan doğruya çok okumaktan olmuş. Türkiye'de aşırı derecede okumaktan böyle gözlerini kaybeden başka insan var mıdır, bilmiyorum. Ümit de düzenli olarak babasının konuşmalarını not ediyordu. Meriç öldükten sonra zaman içinde aynı bölümde öğretim üyesi olan kızı Prof. Dr. Ümit Meriç bu notları “Sosyoloji Notları ve Konferanslar” adıyla kitaplaştırmış ve bu kitap İletişim Yayınları tarafından basılmıştır (Meriç, 1993). Diğer arkadaşlar bu ölçüde düzenli not almıyorlardı. Sonuç olarak benim öğrenciliğim dönemine ait Meriç'in dersleri ile ilgili olarak iki kişinin kendi anlama ve kavrayışına, yazma hızına göre oluşmuş iki ayrı ders notları bulunmaktadır. Şimdi artık işin bu boyutunu bir kenara bırakalım ve bir düşünür olarak Meriç'in özelliklerine, bende bıraktığı etkilere ve derslerde söylediklerine dönelim.

Bu derslere girmeye başlayınca, önce o güne kadar hiç rastlamadığım bir hoca ile karşılaştığımı fark ettim. Müthiş bir heyecan, aynı zamanda büyük bir mutluluk duydum. Bu benim için bulunmaz bir şanstı. Üniversitede beni etkileyen ve çok yararlandığım hocalarım olmuştu; Prof. Dr. Cahit Tanyol gibi. Fakat Cemil Meriç

farklıydı, bambaşka idi. Macit Gökberk'ten aldığım Felsefe Tarihi derslerinde gözümde bir düşünce anıtı gibi duran ünlü filozoflardan biri ile karşı karşıya olduğumu düşündüm. Heyecanım bu yüzdendi. Evet, Meriç gerçek bir düşünür, bir düşünce çağlayanıdır. Bu çağlayanından fikirlerin gürül gürül aktığını görüyorsunuz. Meriç bizim kültür iklimimizde pek rastlanmayan tipten biriydi. Çok tutarlı, kişilikli, onurlu, titiz, çalışkan, ufku olağanüstü geniş, Sokrates'in ifadesi ile kendisini bilen, ama zihinsel ve kültürel gücünün de farkında olan tam bir aydın, entelektüel bir insan; Grekçedeki anlamı ile tam bir "filozof". Düşünmeye, öğrenmeye ve öğretmeye bu kadar istekli bir insan çok az bulunur. Her bilgiyi, düşünceyi, anlamak, kavramak ve kucaklamak isteyen bu konuda müthiş ihtirası olan bir düşünür. İlgi alanı çok geniş; bu yelpazenin içinde dil, edebiyat, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi, psikoloji, tarih, var. Tüm bu sosyal bilimleri bir potada eritip mezcetmek kolay bir iş olmasa gerek. Kısaca Meriç tam bir kültür pınarı ve bu pınardan akan suyu da cömertçe isteyene sunan bir idealist insan, bir hoca... Ben de bu pınardan testimi sonuna kadar doldurma telaşı ve heyecanı içindeydim. Meriç, Türkiye'de modernleşme süreci içinde özellikle Tanzimat'tan bu yana yetişen, toplumdan kopuk, köksüz, geleneği olmayan, dolayısıyla tutarsız, siyasi rüzgârlara ve kişisel çıkarlara göre yelken açan, ikiyüzlü, tembel, okuyup araştırmayan, düşünmeyen züppe bir aydın tipine hiç benzemiyordu. Meriç, bunların hepsinin üstünde de bu toplumun ortalama son iki yüz yıl içinde çektiği acıların farkında olan ve bu nedenle zihinsel enerjisinin en büyük kısmını bu soruna hasreden vicdanlı, namuslu bir Türk aydınıydı. Bu bağlamda, yukarıda belirtilen tipteki aydınların çok büyük kabahatinin olduğunu da sık sık vurguluyordu. Çünkü gerçekten, Condorcet'nin dediği gibi "Filozofların aydınlatmadığı toplumları şarlatanlar aldatmaktadır" (Meriç, 1972: 7). Onun için bilen, kültürlü insanların, düşünürlerin misyonlarını toplumsal gerçeklikten kopmadan yerine getirmeleri gerekmektedir. Meriç bunun da bilincindeydi.

Özellikle çok karmaşık olan ve insandan çok geniş bir kültür ve kavrayış isteyen toplumsal sorunlar üzerinde sürekli ve sistematik bir

düşünme eyleminin içinde olmak, analiz ve sentezler, yorumlar yaparak gerçekleri yakalamaya çalışmak hayli çileli bir iştir. Bu iş, bireyden çok büyük bir sabır, çalışma, kararlılık, tutarlılık ve fedakârlık ister. Tabii burada kişinin, kısa dönemli çıkarların, kahramanlıkların, para, şan şöhret peşinde koşmaması ve önyargılardan da olabildiğince sıyrılmış olması gerekir. Gerçek aydın olmanın şartlarından biri de kişinin kendisini belirli bir ideolojinin, teorinin dar kalıpları içine hapsedmemesi gerekmektedir. Genel bir dönem olarak söylersek, ne yazık ki Tanzimat'tan sonra, istisnalar hariç olmak üzere, bizde, düşüncenin bu çilesini çekmek istemeyen, hazırcı, Batı'da onların kendi gerçeklerine göre oluşturulmuş formülleri, modelleri aynen Türkiye'de uygulamak isteyen, geçmişle bağlarını da koparmış, Batı karşısında kompleks duyan, kendisine ve içinde yaşadığı topluma da güvenini kaybetmiş, pusulasız, sabırsız, bir aydın tipi yetişmiştir. Bunlar günlük sloganlarla, yaldızlı, içi akıl ve fikir dolu olmayan ama duygu yüklü sözlerle durumu idare eden insanlardır. İşte Meriç bu tiplerden çok farklıydı. Düşüncelerinin çok hassas bir imbiçten süzülerek cümlelere döküldüğü hemen belli oluyordu. En karmaşık sorunları, bazı filozofların, yazarların anlaşılması çok zor olan düşüncelerini öylesine kısa bir iki cümle ile özetliyordu ki dinleyen kişi hayret içinde kalıyordu. Tabii, böylesi bir özetin, sadeleştirmenin yapılabilmesi ancak çok yoğun bir zihinsel çabanın, yorucu ve uzun süreli, derinliğine bir düşünsel gayretin sarf edilmesine bağlıydı. Ünlü düşünürlerin, sosyologların düşüncelerini en kısa ve anlamlı bir cümle ile özetleyebiliyordu. Meriç fikirlerini, görüşlerini kısa ama aynı zamanda çok açık ve net cümlelerle ifade ediyordu. Şeffaf, duru bir düşünce yapısı vardı, dolambaçlı ifadeler kullanmazdı. Derslerdeki açıklamalarını, verdiği bilgileri sağlam kaynaklara, birçok önemli esere dayandırarak sunuyordu. Bu konuda çok titizdi. Ama aynı hassasiyeti herkesten de bekliyordu. Dolayısıyla beklenen bu ciddiyeti göstermeyen yazarları da çok acımasızca, keskin ifadelerle eleştiriyordu. Bu bağlamda kullandığı dil, üslup polemiğe, spekülasyona da uygundu.

Bu ortamda insana acı ve hüznü veren bir sorun da söz konusu idi. Öğrenci arkadaşların çok büyük bölümü bu Hocanın farkında değildi. Pek ciddiye almıyorlardı veya onu anlamıyorlardı. Onun için de derse devam eden çok az öğrenci vardı. Gözleri görmediği halde, Meriç de bunun farkındaydı. Hatta bazı haftalar iki üç kişi geliyordu. Hoca bu durumu fark etmesin, üzülmesin ve ayıp olmasın diye dersin başında birkaç defa sınıfa girip çıkıyorduk, fazla öğrenci varmış izlenimi vermek için kendi aramızda mırıldanıyor ve sessizce konuşmalar yapıyorduk. Tabii Meriç o dönemde henüz ünlü birisi değildi. Yazılarını, düşüncelerini kolayca yayınlıyacak dergiler, imkânlar bulamıyordu. Sadece Hisar Dergisi'nde "Fildişi Kuleden" başlığında düşüncelerini kamuoyu ile paylaşma imkânı bulmuştu. Gene o sıralar ilk önemli eserlerinden sayılan kitap "Saint-Simon-İlk Sosyolog-İlk Sosyalist" Çan Yayınları tarafından yayımlanmıştı (Meriç, 1967).

Meriç, Cağaloğlu'ndaki Sosyalist Kültür Derneği'nde, kitap piyasaya çıktıktan kısa süre sonra bu eseri ve içindeki düşünceleri tanıtan bir konferans vermişti. Ancak o dönemde Türkiye'de popüler ve egemen durumda olan düşünce akımları ve sol kesim Meriç'e gereken ilgiyi göstermemiş, onu anlayıp ondan hiç yararlanmamıştır. Çünkü hiçbir düşüncenin, ideolojinin militanı, partizanı olmamış, o sadece toplumsal gerçeğin peşinde koşmuştur. Hâlbuki o zaman diliminde soldaki büyük ideologların (!) ve ağız iri iri laflar eden çokbilmişlerin Meriç benzeri, iğneyle kuyu kazar gibi toplumsal doğruları araştıran, düşünen insanlara ihtiyacı yoktu. Onlar kendilerine tabi olan, kendisini bir ideolojinin içine hapsedmiş insanlar arıyorlardı. Aslında bir entelektüelin kendi gerçeklerimize uysun uymasın başkalarının düşünceleri üzerine yaslanarak, kendisi bir şey üretmeden ahkâm kesmesi, yorumlar yapması çok kolay ve rahat bir tavidir. Meriç ise kendisini tüm "izm"lerin dışında görüyordu. Gerçekten de bu tarz düşünürlerin bir ideolojinin emrinde olması hem düşünülemez hem de bu çok yanlış olur. Meriç düzeyinde bir düşünürde herkesin yararlanabileceği birçok düşünceler ve bilgiler vardır. Ayrıca Meriç, 1940'lı yıllarda Türk Üniversitelerinde bulunan Alman hocalardan Prof. Albert Malche'nin vurguladığı kıskançlıkların,

kişisel çekişmelerin, makam ihtiraslarının (Akyüz, 1993: 311) aynen devam ettiğini belirterek “Hint Edebiyatı” üzerinde çalışırken, birilerinin Fakülte kütüphanesinde bulunan değerli bazı kaynak kitapları alarak bir süre saklayıp ortadan kaldırdığını üzülerək anlatmıştı.

Burada Cemil Meriç’in çeşitli konulardaki görüşlerini geniş bir biçimde ele almayacağız. Bu yazının amacı onun düşünsel çabalarındaki bazı temel özellikleri, temaları, çizgileri ele almak ve bizim onu nasıl bildiğimizi, algıladığımızı ortaya koymak, dolayısıyla onun bizim üzerimizde bıraktığı etkiye değinmektir. Meriç’in bizim tespit edebildiğimiz bazı yazarlık ve kişilik özelliklerini yukarıda bir ölçüde belirtmiş olduk. Bir düşünür olarak dikkat çeken bazı niteliklerini aşağıda sıralamak istiyoruz. Meriç yöntem olarak “analitik yöntem”i kullanıyordu. Yani beşeri ve sosyal alanda ele aldığı bir kavramı tüm boyutlarıyla, terminolojisiyle, yarattığı etkilerle bir bütün halde analiz ediyor sonuçta konu ile ilgili yaptığı sentezleri ve kendi yorumlarını da ekliyordu. Böylece hem dinleyenleri bilgilendiriyor, onların zihinlerini açıyor hem de onları düşünmeye davet ediyordu. Bu yorumlarının odak noktasında “insan”, “toplum” ve “Türkiye” vardı.

Öncelikle belirtmeliyiz ki Meriç, felsefenin klasik konularını, sorunlarını ele alan, tartışan ve bir sistem kurmaya çalışan bir düşünür değildir. O Türk toplumunun iki yüz yıldır düşe kalka gerçekleştirmeye çalıştığı modernleşme sürecini eleştirel açıdan gündeme getiren, tartışan, yapılan yanlışları, eksiklikleri vurgulayan, önemli sorunların analiz ve yorumlarını yapan, dolayısıyla bu sürece katkı da sunmaya çalışan bir kültür ve toplum filozofudur. Yukarıda da belirtildiği gibi, insan, toplum ve kültürle ilgili her soruna ilgi duymuş bu sorunların nedenlerini anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Bunu yaparken çok titiz ve ciddi çalışmış, önyargısız, samimi, cesaretli ve objektif bir tavır sergilemiştir. Bir entelektüel olmanın tam sorumluluğu ve tutarlılığıyla davranmıştır.

Hem Doğu’yu hem de Batı’yı daha doğrusu bu iki medeniyeti çok iyi kavramıştı. Bir yandan Batı’nın önemli yazarlarını, filozoflarını, ideologlarını inceliyor, öte yandan da Hint edebiyatı üzerinde kafa yoruyor, çalışıyordu. Bunların inceliklerini, temel özelliklerini, kodlarını biliyor, analiz ve yorumlarında bu iki kültür ve uygarlık çevresinden aldığı unsurları çok iyi harmanlayıp en uygun sentezlere ulaşabiliyordu. Örneğin Türkiye’de Marksizmi en iyi bilen ve yorumlayan kimselerden biriydi. Bu çerçevede yukarıda belirttiğimiz gibi S. Simon’un sola yaptığı katkı bizzat sosyalistler tarafından gereği gibi değerlendirilmemiştir. Meriç’in ilgili kitabı sol kesim tarafından görmezden gelinmiştir. Bilim, toplum ve kültür hayatında geleneğin, sürekliliğin önemini vurguluyor, bu alanlardaki iç tutarlılığa, zincire dikkat çekiyordu. Meriç, düşünce dünyasına ilk girdiğinde tam bir pozitivist olduğunu belirtir. Ancak kısa zaman içinde düşünceleri gelişir, renklenir, esnekleşir, çeşitlenir zamanla iyice olgunlaşır ve derinleşir.

Meriç Fransızca’yı çok iyi öğrenmesiyle birlikte, doğal olarak bu dile hâkimiyeti onun bu toplumun kültürüne tüm boyutlarıyla nüfuz etmesini sağlar ve öncelikle Fransız kültüründen etkilenir. Dolayısıyla Meriç Fransız filozoflarını, yazarlarını çok iyi tanımaktadır. Fransız edebiyatını da tüm incelikleriyle bilmektedir. Bu bağlamda Fransız yazarlarından birçok çeviriler yapmıştır. Ama Meriç özellikle bir Balzac uzmanıdır. Batı düşüncesine, uygarlığına Fransız dili ve kültürü yolu ile vâkıf olmuştur. Bu nedenle başlangıçta Comte pozitivistliğiyle tanışması ve ondan etkilenmesi çok doğaldır.

Meriç insanın, düşüncenin, kültür ve uygarlığın bir bütün oluşturduğunu vurgulamakta ve genel anlamda insanlığın kurtuluşunu Doğu ile Batı uygarlıklarının sentezinde görmektedir. Çünkü bu uygarlıklardan her birinin diğerinden farklı yanları, olumlu ve olumsuz tarafları (daha doğrusu eksiklikleri) bulunmaktadır. Meriç’e göre “Doğu gönlün, mistisizmin vatanıdır. Doğu’da düşünce bile gönüldür, düşünce ile gönül birbirine karışmıştır. Doğu dünyadaki bütün dinleri yaratmıştır. Batı ise akıllı, berrak düşünceyi, matematiği

temsil eder. Batı rasyonel, Doğu gönül ve aşktır. Batı medeniyetinin ilk büyük filozofu Descartes'tır. Descartes rasyonalizmin ilk temel taşııı koydu. Rasyonalizm bir dünya görüşüdür, materyalizm de öyledir. Batı'da hep devlet ferdin hürriyetini koruyacaktır, korumazsa o devlet kötüdür. Batı'da tüm doktrinler sınıfsaldır; A. Smith ve Marx iki ayrı ekonomi ve iki ayrı doktrin demektir. Batı medeniyeti maddeyi yoğuran, yeni bir dünya yaratan bakışlarını bu dünyaya çeviren bir medeniyettir. Descartes'ın "Discours de la Méthode"u bu medeniyetin ilk beyannamesidir. Descartes Batı'daki endüstrinin, liberalizmin de ilk büyük babasıdır. Bu medeniyet aslında burjuva sınıfınıdır. Doğu'da tarih ağır akar, dışarıdan pek fark edilmez. Batı'da bilhassa 1789'dan sonra tarih köpürerek akmıştır. Batı'da sosyal sınıfların net olarak ortaya çıkması, kurulması tarihte büyük bir ilerlemeyi ifade eder. Rahipler sınıfı teşekkül ettikten sonra düşünmeyi bir meslek hâline getiren büyük zekâlar, fikir adamları çıktı. Batı'da burjuvazi feodalizmden doğdu. Burjuva da proletaryayı yarattı, yani fabrikaların gölgesinde yeni bir sınıf doğmuş oldu." Özetle dünyada makro düzeyde barış ve huzur Doğu'nun bu gönül insanı ile Batı'nın pozitivist ve materyalist insanının yeni bir insan modelinde uzlaşması ile gerçekleşebilecektir.

Meriç'e göre insanı yücelten ve onu hayvanlardan ayıran en önemli özelliği düşünebilmesidir. "İnsan düşüncesiyle insandır. Düşünce insanı Tanrılaştırır. Bu noktada bütün dinler, felsefeler mutabıktır. Bu iş her türlü düşünceye tahammülle ve her düşünceyi sevmekle başlar. Demokrasinin en iyi yanı her düşünceye hayat hakkı tanımasıdır. Ancak iktidarlar genel olarak düşünceden korkarlar. Çünkü düşünen insanın idaresi güçtür. Maalesef biz düşünen insandan, kitaptan hep korkmuş ve kaçmışızdır; vebadan kaçır gibi. Zihni ve fikri bir gelişme olmadan da hiçbir gelişme, ilerleme olmaz. Kültür ve uygarlığın temelinde bu vardır. Ancak hayatından memnun olan insan veya sınıf düşünmez. Düşünce tehlikelerle dolu bir dünyadır. Her düşünce bir şüphe, bir kopuştur. Düşünce bir bedduadır, insanı rahatsız eder, yaralar. Her yeni düşünce insanda ve toplumda yeni sarsıntılara sebep olur. Bu yüzden insanların düşünmeye

tahammülü yoktur. Düşünen insana hep korkularak, şüphe ile bakılmıştır. İnsanda bir düşüncenin meydana gelmesi için bir kaygıya, tecessüse ihtiyaç vardır. Biz Batı'yı da düşünmeden, eleştirmeden kabullenmişiz. Sadece taklit ederek sonuç alacağımızı zannetmişiz”.

Meriç'e göre insanoğlunun geleceğindeki aydınlık, adalet ve barış, insanın en önemli özelliği ve avantajı sayılan “düşünme” yetisini gereği gibi kullanmasına bağlıdır. “Ancak insanlar düşünmekten, yaratıcı düşünceler üretmekten korkarlar. İnsanlar bu konuda oldukça tembellidirler, hazırcıdırlar, taklitçidirler. Zihinlerini çalıştırmaktan, düşünmekten kaçınırlar. Aslında toplum da düşünmeyi, şüpheyi sevmez, belli kalıplaşmış düşüncelere, tek kitaba inanmaya meyillidir. Hâlbuki hakikat çok yanlıdır. Hakikati bulduğuna inanan insanlar da her fikre karşı çıkarlar. Onun için hakikatin çok yanlı olduğunu bilen insanlar çok çileli bir düşünce hayatı yaşayan irfan sahibi insanlardır.” Meriç'in tüm insanlara en büyük mesajı “düşünmeye davet” mesajıdır denilebilir.

Newton'a yer çekimi kanununu nasıl bulduğunu sormuşlar. O da “Gece gündüz düşünerek” demiş. Dolayısıyla Meriç'ten alacağımız veya çıkaracağımız en önemli ders şudur: Gerçekten, insanlar belirli konu ve sorunlar üzerinde yoğun bir düşünme eylemi içinde değillerse yaratıcı olamıyorlar. Yaratıcılık için en başta insanın düşüncelerinin sistemli olarak bir sorun üzerinde odaklanması gerekiyor. İnsanların yararına, mutluluğuna hizmet eden yeni bilgi, düşünce ve yöntemlerin üretilmesi ancak bu şekilde mümkün olmaktadır. Günlük yaşayan, sadece duyular yoluyla gelen etkilere, izlenimlerine göre sığ, yüzeysel bir yaşam süren, merak edip olayların sebep ve sonuçlarını araştırmayan, yoğun bir düşünce ile beynini yormayan insanlar yeni şeyler de üretemezler, geleneği tekrar eder dururlar. Kültür ve uygarlığın gelişmesinde en büyük pay bu düşünen yaratıcı beyinlerindir. Bizim bireyler ve toplum olarak, dünya ansiklopedilerine, vitrinlerine dikkat çeken filozoflar, bilginler ve sanatçılar koyamayışımızın en büyük nedeni bu düşünme

yeteneğimizi gereği gibi kullanmamaktan kaynaklanmaktadır. Bizim insanımız çoğunlukla sığ ve pratik bir yaşamı tercih eder.

Meriç’le ilgili bu düşünce ve açıklamalarımıza ek olarak, diğer kaynakla birlikte onun eserlerinden bir demeti de yazının sonuna eklemeyi uygun bulduk. **Aralık 2011**

Kaynaklar

- Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993.

- Meriç, Cemil, Batı Çıkmazı, Hisar Dergisi, Sayı 97, Ankara, 1972.

- Meriç, Cemil, Saint-Simon (İlk Sosyolog-İlk Sosyalist), Çan Yayınları, İstanbul, 1967.

- Meriç, Cemil, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İletişim Yayınları, 1993.

Önerilen Eserler

- Meriç, Cemil, Bu Ülke, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976.

- Meriç, Cemil, Işık Doğudan Gelir, Pınar Yayınları, İstanbul, 1984.

- Meriç, Cemil, Jurnal Cilt I-II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

- Meriç, Cemil, Kırk Ambar, Cilt I-II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

- Meriç, Cemil, Umrandan Uygarlığa, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977.

TOPLUM VE ADALET

İnsanoğlunun var olduğu günden bu yana gerçekleştirmek istediği ideal amaçlar, temel kavramlar, ulaşmak istediği erdemler olagelmıştır. Bunlar, neredeyse tüm kültürlerin, dönemlerin, ulus ve uygarlıkların üstünde çok kapsamlı ideallerdir; örneğin evrenselliği ve sürekliliği olan bir barış ideali, özgürlük ve mutluluk gibi. Fakat bu kavramların bir tanesi var ki, hepsinden önce gelir ve o kavramın insan ilişkilerinde egemen olması ile diğerleri büyük ölçüde ve kendiliğinden gerçekleşmiş olur. Bu kavram adalettir. Addison'un sözleri ile ifade edersek, "Hiçbir erdem, adalet kadar büyük ve kutsal değildir". İnsanoğlunun uğruna nice kavgalar, savaşlar, devrimler yaptığı, kan akıttığı barış, eşitlik, özgürlük gibi ideal kavramlar aslında adaletin türevleridirler. Adalet bu kavramlara gerekli olan sosyal zemini hazırlar. Adaletin egemen olmadığı sosyal yapılarda, ülkelerde ne kardeşlik, eşitlik, özgürlük dolayısıyla ne de maddi ve manevi huzur olur. Hiyerarşik olarak diğer erdemler hep adalet erdemini izler. Adalet tüm erdemleri kapsar ve o olmazsa diğerlerinin hiçbir anlam ve önemi kalmaz. Toplamlar, uluslar öncelikle adaletle yücelirler, bütünleşirler, adaletsizlikle çözülür, dağılır ve batarlar. Sosyal çözüme bireylerde topluma ve sosyal kurumlara, düzene karşı güvenin sarsılmasıyla başlar. Bu da adalet duygusunun dolayısıyla sosyal dengeleri sağlayan, haksızlıkları gideren ve sosyal düzenlerin garantisi sayılan adalet mekanizmasının iflası sonucu gerçekleşir.

Adalet bu kadar geniş bir anlam yelpazesinin yüklenmesi onun çok boyutlu bir kavram olduğunu gösterir. Öncelikle bu kavramın bireysel ve toplumsal boyutları dikkati çekmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi bireysel düzeyde adalet, ahlakın da temelini teşkil eder. Adalet duygusuna dayanmayan ahlak olamaz. Çünkü adaletin bireysel boyutu esas olarak vicdanı meydana getirir. Adalet duygusunu yitiren insan vicdanını yitirmiş demektir ki bu insandan

korkulur. Bu bakımdan “adil olmak” en başta gelen bir insan erdemi olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat adaletin toplumsal yaşamda, insan ilişkilerinde, eylemlerinde ve yönetim (politika) düzeyinde gözlenen özellikleri bireysel boyutundan daha fazla göz doldurmaktadır. Kısacası bu kavramın toplumsal boyutu daha çok öne çıkmakta ve toplumsal ilişkilerde belirleyici olmaktadır. Adalet insan davranışları, sosyal ilişkiler ve sosyal kurumlar açısından hukukla, dinle, ahlakla, ekonomiyle ve politika ile doğrudan ilişkilidir. Kavram olarak adalet, ahlaki bakımdan hakka, herkesin varlık ve eylemlerine, duygu ve düşüncelerine saygıyı, iyi ve doğru davranışı esas alan bir ahlaki tavır olarak kabul edilir. Hukuk açısından ise bireylerin yasalar karşısında haklılığını, davranışların hak ve yasalara uygunluğunu anlatır. Adalet kavramı bu yönü ile hukuk sosyolojisinin ve hukuk felsefesinin en önemli olgusunu oluşturur. Bu kavram dini bakımdan hem insanlar arasındaki adil davranışları hem de ilahi adaleti ifade eder. Ekonomide ise adalet özellikle çağımızda “sosyal politika” uygulamalarını sosyal adaleti, servet, gelir ve tüketim harcamalarındaki aşırılıkların, dikkat çeken eşitsizliklerin, farklılıkların önlenmesini gündeme getirir. Tüm insanlarda ortak olan “sağduyu”, öncelikle “adil olma”da birleşir. Toplumlarda bütün psikososyal bozulmaların, çözümlerin temelinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi, insanlardaki bu adalet duygusunun derece derece zedelenmesi (haksızlık duygusu) vardır. Adaletin tam karşıtı zulümdür (mağduriyet duygusu). Bu, mikro-grupsal ve kurumsal düzeyde de, makro yani ülke-toplum, devlet düzeyinde de olabilir. İkisi de önemlidir, birini diğerine tercih edemeyiz. Ancak çoğu zaman mikro, yani bireysel düzeyde başlayan mağduriyetler, eğer önlem alınmazsa zamanla büyür, derinleşir, yaygınlaşır ve makro düzeydeki siyasal zulümlere dönüşür. Bu birikimler de dünya tarihinde çok görülen toplumsal patlamaların, isyan ve çatışmaların ana nedenini oluşturur. Dinsel, siyasal ve ekonomik alanlardaki büyük sosyal farklılaşmaların, sınıfsal çatışmaların ve ihtilal hareketlerinin temelinde büyük sosyal incinmeler, yaygın zulümler vardır. Örneğin İslam tarihinde Kerbela’da yaşanan adaletsizliğin, zulmün sonraki

yüzyıllarda ne büyük bölünmelere, acılara ve düşmanlıklara yol açtığı bilinmektedir.

Adalet günümüzde ilk bakışta daha çok hukuki bir kavram olarak görülür ise de, sosyal ve düşünsel evrimde bu kavram hukuktan çok önce de bulunuyordu. Bugünkü hukuk sisteminin dayandığı adalet duygusu ve prensibi ilkel toplumlar da insan ilişkilerini düzenleyen en önemli sosyal kurumlar olarak ahlak, örf ve âdetlerin, geleneklerin içindeydi. Bu dönemlerde yazılı yasalar olmasa da, adalete uygun davranmak, bir ideal davranış normu olarak vardı. Adalet tüm dinlerin, ahlakın, hukukun, sosyalizm gibi sosyoekonomik sistemlerin, ideolojilerin ortak paydasıdır. Tüm kültürlerde adalete aykırı davranış, dine, ahlaka, hukuka, geleneklere aykırı davranış demektir; dolayısıyla günahıdır, ayıptır, yanlışır ve suçtur. Bu noktada birçok sosyal değer aynı yönde yargıda bulunmaktadır. Toplumlar da sosyal, ekonomik ve siyasal mücadelelerin tarihine bakarsak, bunların her türlü zulmün önlenmesine ve adaletin tesis edilmesine yönelik olduğu görülür. Toplumsal ve siyasal yaşamdaki bu yönleri ve bu merkezi konumundan dolayı adalet kavramı bütün büyük kültür ve uygarlıklarda tanımlanmak, açıklanıp yorumlanmak istenmiştir. Örneğin İlkçağ Çin ve Yunan uygarlıklarından günümüze kadar adalet kavramı üzerindeki zihinsel ve pratik açıdan tartışma ve analizler devam etmiştir. Bu bakımlardan zaman ve mekân boyutunda hiç eskimeyen ve değişmeyen bireysel ve sosyal erdemlerin başında adalet gelmektedir. Gene bundan dolayı Çin, Yunan, Roma ve İslam uygarlıklarından süzülüp gelerek günümüze kadar ulaşan sosyal ve siyasal anlayışın özlü bir ifadesi olarak “Adalet mülkün temelidir” denmiştir. Burada “mülk” (devlet) yerine pekâlâ toplum kavramını da koyabiliriz. Toplum çok çeşitli çıkarların, farklılıkların, rekabetlerin, karşılıklı çelişkilerin bir genel ahengini, asgari düzeyde uzlaşmasını ifade eder. İşte toplumdaki bu genel dengeyi, uzlaşma ve güveni, ahengi adalet sağlamaktadır. Bu işleyişe, hak ve görevlerin hakça dağıtımına olan güven sarsılırsa toplumsal çözülme başlamaktadır.

Adaletle hukuk arasındaki ilişkilere biraz daha yakından bakalım. Bir ülkede hukukun üstünlüğü ve buna göre oluşturulan yasalar genel olarak adaletin tecellisine hizmet eder (Topçuoğlu, 1960: 123, 150). Ancak bir olgu olarak hukuk sistemi tek başına adaleti gerçekleştirmeye yetmez. Yasalar usulüne uygun olarak çıkarılıp yürütülse de her yasanın adaleti sağladığını iddia edemeyiz. Yasaların getirdiği “genellik” ve “eşitlik” ilkesi tekil olaylar ve özel durumlarla ilgili adaleti tam olarak sağlamaya engel olabilir. Bu nedenle Aristoteles’ten bu yana hukuk felsefesinde adaletin “denkleştirici” ve “dağıtıcı” olmak üzere iki önemli işlevinden bahsedilir. Denkleştirici adalet daha çok bireyler arasındaki ilişkilerde eşya ve hizmet konularında (örneğin miras dağıtımında) esas alınarak eşitliği sağlamaya çalışır ve buna öncelik verir, dolayısıyla matematikseldir. Hâlbuki dağıtıcı adaletle herkese her konuda hak ettiğinin verilmesi söz konusu olmaktadır. Onun için insanlık tarihinde giderek akla ve insan vicdanına daha uygun düştüğü için dağıtıcı bir adaletle doğru bir gelişme çizgisi gözlenmektedir. Yani adil bir sosyal düzen ve yaşam içinde herkese ancak hak ettiği kadarının (maddi manevi, ödül veya ceza) verilmesi esastır. Halk arasındaki ifade ile söylersek bireyler iyi-kötü, az veya çok ne ekerlerse onu biçeceklerdir. Bireylere ancak hak ettiklerinin verilmesi, hak edilmeyen bir hakkın (mal, para, paye, statü, ödül vs.) verilmemesidir. Adalet bu ayarı, hakça dağıtımı sağlayan, mağduriyet yaratmayan bir olgudur. Gerçekleştirilmesi zordur ama insanların mutluluğu, huzuru bundadır. Kant da uluslararasıda böyle hakça bir düzenin, ideal bir hukuk sisteminin kurulmasını evrensel bir amaç olarak ortaya koymuştur. Ona göre “Bir toplum çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken hak düzeni, bütün uluslararasıda da kurulmalıdır” (Gökberk 1961: 438). Tüm zamanlarda ve toplumlarda yerel (ulusal) ve evrensel barışa öncelikle hep vurgu yapılmıştır. İyi de, gerçekleşmesi mümkünse, olabilecekte, evrensel düzeyde ebedi adalet sağlanmadan ebedi barış sağlanabilir mi? Ulusal ve evrensel barışın temelinde de kapsamlı bir sosyal adalet vardır. Birincisi olmadan, ikincisi olamaz. Toplumda sosyal düzen ve huzur için barış gerekli bir şarttır ama yeter şart değildir. Adalet ise

yeter şarttır, barış adaletin zorunlu bir sonucudur, türevidir. Günümüzde biraz da uluslararasıdaki kamuoyunun psikolojik baskısından dolayı barıştan yana olmayan hiç kimse yok gibidir. Ama uluslararasıdaki adaletsizlikler, zulümler ne olacaktır? Buna pek vurgu yapılmıyor. Örneğin son yüzyıl içinde dünyanın siyasal yönden en karışık bölgesinin hep Ortadoğu olduğundan bahsedilir. Son elli altmış yıllık dönemde bu coğrafyadaki temel sorun Filistin meselesidir. Bu mesele de bir büyük zulmün, adaletsizliğin sonucu değil midir? O topraklarda Yahudilerin ne kadar hakkı varsa Filistinlilerin de o kadar hakkı vardır. Almanya’da Nazilerin Yahudilere yaptıkları nasıl bir zalimlikse, bugün de Filistinlilere yapılan aynı şekilde zulümdür. Bu sorun hakça bir çözüme kavuşturulmadığı sürece bu bölgede, hatta dünyada uluslararası siyasal huzursuzluklar devam edecek, küreselleşen yeryüzünde genel bir barış sağlanamayacaktır. İnsanlardaki bencillik, maddi çıkarlar, çoğu yöneticinin eylemlerini belirleyen siyasi amaçlar, egemen olma hırısı, ülkeler arasındaki rekabet ve çıkar hesapları, çatışmalar adaleti önleyen en önemli unsurlardır.

İlkçağ’dan çağımıza kadar yaşamış olan ve toplumsal, siyasal yapılar üzerinde düşünmüş filozoflar tüm toplum felsefelerinde adaleti sosyal yapının eksenine yerleştirmişlerdir. Hatta zaman zaman “ebedi barış”ı gündeme getiren birçok filozoflar olmuştur. Bu konuda önemli sayılabilecek ilk tespitler Çin kültüründe görülmektedir. Bu bağlamda da Konfüçyüs’ün büyük ağırlığı ve etkisi dikkati çekmektedir. Konfüçyüs’e göre “Adalet kutup yıldızı gibi yerinde durur ve geri kalan her şey onun çevresinde döner”. Bir başka uygarlığı temsil eden Ömer Hayyam’a göre de “Adalet evrenin ruhudur”. Kavramın bu düzeyde ele alınması âdeta onu tüm kültür ve uygarlıkların üstünde evrensel ve bir ölçüde de ilahi bir boyutta düşünüldüğünü göstermektedir. Örneğin Konfüçyüs evrenle birlikte toplumların da bir iç düzen ve ahenk içinde, yerli yerinde oluşup geliştiğini, varlığını, istikrarın ve sürekliliğin de bu sayede sağlandığını belirtmektedir (Ana Britannica, cilt 13, s. 473). İlkçağ Yunan uygarlığında örneğin Eflatun, dünyada en çok okunan on kitaptan biri olarak ifade edilen

“Devlet” inde (ütöpik bir toplum tasavvuru) sosyal ve siyasal sisteminin merkezine baş erdem olarak “adalet” i koymuştur. Eflatun’a göre adalet, herkesin kendi yerinde kalarak kendi üzerine düşen görevleri, kendi işini eksiksiz ve istenilen biçimde yapmasıdır. Bu yapıldığı takdirde karışıklık, düzensizlik olmayacak, hak ve görevler birbirine karışmayacak, karşılıklı haksızlıklar, suiistimaller, kayırmalar yapılmayacak, haksız kazançlar sağlanmayacak, bunlar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Tabii burada bireylere de adalet duygusunun ve gerekli tutumun kazandırılması gerekmektedir (Eflatun, 1962: 191 vs.). İbni Haldun da ülkelerin ancak adaletin hâkim kılınarak bayındır olacağını, gelişeceğini zulmün ise her türlü kalkınma ve gelişmeyi ortadan kaldıracığını vurgulamıştır (İbni Haldun, 1970: 78, 81). Daha sonra gelen ve toplum felsefesi ile ahlak sorunu üzerinde düşünen çoğu filozof da derece derece adalet kavramına yer vermiştir. Ayrıca Kuran’da ve İslam hukukunda adalet kavramına sosyal ve siyasal hayat açısından çok önem verilmiş ve kapsamlı bir işlev yüklenmiştir. Bu çerçevede İslam insaflı olmayı, zulüm ve haksızlıklardan, aşırılıklardan kaçınmayı adaletin önemli bir unsuru olarak kabul etmiştir. Örneğin Kuran’ın Hadid, Âli İmran, Nisa, Mâide, Enam, Nahl, Enbiya, Ahzâb, Rahman, gibi surelerinde adaletten bahsedilmiştir. Dolayısıyla Kuran ve İslam’ın toplum anlayışı adaleti çok öncelikli, kapsamlı, derinliği olan bir sosyal yaşam ilkesi ve her türlü insan ilişkisinde bir denge unsuru olarak ele almıştır. Adaletli davranmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Batı uygarlığında bireysel ve toplumsal yaşamda, sosyal mücadelelerin tarihinde özgürlük talepleri ve mücadelesi ön planda tutulmuştur. Doğu toplumlarında, bu arada İslam uygarlığında ise adaleti gerçekleştirme mücadelesine ağırlık verilmiştir.

19. yüzyılda Sanayi Devrimi sonrası oluşan sosyoekonomik dengesizlikler, keskin sınıfsal çelişkiler ve çatışmalar sosyalist teorinin hızla gelişip yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Marx da kapitalist ekonominin yol açtığı artık değer ve sınıfsal sömürü açılarından ekonomik eşitsizlikler ve dengesizlikler çerçevesinde adalet kavramına değinmiştir. Ancak Marx’a göre

klasik-geleneksel burjuva toplumlarındaki adalet, bir üst yapı kurumu olarak, bir sınıfın (mülk sahibi olan) güçsüz (mülksüz) sınıflar üzerinde egemenlik kurmasına yarayan bir araç durumundadır. Marx gerçek adaletin ancak sınıfsal çelişkilerin bir devrimle aşıldığı sosyalist bir toplum içinde sağlanabileceğini vurgulamıştır. Ona göre adalet toplumca yaratılan ekonomik değerin hakça dağıtılması hâlinde gerçekleşmiş olabilir. Burada Marx da aslında kavramın genel ve öz itibarıyla anlamının dışına çıkmamaktadır. Temel sorun adaleti gerçekleştirmede yöntem sorunudur (Marx, 1966, 1970). Gerçekten adaletin çıplak sözcük anlamından yola çıkarsak Konfüçyüs’ün, Eflatun’un, Hz. Ömer’in ve Marx’ın murat ettiği adalet arasında öz bakımından önemli bir fark yoktur. Tüm mesele adaleti gerçekleştirecek en uygun yöntemin, araçların bulunmasındadır. Bu düşünürler haksızlıkların giderilmesinde birleşmektedirler de, bunların giderilmesinde, izlenecek yolda ayrılmaktadırlar. Bir anlamda “Cümlelerin maksudu bir, ama rivayet muhtelif” demek uygun olur. İnsanlık tarihi içinde böyle bir sistem uygulamada tam da oluşturulamadığı için olsa gerek düşünsel düzeyde bir yığın ütopyalar üretilmiştir.

İnsanoğlu bu kavrama uygun düşen ekonomik, sosyal ve siyasal düzen arayışlarını tarih içinde sürdürme gelmiş ancak herkesçe kabul edilebilir ve adaletle en uygun düşen evrensel bir model oluşturamamıştır. Görünen o ki, bu çabalar, arayışlar kesintisiz devam edecektir. Çünkü sosyolojik bir gerçek olarak, siyasal yönetimlerin, devletlerin süreklilikleri ile adaletle uygun davranmaları arasında çok önemli bir bağlantı gözlenmektedir. Örneğin konuyu salt ekonomik açıdan bile ele alırsak tüm sorun toplumda “pastanın yapılması” (üretim) ve “pastanın dağıtılması”dır (tüketim). Sosyoekonomik ve siyasal sistem bu iki önemli insan etkinliğinin adaletli bir biçimde yürütebildiği ölçüde daim olmaktadır. Konunun teorik yanı bir yana, günümüzde gelişmiş birçok ülkede sosyal siyasetle, sosyal devletle ilgili olmak üzere, ayrıca kültürel, siyasal hak ve özgürlükler alanında önemli ilerlemeler sağlanmış olmasına karşılık, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde belirtilen bu konularda büyük adaletsizlikler

varlığını sürdürmektedir. Kısacası yeryüzündeki ülkelerin büyük kısmının adil bir düzen içinde bulunmadığını vurgulamak gerekmektedir. Dolayısıyla bize göre, dünya adaletten ne kadar uzak ise barıştan da o kadar uzak demektir. **Kasım 2011**

Kaynaklar

Ana Britannica, Cilt 13, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Eflatun, Devlet, Çeviren, S. Eyüboğlu-M. A. Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1962.

Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1961.

İbni Haldun, Mukaddime, Cilt II, Çeviren, Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

Marx, Karl, Kapital, Kitap I, Çeviren, Mehmet Selik, Sol Yayınları, Ankara, 1966.

Marx, Karl, Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı, Çeviren Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1970.

Topçuoğlu, Hâmide, Hukuk Sosyolojisi, Cilt I, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1960.

SOSYAL KURUMLAR VE KURUMLAŞMA SÜRECİ

Kurumların Oluşması ve Temel Özellikleri

Toplum organik bir bütünlük, bir yapı olarak kabul edilir. Bu organik bütünlüğü meydana getiren, somutlaştıran belirli öğeler, organlar vardır. Bunların en önemlilerinin başında sosyal kurumlar gelmektedir. Sosyal kurum (müessese) sosyolojinin önemli ve temel kavramlarından biridir. Her toplumda, nitelikleri, işlevleri biraz değişmekle birlikte sosyal kurumlar bulunur. Günlük dilde bu kavram, bazen yanlış olarak da olsa, çoğu zaman kuruluş kavramı ile birlikte kullanılır. Kurumlar, bir insan vücudundaki organlar gibi, toplumda çok çeşitli işlevleri yerine getiren, çoğu zaman örgütlenmiş ve bir bütünlük taşıyan, bazen maddi mekanizmalarla güçlendirilmiş inançlar, düşünceler, davranış tipleri, yerleşmiş alışkanlıklar ve ilişkilerdir (Ülken, 1989: 183). Örneğin evlenme, aile, eğitim, üniversite, miras, din, kilise, banka, siyasal partiler birer kurumdurlar. Kurum kavramı geniş anlamda kullanıldığı gibi (eğitim, devlet, din vb.), dar anlamda da (İzmir Kız Lisesi, İş Bankası, Kızılay vs.) kullanılır. Sosyal kurum, toplumda bir ihtiyaca cevap veren fonksiyonel-yapısal ilişkilerin, kuralların bütünlüğünü anlatır (Ergil, 1983: 193). İnsan ilişkileri belli bir süre içinde aynı biçimde tekrarlanır ve kurallaşırsa zamanla bir kurum niteliği kazanır (Fichter, 1972: 158) Dolayısıyla sosyal kurumlar yapılaşmış, örgütlenmiş ve düzenlenmiş sosyal ilişkilerden meydana gelmektedir. Anlaşıyor ki kurumların temelinde çeşitli sosyal ihtiyaçlar bulunmaktadır.

Bu tanım ve açıklamalardan hareketle toplumda kurumları oluşturan mekanizmayı şöyle şematize edebiliriz:

Sosyal ihtiyaçlar => sosyal ilişkiler => sosyal kurallar => sosyal kurumlar

Bu bir “kurumlaşma” sürecidir. Kurumlaşma toplumda en önemli sosyal süreçlerden biridir. Şimdi bu süreci biraz açalım: Sosyal yaşamda çeşitli bireysel ve sosyal ihtiyaçlar bireyler arasında çok yönlü sosyal ilişkilere yol açmaktadır. Bunun arkasından bu ilişkiler sürekli tekrarlanarak zamanla belirli kurallara bağlanmaktadır. Daha sonra da söz konusu kurallar iyice yerleşir, yaygınlaşır, onaylanır ve yapılırırsa, bu sürecin sonunda toplumsal kurumlar meydana gelmektedir. Bu bakımdan hiçbir sosyal kurum sebepsiz yere kendi başına oluşmamaktadır. Tüm kurumların kaynağında, belirli sosyal işlevlerin görülmesi bakımından belli nedenler bulunmaktadır.

Kurumlar sosyolojisi açısından bakarsak, toplumda genel olarak beş kurumun varlığından bahsedilir. Bunlar aile, eğitim, ekonomi, siyaset ve dindir. Bu beş kurum temel kurumlar olarak adlandırılır. Toplumun olmazsa olmazları olarak her toplumda, basit ve karmaşık da olsa, bu kurumlara rastlanır. Kurumları sosyal ihtiyaçlar çerçevesinde ele alırsak, örneğin aile evlenme yolu ile cinsel ihtiyaçları, üremeyi, sosyal dayanışma ve yardımlaşma ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Eğitim, tüm toplumsal değerlerin, bilgi ve becerilerin, alışkanlıkların kısaca toplumun kültürünün, ayrıca evrensel uygarlık değerlerinin, bilgi ve yöntemlerin yeni kuşaklara transferini sağlamaktadır. Böylece eğitim hem toplumsal bütünlüğü gerçekleştirmekte hem de topluma süreklilik kazandırmaktadır. Ekonomi, insanların maddi ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamakta, her türlü mal ve hizmet üretimi için gerekli olan örgütlenmeleri, bilgi ve becerileri, yöntem ve teknikleri oluşturmaktadır. Siyaset kurumu ise, toplumdaki yönetme-yönetilme sorununu çözmekte, toplumun, devletin yönetimi ile ilgili yapı ve örgütlenmeleri, ilkeleri düzenlemekte ve uygulamaktadır. Din kurumu da bireylerin manevi ihtiyaçlarını tatmin etmekte, bireysel ve toplumsal açıdan bu konu ile ilgili işleyişi, değerleri, yapıları, mekanizmaları meydana getirmektedir. Bu temel kurumların yanında bunlara bağlı olarak oluşan ve birbirlerini destekleyen, ama gene sosyal ihtiyaçlardan kaynaklayan ahlak, hukuk, gelenek ve görenekler, boş zamanların değerlendirilmesi (oyunlar, eğlenceler, seyahat etme vs.) gibi daha

birçok kurumdan bahsedebiliriz. İlkel toplumlarda birçok kurum birlikte iç içe bulunuyordu. Örneğin hukuk, din, ahlak, siyaset gibi kurumlar örf ve âdetlerin içinde bir bütün halindeydi. Kurumlardaki ayrışma, zamanla toplumlar nicelik ve nitelik olarak büyüdükçe, evrimleşip geliştikçe, karmaşık hale geldikçe gerçekleşmiştir. Modern toplumlarda ise kurumlaşma iyice artmıştır.

Yapılan bu açıklamaların ışığında sosyal kurumların temel özelliklerini özetle şöyle sıralayabiliriz:

- Sosyal kurumlar, yukarıda belirtildiği gibi mutlaka sosyal bir ihtiyaçtan kaynaklanmakta ve ihtiyaçları tatmin yönünde yapılaşp örgütlenmektedir.

- Göreli de olsa kurumların bir sürekliliği vardır. Kurumlar bir anlık, geçici sosyal ilişkilerden oluşmazlar, kalıcı, yerleşmiş sosyal kuralları ifade ederler.

- Kurum bir yapılaşmadır. Bir dizi iç elemanlardan oluşur, bu elemanların bütünlüğünü anlatır.

- Kurum birleşik bir yapıdır, bir ünitidir. Kurumlar arasında bileşik kaplar ilkesi geçerlidir, her yönden biri diğerini etkilemektedir, hepsi birbirine bağlıdır

- Kurumlar yerleşir, kökleşirse zorunlu kurallar haline gelirler, yani kurumların bireyler üzerinde bir zorlayıcılığı vardır. Sosyal kurumlar sosyal değerlere göre yapılır, kurumların temelinde sosyal ilişkilerle birlikte sosyal değerler bulunmaktadır (Fichter, 1972: 159).

Kurumların Çeşitleri

Sosyal kurumlar değişik kriterlere göre sınıflandırılabilir. En genel ayırım şu şekildedir: 1) Organlaşmış kurumlar: Bunların zaman içinde işlevleri, sınırları, normları iyice belirlenmiş, kesinleşmiştir. 2) Yaygın kurumlar: Bunlar âdetler içinde yer alırlar ve henüz tam olarak organlaşmamışlardır. Başka bir ayırma göre de kurumlar, 1) Kuralcı (régulative) kurumlar, 2) İşlemci (opérative) kurumlar biçiminde sınıflandırılır (Ülken, 1969: 183). Birincilerin toplum açısından hayati

önemleri vardır; yani eğitim, aile, ekonomi gibi kurumlar yukarıda temel sosyal kurumlar olarak ifade edilmişlerdir. İkinci gruptakiler ise toplumda belirli bir süre ve belirli bir ihtiyacı karşılamak için oluşturulur, sonra ortadan kalkabilirler; PTT, TCDD, SGK, DPT, THY, YÖK ayrıca bir şirket, sendika, itfaiye örgütü gibi. Bunlara günlük dilde daha çok “kuruluş” denmektedir. Bunların birinciler kadar hayati önemleri ve işlevleri yoktur, genellikle yasalarla kurulur ve somut olan görevleri ortadan kalkınca gene yasalarla ortadan kaldırılırlar.

Kurumlar yukarıda belirtildiği gibi birincil (temel kurumlar) ve ikincil kurumlar şeklinde de ayrılıp açıklanmaktadır. İkinciler birincilerin türevi niteliğinde olan kurumlardır (uydu kurumlar). Örneğin temel ve kuralcı bir kurum olarak eğitime bağlı olarak oluşan eğitim denetimi, yönetimi, rehberlik, ölçme ve değerlendirme bu tür kurumlardır. Kurumlar konu kriterine göre de ayrılabilirler; ekonomik, eğitsel, siyasal, sanatsal, hukuki kurumlar gibi. Ayrıca bazı kurumlar doğrudan doğruya maddi, somut bir örgütlenmeyi, yapılaşmayı gerektirir, fabrika, banka gibi. Ahlak gibi bazı kurumlar da var ki bunların hiçbir maddi, somut temeli yoktur, sadece inançlar ve duygularla ilgilidirler. Gene kurumları ekonomik ve sosyal önceliğe göre altyapı, üstyapı kurumları şeklinde ayıranlar da vardır (Marx). Sumner oluşum süreçlerine göre, yavaş yavaş oluşan kurumlar (devlet), daha hızlı bir biçimde oluşan kurumlar (bankalar, şirketler) olarak ikiye ayırmıştır. Duverger de kendiliğinden oluşan ve bilinçli bir biçimde oluşturulmuş kurumlar diye bir sınıflama yapmıştır (Özkalp, 1994: 17).

Kurumların İşlevleri

Aslında kurumların işlevleri konusu yukarıda özetle ele alındı ve açıklandı. Ancak kurumların işlevlerinin bu kadar yüzeysel ve sade bir biçimde açıklanamayacağını, kurumların işlevleri konusunda toplumda her zaman tam bir mutabakatın olmadığını savunan sosyologlar da vardır.

Örneğin Merton'a göre bir kurumun işlevi toplumda bazı kimseler için olumlu, bazıları için de olumsuz olabilir. Kurumlardan herkesin beklentisi, o kurumun işlevi ile ilgili algılar farklı olabilmektedir. Bu, kurumların dayandığı değerlere yüklenen anlamlar, kurumların işlevlerinden birey ve grupların faydalanmaları ve kurumların ihtiyaçlara cevap verme düzeyleriyle ilgili bir husustur. Birçok temel kurumun bile (din, siyaset, devlet gibi) tarihin bazı dönemlerinde bazı kesimler-gruplar için olumlu, bazıları için de olumsuz işlevleri söz konusu olabilmektedir. Her kurum için toplumun tüm bireylerinde her zaman aynı değerlendirmenin yapılması mümkün olmamaktadır. İşte bu noktada Merton görünür-açık (manifest) ve gizli (latent) işlevleri de birbirinden ayırır. Görünür işlevler, insanların gözlemledikleri ya da bekledikleri sonuçlardır; gizli işlevler ise tam anlaşılamayan ve beklenilmeyen sonuçlardır (Wallace-Wolf, 2004: 62). Örneğin birçok örgütsel yapıların, politik kurumların hem görünür işlevleri hem de gizli işlevleri bulunabilir. Bir menfaat için çeşitli siyasi kurumlarda farklı davranışların, tutumların sergilenmesi, amaçlara uygun ve şeffaf uygulamaların görülmemesi gibi. Özellikle siyasi, ideolojik ve ekonomik kurumlarda gerçek amaç ve işlevlerle görünürdeki amaç ve işlevler her zaman tam örtüşmemektedir. Bu tür örgütsel ve kurumsal yapıların işleyişleri çok açık olmamaktadır. Bu kurumlar çoğu zaman belirlenen amaçların, işlevlerin dışına çıkabilmekte, istenilmeyen eylemler sergilemektedirler. Dünyada birçok ülkede ekonomi ve politikada bu hemen görünmeyen, bireylerin kolayca fark edemediği gizli işlevler toplumdaki sosyal dengeleri, eşitliği bozabilir, sistemin belirli kesimlerin lehine işleyen bir mekanizma hâline gelmesine yol açabilir, böylece toplumda önemli sorunlar, çatışmalar hatta uluslararası krizler meydana gelebilir. Örneğin din ve devlet kavramları, kurumları konusunda tarihten günümüze kadar bireysel ve grupsal düzeylerde çok yoğun tartışmalar yaşanmış, en azından bunların işlevleri, nitelikleri konusunda hep farklı bakış açıları olagelmıştır.

Kurumların işlevleri konusunda Merton işlevsel seçenekler üzerinde de durmaktadır. Bazı kurumların beklenen işlevlerini başka

kurumlardaki uygulamalar da yerine getirebilir. Eğitimde, ekonomide bu şekilde birçok örnek sıralanabilir; bir okulun dört yıllık bir eğitim öğretim işlevini başka bir okulun yoğun bir programla iki yıllık süreç içinde yerine getirmesi gibi. Toplumda bazı durumlarda bir kurumun yerine başka bir kurumun ikame edildiği görülebilir. Bu nedenlerle özet olarak, kurumların işlevlerini olumlu ve olumsuz işlevler, ayrıca açık ve gizli işlevler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Kurumların olumlu işlevleri olarak, sosyal ihtiyaçların, düzenin, istikrarın sağlanması, biyolojik ve kültürel sürekliliğin, dolayısıyla sosyal bütünlüğün gerçekleşmesi sayılabilir. Olumsuz işlevler olarak da, kurumlarda zamanla gelenekçiliğin, kurumsal sertleşmenin, kireçlenmenin, bir statikleşmenin doğması; dolayısıyla bu durumun sosyal değişmeyi, evrimi güçleştirilmesi; bireysel yaratıcılığın, özgürlüğün gelişmesinin engellenmesi, ayrıca yasalara, ahlaka aykırı birtakım işlemlerin yapılması ve bazı kurumların toplumun aleyhine işleyen bir mekanizmaya dönüşmeleriyle birlikte çeşitli sapkın davranışların, sosyal çatışma ve uyumsuzlukların meydana gelmesi sıralanabilir. Osmanlı Devleti'nde kurum olarak örneğin yeniçeriliğin ve medreselerin zamanla bozulmaları sonucu bu kurumların işlevlerinin pozitiften negatife dönüşmesi örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca kurumlar bireylerin davranışlarına toplumca onaylanan ölçütler getirdiği için sosyalleşmeyi, her türlü toplumsal ve mesleki uyumu kolaylaştırırlar.

Kurumlaşma

Toplumda sosyolojik açıdan hayati önemi olan bazı sosyal süreçler vardır: Sanayileşme, kentleşme, sosyalleşme, demokratikleşme, sosyal değişme, sosyal hareketlilik, kurumlaşma gibi. Kurumlaşma, yukarıda bir ölçüde belirtildiği gibi, sosyal ihtiyaçlara bağlı olarak belirli sosyal ilişki ve kuralların, sosyal fonksiyonların kurum hâline dönüşmesiyle gerçekleşen toplumsal sürecin adıdır. Bu bakımdan kurumlaşma, bir sosyal süreç olarak toplumun, bir ağacın toprağa kök salması gibi, hem zaman kavramı hem de sosyal ilişkiler açısından kökleşip

olgunlaşması, yaşama gücü kazanması demektir. Toplumdaki sosyal ve kültürel bütünlük, süreklilik de ancak bu sayede sağlanmaktadır. Bu öyle toplumsal bir oluşumdur ki diğer birçok sosyal süreç, kurumlaşmanın sağlamlığı ölçüsünde gerçeklik ve anlam kazanır. Kurumlaşma iş bölümü, uzmanlaşma, rasyonelleşme gibi süreçlerle iç içedir. Dolayısıyla kurumlaşma arttıkça toplumda üretkenlik, verimlilik, iş ve hizmetlerin, mesleklerin, çeşitli işlev ve statülerin organik bir bütünlük çerçevesinde gelişmesi, koordinasyon içinde yürütülmesi sağlanmış olur. Kurumlar toplumdaki normatif yapının, geniş anlamda sosyal düzenin dengeli ve istikrarlı bir biçimde işleyişinin en büyük garantisidir. Aynı zamanda kurumlaşma bireylerdeki sosyal güven duygusunu artırır, geliştirir.

Toplumda kurumlaşmanın zayıflığı hem bireysel hem de toplumsal bakımdan birçok olumsuzluğa yol açar. Bu durumda örneğin bireylerde aidiyet ve sosyal güven duygusu zayıflar. Dolayısıyla kurumların ve kurumlaşmanın güçsüzlüğü toplumda anominin (kaos, kuralsızlık) daha kolay oluşmasına yol açar ve geleceğe ilişkin karamsar duyguların yeşermesi söz konusu olur. Hâlbuki sağlam ve köklü sosyal kurumlar geleceğin ve nüksedecek iç ve dış kaynaklı her türlü krizlerin güvencesidir. Kurumlara olan güven topluma olan güven demektir. Toplumlar, sağlam ve gelişmeye açık, yaratıcı, üretken kurumlar sayesinde ilerleme kaydederler. Güvenilmez, yeterli hizmet üretemeyen kurumların bulunduğu toplumlarda sosyal çözülme daha yoğun ve hızlı bir biçimde kendini gösterir. Kurumlaşmanın sağlam olduğu toplumlar sorunlarını daha kolay çözerler. Bu nedenlerle toplumlar kurumlaşmaya özel önem vermeye, her sosyal ilişkiyi, normu hemen kurumlaştırmaya, yerleşik ve geleneksel hâle getirmeye mecburdurlar. Olumlu işlev gören kurumları korumaya, olumsuz işlevi olanları, bozulanları düzeltmeye, işler hâle getirmeye çaba göstermelidirler.

Kurumlar da zamanla toplumdaki şartların, ihtiyaçların değişmesiyle evrimleşir, değişirler. Kurumsal değişimde temel ilke dışarıdan müdahalelerin olmaması, her kurumun kendi iç dinamikleri

ile değişmeyi, gelişmeyi sağlayabilmesidir. Toplum ve diğer kurumlar buna izin vermelidir. Bir kurumdaki değişmeye başka kurumların müdahalesi uzun zaman içinde olumlu sonuç vermemektedir. Ayrıca başka kültür ve toplumlardan bir kurumun olduğu gibi alınması, aynen taklit edilmesi de olumlu, beklenen sonuçlara yol amamakta, aksine böylece toplumun i tutarlılığı bozulmakta, bu durum toplumda beklenmeyen ters tepkilere de yol açmaktadır. Bazen kurumların sık sık ve kökten değiştirilmesi, tasfiyesi de tehlikeli sonuçlar vermekte, hatta bu durum normal bir kurumlaşmayı güçleştirmekte, çoğu zaman ortadan kaldırmaktadır.

Toplumlarda, sosyal değişme de sosyal zlme de bir sosyolojik süreç olarak kurumlarda başlamaktadır. Dolayısıyla kurumları sağlam, işlevsel, köklü olan toplumlar hayati organları sağlam olan insanlara benzerler. Bu bakımdan toplumdaki kültür, politik ve idari örgütlenme ve işleyiş kurumların oluşmasına uygun bir zemin teşkil etmeli, onların kalıcı hâle gelmesini kolaylaştırmalıdır. Ayrıca toplumlar geliştikçe, sanayileşiş modernleştikçe, demokratikleştike kurumlar karmaşıklaşır, işlevleri farklılaşır ve çoğalır. En gelişmiş toplumlar, en gelişmiş, köklü, saygın sosyal kurumlara sahip olan toplumlardır.

Ekim 2011

Kaynaklar

Ergil, Doğu, Toplum ve İnsan, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.

Fichter, Joseph H., La Sociologie, Traduit de l'anglais par Giovanni Hoyoıs, Éditions Universitaires, Paris, 1972.

zkalp, Enver, Sosyolojiye Giriş, Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma alışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir, 1994.

lken, Hilmi Ziya, Sosyoloji Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Wallace, Ruth A.-Wolf Alison, ağdaş Sosyoloji Kuramları, eviren Leyla Elburuz-M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir, 2004.

ANALİTİK YÖNTEM

İnsanlar belirledikleri amaçlara ulaşmak için birtakım araçlar kullanırlar. Bu araçlar çeşitli yöntem ve tekniklerden oluşur. Yöntem ve teknikler de, konunun, sorunun niteliğine göre olmak üzere, büyük bir çeşitlilik gösterir. Tabii amaca ulaşmak için en uygun ve en doğru yöntemin seçilmesi gerekir. Pratik hayatta olduğu gibi tarih içinde felsefe ve bilimlerde de düşünürler ve bilim insanları konuya, imkân ve şartlara göre farklı yöntemler kullanmışlardır. Her yöntem her konu ve sorun için elverişli olmayabilir. Onun için düşünce ve bilim alanında bir yöntem farklılığı söz konusu olmuştur. Yöntemler zamana, uygarlıklara, düşüncenin ve insanlığın evrimine göre de değişiklik göstermiştir.

Uygarlıkları birbirinden ayıran belirli özellikler, farklılıklar (örneğin inanç sistemi gibi) vardır. Bunlardan bir tanesi de bilgi elde etme ve bu bilgileri, araçları kullanma yöntemleridir. İnsanlar her yerde ve toplumda gerçeği yakalamak, ihtiyaçlarını gidermek, başarılı ve mutlu olmak isterler. Ancak bu amaçlarına ulaşmada kullandıkları ilkelerde, araçlarda yani yöntemlerde farklılıklar vardır. Burada bilgi önemlidir, ama ondan önce bilginin nasıl, hangi yolla elde edildiği daha önemlidir. Bizi “doğru bilgi”ye, gerçeğe seçilen “doğru yöntem” ulaştırır. Hukuk alanında da Osmanlı’nın son döneminde Medeni Kanun yerine kullanılan ve uzun süre uygulanan Mecelle’de de “Usûl esasa mukaddemdir” (usûl esastan önce gelir) ifadesi yer almıştır. Seçilen yanlış yöntemle doğru sonuca, gerçeğe ulaşamayız. O günün gerçeğini de o günün yöntemleri belirlemektedir. Bu nedenlerle uygarlık farklılığı bir inanç, zihniyet farklılığının yanında bir yöntem farklılığını da ifade etmektedir. “Çağdaş uygarlık” düşüncede, bilimde, üretimde, sosyal ilişkilerde, örgütlenmelerde ve yönetimde eski uygarlıklara göre yeni yöntem ve tekniklerin kullanılması demektir. Batı Rönesans’tan sonra Yeniçağ’ la birlikte Ortaçağ’ın dogmatik,

skolâstik, insanı yeni buluşlara götürmeyen kendi kendini tekrar eden düşünce ve araştırma yöntemlerinden kurtulduğu için gelişme imkânı bulmuş ve çağdaş uygarlığı yaratabilmiştir. Günümüzde gerek düşünce alanında gerekse somut ve bilimsel alanda, günlük sorunların çözümünde “analitik yöntem” (tahlil etmek) en çok kullanılan yöntemidir.

Analitik kavramı, analitik yaklaşım, analitik felsefe (çözümleyici felsefe) mantıksal ve felsefî temelleri bakımından İlkçağ’a kadar götürülebilir. Örneğin Sokrates’in yaptığı felsefe bir anlamda çözümleyici felsefedir. Sokrates Eflatun’un diyaloglarında güdeme getirdiği her kavramı tüm boyutlarıyla tek tek ele alır ve o kavramın içeriğini irdeler, ayrıştırır. Ayrıca İlkçağ’da Aristoteles’in doğrudan mantıkla ilgili “Organon” adlı eserinde 3. ciltten itibaren “analitik” kavramı geçmektedir. Fakat burada geçen analitik kavramı kıyasa dayalı bir ispat sorunu ve yöntemi ile ilgilidir. Bugün anlaşılan analitik yöntemden oldukça farklıdır (Aristoteles, 1950). 18. yüzyılda Kant da bu yöntemi kavramların analizinde kullanmış ve bu doğrultuda tanımlamıştır. Kant analitik yöntemi tanımlarken, “kavramların çözümlenmesi” veya “kavramları daha açık hâle getirmek için, bunların içeriklerine göre ayrıştırılması” ifadelerini kullanmıştır. Bu çerçevede olmak üzere Kant yargıları da “analitik” ve “sentetik yargılar” biçiminde ayırmıştır. İşte bu analitik yargıların içeriğini kavram analizleri ile doldurmuştur (Gökberk, 1961: 422).

Analitik yöntemi düşünce ve bilim dünyasında detaylı ve sistemli olarak ele alan düşünür Descartes’tır. 17. yüzyıl düşünürü olan Descartes Yeniçağ’ın yeni yöntemlerini oluşturan filozofların başında gelir. Descartes “Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Gerçeği Aramak İçin Metot Üzerine Konuşma” (Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences) adını taşıyan eserinde İlkçağ’dan bu yana devam eden düşünce yöntemlerini eleştirerek yeni yöntem kuralları önermiş ve bunları ilgili kitapta açıklamıştır. Descartes doğru düşünmek ve karar verebilmek için dört ana yöntem ilkesi-kuralı ortaya koymaktadır. Bunlardan ikincisi

analizdir. Birinci ilke apaçıklıktır; üçüncüsü en basit ve en kolay şeylerden başlayarak, adım adım düşünceleri bir sıraya göre yürütmek yani sentez yapmak; dördüncüsü de hiçbir şeyin ihmal edilmediğinden emin olmak için tekrarlar yapmak ve saymaktır. Descartes analizi şöyle ifade etmiştir: “İnceleyeceğim güçlüklerden her birini, mümkün olduğu kadar ve daha iyi çözümlemek için gerektiği kadar, bölümlere ayırmak” (Descartes, 1962: 24). Descartes somut veya soyut her bütünsel olguyu, nesneyi incelerken basitten, kolay olandan ve bütünün unsurlarından başlayarak ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini sonunda da daha karmaşık olan bütünün böylece daha net olarak kavranabileceğini vurguluyordu. Bu, günümüzde her sorun ve alan için kullanılan “analiz”den başka bir şey değildir. Analiz yöntemi 17. yüzyıldan itibaren Batı uygarlığının temel yöntemi hâline gelmiştir. Dolayısıyla Descartes Batı uygarlığının en önemli anahtarlarını oluşturanlardan birisidir. Analiz aynı zamanda olgusal düşünmeyi, araştırmalara zihnin kendi ürettiği verilerden, yargılardan değil, nesnelerden, olaylardan başlanması gerektiğini gündeme getirmiştir. Descartes matematikçi de olduğu için analitik yöntemin mantığını kullanarak geometrik analizle cebirsel ifadeleri birbirine yaklaştırarak, birinin eksikliğini ötekiyle tamamlayarak “analitik geometri”yi bulup geliştirmiştir. Böylece Batı’da matematikte, tüm doğa bilimlerinde, arkasından sosyal bilimlerde bir seri buluşlar söz konusu olabilmıştır. Bu sayede evrenin sırlarına daha kolay ulaşılabilmıştır. Analiz çok yönlü, çok faktörlü, önyargısız, kanıtlı, detaylı ve kapsamlı bir düşünüş biçimi olduğu için pratik akla, tartışmaya açık olmasına karşılık, demagojiye kapalı, ona izin vermeyen bir düşünce ve araştırma yöntemidir.

Analiz, analitik yöntem (aynı zamanda bakış açısı) hem düşünsel alanda hem de günlük, pratik yaşamda yoğun olarak uygulanmıştır. Matematiğin dışında analiz öncelikle doğa bilimlerinde uygulama alanı bulmuş, kimyada, biyolojide, tıpta, fizikte, jeolojide yeni olayların, varlık ve nesnelerin incelenip anlaşılmasında, tanımlanmasında çok faydalı olmuştur; herhangi bir maddenin analizi, su, kan ve idrar tahlili gibi. Bugün pratik hayatta bir makinenin, aletin,

anlaşıp tamir edilmesinde de analiz yöntemi kullanılmaktadır. Ardından bu çözümleme yöntem ve tekniği sosyal bilimler alanına transfer edilerek tüm psikososyal olayların, ilişkilerin çözülmesinde kullanılmış, bu tür olayların kavranılmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin analiz psikolojide ruhsal olayların, sorunların çözülmesine yani “psikanaliz”e dönüşmüştür. Sosyolojide toplumun, sosyal yapının unsurlarına ayrılarak daha kolay bilinmesi ve anlaşılır hâle gelmesi söz konusu olmuştur. Bu çerçevede yapı ve sistem analizlerine yer verilmiştir. Ekonomide, sanayide Taylorizm, Fordizm diye anılan üretim teknikleri (parça halinde, seri üretim) oluşturulmuştur. Bu uygulamalar üretimi, uzmanlaşmayı, verimliliği, mal ve hizmet kalitesini de çok artırmıştır. Üretimde, sanayide bir mal, makine, nesne üzerinde (üretim açısından) uzmanlaşmanın ilk farkına varanlardan birisi gene Descartes’tır. Analitik yaklaşım politikaya, devlet hayatına da girmiştir. Örneğin devlette “kuvvetler ayrılığı” ilkesi yani yasama, yürütme ve yargının ayrılması; devlet (dünyevi) işleri ile dinsel işlerin (uhrevi), kurumların birbirinden ayrılması (laiklik- Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya, Sezar’ın hakkını Sezar’a vermek) gene politika alanında analitik düşüncenin ürünü sayılır. Batı bu düşünce tarzını dünyayı sömürmekte, yönetmekte de ustalıklı uygulamıştır. Sömürgecilerin “böl ve yönet” (ayır-buyur) ilkesi 19. ve 20. yüzyıllarda tüm dünyada bir ulus, bir toplum içinde olmak üzere çok acımasızca uygulamaya konulmuştur. Sanat alanında da analiz örneğin şiir, roman, resim tahlilleri biçiminde gerçekleştirilmiştir.

Analitik yaklaşım somut olgulardan, eşyadan, nesnelerden hareket ederek düşünmeyi dolayısıyla nesnel davranmayı zorunlu kılmaktadır. Bu tarz yaklaşım “tekçi” düşünmeyi önlediği gibi, seçenekli, alternatifli düşünmeyi, pratik akla önem vermeyi ve olayları yüzeysel değil, derinliğine ele almayı gündeme getirmektedir. Sonuçta böylece daha sağlıklı sentezler oluşabilmektedir. Çünkü sağlıklı, gerçekçi analizler yapmadan gerçekçi sentezler yapılamaz, doğru sentez ancak doğru yapılan analizden geçer. Burada zihin kendi yarattığı subjektif verileri, yargıları değil, somut gerçeklerden türetilen verileri bir

malzeme olarak kullanmaktadır. İnsan zihni analize bağımlı nesnel verileri kullanamadığı sürece de yaratıcı olamaz, öznel verileri, bilgileri kullandığı için verimsiz tartışmalar dolayısıyla bir kısır döngü içinde kendi kendisini tekrar eder durur, sonuçsuz, sentezsiz bir zihinsel süreç işler. Analizde her olay kendi boyutları içinde ayrıntılı ve somut biçimde ele alındığı için zihnin ürettiği yargılar, vardığı sonuçlar anlamlı, gerçekçi ve nesnel olmaktadır. Bu nedenlerle analiz mantığı sadece tümdengelimle dayalı klâsik Aristoteles ve Ortaçağ mantığına karşı olan ve insanoğluna yeni, yaratıcı ufuklar açan bir mantıktır. Bu noktada Descartes'ın çağdaşı olan Bacon'ın çabaları, öneri ve açıklamaları da dikkate alınmalı, hatırlanmalıdır.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında Türkiye'deki düşünce hayatına, pedagojik süreçlere baktığımız zaman hâlen bu yöntemin yaygın olarak uygulanmadığını söyleyebiliriz. Öncelikle bu düşünüş tarzı öğretim hayatımıza, okullarımıza girmemiştir. Öğrencilerin tüm derslerde sorunlara eğilirken ve bilgileri öğrenirken bu yöntemi kullanmaları gerekir, yani “analitik bakış” onlara öğretilmelidir. Türkiye’de hep şikâyet edilen “kavram kargaşası” kavramlara analitik açıdan bakmayışımızdan kaynaklanmaktadır. İnsan zihninin durulaşması, netleşmesi için kavramların sadeleştirilmesi ve analiz edilmesi gerekir. Bu zihinsel işlemler yapılmadan doğru tanımlar, nesnel açıklamalar yapılamaz. Bunlar olmayınca da birbirimizi doğru anlayamayız, bir kör dövüşü sürer gider. Türkiye’de çoğu sorunun, kavramın aydınlığa bir türlü çıkarılamayışı ve sorunların kronikleşerek sürekli gündemde kalması bu yüzdendir. Zihinler bulanık olduğu için de sapla saman, araçla amaç hep birbirine karıştırılır. Tabii yukarıda belirttiğimiz gibi sağlıklı analizler olmayınca sağlıklı sentezler de üretilememektedir. Analitik düşünme, olgusal, somut ve bir bakıma da deneye dayalı düşünme şekli olduğu için verimli diyalogların, tartışmaların ve sonuçta uzlaşmanın zeminini oluşturmaktadır. **Ekim 2011**

Kaynaklar

Aristoteles, Organon III, Birinci Analitikler, Çeviren Hamdi Ragıp Atademir, MEB Basımevi, İstanbul, 1950.

Descartes, Metot Üzerine Konuşma, Çeviren Mehmet Karasan, İkinci Basılış, MEB Yayınları, Ankara, 1962.

Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964.

SOSYAL DEĞERLER

Sosyal Değer Nedir?

Sosyal değerlerle ilgili özet bilgi verdikten sonra bu değerleri analitik açıdan incelemek istiyoruz. Sosyal değer kavramı sosyolojide en önemli kavramlardan biridir. Önemi şuradan kaynaklanır: Bir topluluk, grup değer yaratır hâle gelince “toplum” olur. Bir çokluk olarak insanlar “değer” üretmeye başlayınca bir toplumsal bilinç, dayanışma, paylaşma ve bir “takım ruhu”, “biz bilinci” oluşur. Onun için Durkheim çeşitli eser ve yazılarında bir toplumun belirli idealler, değerler yaratmadan kendini oluşturamayacağını özellikle vurgulamıştır. Değer yaratmak, üretmek toplumların önemli bir özelliğidir (Durkheim, 1960, 1973). Sosyal değerlerin oluşması demek, bunlara dayalı olarak sosyal normların, kontrol mekanizmalarının ve sonuçta kapsamlı bir sosyal düzenin meydana getirilmesi demektir. Toplumı rastgele bir kalabalıktan, çokluktan ayıran temel unsur budur. Aslında insanın kendisi de değer yaratan bir varlıktır.

İnsanlar, dolayısıyla toplumlar gerek kendi davranışları, eylemleri gerekse çevrelerindeki nesneler, gerçekleşen olaylarla ilgili olarak çeşitli nitelemelerde bulunurlar. Böylece toplumda en üst düzeyde inançlar, duygular, düşünceler, idealler oluşur. Bu her toplumda işleyen bir sosyal süreç ve olgudur. Bütün toplumlar güzelle çirkini, iyi ile kötüyü, uygun olanla (olumlu) uygun olmayanı (olumsuz), kutsal olanla olmayanı, günahla sevabı, ödülle cezayı hep ayırmışlardır. Böylece toplumlarda ideal düzeyde ulaşılmak istenilen, örnek alınan, ne pahasına olursa olsun savunulacak inançlar, yüksek duygular, davranış ve düşünceler oluşturulmuş olmaktadır. Dolayısıyla değerler kolektif düşünceler, duygular, tutum ve yargılardır. Bunlar toplumsal bilincin en üst düzeydeki görüntüleri, daha doğrusu ifadesi kabul edilir. Birçok sosyal mücadelelerin

temelinde genellikle değerler vardır. Toplumda alkışlanan, saygı duyulan çoğu insan eyleminin özünde de sosyal değerler bulunmaktadır; doğruluk, dürüstlük, adaletli olma, iyilikseverlik, yardımseverlik, kahramanlık, cömertlik gibi.

Sosyal değerler bir anlamda, toplumun varlık ve olaylara, nesnelere, davranışlara yüklediği soyut nitelikler, bunlarla ilgili yargılar (değer yargıları), takınılan tavırlardır. Bu yargılar rasyonel olabildiği gibi irrasyonel de olabilir. Her sosyal yapı kendi niteliklerine uygun değerler oluşturur; örneğin insani değerler, feodal değerler, kapitalist değerler, demokratik değerler, çağdaş değerler gibi. Bu bakımdan tarım toplumun değerleri ile sanayi toplumunun, bilgi toplumunun değerleri arasında önemli farklılıklar vardır. Değerler toplumsal yapının en sübjektif yanının meydana getirir. Kültür ve uygarlıklar da en açık biçimde kendilerini değer farklılıklarında gösterir. Ayrıca her çağın öne çıkan baskın ideal değerleri vardır. Toplumlar bu yolla tüm eylemlerini, davranış ve tutumlarını duygu ve düşünce düzeyinde simgeleştirmişlerdir. Değerler toplumun büyük çoğunluğu tarafından paylaşılan, uzlaşılan, önemsenen, ciddiye alınan, daha çok coşkusal özellikler taşıyan olgulardır. Bunlar toplumlara, zamana, mekâna göre de değişirler. Yani değerlerde büyük bir izafiyet söz konusudur. Zaman içinde toplumdaki ihtiyaçlar, şartlar değiştikçe değerlerde de değişme kaçınılmaz olur. Tanyol'un ifadesiyle "Bir toplumda değerlerin değişmezliği o toplumu çürütür" (Tanyol, 1970: 164). Değerler, sosyal ilişkilerde bireylere davranışların yönü ve niteliği ile ilgili olarak hazır reçeteler, modeller sunarlar. Bireyleri bu ideal davranışlara göre davranmaya teşvik eder, toplumda sosyal bütünleşmeyi sağlar, bunların etrafında bireylerin kenetlenmesini, bu ortak amaç ve idealler için mücadele edilmesini öğretirler. Değerler sosyal normların, ortak davranış standartlarının oluşmasını sağlayarak toplumda sosyal kontrol mekanizmasını işletir, bu noktada bireylere rehberlik ederler.

Değerlerin Çeşitleri

Sosyal değerler toplumdaki eylem alanları ve kurum türlerine göre çeşitlenir. Önemli değerler olarak dini, ahlaki, siyasi, hukuki değerler, ayrıca gelenek ve göreneklerle ilgili olanlar sayılabilir. Değerlere ilişkin toplumca oluşturulan yargılar kategorik olarak ve karşıtlık şeklinde ikiye ayrılır. Şimdi bu genel açıklamaların ışığında değerleri sırayla ve tek tek ele alıp inceleyelim. Dini değerlerle ilgili yargılarda, bazı dinlerde daha altta başka derecelendirmeler olmakla birlikte onlara girmeden ifade edebiliriz ki yukarıda bahsettiğimiz kategorik ayırım “sevap-günah” biçimindedir. Tanrı veya din açısından örneğin insan davranışlarının bazıları yapıldığı zaman sevap, bazıları gerçekleştirilince de günah kazanılmış olur. Burada insan eylemlerini değerlendiren güç insanın, toplumun dışındadır, inanılan soyut bir tanrısal iradedir. Yani dinsel değerlendirmelerin arkasında Tanrı’nın otoritesi vardır. Dolayısıyla yaptırımı o belirler ve yargılamayı da o yapar. Böylece bireylerin davranışları üzerinde genel bir dinsel etkiden, bazen de baskıdan bahsedilse bile dinsel değerlendirme ve yaptırım doğrudan doğruya bireyle Tanrı arasındaki ilişkiye bağlıdır, araya başka bir otoritenin, kimsenin girmesi fiilen mümkün değildir. Dinsel inanışlarla ilgili ibadetlere, törenlere tarih içinde belirli ölçüde toplumsal müdahaleler olsa da dünyada din giderek bireyselleşmekte ve bireyler dinden kaynaklanan sosyal baskıları kabul etmemektedirler. Bu konu zamanla bireysel hak ve özgürlükler bağlamında değerlendirilmektedir. Böyle de olsa hâlen bütün toplumlarda sosyal değerler bakımından ve kategorik olarak insan davranışlarının dinsel açıdan değerlendirilmesi yapılmaktadır. Hele bazı toplumlarda dinsel değerler (ve onlardan kaynaklanan yargılamalar) eski ağırlıklarını korumakta ve diğer değerleri de kapsayacak biçimde varlıklarını sürdürmektedir.

İkinci olarak ahlaki değerleri ele alalım. Ahlaki davranışlarla ilgili kategorik değerlendirme “iyi-kötü” biçimindedir. Ahlak açısından bazı davranışlar sonuçları itibariyle “iyi” olarak, bazı davranışlar da “kötü” olarak nitelendirilmiştir. Ahlakın arkasındaki otorite (kişiyi

öyle davranmaya iten güç, müeyyide) bizzat toplumun otoritesidir, daha doğrusu toplum vicdanıdır. Ancak ahlakta bu toplum vicdanı bireyde içselleştirilince bireysel anlamda “vicdan” karşımıza çıkar. Bu bakımdan vicdan bireylerin kendilerindeki “iç ses”tir. Ahlakta esas ve son yargılamayı yapan bu bireysel vicdandır. Bu otorite bireyin dışında olmadığı, bireyin kendi içinde olduğu için, çok subjektif olmasına karşılık, değer ve normlarda en etkili otorite-yaptırım bu bireysel vicdandır. Dışarıdaki otoritelerden (örneğin dini, hukuki) kaçmak, kurtulmak, onlardan af dilemek mümkündür de bireysel vicdanın yargılamasından kaçıp kurtulmak mümkün değildir. Bireysel davranışlar üzerinde en etkili olan değer ahlaktır. Dolayısıyla bir insan için en ağır ceza “vicdan azabı”dır. Toplumsal yaşamda ahlak bunun için çok önemlidir. Bu nedenle ahlaki değerlerdeki çözülmeye, diğer değerlerdeki çözülmelerden, çürümelerden daha tehlikeli olarak kabul edilir.

Üçüncü olarak gelenek ve göreneklerle ilgili değerlerde insanın tutum ve davranışlarına ilişkin bahsettiğimiz ayrım toplumca “onaylanan, kabul gören-onaylanmayan, kabul edilmeyen” tavırlar biçimindedir. Gelenek ve görenekler (örf ve töreler de dâhil) bu gruba girenler içindeki belirli eylemlerimizi onaylamakta, hatta teşvik etmekte, bazılarını da onaylamamakta, kınamaktadır. Bu sosyal alışkanlıkların arkasında da doğrudan doğruya toplumun kendi otoritesi bulunmaktadır. Birey üzerinde etkili olan âdetlerin oluşturduğu bu genel baskı mekanizmasıdır. Misafirperverlik, düğün törenleri sırasında hediye alıp verme, kına gecesi düzenleme, gelinliğin genelde beyaz olması gibi uygulamalar geleneklere örnek teşkil eder. Giyinme, yemek yapma, beslenme, eğlenme gibi alanlarla ilgili olmak üzere birçok görenekten (âdet) bahsedebiliriz. Gelenekler, göreneklerin daha yaygın, köklü ve uzun süreli olanlarıdır.

Hukuki değerlendirmede ise yasaların belirlediği davranışlara bağlı olarak olumlu tarafta bir “değer” yoktur, yani olumlu davranışlar ödüllendirilmez. Onun için hukuk tek yanlıdır. Dolayısıyla hukuk değerler ve normlar bakımından en zayıf (etkisi en az) olandır

(Tanyol,1970: 79-86). Hukukta sadece negatif taraftaki davranışlarla ilgili olarak belirlenen “suç” ve ona yasaların biçtiği “ceza” vardır. Hukuki değer ve normların arkasında toplum adına somut olarak yasa yapan ve onları uygulayan devlet organları bulunmaktadır. Hukukun tek yanlılığı (olumlu davranışları ödüllendirmemesi) onun etkisini azaltan en önemli unsurdur. Bu bakımdan insanlar hukuk kurallarını çiğnemekten dolayı bir vicdan azabı çekmezler. Ancak bu noktada belirtilmeli ki, toplumlar uygarlaştıkça, geliştikçe geleneklere oranla hukuk kurallarının önemi, yaygınlığı artmaktadır. Hukuk kuralları diğer sosyal değerlere göre daha rasyonel bir nitelik taşırlar.

Siyasi değerler ise yönetimle, devlet hayatı ile ilgili prensipleri, hedefleri, idealleri kapsamaktadır. Özellikle demokratik sistem dünyada yaygınlaştıkça, kökleştikçe hukuk ve siyasi bakımlardan evrensel düzeyde bir takım insan hak ve özgürlükleri ön plana çıkmakta ve bunlarla ilgili birçok ideal düşünceler, kavramlar oluşturulmaktadır. Günümüzde İletişim Devrimi ve küreselleşme gibi olgulardan dolayı ulusal değerlerle evrensel değerlerin birçok noktada kesiştiğini ve yeni değerlerin, normların meydana geldiğini görmekteyiz. Bu gelişmelere bağlı olarak da uluslararası ve uluslar üstü yapılanmalara, örgütlenmelere gidilmektedir. Örnek vermek gerekirse yüzyıllardan beri bilinen ve ifade edilen “Adalet mülkün temelidir” yargısı siyasi bir değerdir. Demokrasi bu tarz birçok sosyal, siyasal ve hukuki değeri içermektedir; hukukun üstünlüğü gibi.

Ayrıca sosyal ilişkiler ve davranışların dışında olan ama gene değer kapsamı içinde yer alan değerler de vardır: Estetik değerler gibi. Sanat alanındaki değerlendirmede “güzel-çirkin” yargıları kullanılır. Güzel çirkin kavramları bireysel anlamda çok sübjektiftir, izafidir Ancak sanatın toplumsal bir boyutu da vardır. Buna göre toplumun “güzel” dediği genel olarak güzel sayılmaktadır. Yani sanat açısından, ister bireysel, ister sosyal olsun güzel-çirkin biçiminde yapılan bir değerlendirme doğrudan bir değer yargısı ifade etmektedir.

Değerler Arasındaki İlişkiler

Şimdi özellikle insan davranışları ve normlarla ilgili sosyal değerler arasındaki ilişkileri, bunların benzerlik ve zıtlıklarını örneklerle açıklamaya çalışalım. Öncelikle bu tür değerler arasında birçok çakışan ve çelişen durumların, yargıların olduğunu belirtmeliyiz. Örneğin insan öldürme (cinayet) fiilinde din, ahlak, hukuk, gelenek ve görenekler bu insan eylemini olumsuz kategoriye koymakta; bu fiil dinen günah, ahlaken kötü, hukuk açısından suç, gelenek ve görenekler bakımından da onaylanmayan bir davranıştır. Ama bu fiille ilgili birçok istisnai durum söz konusudur. Ulusal ve geleneksel değerler bakımından savaşta, cephede insan öldürmek, suç işlemiş olmak bir yana kahramanlık sayılmaktadır. Ayrıca savaş şartlarında ölenler için de “şehit oldu” denir ki, “şehitlik” çok önemli bir sosyal değerdir. Gene kan davalarının ve törelerle ilgili bazı kuralların geçerli olduğu toplumlarda hukuk, din, ahlak olumsuz baksa da bu gibi durumlarda gelenekler insan öldürmeyi normal hatta zorunlu saymaktadır. Bu noktada geleneklerin baskısı o kadar ağır olur ki karşı taraftaki veya ilgili kişiyi öldürmemek şerefsizlik olarak kabul edilir. Hırsızlık fiilinde ise din, ahlak, âdetler, hukuk birleşmekte aynı yargıyı (olumsuz) vermektedirler. Doğruluk, dürüstlük gibi ahlaki davranışlarda hukuk devreye girmemekte ama ahlak, din, âdetler bunları olumlu eylemler olarak değerlendirmektedir. Örneğin hasta ziyareti, özel günlerde hediye alıp vermek, günlük yaşam içinde selamlaşmalar, bayramlaşmalar sadece gelenek ve göreneklerle ilgili değerlerdir ve bu eylemleri gelenekler gerekli kılmaktadır. Öte yandan trafik kuralları, devlete vergi verme, ev yaparken belediyeden ruhsat alma davranışları sadece hukuku ilgilendirmekte (gereğinde bunlara ceza biçilmekte), dini ve ahlaki ilgilendirmemektedir. Yani iş yeri açarken ruhsat almayana, trafikte yanlış yere araç park eden kişiye “ahlaksız”, “dinsiz” ve âdetlere aykırı davrandı denilemez. Benzer şekilde namaz kılmak, oruç tutmak sadece dini ilgilendirmekte, bunları yapmayanlara ahlak, gelenekler ve hukuk karışmamaktadır. Ancak bu tür değişik fiillerde bazı değerler diğer değerlerle ilgili davranışı pekiştirebilir veya o da caydırıcı bir rol

oynayabilir. Örneğin toplumda bazı davranış tiplerinde ahlak, din, töreler, gelenekler ortak hareket etmekte aynı yargıları vermektedirler: Hoşgörü, mütevazılık, israftan kaçınma, yardımseverlik, yiğitlik, adaletli davranma, merhamet, insanlara sevgi ve saygı gösterme, ölçülü olma gibi.

Anlaşılmaktadır ki değerler arasında genel bir ahengin, uyumun, karşılıklı etkileşimin ve birçok hâlde ortak tutumun, yargıların varlığı söz konusu olsa da, her sosyal değerın kaynağı, kulvarı, oluşumu amaç ve doğrultusu farklıdır. Bunların her biri ayrı bir sosyal süreci ifade eder. Onun için sosyal değerlere analitik yaklaşmak gerekir. Aralarında kesişen sınırlar olmakla birlikte, ayrılan çok nokta da vardır. Dolayısıyla insan davranışlarını değerlendirirken bunların hepsini bir torbaya doldurup, karıştırıp değer yargılarını aynı doğrultuda vermemek gerekir. Örneğin salt hukukla ilgili değerlere ahlaki, dini karıştırmamak, salt dinle ilgili değerlere de ahlaki, hukuku ve siyaseti karıştırmamak gerekir. Bunların her birinin işlevi, yeri, ağırlığı ayrıdır. Aksi halde büyük bir kavram ve değer karışıklığı ortaya çıkar, zihinler iyice bulanır; bu durumda bireylerin sağlıklı konuşmaları, tartışmaları, gereğinde uzlaşıp bir senteze ulaşmaları mümkün olmaz. Bizim zihin ve kültür hayatımızda belirttiğimiz bu kaotik ortam ne yazık ki çok yoğun olarak yaşanmaktadır. Değerlerin her birinin yargılamada kullandığı terazi farklıdır. Bu teraziyi zaman zaman diğerlerinden ödünç alsalar ve ortak tepki verseler de özde bunların hareket noktaları ve işleyişleri aynı değildir. Türkiye’de politikada olsun, düşünce ve sosyal hayatımızda olsun çoğu zaman bir sağırılar diyalogunun varlığını sürdürmesi bu yüzdendir. Toplumda çıkan ses, tartışma, kavga çok ama uzlaşma, sorun çözme ve sentez oldukça azdır. Bunun ana nedenlerinden biri de yukarıda bahsettiğimiz eksiklik ve yanlışlık olsa gerek. Hatta burada şunu da ekleyelim: Bilimsel ve sanatsal değerlerin terazileri, ölçü birimleri de farklıdır. Bilimde iyi-kötü, güzel-çirkin yoktur, doğru-yanlış vardır. Dolayısıyla bu değerlerin çakışan yanları bir yana, örneğin bilimin ölçüleriyle ahlaki, sanatsal ve dinsel eylemleri, kuralları değerlendiremeyiz. Örneğin bir resme bakarken doğru-yanlış

yargılarını kullanamayız; güzel veya çirkin deriz. Bu tür değerlerin sosyal kurumlar ve değerler olarak alanları, insan ve toplum için işlevleri, kriterleri farklıdır. Bu farklılık onların birbiriyle çatışmalarına ve birinin diğerini yok saymasına, ortadan kaldırmasına yol açmaz. Nasıl her meyvenin ayrı bir tadı, rengi, faydası varsa, her değer de insan ve toplum açısından ayrı bir anlamı ve faydası vardır.

Eylül 2011

Kaynaklar

Durkheim, Emile, Les Règles de la Méthode Sociologique, PUF, Paris, 1973.

Durkheim, Emile, Les Formes Elémentaires de la Vie Religieuse, PUF, Paris, 1960.

Tanyol, Cahit, Sosyolojik Açından Din, Ahlak, Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar, Okat Yayınevi, İstanbul, 1970.

ÇATIŞMA KÜLTÜRÜNDEN UZLAŞMA KÜLTÜRÜNE GEÇİŞ

Kültür kavramı değişik kriterlere göre sınıflandırılır ve adlandırılır. Bu sınıflandırmalarda biçimsel özellikler, kültürün nitelikleri, toplumların sosyal yapıları ve bu çerçevede olmak üzere, tarihsel, coğrafi, ekonomik, sosyal, sınıfsal ve siyasal farklılıklar, nitelikler kullanılmaktadır; örneğin dinsel kültür, feodal kültür, burjuva kültürü, bozkır kültürü, sözel kültür, ulusal kültür, siyasal kültür, Türk kültürü, yemek kültürü gibi. Dolayısıyla kültür toplumların sosyal yapılarına, ihtiyaçlarına, yaşantılarına, sosyal, siyasal ve ekonomik niteliklerine, gelişmişlik düzeylerine göre oluşmakta ve şekillenmektedir. Bu açıdan bakıldığında ve bu toplumsal niteliklerden hareket edildiğinde kültürü ayrıca “çatışma” ve “uzlaşma” kültürü biçiminde de ayırıp sınıflandırabiliriz. Aslında her toplumda ve her dönemde bir eğilim ve kültür olarak bu ikisi bir arada bulunur ve sosyal ilişkiler çerçevesinde gerek bireyler arasında gerekse gruplar, örgütler arasında hem çatışma hem de uzlaşma türü sosyal ilişkiler görülür. Bu ilişki türleri sürekli yaşanmakta, gözlenmektedir. Ama bazı dönemler var ki bu iki ilişki ve kültür türünden biri daha yoğun ve yaygın olarak toplumsal ilişkilerde baskın hâle gelmektedir.

Kültür, sosyolojik olarak, sosyal ihtiyaçlardan, ilişkilerden ve sosyal etkileşimden doğar, Yani her sosyal ilişkiler sistemi yeni bir kültür yaratır. Bireyler ve gruplar arası ilişkiler, ihtiyaçları gidermede, sorunları çözmede belirli ilkeleri, yöntemleri ve araçları zorunlu kılar, onları kullanır. Toplumlar arasında, kültür ve uygarlıklardaki farklılık işte bu ilke ve yöntem farklılıklarından kaynaklanır. Bu, aynı zamanda bir zihniyet, bakış açısı ve yaşam tarzı olarak ortaya çıkar. Çeşitli teknik, ekonomik ve sosyal nedenlere bağlı olarak değişen, zenginleşen insan ilişkileri kültürel yapıyı da değiştirir, evrimleştirir.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında, hatta 1980'lere kadar devam eden dönemde, dünyada sosyal ve siyasal ilişkilerde genel olarak “çatışma kültürü” hâkimdi. Özellikle 19. yüzyılda Sanayi Devrimi sonrasında başta Avrupa’da olmak üzere ekonomik, sosyal ve sınıfsal çelişkiler, dolayısıyla ideolojik kamplaşmalar, çatışmalar yoğun olarak yaşanıyordu. O dönemde çatışma kültürünü yaratan, besleyen somut bir alt yapı vardı. Yani sosyoekonomik şartlar, maddi kültür böyle bir manevi kültür yaratıyordu. Sanayi toplumu daha sınıflı, tabakalı, bloklu bir yapıdaydı. Ayrışmış olan bu sosyal kompartımanlar-bloklar arasında çatışma doğaldı. Sosyal farklılaşma ve tabakalaşmalar örneğin günümüze göre daha keskindi. Sosyoekonomik ve sosyopolitik yapı çatışmaya yatkındı, elverişliydi. Zıtlıkların yoğunluğu “uç”lar arasındaki mesafe kitlelerde öfke yaratıyordu. Bu gergin ortamda, kimsenin aklına uzlaşma yolu ile çözüm gelmiyordu ve psikososyal şartlar da buna elverişli değildi. 19. yüzyılda yoğunlaşan kapitalist gelişmeler, sömürgecilik hareketleri ile birlikte milliyetçilik akımları, ulus-devletlerin meydana gelmesi de kültürel ve sosyal yönden çatışma kültürünü körüklüyordu.

Genel olarak 1950’lerden sonra dünyada “İletişim Devrimi”nin etkin hâle gelmesi, bilgi ve düşünce akışının, sosyal etkileşimin hızla artması, teknik, ekonomik, siyasal ve düşünsel alanlarda küreselleşmenin gündeme gelmesi, özellikle 1990 sonrasında ideolojik bloklaşmanın hızını kesmiş, dünyayı siyasal ve ideolojik kamplara bölen duvarları yıkmıştır. Bu yeni dönemde her alanda “bir arada yaşama”, “koalisyon” kavramları öne çıkmış, sosyal sınıflar, siyasal parti ve gruplar arasında bir yumuşama, işbirliği başlamıştır. Artık sorunlar çatışma ile değil, diyalogla, uzlaşma ile çözülmektedir. İletişim Devrimi bireyler arasında her türlü etkileşimi, empatiyi, anlama ve anlaşmayı kolaylaştırmıştır. Bu diyalog ve tartışma, müzakere ortamı ortak tutumlar geliştirmeyi, paylaşmayı da artırmıştır. İşte bu, bireyler, gruplar arasında her türlü sorunun diyalog, tartışma ve sonuçta uzlaşma ile çözülmesini esas alan yeni sosyal ilişki düzenine, kültürüne “uzlaşma kültürü” denmektedir. Bunun alt yapısı da, yukarıda kısaca belirtildiği gibi, İletişim Devrimi

ile hazırlanmış durumdaydı. Yeni sosyal yapı yeni bir sosyal tutum yaratmıştır. Dolayısıyla eski keskin, köşeli, vuruşmalı sosyal ilişkiler yavaş yavaş terk edilmiştir. Bu ortamda artık her alanda “kazan-kazan” formülü geçerli hâle gelmiştir. Ayrıca yeni ekonomik ilişkiler, üretim, hizmet özellikleri toplumlardaki sınıfsal yapıyı da değiştirip yumuşattı. Yeni tabakalar, farklılıklar oluştu ve sınıflar, tabakalar arası geçişler arttı. Burada devreye demokratikleşme süreçleri girdi. Böylece birçok tabular yıkıldı, eskiye göre çok daha özgür bir konuşma, tartışma ortamı yaratılmış oldu ve toplumsal gerilimler azaldı, daha geniş katılımların sağlandığı bir sosyal ve siyasal yapı meydana geldi. Özetle söylersek Sanayi Toplumu’nda çatışma kültürü, İletişim Devrimi’nin ürettiği Bilgi Toplumu’nda ise uzlaşma kültürü egemendir. Bu kişisel bir tercih, istek meselesi değil, doğrudan doğruya sosyal evrim ve gelişmelerin yarattığı bir durumdur. Aslında insanoğlunun kaderinde hem doğa ile hem de diğer birey ve toplumla uzlaşma zorunluluğu vardır.

Çatışma türü sosyal ilişkilerin egemen olduğu kültürde “ya ben, ya o”, “ya biz, ya onlar”, “tek yol”culuk zihniyetleri esastır. Dolayısıyla sorunlar konuşup tartışmayla değil, çatışarak, vuruşarak çözülmek istenir. Bu bakımdan çatışma kültürü cepheleşmeyi, restleşmeyi, sonuçta da şiddeti içerir. Karşılıklı tasfiyeyi gündeme getirir, olumlu birikimleri, gelenekleri yok eder, kurumlaşmayı engeller. Teknik ve maddi gelişmelerin yanında, belki biraz da, çatışma kültürünün yol açtığı acılardan çıkarılan dersler, dünyada uzlaşma kültürünün doğmasına sebep olmuş olabilir. Çünkü bu kültür aynı zamanda bir sosyal olgunlaşmayı ifade etmektedir.

Evet, 1990’lardan sonra ulusal ve uluslararası düzeylerde her platformda artık ideolojik, siyasi katılımlar, duvarlar ortadan kalkmakta, tabular yıkılmakta, bunların yerine yumuşama, işbirliği, çok yönlü anlaşmalar, seçenekli düşünceler, alternatif projeler ön plana çıkmaktadır. Çok yoğun bir sivilleşme dönemi yaşanmaktadır. 21. yüzyıla girdiğimiz bu yeni aşamada bir kimsenin hâlâ çatışma kültürüne uygun davranışlar göstermesi, bir anlamda, “çağdaş

gericilik” olarak adlandırılabilir. Uzlaşma kültürünün dünyada giderek yerleşmesi, kuşkusuz demokratikleşme süreci ile de yakından ilgilidir. Çünkü demokrasinin temelinde farklılık ve çeşitlilikle birlikte diyalog ve uzlaşma, paylaşma vardır.

Şimdi bu bağlamda Türkiye’ye dönüp baktığımız zaman, Türkiye’nin de artık bu uzlaşma kültüründen etkilendiğini görüyoruz. Örneğin 1970’lerde birbiri ile âdeta kanlı bıçaklı olan veya öyle görünen işçi ve işveren örgütleri, çeşitli sendikalar, sivil toplum örgütleri şimdilerde bir masaya oturup siyasal ve ekonomik sorunlarla ilgili ortak projeler, tutumlar sergilemekte, demokratikleşme ile ilgili ortak bildirdiler hazırlayıp altına imza atmaktadırlar. Bunlar çok olumlu gelişmelerdir, çağdaşlaşma yolunda önemli mesafeler aldığımızın göstergeleridir. Ancak siyasi partiler arasında aynı olumlu tutum her zaman görülmemektedir. Siyaset kurumları bu noktada toplumdaki gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Onların da bu kültürün gereğini yapmaları ve beklenen tavrı sergilemeleri beklenir.

Uzlaşma kültürünün yaratılması insanlar, gruplar ve toplumlar arasındaki çelişkilerin, çatışmaların sona ermesi demek değildir. Çelişkiler hem fiziksel, hem toplumsal yapının özünde vardır; yani zıtlıkları doğada hep olmuş ve olacaktır. İçinde çelişkiler taşımayan bir varlık alanı yoktur. Dolayısıyla burada çelişkiler ortadan kalkmamaktır; sadece çelişkilerin çözülme yöntemi değişmektedir. Çelişkiler çatışarak değil, müzakere edilerek, uzlaşarak çözülmektedir. Amacı ve niteliği ne olursa olsun, dünyada her türlü şiddet ve zorbalığa dayalı tutumlardan uzaklaşmak, demokrasiyi her düzeyde kökleştirip yaygınlaştırmak ancak uzlaşma bilincinin, kültürünün yerleşmesi ile mümkündür. Tabii bu kültür uzun zaman alan bir toplumsal olgunluğun, gelişmenin sonucunda meydana gelmektedir. Bu bakımdan, eğitimde, ailede, meslek örgütlerinde, politikada ve parlamentoda olmak üzere herkes bu kültürü yani uzlaşma türü sosyal ilişkileri geliştirmeye, kalıcı hâle getirmeye katkıda bulunmalıdır.

Olaya tarihsel ve sosyolojik açıdan baktığımızda, Türk halkının tarihsel süreç içinde dinsel, sınıfsal ve etnik çelişkileri çatışmayla

değil, uzlaşmayla çözmeye yatkın olduğunu, böyle bir uygulama sergilediğini görürüz. Anadolu'nun uzun sosyal tarihi bunu bize öğretmiştir. Yeter ki bu doğal toplumsal doku ve evrim siyasal nitelikli veya dış kaynaklı farklı faktörlerle zorlanmamış olsun.

Ağustos 2011

SÖZEL KÜLTÜR - YAZILI KÜLTÜR

Kültür kavramı ile ilgili yapılan sınıflandırmalara başlıkta belirtilen şekilde bir sınıflandırma da eklenebilir. Kültürün tüm öğeleri söz veya yazı ile yani bir takım araçlarla ifade edilir. Aynı zamanda kültürü bunlar yaşatır, devam ettirir. Tabii doğal olarak düşünce ve yazıdan önce söz vardır. Toplumların kültür tarihine bakıldığı zaman görülmektedir ki bazı toplumlarda sözel kültür, bazılarında da yazılı kültür öne çıkmaktadır. Aslında insan ilişkileri bu iki kültürü hem içermekte hem de zorunlu kılmaktadır. Bunlar birbirini bütünler ve ikisi de gereklidir. Ancak değişik nedenler, faktörler bu iki kültürden birini daha önemli ve yaygın hale getirmektedir. Bu durum öncelikle toplumların sosyal yapıları ve sosyal yaşantıları ile ilgilidir. Zaten kültür sosyal ihtiyaçlardan doğmakta ve aynı zamanda toplumların kendilerine has özelliklerini, onların kimlik ve renklerini ifade etmektedir. Bu ayrım oldukça önemlidir ve sosyolojik açıdan anlamlı nitelikler, farklılıklar içermektedir.

Söz konusu ayrımın temellendirilmesinde ilk önemli faktörlerden biri, toplumların toprağa erken veya geç yerleşmeleri ile ilgilidir. Çok uzun süre göçebe hâlde yaşamış, daha çok hayvancılıkla uğraşmış veya bir bozkır kültürü yaratmış olan toplumlarda sözel kültür ağırlık taşımakta, baskın olmaktadır. Ayrıca göçebelik devam ettikçe yazılı kültürün aleyhine olarak sözel kültür ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan tarih içinde erken toprağa yerleşmiş ve hayvancılıktan çok tarımla uğraşan toplumlarda yazılı kültür diğerine göre daha fazla gelişme göstermiştir. Toprağa yerleşmek ve tarımla uğraşmak, binalar, evler, yol ve köprüler, köyler, kentler gibi artık sabit, kalıcı olan maddi kültür unsurlarının yaratılması demektir. Dolayısıyla bu sosyal yapıda her türlü insan ilişkilerinin, sosyal etkileşimin artması, karmaşıklaşması, zenginleşmesi söz konusudur. Böylece gelişen, kalıcı hâle gelen maddi kültür de gene gelişmiş ve kendine uygun

manevi kültür üretmiş olur. İşte bu durumda her türlü düşüncüyü, dili, sanatsal ürünleri, sosyal kuralları içeren manevi kültürü yaşatıp devam ettirecek bir sosyal araca ihtiyaç vardır; bu da “yazı”dır. Yazılı kültür bu süreç içinde oluşmaktadır. Bu şekilde her sosyal ürünün, etkinliğin, sosyal kurum ve değerin yazıya dökülmesi, kaydedilmesi söz konusu olmaktadır. Zaten insanlığın evriminde tarihsel ve antropolojik olarak yazının bulunması ve kullanılmasının çok önemli bir kültürel aşama olarak kabul edilmesi bilinen bir gerçektir.

Şimdi bu iki kültürün özelliklerine ve toplumsal yaşamdaki etkilerine, rollerine bir bakalım. Sözel kültürde “söz” esastır ve bu bir konuşma kültürüdür. Toplumda ikili ve çoklu konuşmaları, sohbeti, birlikte davranmayı, dayanışmayı öne çıkarır. Burada sosyal etkileşim çok hızlı olmaktadır. Ama aynı zamanda “dedikodu”yu teşvik eder, “söylentiler” toplumda çok etkin olmaya başlar. Onun için bizde eskiler bir şeyin “Şuyuu vukuundan beterdir” demişlerdir. Dedikodular ve söylentiler sosyal ilişkilerde hem mikro düzeyde hem de makro düzeyde çok olumsuz sonuçlar yaratır. Bu durumda gerçekler örtülür, kolayca ortaya çıkarılamaz ve toplum yanlış olanların arkasından sürüklenir. Söz uçucu olduğundan ve insan ilişkilerinde bu yaygın ve kısa ömürlü düşünce ve yargılar da etkili olduğu için toplumda önemli anlaşmazlıklar, çatışmalar çıkar. Sözel kültürde “nakilcilik” yaygın, köklü bir sosyal alışkanlıktır. Nakilcilik abartılı, özünden uzaklaşmış düşünce bilgileri de beraberinde getirir ve bunların hızla yayılmasını sağlar. Bu kültür ortamında müzakere, tartışma değil, münazara önemlidir. Söz sanatları çerçevesinde olmak üzere hitabet, nutuk atmak önemli bir maharet olarak kabul edilir. Sonuçta bu sosyokültürel yapı içinde sorun çözmek değil, yaldızlı, süslü konuşmalarla halkı ikna etmek, gerçek olsun olmasın bir düşünceye halkı inandırmak amaç haline gelir. Bu tür kültürlerde toplumda masal anlatma, destanlar, halk hikâyeleri, atasözleri, vecizeler, türküler, ağıtlar, şiir söylemek, maniler, fıkralar, tekerlemeler vb. çok yaygındır. Bunlar bir sözel gelenek olarak bireylerin ve toplumun hafızasında yer eder ve kuşaktan kuşağa aktarılacak sürer gider. Sözel kültürün egemen olduğu toplumlar daha

çok günceli yaşarlar, bunlar için var olan somut yaşam önemlidir. Teorik, soyut düşünce ve bunlara bağlı insan eylemleri pek önemli değildir; felsefeye değer verilmez.

Yazılı kültürün ön planda olduğu toplumlarda ise “yazı”, “yazmak” yaygın, bireysel ve toplumsal olarak başlı başına önemli bir kültürel ve sosyal eylemdir, alışkanlıktır. Unutmak birey ve toplum açısından doğal bir durumdur, kaçınılmazdır. Hatta bazı durum ve olaylar için gerekli ve faydalıdır da. Bu bağlamda eski kuşaklar “Hafızayı beşer nisyan ile maluldür” demişlerdir. Unutmanın yarattığı olumsuzlukları insanlar yazı ile telafi ederler. Yazmak bir şeyi belgelemek, kayda geçirmek, tarihe mal etmek, yani unutulmaz hale getirmektir. Bir Çin özdeyişi yazı ile hafızayı karşılaştırarak şu tespiti yapmaktadır: “En soluk mürekkep bile en güçlü bellekten daha doğru olanı anlatır.” Ancak yazı ile tüm kültür unsurları kalıcı hâle gelir, gelenekleşir. Toplumda ve kültürde önemli olan tarihsellik bu şekilde sağlanır. Böylece geçmiş kuşakların yarattığı kültür unsurları, her türlü bilgi, düşünce yazıya dökülerek bir kültürel birikim hâline getirilir ve bu kültürel birikimin de eksiksiz olarak yeni kuşaklara aktarılması gerçekleşmiş olur. Yazmak basit bir tespitin dışında, düşünmek, bir şeyi, olayı irdelemek, eleştirmek, yorumlamak, gelecek kuşaklara mal etmek, aynı zamanda geleceğe bir mesaj vermektir. Yazmak, ayrıca bir tarih bilincinin var oluşunu da gösterir ki bu tarihsel bilinç toplumlar açısından ve sosyolojik olarak çok önemlidir, gereklidir. Yazılı kültürün egemen olduğu toplumlarda şiirin yanında nesir ön plandadır ve roman, düşünce, deneme, makale, eleştiri, anı yazıları gibi edebi türler ortaya çıkar. Bu durum toplumun üç hâli (geçmiş, şimdiki hâl ve gelecek) birlikte yaşaması ve düşünmesi demektir. Böylece toplum kendi kendini eleştirir, geçmişten dersler çıkarır ve geleceğe ilişkin de projeler üretir. Yazı ve yazılı belgeler topluma bir tarihsellik kazandırdığı gibi geleceğin inşasını da kolaylaştırır. Bir toplumda düzyazı alışkanlığı ve geleneği oluşmadan felsefi düşünme alışkanlığı da gelişmiyor. Bu noktadan hareketle olsa gerek Yahya Kemal altı yüz yıllık imparatorluk tarihimiz için: Nesrimiz ve resmimiz olsaydı imparatorluğun yazgısı başka türlü

olurdu” demiştir. Günümüzde çok eleştirilen popüler kültürün hafifliği, sığılığı da onun sözel bir kültürden ibaret olmasındandır.

Şimdi de bu iki kültür açısından bizim toplumumuzu değerlendirelim ve bazı sonuçlara ulaşmaya çalışalım. Türk toplumunda öncelikle göçebelilik döneminin çok uzun sürmesinden dolayı sözel kültür daha egemen ve yaygın hale gelmiştir. Bizde düşünen, eleştiren ve yazan insandan çok konuşan insan öne çıkarılmıştır. Türkiye’de herkes insanımızın kitap okumadığından şikâyet eder ve bu tutumu eleştirir. İyi de yazmadan okumak olur mu? Yazma merakı ve alışkanlığımız yok ki sonradan onları okuyalım. Yazma alışkanlığı kazanılmadan okuma alışkanlığı kazanılır mı? Yazmak okumaktan önce gelir. Bu nedenlerle Mehmet Âkif’in vurguladığı gibi tarihten ders de çıkaramıyoruz. Geçmiş olayları kaydetmediğimiz için onları çabucak unutuyoruz. Sorun Türk halkının belleğinin zayıflığı değil, olay ve olguları kaydetmeyişi ve sonra da bunları okuyup değerlendirmeyişi. Bu bilindiği için olsa gerek halk arasında şöyle bir söz de söylenir: “Hatırda kalmaz, satırda kalır.” Ama bunu bildiğimiz hâlde uygulamayız. Türk toplumu tarihsel süreç içinde farklı coğrafyalarda sürekli hareket halinde olmuş, göç etmiş, savaşmış, devletler kurmuş, değişik dinlerle, kültürlerle karşılaşmış onlardan hem etkilenmiş hem de onları etkilemiştir. Ne yazık ki bu büyük toplumsal maceramızla ilgili elde çok az belge ve yazılı eser vardır. Dolu dolu ve hızlı yaşamışız, ama bunları yazıya dökmemiştir.

Düşündüklerini ve yaptıklarını yazıya döken kavimler, uluslar evrensel kültür ve uygarlık tarihi bakımından daha fazla üretken olmuşlar, başkalarını etkilemişler ve göz doldurmuşlardır. Eski Yunan uygarlığının önemi, ihtişamı günümüze ulaşan yazılı kaynaklardan, eserlerden dolayıdır. Örneğin Yunan düşünürü Aristoteles ne düşünmüşse, ne görmüşse ve ne duyduysa hepsini kayda geçirmiş, bunlar üzerinde değerlendirmeler, yorumlar yapmıştır. Yeryüzünde hangi ulus dişe dokunur düzeyde maddi ve manevi bir eser bırakmışsa o ulus o oranda itibar ve saygı görmektedir. Bunların içinde

klasikleşmiş ulusal ve evrensel niteliği olan yazılı eserler başta gelmektedir.

İstatistiklere göre modern toplumlar arasında en az okuyanlar grubu içinde yer almamıza rağmen cep telefonu ile konuşanlar arasında ise en başlarda yer alıyoruz. Birbirimizle bu kadar çok konuşmamıza karşılık, acaba aramızdaki sorunları çözmede ve uzlaşmada ne durumdayız? Bu noktada pek de iyi durumda olmadığımız anlaşılmaktadır. Çünkü gene istatistikler Türkiye’de hemen hemen herkesin mahkeme raflarında bekleyen bir dava dosyasının olduğunu da işaret etmektedir.

Olaya pedagojik açıdan bakarsak, şunlar söylenebilir: Okullarda öğrencilerin, öncelikle dil ve edebiyat derslerinde yazı yazmaları, niceliği ve niteliği ne düzeyde olursa olsun her ders ve etkinliğe bağlı olarak teorik bilgilerin arkasından sürekli notlar almaları sağlanmalıdır. Öğrencilerin her ders ve konuda yazı denemeleri yapmaları, onların gördüklerini, duygu ve düşüncelerini yazıya dökmeleri bir eğitim ve öğretim ilkesi olarak kabul edilmeli, bu beceri tüm öğretim aşamalarında teşvik edilmelidir. Zira öğrencilerin düşüncelerini disipline etmeleri ve yaratıcı olmaları ancak bu sayede mümkün olabilir. Bu nedenlerle öğrencilere mutlaka yazı yazma alışkanlığı kazandırılmalıdır. Çünkü yazma alışkanlığı kazanılmadan okuma alışkanlığı kazanılmamaktadır. Gelişmiş Batı ülkelerinde bu öğretim ilkesine yüzyıllardan beri çok önem verilmektedir. O ülkelerdeki insanların okuma alışkanlığı kazanmaları bu şekilde mümkün olmuştur. **Ağustos 2011**

TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME VE İLKÖĞRETİM: ULUSLAŞMA, DEMOKRATİKLEŞME VE SANAYİLEŞMENİN ÖN KOŞULU OLARAK İLKÖĞRETİM

Modernleşme

Modernleşme, 18. yüzyıldan itibaren öncelikle Batı toplumlarında başlangıçta düşünsel, bilimsel, teknolojik ve ekonomik alanlarda ardından da bunlara bağlı olarak sosyal, siyasal ve kültürel yapılarda köklü, kapsamlı değişmelerin genel adıdır. Bu süreç Avrupa’da 17. 18. ve 19. yüzyıllardaki belirli özellikler taşıyan ve daha sonra da tüm dünya ülkelerini etkileyen ve genellikle örnek alınan birbirine bağlı seyreden bir dizi sosyal değişme olgularını ifade eder. Kısaca modernleşme belli bir mekân ve zamanda, belirli nitelikler taşıyan bir sosyal değişme biçimidir.

Avrupa’da modernleşmeyi hazırlayan bazı koşullar vardır. Rönesans, Reform, 17. yüzyılda düşünce ve bilimde gerçekleşen yöntem değişiklikleri, 18. yüzyıldaki Aydınlanma Felsefesi, Coğrafi Keşifler, Sanayi Devrimi gibi. Bu süreçlere bağlı olarak eğitim ve kültür hayatındaki gelişmeleri, hamleleri de eklemek gerekir.

Modernleşmenin tanımını, analizini yapmaya çalışan yazarlar farklı ölçütler getirirken, bazen birleşmiş, bazen de ayrılmışlardır. Örneğin Rostow modernleşmede teknik ve endüstriyel gelişmeden yola çıkarak, insanın doğa üzerindeki kontrolünün artmasını vurgulamıştır (Sarıbay, 1993: 3). Black de benzer bir açıklamayla, insan bilgisindeki görülmemiş bir artıştan hareket ederek, bilimsel devrime eşlik eden bir sürecin insanın çevresini denetlemesine imkân hazırladığını belirtmiştir (Black, 1986: 6). Rocher’e göre de modernleşme, belirlenmiş değer yargılarına göre bireysel ve toplumsal hayat şartlarının yükseltilmesi amacıyla, bir toplumu harekete geçirmek için yapılan eylemlerin bütünüdür (Rocher, 1968: 189-191).

Eisenstadt ve Lerner modernleşmeyi, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da ortaya çıkan bir gelişme olduğundan hareketle, bu kavramı Batılılaşmakla eşitlemişlerdir (Kongar, 1981: 217). Onlara göre bu kavramın temelinde bireycilik, akılcı ve pozitivist bir zihniyet vardır.

Bu kavram Batılı toplumbilimciler tarafından bütün azgelişmiş ülkeler için de genel bir gelişme çizgisi olarak önerilmiş ve her toplumun benzer aşamalardan geçeceği varsayılmıştır.

Mardin, modernleşen toplumların giderek farklılaştıklarını, aynı zamanda merkezileştiklerini, yapısal değişmeye uğradıklarını (feodal yapının çöküşü, sanayileşme, siyasi reformlar gibi), bu süreçte sosyal fonksiyonların arttığını, çeşitlendiğini, yeni yapıların, kavram ve kurumların doğduğunu vurgulamaktadır (Mardin, 1991: 28).

Bir sosyal değişme süreci olarak modernleşmenin birçok boyutu vardır. Modernleşmenin birinci boyutu, Batı’daki Reformasyonu, Rönesans’ı, 17. yüzyıldaki yöntem değişikliğini, 18. yüzyıl Aydınlanma Felsefesini içine alan düşünce ve bilim alanındaki değişmelerden oluşur. Batı’da insan-doğa ilişkilerindeki değişmelere bağlı olarak modern bilim ve teknoloji doğmuştur.

Modernleşmenin ikinci boyutu olarak 18. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomide modernleşme gelir ki bu Sanayi Devrimi olarak adlandırılır. Bu devrim bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin ürünüdür. Modernleşmenin en çarpıcı ve etkili somut sonuçları, ekonomi (sanayi) alanında görülmüştür. Sanayileşme modernleşmenin maddi boyutunu oluşturur.

Bu noktada Batı’da sanayileşme-eğitim (insanın eğitilerek üretken, verimli hale getirilmesi) ilişkisi hemen fark edilerek, eğitime, insana yatırım yapılmaya başlanmıştır. Eğitim ekonomik büyüme ve kalkınmanın hızlandırıcı önemli bir faktörü olarak algılanmıştır. Bu bağlamda 1950’lerde UNESCO’nun 41 ülke üzerinde yaptığı bir araştırmada şu sonuç çıkmıştır: Öğrenimin gelişmesi ile milli gelir artışı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Buna ek olarak denebilir ki bir ülkenin kalkınma hamlesi, temel eğitimin o ülkede yaygınlaşması

ölçüsünde gerçekleşmektedir. Buna karşılık okuryazar olmayanların çokluğu, kalkınma yolundaki gelişmeyi frenlemektedir (Bilhan, 1986: 221).

Teknik ekonomi ile birleşince Avrupa’da ekonomide müthiş bir büyüme, sayısal artışlarla ölçülebilen gelişme görülmüştür (Aron, 1962: 193). Sanayileşme, tekniğin yenileşmesiyle, işgücünün rasyonel örgütlenmesiyle sürekli artan bir verimliliği, iş ortamının teknik ve rasyonel olarak düzenlenmesini ifade eder (Rocher, 1963: 190).

Modernleşmenin üçüncü boyutu siyasal modernleşmedir ki bu bağımsızlaşma, uluslaşma ve demokratikleşmeyi içermektedir. Toplumun bütünsel bir gelişmeyi, modernleşmeyi sağlayabilmesi için mutlaka siyasal bağımsızlığın elde edilmesi gerekiyor. Bu siyasal modernleşme ekonomide piyasa ekonomisini, her türlü liberalleşmeyi, yönetimde otoritenin rasyonelleşmesini, bireyselliği dolayısıyla çoğulcu, katılımcı liberal bir demokrasi anlayışını kapsamaktadır. Siyasal bağımsızlık zorunlu bir sosyolojik süreç olarak uluslaşmayı, ulus temeline dayanan bir sosyal bütünleşmeyi gerekli kılmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren ulus devletlerin ortaya çıkışı sosyal ve kültürel yapıdaki bir gelişmenin, olgunluğun sonucudur. Bu sosyal gelişme, belli bir siyasal bilinci, örgütlenmeyi, toplumun aşiret halinden ve feodal yapıdan daha merkezileşmiş, bütünleşmiş bir siyasal aşamaya ulaşmasını gösterir. Buradaki ulus (millet) sadece etnik temele dayalı, kavmi değil, diğer kültürel unsurları da içine alan (tarih ve kader birliği, dil, din vb.) ve vatandaşlık temeline dayalı bütünleşmiş bir toplumu anlatır.

Modernleşmenin dördüncü boyutu olarak sosyal alandaki modernleşme gelir ki bireysel ve grupsal olmak üzere tüm sosyal ilişkilerde, anlayışlarda ve sosyal ve hukuki kurallardaki değişimleri, sosyal reformları, devrimleri anlatır. Tüm bu değişimler modernleşmenin sosyolojik görüntüsünü vermektedir. Bu süreçte laikleşme, rasyonelleşme, sosyal farklılaşma ve hareketliliğin artması dikkati çeker. Yeni sosyal işlevler, statüler ortaya çıkar. Böylece

toplumda yoğun bir organik işbirliği, iş bölümü, kurumlaşma, sivil örgütlenmeler görülür.

Uluslaşma

Uluslaşma, sanayileşme, demokratikleşme ve modernleşme süreçleri eş zamanlı sosyal süreçlerdir. Ulus (millet) kavramı bir yönü ile etnik ve kavmi özelliklere dayanmakla birlikte, onları aşan, daha kapsamlı olan, siyasi örgütlenmeleri de içeren, bilhassa 18. yüzyılda ortaya çıkan yeni bir toplumsal yapılanmayı ifade eder. Millet sosyolojik olarak en gelişmiş ve çağdaş bir toplum türüdür. Eşit hak ve özgürlüklere, sorumluklara sahip yurttaşların oluşturduğu bir sosyal bütünlüğü anlatır. Dünyada toplumların milletleşme sürecinde 1789 Fransız Devrimi'nin de (onun getirdiği sosyal ve siyasal idealler, ilkeler bakımından) önemli rolü olmuştur. Çünkü bu devrim modern milletlerin doğuşunu hızlandırmıştır.

Milleti besleyen temel ideoloji de milliyetçiliktir. Bu sürecin ilk başladığı coğrafya da Avrupa'dır. Bugünkü anlamda ulus tarihte fiili olarak ve ilk kez Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Bu oluşumda Avrupa'da önce feodal parçalanma yaşanmış, 10. yüzyıldan itibaren ticaretin canlanmasıyla birlikte kentlerin ve belediye örgütlenmelerinin kilisenin önüne geçmesi sonucu, feodal sınırlar hızla erimiş, kentleri birleştiren doğal ulusal sınırlar oluşmuştur. Böylece kültürel, ekonomik, idari birlik pekiştirilmiştir. Bu merkezi ulusal birlikler siyasal açıdan krallıklar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu tarz ilk krallıklar da İngiltere, Fransa ve İspanya'da görülmüştür (Aydın, 1993: 61). Böylece Batı'da bu siyasi gelişmelere paralel olarak ulus devletler gündeme gelmiştir. Milliyetçilik ulus devletin kültürel, sosyal ve siyasal harcı olmuştur.

Avrupa ülkelerinde uluslaşmanın en yoğun olarak yaşandığı yüzyıl 19. yüzyıldır. Afrika ve Asya gibi kıtalarda uzun süre sömürge olmuş ve yönetilen ülkelerde bu süreç 20. yüzyıla sarkmış ve hatta bunların bazılarında ise ancak 2. Dünya Savaşı sonrası millet-milliyetçilik bir kültürel, siyasal ve sosyal realite, gelişim aşaması olarak dikkati

çekmiştir. Dolayısıyla Karpat'ın da vurguladığı gibi, her topluluğun millet olarak ortaya çıkışı ve milli devletini kurması kendine has bir yol takip etmiştir (Karpat, 2010: 38).

Bu uluslaşma beraberinde bir ulus bilincini de yaratmıştır. Zaten bu bilinç oluşmadan ulusal birlikten bahsedemeyiz. Bu, ümmet bilincinin yerini alan, dinsel, etnik bilinçleri aşan daha karmaşık, kapsamlı bir bilinçtir ki bu bilinç Gökalp'in ifadesi ile “Milli Terbiye” ile okullarda eğitim sitemiyle yani “Milli Eğitim”le kazandırılacaktır (Gökalp, 1992: 27). Gökalp'in 20. yüzyılın başlarında vurguladığı bu ilke Batı'da ortalama yüzyıl önce (19. yüzyıl) gerçekleşmiştir.

Demokratikleşme

Dünyada demokratikleşme diye adlandırılan siyasal süreç esas itibariyle, demokrasinin temeli sayılan “halk egemenliği”, “bireylerin yasalar önünde eşitliği”, “serbest seçimler”, “temel insan hak ve özgürlükleri” gibi ana ilkeler halinde 18. yüzyılda 1789 Fransız İhtilali'nin açtığı ve evrensel nitelikler taşıyan siyasal çığır içinde gelişme imkânı bulmuştur. Dünyanın siyasal coğrafyasını şekillendiren bu siyasal süreç, son iki yüzyılda, toplumlarda giderek krallık, şahlık, sultanlık ve hükümdarlık gibi adlarla anılan monarşik, otokrat yönetimlerin tasfiye olmasını sağlamış ve yukarıda bahsettiğimiz kavramları, ilkeleri egemen kılan çoğulcu siyasal yönetim şekillerini ortaya çıkarmış ve demokrasiyi tüm kural ve kurumlarıyla geliştirmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bazı nitelikleri farklı da olsa dünyadaki her ülkenin amaç edindiği, benimseyip gerçekleştirmeye çalıştığı bir siyasal sistem olmuştur. Günümüzde artık “Ben demokrasiye karşıyım” diyen bir politikacı yok gibidir.

Demokrasi, tarihsel ve sosyal bakımdan düşünce ve uygarlık tarihinin verilerine göre, uzun bir sosyal evrimin, olgunluğun, gelişmenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik koşullar bakımından ise, bugünkü “çok partili parlamenter sistem” halinde demokrasi 18. yüzyıldan itibaren Batı'da Sanayi Devrimi'nden sonra

gerçeklik kazanmıştır. Siyasal açıdan ise demokrasi, ulus devlet aşamasına ulaşmış toplumlarda gündeme gelmiştir. Bu nedenlerle Schumpeter, demokrasinin belirli özellikler gösteren sosyal tiplerde (yapılarda) gelişebileceğini, elverişli olmayan toplumlarda demokratik metodun başarılamayacağını söylemektedir (Schumpeter, 1967: 214).

Dolayısıyla daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak ele alındığı zaman, demokrasinin maddi-somut alt yapısını oluşturan nesnel koşullar şöyle sıralanabilir:

1. Sanayileşme: Ekonominin tarımdan çok sanayi ve ticarete dayalı olması, yani sanayileşmiş bir ekonominin varlığı.

2. Kentleşme: Demokrasi kentleşmeyi de zorunlu kılmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde değil, kentlerde yaşaması gerekmektedir.

3. Okuryazarlığın ve her düzeyde okullaşmanın yüksek olması.

4. Kişi başına düşen milli gelirin yüksek oluşu ve buna bağlı olarak toplumda yüksek bir yaşam standardının bulunması.

5. Bilim ve teknolojinin gelişmesi ve ileri bir düzeyde olması.

6. Kitle iletişim araçlarının yaygınlığı dolayısıyla bilgi ve düşünce akışının hızlı olması.

7. Güçlü bir orta sınıfın bulunması.

8. Kişisel inisiyatifin, girişimin ve insan haklarına dayalı bir siyasal sistemin kabul edilmesi.

9. Yaygın yani her kişi ve kesimi kapsayan ekonomik, sosyal ve siyasal güvencelerin, özgürlüklerin bulunması.

10. Siyasi kararlarda seçmenlerin ve kamuoyunun etkili olması ve her türlü sosyal güçlerle birlikte yürütme, yargı, yasama gibi önemli güçlerin birbirini denetleyecek mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir.

Bu nesnel koşulların yanında öznel koşullar ise demokrasinin bireysel, psiko-sosyal ve kültürel boyutunu, soyut alt yapısını oluşturur. Bu yönü ile demokrasi bir yönetim tarzı olmanın ötesinde

bir yaşam şekli, bir yaşam felsefesi yani dünya görüşüdür. Bu bakımdan demokrasi belirli kültürel değerlere dayanmaktadır: İnsan ilişkilerinde her türlü “zor”u, şiddeti dışlamak, toleranslı, diyalogcu, barışçı, uzlaşmacı bir tutum sergilemek ve her konuda hukukun üstünlüğünü, meşruiyeti kabul etmek gibi.

Sanayileşme

Sanayileşme de bir teknolojik ve ekonomik olgu olarak, 18. yüzyılın sonlarında İngiltere’de 1790’lı yıllarda genelde J. Watt’ın buhar makinesini yapması ile başlatılan, özellikle 19. yüzyılda tüm Avrupa toplumlarının ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yapılarını kökten etkileyen sonra dalga dalga tüm dünyayı saran bir sosyolojik süreçtir. Sanayileşme yeryüzünde bir dizi teknolojik yeniliğe bağlı olarak oluşan bir ekonomik ve sosyal gelişme aşamasını ifade eder. Bu teknolojik ve sosyoekonomik hareket öncelikle İngiltere’de 1760-1850 yılları arasında gerçekleşmiştir. İngiltere’de 1733’te J. Kay kumaş dokuma hızını artıran ve “uçan mekik” adıyla anılan buluşunu yapmıştır. Ardından 1764’te J. Hargreaves aynı anda 8 makarada birden iplik eğiren çıkırığı keşfetmiştir. İngiltere’de ilk dokuma fabrikalarında çıkırıklar su gücüyle çalışıyordu. Daha sonra tekstil fabrikalarında su gücünün yerine Watt’ın bulduğu buhar makinesi kullanılmıştır. Bu yeni enerji ile tekstil üretimi hem nicelik hem de nitelik olarak çok büyük bir artış göstermiştir. Freyer teknolojik yeniliklerle birleşen bu sanayileşme hareketinin 6 dalga şeklinde geliştiğini ifade etmiştir: Dokuma, demir çelik, ulaştırma, kimya, elektrik endüstrisi dalgaları ve benzin motoru çağı (Freyer, 1954: 15). Dünyada ilk sanayileşen ülkeler de Avrupa ülkeleridir (özellikle Kuzey Avrupa ve İngiltere). Buna kısa süre sonra Kuzey Amerika da eklenmiştir. Literatürde bu teknolojik ve ekonomik sürece bu nedenlerle Sanayi Devrimi adı verilmiştir. Doğal olarak bu devrim kendiliğinden veya tesadüfen olmamıştır. Modernleşmeyi açıklarken belirttiğimiz gibi, sanayileşme Batı’da bir yığın bilimsel, düşünsel ve kültürel gelişmelerin ürünü olarak şekillenmiştir. Bilimsel ve

teknolojik gelişmelerle birlikte olmak üzere 19. ve 20. yüzyıllarda yeryüzündeki en önemli toplumsal dinamik sanayileşmedir.

Bu devrim sosyal yapıları topyekûn değişikliğe uğratmıştır. Sosyal değerler, normlar, kurumlar, örgütlenmeler, mesleki rol ve statüler değişmiş, sosyal etkileşim, farklılaşma, hareketlilik artmış, yeni sınıfsal yapılar oluşmuştur. Böylece Batı'daki siyasal rejimler farklılaşmış, demokratikleşme de hızlanmıştır. Sanayileşme ile oluşan yeni üretim araçları ve üretim biçimi bireylerden yeni bilgi ve beceriler, teknikler, alışkanlıklar, tutumlar istemeye başlamıştır. Eski eğitim programları, bilgiler, yöntemler bu yeni ekonomik gelişmelere uyamaz hale gelmiştir. Bu durum pedagojik açıdan yeni kavram ve yöntemlerin, akımların doğmasına yeni program anlayışlarına, eğitim reformlarına yol açmıştır.

Bu süreç içinde ekonomik kalkınma ve her türlü gelişme, artık sanayileşme kavramına eşitlenir hale gelmiştir. Ortaya çıkan toplum tipine de “Sanayi Toplumu” denmiştir. Daha sonraları sanayi toplumu olmak, tüm azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin temel toplumsal hedefi olarak tanımlanmıştır. Anlaşıyor ki Sanayi Toplumu olmanın da belirli koşulları bulunmaktadır.

Başta belirttiğimiz bu üç toplumsal süreç (uluslaşma-sanayileşme-demokratikleşme) birbirine bağlı, birbirini bütünleyen süreçlerdir. Bunlar 19. yüzyıldan itibaren giderek bir bütünlük kazanmış ve tüm ülkeleri etkilemişlerdir. Bunlardan her biri diğerinin sebep ve sonucu durumundadır. Biri diğerini var etmekte veya tamamlamaktadır. Azgelişmiş toplumlar da makro düzeyde bu gelişmelerden yoğun olarak etkilenmişlerdir. Her üç süreç ülkelerin gelişim durumlarına göre etkilerini sürdürmektedir. Dünyada oransal olarak çoğu ülke sanayileşme ve demokratikleşme bakımından genel standardın çok gerisinde bulunmaktadır.

Bir Ön Koşul Olarak İlköğretim

Yukarıda bahsettiğimiz ve birbirine paralellik gösteren bu üç sürecin, gene daha önce belirttiğimiz teknik, ekonomik ve sosyal

nitelikli bazı koşulları olmakla birlikte, bir de kültürel ön koşulu var ki bu, ulusal-toplumsal bilinci, kimliği besleyen “ulusal eğitim”dir. İşte bu ulusal bilinç ve eğitimin temeli, özü de ilköğretimdir. Onun için Kandel, “İlköğretimin tarihi ulusun sosyal ve siyasal tarihinin özetidir” demiştir (Cırıtlı, 1983: 282). Dolayısıyla tüm yurttaşların, sanayi toplumunun bireylerden beklediği bilgi ve becerileri edinmeleri, anlamlı ve yararlı bir şekilde demokratik katılımı bulunabilmeleri bakımından herkesin zorunlu bir temel eğitimden geçirilmesi gerekmektedir. İşte bu gerçeği zamanında fark eden Batı toplumları modernleşmeyi erken tamamlamışlardır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Batı’da Rönesans ve Reform süreçleri, dolayısıyla İncil’in ulusal dillere tercüme edilmesi, ulusal dil-kültür-eğitim ve ulusal kimlik üzerinde çok olumlu bir etki yaratmıştır. Batı’da her ülkedeki ilköğretim düşüncesi ve uygulamalarının temelleri bu süreçleri takiben atılmıştır.

Şimdi bu çerçevede ve yukarıdaki açıklamaların ışığında örnek olarak bazı gelişmiş ülkelerdeki ilköğretime bakalım. Bugün gelişmiş, sanayileşmiş ülkeler olarak adlandırılan Batılı ülkeler ilköğretim sorunlarını (öncelikle okuma yazma) 20. yüzyıla yüzde yüze yakın oranda çözmüş olarak girmişlerdir. Örneğin Almanya’da, Hollanda’da, İskoçya’da, İngiltere’de ve diğer kuzey Avrupa ülkelerinde ilkokul sistemi daha 17. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Hatta 16. yüzyılda daha Alman birliği yokken bile Alman ülkelerinde her köyde ana dilde okuma yazma öğretiliyordu (Cırıtlı, 1983: 265). Bu ülkelerdeki uluslaşma, sanayileşme ve demokratikleşmeye karşılaştırmalı eğitim disiplininin bulgularından yola çıkarak bakıldığında zaman görülüyor ki ilköğretim söz konusu ülkelerdeki bütünsel kalkınmayı, modernleşmeyi, bir önkoşul veya bir alt yapı unsuru olarak desteklemiş ve hızlandırmıştır (Cramer-Browne, 1974: 1-19). Bugün dünyada ilköğretim sorununu çözmemiş, bunun sağlayacağı sosyal ve kültürel bilinçlenmeyi, bütünleşmeyi gerçekleştirmeden sanayileşmiş, modernleşmiş bir ülke yoktur.

Örneğin Fransa’da ilköğretim sorununa daha yakından bakarsak şunları görürüz: Henüz ihtilal öncesi dönemde örneğin Diderot’nun (1713-1784) bu konuda dikkat çeken düşünce ve çabaları vardır. O, bireyin bağımsız, onurlu bir kişilik kazanması için ilk şart olarak bütün halk tabakalarının bir eğitim ve öğretimden geçmesinin gereğini vurgulamış, üçlü (ilkokullar, liseler, fakülteler olmak üzere) bir okul sistemi önermiştir (Aytaç, 1980: 180). Fransa’da eğitimde reform hareketleri yoğun olarak 1789 İhtilali’nden hemen sonra başlamış, ihtilalin “eşitlik”, “hürriyet” ilkeleri gereği özellikle ilköğretimin tüm ülke düzeyinde yaygınlaştırılması planlanmış ve bunun uygulanmasına çalışılmıştır. İhtilal sonrasında Condorcet gibi düşünürler tarafından ve çeşitli gruplarca birçok reform programları hazırlanmış, bunların gerçekleşme oranı tartışılmıştır. Özet olarak bu dönemde ilköğretimle “milli devlet”, “milli bilinç ve bütünlük”, ayrıca toplumsal gelişme arasındaki ilişkiler enine boyuna analiz edilmiş ve bu konularla ilgili politikalar oluşturulmuştur. Fransa’da 1880’lerden sonra da ilköğretim zorunluluğu getirilerek bu sorun 19. yüzyılın sonunda büyük ölçüde çözülmüştür.

İngiltere’de ilköğretimde 19. yüzyılda sanayileşmeye paralel bir gelişme görülmüş ve 1817’lerde ilk kez bir ilköğretim kanunu çıkarılmıştır. Bu ülkede 1830’lara kadar eğitim devletçe bir kamu hizmeti olarak algılanmıyor, özel kişi ve kurumlar bu hizmeti yürütüyordu. 1833’ten sonra devlet yavaş yavaş eğitimi finanse etmeye başlamıştır. 1860’lı yıllarda İngiltere’de örneğin eğitimci, şair ve yazar Arnold’un ilköğretimin yeniden düzenlenmesi, sistemli hale getirilmesinde önemli rolleri olmuş ve bu çabaların sonunda ilköğretim 1880’de zorunlu olmuştur. Bu dönemden sonra hem kamu kurumları, hem de özel sektör eğitim hizmetlerini birlikte yürütmeye başlamışlardır. Sonuç olarak İngiltere’de 20. yüzyıla girerken bu sorunu büyük ölçüde aşmış oluyordu.

Almanya’da ise ulusal nitelikte eğitim 1713’ten itibaren başlamış ve eğitim yüzyıl içinde kiliseden devlete geçerek ulusallaşmıştır. Bu bağlamda örneğin Ratke (1571-1635) genel, zorunlu ve ulusal bir

eğitimin ülke düzeyinde gerçekleştirilmesi için çok çaba harcamış, büyük ölçüde de başarı sağlamıştır. Özellikle eğitimde kız-erkek eşitliği ve okulların, eğitimin kiliseye değil devlete bağlanması üzerinde çok durmuştur. Ayrıca Ratke eğitim ve öğretimin anadilde (Almanca) yapılmasını, ancak bu sayede Alman birliğinin sağlanabileceğini vurgulamıştır. Tüm bu ve benzeri çabaların sonucu olarak Almanya’da toplumsal, siyasal ve ulusal birliğin sağlanmasında, sanayileşmede ilköğretim çok önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç Almanya’da diğer Avrupa ülkelerine göre çok erken işlemeye başlamış, 1790’lı yıllarda Almanya’da okullar tüm ülkeye yayılan devlet kurumları haline gelerek 19. yüzyılda çağdaş pedagojik ilkeleri uygulamaya başlamışlardır. (Salines, 1972, Lauwerys ve ark., 1979, Cramer-Browne, 1974, Varış, 1978).

Anlaşılmaktadır ki Batı’da eğitim sisteminin temeli olan ilköğretim 19. yüzyılda modernize edilmiş ve eşitlikçi bir anlayışla yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca Avrupa’da Pestalozzi gibi eğitimcilerin gerek teori düzeyinde gerekse uygulama düzeyindeki idealist tavırları, çabaları 19. yüzyılda Batı’da her türlü değişme ve gelişmenin, kalkınmanın temeli olan kitlevi eğitime olan katkıları da zikredilmelidir. Ülkemizde, Avrupa’daki sanayileşmenin bu ön koşulu ve alt yapısı olarak ilköğretim hep gözden kaçırılmış, buna gereken önem ve ağırlık verilmemiştir. Bu konuda çok geç kalınmış ve ilköğretimdeki reformasyon çok sonraları düşünülmüştür.

Erken modernleşen ülkelere Asya’dan bir örnek olarak da Japonya’ya bakalım. Japonya’nın modernleşmesinde çok önemli bir sosyal, siyasal ve ekonomik aşama olarak Meiji döneminde (1868-1912) ilköğretim büyük ölçüde çözülmüştür. O dönemde hem bireysel hem de toplumsal bakımdan temel bilgi ve becerilerle donatılmış “iyi Japon yurttaşları” yetiştirmek eğitimin temel hedefi olarak kabul edilmiştir. Meiji döneminde endüstrileşme, modernleşme ve eğitimdeki gelişmeler bir bütün olarak ve koordinasyon içinde ele alınmıştır. Bu kültürel ve sosyal ön koşullardan sonra Japonya’da sanayileşmenin ivmesi artmıştır (Güvenç ve ark., 1990).

Osmanlı'daki Durum

Cumhuriyet öncesinde Osmanlılarda ilköğretim ihtiyacı genel olarak Sıbyan Mektepleri (Darüttalim, Mektep, Mektephane, Muallimhane, Darülm, Mahalle Mektepleri) ile karşılanmıştır. Bu okullar zamanla, yani yukarıda özetle bahsettiğimiz gibi 17. 18. ve 19. yüzyıllardaki gelişmeler dikkate alındığında, çok yetersiz kalmışlardır. Bunlar ülke düzeyinde yaygın öğretim kurumları olmakla birlikte işlevleri bakımından modernleşmenin gerektirdiği insanı yetiştirmekten çok uzak olan kurumlardır. Sıbyan mektepleri, vakıfların veya o bölgedeki, mahalledeki kişi ve kuruluşların finansmanı ile kurulan ve yaşatılan öğretim kurumlarıdır. Buralarda cami imamı veya medresenin ilk kısmını okuyup ayrılan kimseler öğretmenlik yapıyorlardı; camilerle iç içe veya yan yana olan, çoğunlukla tek derslikli okullardı. Bu çocuk okullarına öğrenciler 4-5 yaşlarında kaydoluyor ve buradaki öğretim 4 yıl kadar sürüyordu. Tüm masrafları (öğretmenin maaşı dâhil) mahalleli veya vakıflarca karşılanıyordu.

Sıbyan mektepleri eğitim programları açısından esas olarak Kur'an okumayı, hatim indirmeyi, dini bilgileri ve ibadet kurallarını öğrenmeyi, okuma yazma ile birlikte bazı temel bilgileri de edinmeyi amaçlayan okullardı. Bu kurumlarda yazmaktan çok okumak ön plandaydı, yazı öğretilmesi çok azdı. Dolayısıyla ezbere dayalı bir okuma esas olduğu için olsa gerek "okuması var ama yazması olmayan" ve sadece hafızaya yüklenen kimseler ortaya çıkıyordu. Burada eğitim ve öğretim bir "talim" eylemi olarak algılanıyordu. Sıbyan mekteplerinde uygulanan öğretim yöntemi de yüzyıllar içinde hiç değişmeden Ortaçağ'ın bilinen yönteminden farklı değildi. Yani ezbere, cezalandırmaya, korkutmaya dayalı, şiddet kullanmayı zorunlu bir araç olarak kabul eden pedagojik tutum uygulanıyordu; mutlak itaat ve dogmatik anlayış egemendi. Velinin hocaya hitaben söylediği "Eti senin kemiği benim" ilkesi geçerliydi. Buralardaki öğretim usulünün tarihsel kaynakları ve gerekçeleri Ergin'in eserinde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır (Ergin, 1977). Özellikle ilk dönemlerdeki

eğitim programlarına ve uygulamalara ilişkin olmak üzere II. Bayezid'in (1481-1512) camisinin yanına yaptırdığı Sıbyan mektebine ilişkin olarak vakfiyesinde yer alan şu satırlar o dönemde bu kurumların niteliklerini çok açık olarak göstermektedir: “Muallim, cumadan gayrı günlerde, otuz oğlancığa gereği gibi Kur'an okutup öğretene ve eski derslerini dinleye, namaza ilişkin şeyleri okuta ve öğretene, te'dipe (terbiyesini verme, azarlama) muhtaç olanları te'dip ede, akşam çocuklara destur (eve gitme izni, serbest bırakma) verilince vâkıfın (vakfı yapan Padişahın) ruhu için dua ettire...” (Akyüz,1993: 73). Bu kurumlar o çağın ve imparatorluğun gereği olarak ulusal nitelikli bir eğitime değil “ümme” eğitimi temeline dayanıyorlardı. Dolayısıyla daha önceki dönem bir yana, bunlar 18. yüzyıldan sonra dünya gündemine giren uluslaşmayı, demokratikleşme ve sanayileşmeyi sağlayacak bir öz, ilke ve yöntemlerden yoksundular. Buna karşılık yukarıda özetle belirtildiği gibi, erken modernleşen ülkelerde ilköğretim kurumları, genel ümme bilinci yerine uluslaşmada önemli olan “millet bilinci”nin, ulusal, sosyal ve kültürel birliğin geliştirilmesinde sanayileşmenin gerektirdiği asgari teknik bilgi ve becerileri bireylere kazandırmada önemli işlevler yüklenmişlerdir.

Cırtılı'nın “dilsiz okul” olarak tanımladığı (Cırtılı, 1983: 263) bu ilköğretim modeli pedagojik ve kültürel bakımdan çok büyük yetersizlikler içeriyordu. Diğer toplumlara göre göçebelik dönemi çok uzun sürmüş olan Türk toplumunda göçebe-bozkır kültürü zaten “sözel kültür”ü öne çıkarıp, “yazılı kültür”ün gelişmesini engellemiştir. Sonradan da bu “dilsiz okul” uygulaması okuyan ama yazamayan kuşakların yetişmesine yol açmıştır. Hâlbuki “yazı” toplumda, kültürde, süreklilik, kalıcılık, uygarlık demektir. Geçmiş unutmamak, tarihten, yaşananlardan ders çıkarmak demektir. “Yazı” odaklı değil, “söz” odaklı bir kültür daha uçucudur, çabuk kaybolur. Onun için olsa gerek “Hatırda değil, satırda kalır” denir. Yazmak aynı zamanda merak etmek, düşünmek, kayda geçirip, tarihe not düşürmek demektir. Sistemli ve tutarlı düşünce alışkanlığı da sürekli yazarak yerleşir. Bu nedenle tarih içinde bölük pörçük düşüncelerle,

vecizelerle bu açığı kapatmaya çalışmışızdır. Yeryüzünde yazma geleneğine sahip toplumlar diğerlerine göre daha etkin olmuşlar ve başka kültürleri etkilemişlerdir. Türkiye’de daha sonraki dönemlerde dil ve kültür sorunlarının büyük kısmı bu ilköğretim tipinin belirtilen özelliğinden kaynaklanmıştır.

İlköğretim alanında nicelik ve nitelikçe söz konusu ettiğimiz eksiklikler zaman içinde dikkat çekmeye başlamış ki, 1824 yılında II. Mahmut yayınladığı “Talimi Sıbyan Fermanı” ile (esas olarak İstanbul için) Sıbyan Mekteplerine devam zorunluluğunu getirmiştir. Fakat bu ferman ülke düzeyinde ilköğretimin yaygınlaştırılması açısından pek işe yaramamıştır. Zaten alt yapı da uygun değildi. Bu girişimin ardından Tanzimat’la birlikte ilköğretimde bazı yenilikler gündeme getirilmiştir. Örneğin 1847’de, ayrıca 1869’da “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” (Eğitim Genel Tüzüğü) ile de yasal düzenlemelere gidilmiştir. 1847 Talimatı artık okumanın yanında yazmayı da programlara önemli bir öğretim etkinliği olarak koymuştur. Gene bu dönemde öğretim süresinde ve derslerin çeşitlendirilmesinde bazı değişiklikler dikkati çeker. Falaka uygulamalarına da son verilmiştir. Ancak tüm bu yasal ve idari girişimler Sakaoğlu’nun deyiimiyle “Yönetmelik Reformları” olarak kalmış, bunların uygulanması, çok çeşitli nedenlerle gerçekleştirilememiştir (Sakaoğlu, 1992: 10). 1869’dan sonra Sıbyan Mektepleri aynen devam ederken, onların dışında ayrıca “İptidai Mektep” adı ile yeni bir okul tipi de devreye konulmuştur. Bu okullar ise Maarif Nezaretine bağlı idiler. Devlet, Batı kültür ve uygarlığından etkilenecek açtığı yeni orta ve yükseköğretim kurumlarının öğrenci kaynağını İptidai Mekteplere dayandırmak istemiştir.

1889 yılında Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza Beyin Maarif Nazırlığının isteği üzerine hazırladığı bir rapor 19. yüzyılın sonlarında ülkedeki ilköğretimin niteliğini çok net anlatmaktadır. Bu rapordan özetleyerek bazı satırları aşağıya alıyoruz.

“1889’da Bursa merkezinde 23 ilkokul ve 1200 öğrenci vardır. 23 okuldan ikisi hariç ötekiler sağlığa zararlı, karanlık, rutubetli, viran

birer yer odasından ibarettir. Yalnız kızlara mahsus bir okul yoktur. Bunların bazıları özel evlerde okumaktadırlar. Semtlere göre okulların öğrenci sayısı 10-80 arasında değişmektedir. Hocalar genellikle öğrenciden aldıkları haftalıkla idare etmektedirler. Bazıları ayda 20 kuruş maaşa razı olur, bazıları 10 para fazla getiren çocuğa daha çok özen gösterir. Halk son derece fakir olduğundan öğrencilerin büyük bölümü hocaya haftada 10 para veya iki yumurta getirir. Hoca eski yöntemle göre Elifba, Kur'an, Tecvid, Muhammediye, İnşa, Bina, Maksut okutur. Hafız yetiştirmek hocaların önde gelen amaçlarından olduğu için mektepte 15-16 yaşına kadar öğrenci bulunur. Öğrenciler yalın ayak, üstü başı pis bir halde ve ufak minder üzerinde bağdaş kurmuş, önündeki çekmeceye doğru aralık vermeden sallanmaktadır. 5-6 yaşındaki çocukların bile başlarında tulumacı yemenisi, bellerinde koca bir kuşak sarılıdır. Okulun içi gayet pistir. Hocaların sözlerini anlamak imkânı yoktur. Falakaya yatırılan bir çocuğun çılgınlığı, değnek sesi bu gürültüyü biraz değiştirir (...) Annelerin çoğu sadece evde rahat oturmak veya komşuya gezmeye yalnız gidebilmek için çocuklarını başlarından savmak amacıyla okula gönderirler. Anneler çocuklarını bu okullara insanlık değerlerini öğrenmek maksadıyla değil, sadece 'çocuğum okula gidiyor, dini görevlerini öğreniyor' diyebilmek için yolluyorlar.”

Ahmet Rıza Bey, bu okulların vatana, topluma bir şey kazandırmadığından söz ederek raporu şöyle tamamlamaktadır: “Okulları bu durumda bırakmak veya bu gibi okullara vatan evlâdını göndermek insanlığa karşı bir suçtur. 4-5 yaşında zekâ örneği olarak okula gelen sağlam bir çocuk, zihne anlayışsızlık getiren, kavranması güç derslerle ahmaklaşmış, rutubet ve kokudan benzi solmuş, sallanmaktan beyni sulanmış, hocaların edebe aykırı davranışlarıyla ahlâkı bozulmuş, acınacak bir durumda okuldan çıkıyor” (Su, 1972, aktaran Akyüz, 1993: 198-199).

II. Meşrutiyet döneminde bu okulların gerek ders programlarının yenilenmesi konusunda gerekse öğretmen yetiştirmede bazı girişimlerde bulunulmuşsa da, tüm bu önlemler çok cılız ve sınırlı

kalmıştır. Örneğin bu dönemde Satı Bey öğretmen yetiştirmeye özel önem vermiş, ancak onun bu çabaları da sadece İstanbul için bile yeterli sayıda öğretmenin yetişmesini sağlayamamıştır. 1910’lu yıllarda bir eğitim müfettişi İstanbul’daki ilkokulların durumunu şöyle anlatmaktadır: “Bu mekteplerde yetişecek dimağları fersudeleşmiş, şahsiyet ve maneviyatları çökmüş, maneviyatları gibi cisimleri de zaaf ve inhitata uğramış biçare yavrucakları yarının genç ve hür fikirli, demir pazulu, şahsiyet ve irade sahibi, azimkâr ve faal bir unsurun, bir nesl-i halâskârın müstakbel analığına namzet farz etmek boş bir hülyadır” (Ergin, 1977: 1411).

II. Meşrutiyet’in önemli Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi esas olarak Fransa’daki kuramsal temelleri ve eğitim yasalarını model alarak 1911 yılından itibaren ilköğretimle ilgili kapsamlı bir yasa çıkarmak istemiş, bir yığın güçlükten sonra, ancak 1913 yılında böyle bir yasal düzenleme yapılabilmıştır. Bu yasada okutulacak dersler yeniden belirlenmiş, programlara konmuştur. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de birçok yasal ve idari düzenlemeler yapılmış, fakat bu tür düzenlemelerin uygulamaları hiçbir zaman gerçekleştirilememiştir. Pratikte geleneksel ve yanlış uygulamalar devam etmiştir. O kadar ki “Kaydırak”, “Ayna”, “Ebeme pilav pişirdim”, “Topaç”, “Bohçacı”, “Körebe”, “Saklambaç”, “Birdirbir”, “Adım atlama” gibi bazı çocuk oyunları bile ilkokullarda yasaklanmış, öğrenci davranışları ile ilgili orantısız ve pedagojik açıdan çok ağır sayılan cezalar getirilmiştir. Örneğin bir idadinin iptidai sınıflarında okuyan bir kıza, teneffüs zamanında sınıf dışına çıktığı için “teşhir cezası” verilmiş, yani kızın boynuna bir levha asılarak sınıf sınıf dolaştırılmıştır (Ergün, 1996: 208). 1910’lu yıllarda bütün yasal tedbirlere ve temennilere rağmen okullardaki fiziksel imkânlar, şartlar çok elverişsizdi. Yasaların ifade ettiği şeylerle uygulanan eğitim öğretim arasında tam bir uçurum vardı. Pedagojik zihniyet ve uygulamalar henüz değişmemiş, okulların fiziki alt yapıları, donanımları çok yetersizdi. 1910’da Adana’nın Hassa kazasında bir ilkokulu gezen gazeteci Ahmet Şerif, izlenimlerini anlatırken şu ifadeye yer vermiştir: “Hocalara ve çocuklara baktım, bu malzeme ile

inşa edilecek geleceğin binasını tam bir üzüntü ile düşündüm. Anadolu’da bir okulu ziyaret etmek, elem çiçekleri toplamak demektir. Gene o dönemin önde gelen aydınlarından olan Hoca Tahsin Efendi, Vakıflara ait okullardaki pedagojik manzarayı şöyle ifade etmektedir: “İstanbul’da 200 maktel (katledilen yer, ölüm yeri) vardır (...) Ben dertlerimizin kalbini bu maktel-i iptidailerde görüyorum. Millet ve istikbal buralarda katlolunuyor. Bu ahval ve şerait (durum ve şartlar) içinde bir milletin yaşaması için bir mucize lazımdır” diyor (Akyüz, 1993: 233).

Bu dönemle ilgili olarak eldeki bilgiler daha çok İstanbul ve Anadolu’da kent merkezlerindeki okullarla ilgilidir. O dönemde nüfusun büyük kısmının kırsal kesimde yaşadığı bilinmektedir. Köylerdeki uygulamaların ise daha da feci olduğunu söylemek abartılı bir ifade olmaz diye düşünüyoruz.

Maarif Nezaretine bağlı olarak öğretim yapan ve sayıları çok az olan Mektebi İptidailerin dışında kalan ve vakıflarca kurulup yönetilen ve ülke düzeyine yayılan binlerce Sıbyan mektebindeki bu durum ne yazık ki Cumhuriyete kadar pek değişmemiştir. Modernleşme ile ilgili diğer makalelerde belirttiğimiz gibi sadece yasal ve idari reformlar yapmak suretiyle çağdaşlaşmayı gerçekleştirmek mümkün değildir. Bu sorunlarla ilgili olarak çıkarılan yasalar iyi niyet gösterisinden ve temenniden öteye bir anlam taşımamıştır. Getirilen yasalar, tüzük ve yönetmelikler hiçbir zaman tam olarak uygulanamamıştır.

Yakın tarihimizde bir dönem öne çıkan ve popüler olan “Tûbâ Ağacı Nazariyesi” de ilköğretimin ihmal edilmesinde ne yazık ki etkili olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde iki kez Maarif Nazırlığı yapan Emrullah Efendi’nin bu teorisi yaşadığı dönemin dışında kendinden sonra da taraftar bulmuş ve savunulmuştur. Örneğin Gökâlp de bu teoriyi desteklemiştir. Bu kurama göre eğitimde reform hareketleri tepeden, yukarıdan yani Darülfünundan başlatılmalı aşağıya doğru (ilköğretim) devam ettirilmelidir. Emrullah Efendi’ye göre ilim ve eğitimin gelişmesi yukarıdan başlar, sonra ortaöğretim ve ilköğretime doğru devam eder. Osmanlı’da bu teori yokken de 19. yüzyılda eğitim

reformlarına ilköğretimden başlanmamış, orta ve yükseköğretimden başlanmıştır. Bu garip ve yanlış mantık Türkiye’de ilköğretimin zamanında ve gereği gibi ele alınmayışında olumsuz bir rol oynamıştır.

Cumhuriyetten Sonraki Durum

1923’ten yani Cumhuriyetin kurulmasından sonraki dönemde ilköğretimle ilgili gelişmeleri de özetlemeye çalışalım. Cumhuriyet yönetimi eğitim ve öğretim alanlarında ilke olarak köklü değişiklikler yapmaya kararlıydı. Bu yönde önemli adımlar da atılmıştır. Örneğin ilköğretim de dâhil olmak üzere tüm eğitim öğretim etkinliklerini ve okulları bir çatı altında birleştiren dolayısıyla eğitimde dağınıklıktan kurtulmayı hedefleyen yasal çalışmalar yapılmış ve bu amacı gerçekleştirmek için de 1924 yılında ünlü Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ülkedeki tüm eğitim öğretim kurumlarının pedagojik açıdan tek elde yani Milli Eğitim Bakanlığında toplanmasını sağlamıştır. Böylece eğitimde “ikilik” ortadan kalkmış, okul sistemleri arasındaki ideolojik farklılıklar sona ermiştir.

1924 Anayasası ile 5 yıllık ilköğretimin Türk vatandaşları için parasız ve zorunlu olması ilkesi getirilmiştir. 1924-1928 yılları arasında eğitimde eşitlik, laiklik, ulusal eğitim ve karma eğitim ilkeleri temel eğitim ilkeleri olarak esas alınmış ve bu ilkeler ülke düzeyinde uygulanmıştır. 1928 yılında Harf Devrimi yapılmış, bu değişiklikle birlikte okuma yazmanın kolaylaşacağı, hızlanacağı düşünülmüştür. Ayrıca bu dönemde Millet Mektepleri ve Halk Evleri (1932) uygulamaları ile de ülkede okuma yazma oranının artırılmasına çalışılmıştır. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda bir süre köylerde üç yıllık eğitmen okulları da açılmıştır. Daha sonra 1946’da köy okullarının süresi de beş yıla çıkarılmıştır.

Tüm bu olumlu adımlara ve gelişmelere rağmen 1927 yılında % 10 olan okuryazarlık oranı sekiz yıl sonra 1935’te ancak % 20,4’e çıkarılabilmektedir. Gelişmiş ülkeleri dışarıda bırakarak, Türkiye’yi benzer ülkelerle kıyaslayalım. 1930’lu yıllarda Türkiye gibi geri

kalmış veya gelişmekte olan ülke kabul edilen Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Bulgaristan gibi ülkelerde okuryazarlık oranı ortalama % 40-50 arasındaydı. Tabii bu rakamlar gene Türkiye’den çok ileridedir. Ancak bu ülkeler 1970’lerde okuryazarlık oranını (ilgili yaş grubundaki okullaşma) % 60-70 seviyesine çıkarmışlar, 20. yüzyılın sonlarına doğru ise yüzde yüze ulaştırmışlardır. Türkiye ise söz konusu zaman diliminde ilköğretim ve okuryazarlık konusunda hiç de beklenen performansı gösterememiştir.

Bu sorunun istenilen hızda ve kapsamda çözölemeyişi ayrıca kırsal kesimdeki sosyoekonomik gerilik ve ihtiyaçlar ilköğretimle ilgili yeni projelerin gündeme getirilmesine yol açmıştır. Köy Enstitüleri projesi bu düşüncelerin ve sorunların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Köy Enstitüleri projesinin hem pedagojik (eğitimde çağdaş yöntemlerin, ilkelerin uygulanması bakımından) hem de sosyoekonomik açıdan köylerin kalkındırılması ve yeni kurulan cumhuriyetin tüm ülkede yerleşip kökleşmesi gibi siyasi hedefleri vardı. Bu projenin özünde kırsal kesimin modernleştirilmesi tezi bulunuyordu. 1940 yılına gelindiğinde Cumhuriyetin getirdiği heyecanla yapılan eğitim atılımlarına rağmen durum hiç de iç açıcı görünmüyordu. Örneğin Köy Enstitülerinin kuruluşunu sağlayan kanunun gerekçesinde özetle şunlar vurgulanıyordu:

- Hâlen 31 bin köyde okul bulunmamaktadır.
- 1935 sayım sonuçlarına göre 1940 yılı itibariyle 6 yaşın üstündeki nüfusun % 78’i okuryazar değildir. Üstelik köylerde bu oran % 90’a çıkmaktadır.
- Öğretmen okullarını bitiren kentli öğretmenler köylerde öğretmenlik yapmak istememekte; dolayısıyla köylerde durmamakta, köye uyum sağlayamamaktadırlar.
- Bu nedenle köy ortamına uyum sağlayabilecek bir öğretmen tipinin yetiştirilmesi gerekmektedir.
- Bu öğretmenler öğretmenliğin dışında, köylerin kalkınması açısından ve köylüler için hayati önemi olan sağlık, çiftçilik, hayvancılık, demircilik, marangozluk, yapıcılık, kooperatifçilik ve

kadınlar için de ev yaşamı açısından gerekli olan bilgi ve becerileri kazanmada köylülere rehberlik yapacak köy liderleri olacaktıdır. Başlangıçta pedagojik ve sosyoekonomik açılardan çok olumlu ve gerçekçi bulunan bu köy okulu tipi var olduğu ve işletildiği sürece önemli faydalar sağlamasına rağmen iyi değerlendirilememiş, eksik veya yanlış uygulamaları düzeltilerek devam ettirileceğine, siyasal, ideolojik polemikler ve tartışmalar içinde çeşitli gerekçeler ileri sürülerek gözden düşürölüp kapatılmıştır. Dolayısıyla ömrü kısa sürdüğü için bu proje de Türkiye'deki "ilköğretim" ve "öğretmen" sorununu çözememiştir. 1948 yılına kadar açılan 21 Köy Enstitüsünden toplam 25 bin köy öğretmeni yetişmiştir. Bu kurumlarda kapatmaya dönük girişimler 1946 yılında başlamış ve ilk olarak bu yılda Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatılmıştır. 1954 yılında da çıkarılan bir yasa ile isimleri değiştirilerek bu kurumlar birer İlköğretim Okuluna dönüştürölmüşlerdir.

İlköğretim konusunda imparatorluk döneminden beri var olan ve 1948 yılına kadar tam olarak çözülemeyen öğretmen maaşları ve okulların giderleri sorunu devam ediyordu. İlköğretim alanındaki bu sorunun çözülemeyişinin ana nedenlerinden biri mali, örgütsel ve fiziksel alt yapı sorunları idi. 1948 yılına kadar ilköğretim kurumlarının giderleri ve ilkokul öğretmenlerinin maaşları il özel idareleri bütçelerinden karşılanıyordu. Bu idareler ise çok cılız bütçeleri ile il düzeyinde birçok önemli kamu hizmetinin giderlerini tatmin edici biçimde karşılamaktan uzaktılar. Böylece, okullar araç gereçsiz, öğretmenler de sık sık aylarca maaşsız kalıyorlardı. Bu yüzden ilkokul öğretmenliği ekonomik bakımdan güven vermeyen bir meslek görüntüsünden kurtulamamıştır. Dolayısıyla meslekten ayrılmalar, sızlanmalar yıllarca en önemli öğretmen sorunu olagelmıştır (Akyüz, 1993: 305). Bu nedenlerle geçinemeyen öğretmenler, her yıl % 10'u geçen bir oranla meslekten ayrılmaktaydılar. Örneğin 1928-1933 arasında emeklilik, ölüm ve istifa nedenleriyle kadroda 4.565 azalma olmuş. Aynı sürede mesleğe katılanlar bu sayıyı telâfi etmekten uzak bulunuyordu (Sakaoğlu, 1992: 90). Köy Enstitüleri de öğretmen maaşları arasında

(öğretmenlerin kökenleri bakımından) bir dengesizlik yaratmıştır. 1960 askeri darbesinden sonra yetersiz olan (nicelikçe) öğretmen sayısını artırmak ve okuryazarlık sorununu çözmek için “Yedek Subay Öğretmenlik” gibi farklı projeler de uygulamaya konulmuştur. Fakat bunlar da umulan yararı sağlamamıştır.

Cumhuriyetten sonraki zaman diliminde ilkokul programlarında (1983’ten sonra ilköğretim denmiştir) pedagojik bakımdan dikkate değer önemli değişimler sırası ile 1924, 1926, 1936, 1948, 1968, 1988 yıllarında yapılmıştır. İlköğretimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması 1973 yılında yasaya girmiş, bunun fiilen uygulanması ise ancak 1997-1998 öğretim yılından itibaren (ortaokul eklenerek) başlatılabilmektedir. 2005 öğretim yılında da gene ilköğretim eğitim programında içerik, ilke ve yöntemler açısından önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

İlköğretimin, insan ve yurttaş olarak kişiye asgari ölçüdeki temel bilgi ve becerileri kazandırma çerçevesinde en önemli işlevi herkesi okuryazar yapmaktır. Yukarıda uzun da sayılabilecek bir boyutta tarihsel bilgiler verilerek bu sorunun evrimi ve bugün vardığımız noktanın altı çizilmek istenmiştir. 21. yüzyılın ilk on yılını geride bıraktığımız şu zaman diliminde örneğin İzmir’in en lüks semtlerinden sayılan Alsancak’ta bir ilköğretim okuluna asılan bir bez afişle hâlen okuryazar olmayan yurttaşlar okulda açılan kursa davet edilmektedir. Ne yazık ki tüm idari, örgütsel ve pedagojik reformlara, çabalara rağmen ilköğretim bu ana sorunu çözememiştir. Bu sorun âdeta kronikleşmiştir. Daha öncesi bir yana, sorunun devletçe kısmen ciddiye alınmaya başlandığı tarih olarak 1869 yılı esas alınırsa 150 yıla yakın bir süre içinde bu sorunu kesin çözüme kavuşturamadığımız ortaya çıkar. 21. yüzyılda, gelişmiş toplumların Bilgi Toplumu aşamasına eriştiği bir çağda hâlen okuma yazma kurslarının düzenleniyor olması çok büyük bir toplumsal ve pedagojik ayıp sayılmalıdır. Bizim tespitlerimize göre 1923’ten bu yana devletçe resmen ve sırasıyla 7 kez “Eğitim ve Okuma Yazma Seferberliği” ilan

edilmiş ve yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan ilki 1928 yılında yeni harflerin kabulünden sonra 1929 yılında, ikincisi 1932-1933, üçüncüsü 1936 yılında, dördüncüsü 1953 yılında uygulanmıştır. Beşincisini 27 Mayıs 1960'taki askeri yönetim, altıncısını 12 Eylül 1980 yönetimi uygulamaya koymuş; yedincisi de 2005-2006 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Çok ilginç doğrusu; bu nasıl bir sorun ve savaş ki bu kadar seferberlik ilan ediyorsunuz gene de beklenen bir sonucu alamıyorsunuz. Bunda bir yanlışlık, bir eksiklik yok mu (Yaka, 2011: 404)? Ayrıca son yıllarda bile, (örneğin 2005 yılında) yukarıda da bahsettiğimiz gibi, çeşitli sivil toplum örgütleri ve medya organlarıncı “Okumayan Kızımız Kalmasın”, “Baba Beni Okula Gönder” gibi sloganlaşmış adlarla özel kampanyalar da düzenlenmektedir. Bize göre (bir iki dönem hariç olmak üzere) aslında Türkiye’de hiçbir zaman ilköğretim ciddiye alınmamış, bu sorun üzerinde politikacılar ve aydınlar sadece demagoji, spekülasyon yapmışlar, nutuk atmışlardır. Bu eğitim konuları ağızlarda sakız gibi çiğnenmiş, her yetkili ağzını açınca mutlaka eğitim ve öğretmen sorunlarına değinmiş, ama ne hikmetse aynı yetkililer bu sorunları kökten çözmeye hiçbir zaman yanaşmamışlardır. Türkiye’de modernleşmedeki eksikliklerimizin ana nedenlerinden biri belirttiğimiz bu sorunla doğrudan ilgilidir. Ekonomik, kültürel ve siyasal açıdan demokratikleşme ile ilgili yetersizliklerde ilköğretim sorununun tam çözülemeyişinin rolü vardır. Yukarıda belirtildiği gibi demokrasi ancak eğitim düzeyi belirli bir seviyede olan toplumlarda sağlıklı işletilebilmektedir. Üstelik modern toplumun varlığı için yaygın, kitlevi bir temel eğitimin gerçekleşmiş olması da şarttır. Bugüne kadar ilköğretim sorunu çözülmüş olsaydı Türkiye’deki kimlik sorunları, sosyal ve kültürel bütünleşme, demokratik sistemin yerleşmesi ve ekonomik kalkınma daha kolay çözümler ve gerçekleşirdi. Tüm modern, sanayileşmiş ülkelerde bu böyle olmuştur. Sağlam ve gerçekçi bir temel eğitim (ilköğretim) sosyal, kültürel ve siyasal bütünleşmenin ilk koşuludur.

2010 yılı itibariyle kadın ve erkekler birlikte ele alınırsa okuryazar olanların oranı % 92’dir. Dolayısıyla 21. yüzyılda dahi ülke düzeyinde

okuryazarlık oranı yüzde yüze çıkarılamamıştır. Okuryazarlık açısından kadınların aleyhine bir durum da söz konusudur. Örneğin hâlen 4 milyondan fazla kadının okuryazar olmadığını istatistikler ortaya koymaktadır. **Haziran 2011**

Kaynaklar

Akyüz, Y., Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993.

Aron, R., Dix-Huit Leçons Sur La Société Industrielle, Idées, Paris, 1962.

Aydın, S., Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yayınları Ankara, 1993.

Aytaç K., Avrupa Eğitim Tarihi, DTCF Yayınları, Ankara, 1980.

Bilhan, S., Eğitim Sosyolojisi, DTCF Yayını, Ankara, 1986.

Black, C. C., Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri, Çev. Fakir Gümüş, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986.

Cırtlı, H. H., İlköğretim, Cumhuriyet Döneminde Eğitim İçinde, MEB Yayınları, Ankara, 1983.

Cramer, J.F.-Browne, G.S., Çağdaş Eğitim, Çev. Ferhan Oğuzkan, MEB Yayınları, İstanbul, 1974.

Ergin, O., Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1977.

Ergün, M., II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, Ocak yayınları, Ankara, 1996.

Freyer, H., Endüstri Çağı, İÜ Ed. Fak. Yayınları, İstanbul, 1954.

Gökalp, Z., Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.

Güvenç, B. ve Ark., Japon Eğitimi, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.

Karpat, K., Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2010.

Kongar, E., Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kit., İst., 1981.

Lauwerys-Neff-Varış, Mukayeseli Eğitim, AÜ Eğitim Fak. Yayınları, Ankara, 1979.

Mardin, Ş., Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Rocher, G., Introduction à la Sociologie Générale- 3. Le Changement Social, Éditions HMH, Pris, 1968.

Sakaoğlu, N., Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Sakaoğlu, N., Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.

Salines, M., Pédagogie et Éducation, Mouton Éditeur, Paris, 1972.

Sarıbay, M. A., Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Schumpeter, J. A., Kapitalizm-Sosyalizm ve Demokrasi, Çeviren Rasin Tınaz, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967.

Varış, F., Eğitim Bilimine Giriş, AÜ Eğitim Bil. Fak. Yayını, Ankara, 1978

Yaka, A., Sosyal Değişme-Türk Modernleşmesi, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011

TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTE SORUNU

Türkiye’de üniversite olgusu yaklaşık yüz elli yıldır sorun olmaya devam etmektedir. Bu bilim ve öğretim kurumu bir türlü kurumlaşmamış ve bunun temel özellikleri üzerinde bir uzlaşma sağlanamamıştır. Hâlen Türk üniversiteleri yasal temelleri, işlevleri, mali ve idari yapıları bakımından tartışılmakta ve bize göre çok önemsiz, anlamsız bazı sorunlar öne çıkarılmakta anlı şanlı bilim insanlarımız olanca ciddiyetleriyle çok ciddiye alınması gereken başka sorunları hiç gündeme getirmeden, eski medrese hocalarının yaptığı gibi, bu gereksiz meseleler üzerine keskin yorumlarda bulunmaktadır. Çağdaş dünyada, Bilgi Toplumu aşamasında üniversiteler bilgi üretme ve bilgiyi biriktirmede, işlemede, yaymada birinci derecede görevlidirler. Üniversite eğer bu işlevi gereği gibi yerine getirmezse toplumun çağı yakalaması çok zorlaşır. Bunlar dururken örneğin türban konusunda tonlarca mürekkep harcayan bir üniversitenin gerçekten müzakere edilmesi gerekir. Türkiye’de üniversite olgusunun tüm boyutlarıyla analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Biz bu makalede Türkiye’de üniversite kavramını, kurumunu tarihsel gelişiminden başlayarak analiz etmek, onun birincil sorunlarını geniş bir perspektif içinde ele almak istiyoruz.

1. Üniversite Kavramı

Bu kavram bize Batı dillerinden Latince’den (Fransızcadaki biçimiyle, université) gelmiştir. Latince’de (Ortaçağ’da) “universitas” kelimesi ve kavramı yüksek düzeyde eğitim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul gibi kurumları kapsayan bir araştırma ve öğretim kurumunun adı olarak kullanılmıştır. Bu anlamda “universitas” bir bütünlüğü, topluluğu anlatır. Ortaçağ’da eski klasik okullar kâfi gelmemeye başlayınca, 11. yüzyılın başlarında İtalya’nın

Bologna şehrinde hukuk öğrenmek isteyen öğrenciler kendilerine her ülkeden hoca tedarik edebilmek için bir çeşit öğrenci loncası kuruyorlar. Bu loncaya o zamanki Latince de korporasyon (lonca) anlamına gelen “universitas” adını veriyorlar. Bu kurumlar çeşitli ülkelerden gelen öğrencilerin okuduğu genel öğretim kurumları (studium generale) olarak örgütleniyor. Günümüzde tüm ülkelerde kullanılan üniversite kelimesi buradan çıkmıştır (Adivar, 1969: 133, Foulquié, 1994: 519). O dönemde universitas tüm öğrencileri, öğretim üyelerini kapsayan bir cemaat (üniversite loncası) görünümündeydi. Böylece üniversite kral veya imparatorun vesayetinden ancak bu şekilde sıyrılıyor, hocalar da maaş garantisine ve iş sürekliliğine sahip olmuş oluyorlar. Bu bakımdan üniversiteler hem Doğu’da hem de Batı’da başlangıçta da yerel bir öğretim ve araştırma kurumu olarak doğmamışlardır. Kuruluşlarında bir evrensellik söz konusu olmuştur.

Gayet tabii eğitim öğretim kurumlarının tarihi üniversitelerden çok önceye gider. Eğitimde kurumlaşma İlkçağ’da başlamıştır. Ancak ideal biçimde olmasa da az çok üniversite sayılacak kurumlar, yukarıda belirtildiği gibi, Ortaçağ’da meydana gelmiştir. Üniversiteler bütünsel bir araştırma kurumu olarak ortaya çıkıncaya kadar, tüm dünyada bilim ve araştırma olguları daha ziyade bölük pörçük bireysel çalışmalar şeklinde yürütülmüştür. Bu çalışmalar sağlam bir mali ve idari desteğe sahip değildi. Bilimsel araştırmalar belirli yöneticilerin, varlıklı ve ilgili kimselerin destekleri, mali katkıları ile yapılabiliyordu. Genel olarak ilk araştırma ve düşünce kurumları da dini kurumların himayesinde ve onların izin verdiği sınırlar içinde gelişebilmiştir. Örneğin bu tür kurumlar Batı’da manastırlara, katedrallere bağlıydı. Ortaçağ’da İslam ülkelerinde de bu tarz eğitim ve araştırma kurumları olarak medreseler aşağı yukarı aynı zaman diliminde kurulmaya başlamıştır. Medrese kavramı hâlen bazı İslam ülkelerinde kullanılmaktadır. Osmanlılar döneminde Batı’daki üniversiteye karşılık olmak üzere “Darülfünûn” kavramı kullanılmıştır. Üniversite sözcük ve kavram olarak eğitim ve kültür hayatımıza 1933’ten sonra girmiştir.

2. Batı'da Üniversitelerin Kurulması

Üniversite kavramı ile ilgili olarak bu genel bilgileri verdikten sonra önce Avrupa'da üniversitelerin kurulup gelişmesine daha yakından bakalım. Avrupa'da Ortaçağ'da zaten manastır okulları vardı. Sonra özellikle 11. yüzyıldan itibaren kentlerin gelişmesi ve ekonominin canlanmasıyla yeni okul türleri ortaya çıkmıştır: “Şehir Okulları.” Gelişen ticaret ve sanayi hareketleri kentlerin büyümesine, kent yaşamının karmaşıklaşmasına dolayısıyla geniş bilgi, yeni meslek ve becerilere ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. İşte Batı'da üniversiteler kentlerde (Bourg) bu yeni ekonomik, mesleki, kültürel ihtiyaçlara cevap veren kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla Batı'da üniversitelerin kurulması sanayi ve ticaretin, kentleşmenin, gelişen sosyal hayatın bir ifadesi ve ürünü olarak somut bir ihtiyaçtan kaynaklanmış olmaktadır. Mevcut klasik ve dini okullar yetersiz kalınca bu yeni kurumlar doğmuştur. Bunlar önceki okullara göre daha yeni ve ileri düzeyde eğitim veriyorlardı. Yukarıda da belirtildiği gibi bu okullara Avrupa'nın tüm ülkelerinden öğrenci ve öğretim üyeleri geliyordu. Bu kurumlar mensuplarına özgürlük ve bilimsel araştırmalar yapma bakımından belirli bir ayrıcalık, dokunulmazlık da sağlıyorlardı. Örneğin öğretim üyelerinin yargılanmasında bazı ayrıcalıklı kurallar getirilmiştir. Hatta çoğunda öğrenciler ve öğretim üyeleri kendi rektörlerini kendileri seçebiliyorlardı.

Bu üniversitelerdeki bahsettiğimiz kurumsal bağımsızlık ve özgürlüğün bedeli ise bunların kendi giderlerini karşılamak zorunda bırakılmasıydı. Dolayısıyla öğretim üyeleri öğrencilerden belli bir harç alıyor ve geçimlerini sağlayabilmek için öğrencilere kaliteli, onları memnun edecek bir öğretim vermeye çalışıyorlardı (Ana Britannica, cilt 21, 1990: 470). Burada hemen vurgulanmalı ki Batı'daki üniversitelerin kurulması, daha ileride de belirtilecek, bizdeki medreselerin kuruluş şartlarından çok farklıdır. Batı'daki üniversiteler, devletten izin alınarak kurulsalar da ekonomik açıdan okuyanların finanse ettiği, o günkü şartlar içinde en azından yarı özerk

sayılan kurumlardır. Liberal bir anlayıştan hareketle, somut ve pragmatik ihtiyaçlara bağlı olarak oluşturulmuşlardır. Ayrıca o zaman diliminde Avrupa’da palazlanan burjuva sınıfı da bu kurumları desteklemiştir. İslam coğrafyasında 11. ve 12. yüzyıllarda kurulan medreselerde de benzer bir bilimsel özgürlük anlayışı vardı. Fakat bu özgür bilim ortamı kısa sürmüş, ekonomik ve siyasal geri gidişle birlikte bu parlak dönem de ortadan kalkmıştır.

Yukarıda belirtilen şartlarda Batı’da ilk kurulan üniversitelere örnek olarak Bologna (1119), Padua, Paris, Oxford, Cambridge (1200 civarında), Prag (1348), Viyana (1365), Heidelberg (1386), Leipzig (1490), Basel (1460) sayılabilir (Aytaç, 1980: 91). Bu ilk üniversitelerin her biri belirli bilim dallarında (hukuk, tıp, ilahiyat gibi) öne çıkıyorlardı.

Avrupa’da üniversiteler, Rönesans’ı, 17. yüzyılda düşünce ve bilimde gerçekleşen yöntem değişikliğini, Aydınlanma hareketini, Sanayi Devrimi’ni yaşamışlar bu süreçlere zihinsel ve teknolojik açılardan hem destek olmuşlar, rehberlik yapmışlar hem de bu olgulardan etkilenmişler, dolayısıyla çağdaş uygarlığın oluşmasına bilfiil katkıda bulunmuşlardır. Kısaca ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel değişimin hep içinde yer almışlar, toplumu her anlamda aydınlatmışlardır. Batı’da üniversite toplumdaki saygınlığını da böyle kazanmış ve Batı uygarlığının en önemli kurumu hâline gelmiştir.

3. Osmanlı’da Medreseler

İslam ülkelerinde bir okul yani “ders verilen yer” anlamıyla medresenin tarihi aslında çok eskilere gider. Orta ve yükseköğretimi de içeren ve temel eğitime göre daha ileri bir eğitim kurumu olarak ise medreseler 11. yüzyıldan itibaren kurulmuşlardır. Örneğin ilk medrese Selçuklular döneminde Tuğrul Bey zamanında 1040 yılında Nişabur’da kurulmuştur (Akyüz, 1993: 38). Daha sonra Nizamülmülk’ün vezirliği döneminde onun direktifleri doğrultusunda Bağdat’ta 1067 yılında “Nizamiye Medresesi” kurulmuştur. Bu medrese sonradan kurulanlara uzun süre modellik yapmıştır. Bu tür

medreseler İslam ülkelerinde önemli kent merkezlerinde 12. ve 13. yüzyıllarda gelişip yaygınlaşmışlardır. Bu dönemde tüm İslam ülkelerinde medreselere önem verilmiş, yöneticiler onları ilim adına desteklemişlerdir. Hükümdarların kendi adlarına vakıflar aracılığıyla medrese açtırmak âdeti bir gelenek hâline gelmiştir. Medreseler birçok birimden oluşan bir “külliye” biçiminde yapılandırılmış ve örgütlenmişlerdir. Bilim tarihinde İslam Rönesans’ı diye de adlandırılan bu dönemde İslam ülkelerindeki medreselerde kimya ve benzeri doğa bilimlerinde örneğin Greklere göre deney yöntemine daha çok yer verilmiştir (Russell, 1962: 19).

İlk Osmanlı medresesi Orhan Gazi zamanında 1331’de İznik’te kurulmuştur. Osmanlı medreseleri özellikle Fatih döneminde idari işleyiş, program ve işlevleri bakımından yeniden düzenlenip geliştirilmiştir. Bağdat Nizamiye medresesinde dersler 4 bölüm hâlinde veriliyordu. Din ve hukuk alanında okutulan dersler: Kur’an okuma, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam. Dil ve Edebiyat alanındaki dersler: Arap Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Sarf ve Nahiv, Hitabet, Şiir, Cerh ve Tadil, Tarih, Edep. Felsefe ile ilgili dersler: Felsefe ve Mantıktır. Müspet bilim dersleri: Tıp, Cerrahi, Riyaziye, Hesap, Hendese, Müsellesat, Nücûm, Heyet, Tabiiyat (Akyüz, 1993: 40). Ancak medreselerde felsefe dersleri ilerleyen zaman içinde kaldırılmıştır. Osmanlı medreseleri özellikle Fatih ve Kanuni dönemlerinde kanunnameler, ferman ve layihalarla idari ve hukuki bakımlardan yenileştirilmiş, düzenlenmiş ve eğitim programlarında da değişiklikler yapılmıştır. Osmanlılarda medreselerde Fatih’in yaptığı düzenlemeler daha sonraki dönemlerde pek değiştirilmeden devam etmiş, klasik Osmanlı medrese geleneği böylece meydana gelmiştir.

Medreseler, genel olarak 16. yüzyılın ortalarına kadar toplumda pozitif bir rol oynamışlar, gerek Osmanlı devletinin kurulmasında gerekse büyüyüp gelişmesinde düşünce ve bilim açısından yönetimi, toplumu aydınlatan, onlara yol gösteren ve de sözü dinlenen saygın kurumlar olmuşlardır. Fakat daha sonra, aşağıda belirtilecek nedenlerle, bu kurumlar toplumun ve zamanın gerisinde kalmış,

dolayısıyla rolleri pozitiften negatife dönüşmüştür. Medreselerde okutulan bilimler kabaca iki gruba ayrılmaktadır. Matematik, felsefe, mantık dâhil bugünkü anlatımla pozitif bilimler diyebileceğimiz bilimlere “akli bilimler”, Kelâm, Hadis, Fıkıh, Tefsir gibi bilimlere de “naklî bilimler” denilmiştir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren bu bilimler arasında akli bilimler lehine olan denge bozulmuş, akli bilimler geriye itilmiş, önemsizleşmiş, programlarda naklî bilimlerin oran olarak ağırlığı artmıştır. Böylece medreseler evrensel bilim kurumları olmaktan uzaklaşmışlardır. Bilimsellik ve topluma fayda sağlamak açısından medreselerin altın çağı Fatih’ten itibaren 15. ve 16. yüzyıllardır.

Çok ilginç bir tarihsel olgudur; 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlılarda ve medreselerde Fen ve Tabiat biliminin yıldızı sönmeye başlamışken, Batı’da tam ters bir oluşumun varlığı gözleniyordu. Bu dönemde Avrupa’daki üniversiteler meydana gelen düşünsel, metodolojik, ekonomik, sosyal, kültürel yeniliklere, gelişmelere bağlı olarak kendilerini yenilemişler ve artık ilahiyat üzerine değil, doğa bilimleri, dolayısıyla 17. yüzyıldan sonra da modern pozitif bilimler üzerinde, onlara dayalı bir gelişme göstermişlerdir. Batı’da son çağda gerçekleşen ve Kuhn’un ifadesiyle “Bilimsel Devrimler”in (Kuhn, 1982) temelinde birbirine bağlı üç önemli süreç vardır: 1. Rönesans ve Reform hareketi, 2. 17. yüzyıl Metot çağı, 3. 18. yüzyıl Aydınlanma hareketi. Bu üç süreç, Avrupa’da daha sonra yoğun olarak yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal oluşumlar da dâhil olmak üzere, tüm bilimsel ve teknolojik devrimlerin hazırlayıcısı olan hareketlerdir. Bu süreç gene 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ile taçlandırılmıştır. Batı’daki üniversiteler bahsettiğimiz süreçlerin dışında değil, içindedirler. Doğa bilimleri konusunda Ortaçağ’da Doğu Batı’dan geride değildir. Hatta birçok alanda (matematik, astronomi, tıp gibi) Batı’dan ileridedir. Örneğin İbni Sina’nın Avrupa’da en çok basılan kitabı olan “Tıbbın Kanunu” (el Kanun fit Tıb) Avrupa’daki tıp fakültelerinde 1650 yılına kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. Ancak belirtilen nedenlerle Batı üniversiteleri medreselere göre evrimleşerek hızla gelişmişler bizdeki

medreseler ise ie kapanarak dünyadan kopmuşlar ve gerilemişlerdir (Yaka, 1994).

4. Osmanlı Medreselerinde Gerileme Nedenleri

Medreselerdeki kurumsal ve pedagojik gerilemenin nedenleri çok çeşitlidir. Biz burada bu nedenleri iki başlık altında toplayacağız. Aslında bu gerileme faktörleri i içedir ve her biri diğerini tetikler durumdadır. Ancak bunları analitik olarak sıralamak açıklama ve anlama kolaylığı bakımından uygun olacaktır.

A. Kurum Dışı Genel Nedenler (Toplum ve Devlet Açısından Makro Düzeydeki Nedenler)

-1. Fizikteki bileşik kaplar ilkesi toplumda kurumlar arasında da geçerlidir. Sosyal kurumlar sistem yaklaşımı bakımından organik olarak, belirtilen ilke açısından da işlevsel olarak birbirlerine bağlıdırlar. Dolayısıyla kurumlar, toplumsal bütünlük içinde, toplumun genel gelişme ve ilerleme düzeyi ile doğrudan ilgilidirler, toplumdaki genel yapı ve onun özelliklerinden etkilenirler. Medresedeki bilimsel yenilenme bahsettiğimiz toplumsal yapı özelliklerinden etkilendiği için, Osmanlı’da modern doğa bilimlerinde (ki esas sorun buradadır, bu tür bilimlerde) beklenen gelişmelerin olması engellenmiş, en azından zorlaşmıştır.

Osmanlı düşünce ve siyasal sistemi (oluşan devlet ve toplum yapılanması) belli bir süre sonra, artık kendi kendini yeter bir sosyal sistem olarak algılamış, dolayısıyla bu sistem zamanla iyice statikleşmiş, dayandığı temel ilkeler, dünya görüşü dogmatik bir hâl almıştır. Bilhassa 17. yüzyıldan sonra sosyal ve siyasal alanda (devlet katında) “değişme” ile “bozulma” bir tutulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede “ lemin nizamı” (düzen) statiktir, değişmez ve değişmemelidir. Değişmeme iyi, değişme ise kötüdür. Çünkü her değişme (o zamanki ifade ile “inkıl p”) daima kötüye, bozulmaya neden olur. Sosyal düzeni meydana getiren unsurların, parçaların

tertibi değişirse, parçalar birbirine karışır, parçalar arasındaki denge de değişir ve sonuçta düzen bozulur (Berkes, 1975: 253). Osmanlı düşüncesindeki bu donuklaşma ayrı bir araştırma ve tartışma konusudur. Ama sosyolojik bir olgu olarak bu, medreseler de dâhil olmak üzere, tüm sosyal kurumların kendi ilerinde değişmesini, evrimleşmesini önlemiş olmaktadır. Hâlbuki bilim, değişmeyi, eleştiriyi toleransla kabul edebilen sosyal ve kültürel ortamlarda ilerleyebilmektedir. Kendi içine kapalı, değişmeye izin vermeyen sosyal yapılarda düşünce ve bilim gelişmemektedir. Bilim tarihi bunu göstermektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, sosyal yapı ve sistem bir bütündür. Bu sistemdeki genel bir durgunluktan, verimsizlikten her kurum etkilenmekte, alt sistemler de duraklamakta, gerilemektedir. Osmanlı'da da bu durum aynı biçimde yaşanmış ve medreseler de bu toplumsal kısırlaşmadan nasiplerini almışlardır.

Bu bağlamda olmak üzere Akdağ da medreselerdeki genel bozulmayı daha çok nüfusa, sosyoekonomik faktörlere ve devletin mali dengesinin bozulmasına bağlamaktadır. Ona göre 16. yüzyılın ortalarından itibaren toprak kazandıran ve gelir getiren savaşların azalması ayrıca nüfusun artmasından dolayı, köylerden kentlere nüfus akınının olması ve sonuçta kentlerde işsiz kalan karışıklık yaratan bir kitlenin meydana gelmesi söz konusu olmuştur. Daha çok gençlerden oluşan bu insanlar günlük ihtiyaçlarını karşılamak ve barınmak amacıyla medreselere kaydolmuşlardır. Böylece medreselere gereğinden çok ğrenci alınmıştır. Bu durum hem toplumda var olan huzursuzlukları, kargaşayı artırmış hem de medreselerdeki eğitimin kalitesini düşürmüş, oralarda da disiplinsizlikler, huzursuzluklar oluşmuştur. Medreselerdeki ğrenci olayları bir bakıma bu sosyal ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır (Akdağ, 1975).

-2. Toplumsal ve siyasal yapıdaki bu statikleşmenin yanı sıra, kaynağı ne olursa olsun, bireysel düzeyde de değişmeye, yeniliğe kapalı bir mistik anlayış insan ilişkilerinin her boyutuna egemen olmuştur. Mistisizm Batı'da da yaşanmıştır. Ancak bu yarı dinsel yarı

felsefî bir akım olarak, belli kesimlerle sınırlı kalmış ve zamanla aşılmasıdır. Bizde ise yaygın ve köklü bir yaşam felsefesi, sürekli bir kültür ögesi hâline gelmiştir. Bireysel düzeyde “bir lokma, bir hırka” felsefesi, doğa karşısında oldukça pasif, her şeyi teslimiyet içinde kabullenen bir insan tipinin doğmasına yol açmıştır. Bu felsefeyi benimseyen toplum ekonomik açıdan üretken olamadığı gibi, zihinsel bakımdan da üretici olamamış, yeni bilgilerin doğmasına yönelmemiş, sadece “olan”la yetinmiş, onları ezberlemiştir. Ayrıca belirtmeliyiz ki Doğu ile Batı toplumları arasında doğaya ve doğa olaylarına bakışta bir tutum farklılığı vardır. Batı’da özellikle 17. yüzyıldaki yöntem değişikliğinden sonra doğa, şüphe ve sorularla karışık bir merakla inceleme konusu yapıldığı hâlde, Doğu toplumlarında, dolayısıyla Osmanlı’da doğa sadece temaşa edilen, hayranlıkla, zevkle izlenen bir varlık alanıdır. Doğulunun bu bakış açısı ise oldukça edildir ve yeni bilgiler üreten bir tutum değildir. Neticede ülke fethinde siyasal organizasyonda çok başarılı olan bir kültür, ne yazık ki bilim ve ekonomi içerikli alanlarda, doğaya egemen olmada aynı başarıyı gösterememiştir. Çünkü aslında siyasal egemenliklerin temelinde ahlaki ve hukuki faktörlerden çok, bilgi ve ekonomik faktörler rol oynamaktadır. Osmanlı toplumu ve devleti ahlaki ve insancıl idealler taşıyordu, ama ekonomik idealler ve ekonomik egemenlik peşinde değildi. Dolayısıyla bu nitelikleri taşıyan bir bireyin yetiştirilmesi de öngörülüyordu (Yaka, 1994).

-3. Dünyada 18. yüzyıl Sanayi Devrimi’ne kadar genel olarak, bilim ve bilim insanları anlayışlı yöneticilerin, varlıklı ve bilime ilgi duyan kimselerin maddi himayeleri sayesinde yaşayabilmiş ve bilimsel gelişmeler ancak bununla orantılı olarak sağlanabilmiştir. Avrupa’da 18. yüzyıldan itibaren bilimin mali yönden desteklenmesini, artık zenginleşen ve siyasal güce de sahip olan yeni bir sınıf, burjuva sınıfı üstlenmiştir. Batı’da bu yeni toplumsal güç, sınıf her türlü gelişmenin, kalkınmanın ve egemenliğin, ancak bilimsel ve teknolojik buluşlarla, bilimsel bilgilerle sağlanabileceğini fark etmiştir. Bu etkinlikler bugünün Ar-Ge çalışmalarıdır. Bu durumun farkına varılması insanlık için çok yararlı olmuştur. Osmanlı’nın

sosyoekonomik yapısında böylesine bir sınıfsal oluşum da görülmemiştir. Osmanlı maliyesi iyi iken, bilim gerek yöneticiler gerekse vakıflar vasıtası ile destekleniyordu, korunuyordu. Devletin gelir kaynakları azalınca, mali yapısı bozulunca, zayıflayınca tüm kurumlar gibi bilim ve öğretim kurumları da bozuldu, güçsüzleşti. Ayrıca 18. yüzyıldan sonra bilimsel çalışmalar ve bilimin öğretimi eskiye oranla daha zahmetli ve masraflı hâle gelmişti. Bu masrafları birilerinin veya bir kurumun üstlenmesi gerekiyordu. Maalesef, Osmanlı'da hazine boşalınca, medreselerde de bilimsel zafiyet, boşluk doğmuştur.

Avrupa'da bilim ve teknikteki gelişmeler ekonomik büyümeyi, sanayileşmeyi giderek hızlandırdı. İçeride güçlenen kapitalizm zamanla dünyaya yöneldi. Çünkü bu ekonomiyi besleyecek yeni hammadde kaynaklarına, pazarlara ihtiyaç vardı. Bu nedenlerle artık bilimdeki ilerlemeler, sadece belli bir sınıfın değil, her kesimin, devletin desteğine sahipti ve bütün kurumlarca finanse ediliyor, teşvik görüyordu. Böylece ekonomik kalkınma, büyüme bilimsel buluşlara indekslenmiş oluyordu. Osmanlı medresesi, ilmiye sınıfı ise böyle bir sosyal ve ekonomik destekten yoksundu (Yaka, 1994). Burada açıklanan tarzda bir üniversite-ekonomi ve endüstri işbirliği Türkiye'de hâlen günümüzde bile tam sağlanabilmiş değildir.

-4. Avrupalının bu kapitalist dinamizm ve coğrafi keşifler yolu ile dünyaya açılması, çok değişik kültürleri, doğal ortamları olan ülkeleri zapt etmesi Batı'da büyük bir bilgi ve düşünce zenginliği meydana getirmiştir. Kendi inanç ve düşüncelerini, bilgilerini yeniden gözden geçirme, karşılaştırma imkânı yaratmış, böylece bilginin izafiliği gündeme gelmiştir. Tüm bunlar Batı'da dogmatik, skolâstik düşüncelerin, monist bakış açılarının terk edilmesine yol açmıştır. Avrupalı araştırmacılar, çok farklı sosyal ve doğal ortamlarda yaptıkları gözlemlerden, elde ettikleri verilerden hareketle hem doğal hem de sosyal bilimlerde birçok yeni kuramlar geliştirmişlerdir. Osmanlı ise dünyaya açılma yerine, daha önce de bir ölçüde

belirtildiği gibi, giderek içine kapanmış, kültürün yenilenmesi, yeniden yoğrulması değil, “tekrarı” yaşanmaya başlamıştır.

-5. Matbaanın zamanında kültür ve eğitim hayatımıza girmemesi ve dolayısıyla bilginin hızla yayılmasının, öğrenilmesinin önlenmiş olması da bir faktör olarak sayılmalıdır. Çünkü bu teknik gerilik, hem ülke içinde kültür yayılmasını engellemiş hem de evrensel düzeydeki yeni bilgi ve düşüncelerden çok geç haberdar olunmasına yol açmıştır. Burada matbaanın ülkede geç kurulmasının nedenleri üzerinde durmayacağız. O ayrı bir konudur ve ele aldığımız sorun bakımından bizim için gecikmiş olması yani sonuç önemlidir. Bundan dolayı toplumdaki cehalet, yanlış kanı ve bilgiler yoğunlaşmış, kemikleşmiştir. Bunlar bir cehalet örtüsü olarak her türlü gelişmeyi önlemiştir. Bu olumsuzluklar en çok da pozitif bilimlerdeki gelişmeyi engellemiştir.

B. Kurum İçi Nedenler

-1. Daha önce de bir ölçüde belirtildiği gibi, medreselerde düşüncede, araştırma ve öğretimde Ortaçağ’ın skolâstik-dogmatik yöntemi devam etmiş, Batı’daki yöntem değişikliği bir türlü gerçekleşmemiş, gözlem ve deney bilgi üretmede temel yöntemler olarak kullanılmamıştır. Belirli “dogmalar”, “klasikleşmiş kitaplar” ve buralardan çıkarılan bilgiler esas alınmıştır. Düşünmede ve öğretimde birbirine bağlı iki yöntem kullanılmıştır: “Ezberleme” ve “Tefsir” (yorum). Gayet tabii modern bilimin bu yöntemlerle doğru gelişmesine de imkân yoktu.

Mecelle’de yer alan “Usul esastan önce gelir” ilkesi bilimlerde de geçerlidir. Bilgi önemlidir, değerlidir, ama bilginin “nasıl”, hangi yöntemle ve teknikle elde edildiği daha önemlidir. Çünkü bilgilerin doğruluğu, gerçekliği kullanılan yöntemle doğrudan ilişkilidir. Yöntem gerçekliğe uygun değilse, yanlışsa elde edilen sonuç yani bilgi de yanlış demektir. Batı “doğru” yöntemleri kullanmayı öğrendikten (öncelikle deney) sonra modern bilimlerde ilerleyebilmiş ve hızlı bir buluş çağına girilmiştir.

-2. Medreselerde öğretim programları zamanla gelişip zenginleşeceğine, aksine dondurulmuş, hatta akli ve müspet bilimler önemsenmemiş ve programlardan çıkarılmıştır. Kâtip Çelebi'nin ifadesine göre, Kanuni dönemine gelinceye kadar medreselerde akli ve naklî bilimleri uzlaştıran bilim adamları vardı. Sonra gelenler “bunlar felsefedir” diyerek akli bilimleri kaldırıp onların yerine naklî bilimlerle ilgili dersler koydular. Böylece bilim alanı çok fakirleşmiş oldu (Akyüz, 1993: 67).

-3. Mali yetersizlikler, bozulmalar. Genel nedenler içinde belirtildiği gibi, Osmanlı'da değişik faktörlerle maliye sisteminin bozulması medreseleri de çok etkilemiş, bu kurumları büyük bir mali sıkıntıya, ödeme güçlüğüne sokmuştur. Özellikle 17. yüzyılın ortalarından başlayarak gerek medreselerdeki öğretim kadrosunu gerekse öğrencilerin masraflarını finanse eden mali kaynaklar çok azalmaya başlamıştır. Öğrencilerin yaşama koşulları kötüleşmiştir. Medreselerde zamanına göre oldukça ileri ve yararlı bir uygulama olarak, bugünküne benzer biçimde, öğrencilerin beslenme ve barınma ihtiyaçları karşılanıyor, ayrıca onlara cep harçlığı da veriliyordu. Medreseler mali bakımdan varlıklı bürokratlar ve onların kurdukları vakıflar kanalıyla besleniyordu. Zamanla gene çeşitli, askeri ve siyasi nedenlerle bu kaynaklar fakirleşince, kuruyunca medreseler de fakirleşti. Sonuçta öğretimin kalitesi düştü, öğrenciler kural ve gelenek dışı kaynaklar bulmaya yöneldiler, böylece öğretimdeki ciddiyet de bozulmuş oldu.

-4. İdari ve hukuki bozulmalar. Bu başlık altında medreselerdeki her türlü idari ve hukuki işleyişin, kuralların yani öğrencilerin medreselere kabulü, öğretim kurallarına uymaları, mezuniyetleri, müderrislerin yetiştirilmeleri, atanmaları, görev, yetki ve sorumluluklarından bahsedeceğiz.

Gerek Fatih döneminde gerekse 16. yüzyılın sonlarına kadar medreselerdeki öğretim bilimsel ve pedagojik ilkelere uygun olarak yapılıyor ve çok ciddiye alınıyordu. Bu kurumların halk ve yöneticiler üzerinde büyük bir saygınlıkları vardı. Medrese öğrencileri ve hocaları

herkesin imrendiği ve örnek aldığı kimselerdi. Bu tarihten sonra medreselerdeki bozulma dikkati çekmeye başlamış ve bazı kimseler bu gerilemeyi gündeme getirip ilgilileri uyarma gereğini hissetmişlerdir. Bunların içinde en dikkate değer olanı Koçi Bey'in uyarılarıdır.

Koçi Bey, medreselerde bahsettiğimiz alanlarda meydana gelen yetersizlikleri 1631 tarihinde padişah IV. Murat'a sunduğu nl “Risalesi”nde özetle şöyle açıklamaktadır: şeriatın devamı bilgi ile dir. Bilginin devamı da bilginlerdir. Bu yüzden bilgiye ve bilginlere çok önem vermek gerekir. Eskiden var olan bu gelenek ne yazık ki bozulmuştur. Öncelikle, Osmanlılarda ilmiye sınıfının zirvesinde olan şeyhülislamın atanmasında kural dışı işlemler yapılmaktadır. Bu makam en aziz, şerefli ve hayati önemi olan bir makamdır. Azil ve tayin kabul etmez. Her bilgin de o makama layık olamaz. Bu makama ancak, bilgi ve fazilet kaynağı olan yetenekli, olgun, ahlakı tam âlimler seçilmelidir. Böyle kimseler seçildikten sonra da artık azlonulmamalıdır. Fakat artık böyle yapılmıyor. O makama yeteneksiz ve yetersiz insanlar, başka kaygılarla atamayla getirilmektedir. Müderrislerin atanmalarında da artık ilmi ller değil, siyasi ve kişisel ller, işlikiler esas alınmaktadır. Müderrislik rüşvetle, hatırla dağıtılır olmuştur. Böyle olunca müderrisler ilim, adalet yolundan ayrılmışlar, yöneticilerin hoşuna gidecek kararlar vermeye, dalkavukluk etmeye başlamışlardır. Sonuçta bilgi ve cehalet, âlim ile cahil arasındaki fark kaybolmuştur. İlim çok çalışmayı, birçok şeyden feragat etmeyi gerektirir, şan ve şöhretle bağdaşmaz. Hâlbuki medrese hocaları para şan şöhret düşkünü olmuşlardır. İlim alanı cahillerle dolmuştur, iyi ve kötü, doğru ile yanlış ayrılmaz olmuştur. Gerçek bilginler kenara çekilmek zorunda kalmışlar ve unutulmuşlardır. Cahil olan ve dalkavukluk yapan, doğruyu söylemeyen ilim erbabına halkın güveni kalmamıştır (Koçi Bey, 1972: 24-31). Burada tarih kitaplarında da hep yazan “beşik uleması” deyimi ve dolayısıyla müderrisliğin bir aile mesleği hâline dönüşmesi de hatırlanmalıdır.

Koçi Bey'in çok güzel belirttiği gibi bu temel bozulmanın arkasından, daha önce söylediğimiz diğer nedenlere bağlı olarak öğrenci kitlesi de bozulmuş, medrese öğrencileri siyasal eylemlere katılmaya başlamışlardır. “Talebe-i ulûm” isyanları Celâli isyanları ile birleşmiş, önceden halkı aydınlatmaya giden medrese öğrencileri, bu kez halkı soymaya, onlara yanlış, eskimiş bilgiler vermeye gitmişler, ayrıca onlara kötü niyetliler, “çift bozanlar” da katılınca Anadolu'daki dirlik ve düzenlik tümüyle bozulmuştur. Bunlara ilave olarak bilgisiz ve yetersiz olan bazı müderrisler derslere girmemeye başlamışlar, softa ayaklanmalarını gizli gizli desteklemişlerdir. Dolayısıyla bu ortamda medreselerin modern bilimi yaratmak veya onu izlemek bir yana, geleneksel öğretim işlevlerini sürdürmeleri bile söz konusu olamazdı (Yaka, 1994).

-5. Taassup sorunu. Başlangıçta da biraz değinildiği gibi, toplumdaki genel taassup eksik ve yanlış bilgilerden, yorumlardan kaynaklanır. Dini ve din dışı olsun insanların duygu ve düşüncelerini besleyen ana kaynakları açıklayıp yorumlayanlar gene o ülkenin entelektüelleridir. Bu bakımdan taassubun temel kaynağı, yaratıcısı halk değil, medrese ve benzeri kurumlardır. Taassup buralardan halka yayılmıştır. Kısaca taassup yanlış medrese eğitiminden kaynaklanmış ve öncelikle en büyük tahribatı bu kurumlarda yapmıştır. Yani taassup yoğun biçimde medreselerde yaşanmıştır. Çünkü normal olarak halkı oluşturan bireyler cahil de olsalar bir sağduyu taşırlar. Sağduyusu olan ve somut, pratik bir yaşam süren insanlar kolayca taassubun içine sürüklenmezler. Ancak tahsilli insanlar bu tür bireylerin sağduyusunu bozarlarsa, ortaya koyu bir fanatizm çıkabilir. O dönem Osmanlı'da aynen böyle olmuştur. Medreseler sosyal değişimin, yeniliklerin, buluşların kaynağı olması gerekirken, her türlü atılımı, yeniliği köstekleyen, gerilik merkezi olan kurumlar hâline gelmişlerdir. Dolayısıyla bu kurumlar Ortaçağ dogmatizminden kurtulamamışlar, buralarda her masum tartışma, bilimsel şüphe, merak, ilgi “şeriate aykırıdır”, “bunlar felsefiyattandır” denilerek reddedilmiştir. Bu tür bir zihniyet bilimsel gelişmelerin önünü kesmiştir. Taassuba her zaman gerekli izni, fetvayı veren yarım ve eksik okumuş aydınlardır.

Örneğin 1580’li yıllarda Tophane sırtlarında basit bir rasathane kurarak evreni izlemeye merak saran Takiyüddin Mısri için “gaip ve meçhulât âleminin ahvaline keşif ve vukuf hâsıl ediyor” suçlaması yöneltilerek, rasathanesi yıkılmıştır. Gene 1716’da Şehit Ali Paşa’nın el konan kitaplarının arasında felsefe ve astronomi ile ilgili eserler de bulunduğu kütüphanelere vakfedilemeyeceğine, Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi fetva vermiştir (Sakaoğlu, 1991: 39). Medreselerde bu hastalıklı tutum hiçbir zaman terk edilmemiş, bu kurumlar yaşadıkları sürece devam etmiştir. 19. yüzyılın birinci yarısında dahi Türk medreselerinde hâlâ müspet bilimlerle hiçbir ilişkisi olmayan bir öğretim faaliyeti devam etmiş, yerli azınlıklar ise bu tür bilimlerin öğretimini de yapan modern okullar açma yoluna gitmişlerdir (Bilgiseven, 1987: 199).

-6. Bahsettiğimiz bu taassup medreselerin tümüyle içe kapanmalarına yol açmış ve bu kurumları ne Galilei’nin, Newton’un fiziği, Kopernik’in astronomisi, ne Faraday’ın, Lavoiser’in kimyası ne de Mendel’in biyolojisi ilgilendirmiştir. Dolayısıyla medreseler modern doğa bilimlerinden habersiz olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle de ne kendilerini ne de toplumu çöküntüden kurtarabilmişlerdir.

-7. Yukarıda Koçi Bey’in risalesinde biraz ele alınmasına rağmen daha açıkça vurgulamak istediğimiz bir önemli yanlışlık, bozulma daha var ki onu da belirtmek ihtiyacını duyduk. Medreseler bilim yapmaktan uzaklaşınca büyük oranda dönemin politik ve ideolojik rüzgârlarına kapılmışlar, bilimle uğraşmak onların ikinci, üçüncü derecede yani tali işleri hâline gelmiştir. Medresedeki bozulmaya paralel olarak saray ile medrese arasındaki denge, uyum bozulmuş ve medreseler bugünkü deyim ile “politize” olmuşlardır. Bu tarihten sonra medresedeki hem hocalar hem de öğrenciler gözlerini ve kulaklarını saraya dikmişlerdir. Hâlbuki bir bilim ve öğretim kurumunun politikaya bu kadar fazla ilgi duyması ve günlük politika ile yatıp kalkması bilimin aleyhine sonuçlar yaratır. Politika ile bu ölçüde içli dışlı olan bilim insanların yaratıcı ve objektif olmaları da

mümkün değildir. Bunu tarihsel bir örnekle pekiştirelim. Selçuklu sultanı Melikşah, kendisini ziyaret etmeyen bilgin Sandalı'ye bunun nedenini sorunca şu cevabı alır: “Sizin, hükümdarların en iyisi olmanız ve benim de âlimlerin en kötüsü olmamam için ziyaretinize gelmiyorum. Çünkü en iyi hükümdar, âlimleri ziyaret eden, en kötü âlim de hükümdarın ziyaretine koşandır” (Akyüz, 1993: 39).

5. Darülfünundan Üniversiteye

Medreselerdeki bu bozulma özetle 17. yüzyılın başından itibaren sürüp gitmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısına geldiği zaman devlet, bir bilim ve öğretim kurumu olarak medreselerden umudunu kestiği için ilk kez medrese dışında ve Batı tarzı bir üniversite kurmayı planlamıştır. 19. yüzyılda modernleşme çabaları çerçevesinde böyle bir üniversite (Darülfünun) 1863 yılında açılmıştır. Bu tarihte açılan Darülfünun 1865'te binası yanınca kapanmıştır. 1870 yılında tekrar açılmış, bu kez de derslerdeki bazı konu ve uygulamalara dayalı olarak taassup yüzünden kapatılmıştır. 1874'te açılan Darülfünun da 1881'de tekrar kapanmıştır (Akyüz, 1993: 148). 1900 yılında 4. kez açılan Darülfünun 1933 yılına kadar kesintisiz olarak öğretime devam etmiştir.

Darülfünun'un kurum olarak yönetim ve diğer çalışma şartlarını düzenleyen ilk nizamname (tüzük) 1912 yılında Emrullah Efendi'nin maarif nazırlığı döneminde yayımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Alman Hocalardan da yararlanılmış, böylece Darülfünun'un öğretim kadrosu genişletilmiştir. Bu yabancı kadroların özellikle tıp ve fen alanındaki yararlı hizmetleri mütareke yıllarına kadar devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde Darülfünun'daki bilimsel çalışmalar ve “bilimsel özerklik” gibi konularda özellikle o dönemde İttihat ve Terakki içinde de etkin bir pozisyonda olan, saygı duyulan Gökalp'in çok önemli katkıları olmuştur. 1914 yılında Darülfünun'da İçtimaiyat hocalığına da başlayan Gökalp gerçekten “özerk bir üniversite” kavramına inanıyor dolayısıyla bunun gereğinin yapılmasını istiyordu. Onun çabaları ile

Darülfünun'da 1914-1919 arasında (Gökalp'in Malta'ya sürgün edilmesine kadar) nispeten bilimsel bir ortam yaratılmıştı.

Gökalp bu çerçevede üniversitelerde Batı'da olduğu gibi özerkliğin çok önemli olduğunu, üniversitede öğretim ve bilimsel araştırmaların bir sistem bütünlüğü içinde yürütülmesi gerektiğini, yapılan çalışmaların kitaba dönüştürülerek yayımlanmasının zorunlu olduğunu, ayrıca ülkedeki şartların gereği olarak da yurt dışına öğrenci göndermenin kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Gökalp konu ile ilgili yazdığı bir şiirinde de “Âlimlerin nüfuzunu hünkârdan almayacağını”, “Üniversitede uzmanlığın esas olduğunu”, “Müderrislerin tayinle değil, ilmiyle yükseleceğini”, “Üniversitelerin emirle düzeltilemeyeceğini”, “Üniversitede yöneticilerin seçimle belirlenmesi gerektiğini” vurgulamıştır (Katoğlu, 2003: 423).

Darülfünun'a 1919'da “bilimsel özerklik” verilmiş, rektörlerin de profesörlerce seçilmesi imkânı getirilmiştir. 1924'te de İstanbul Darülfünunu'na (o zamanın tek üniversitesi) “tüzel kişilik” hakkı tanınmıştır. Bu durum 1933'e kadar devam etmiştir. Bu süre içinde ve özellikle Cumhuriyetten sonra yönetim kadrolarında Darülfün'unun inkılâplara gereği gibi destek vermediği ve kendisinden beklenen bilimsel araştırma ve öğretim işlevlerini tam olarak yerine getirmediğine ilişkin eleştiriler yapılmaya başlanmış ve Darülfünun hakkında olumsuz kanaat oluşmuştur. Ankara'daki yeni yönetim kadroları bu tür eleştirileri sıkça dile getirmişlerdir.

Yukarıda belirtilen düşüncelerden hareketle 1932 yılında İsviçre'den davet edilen Prof. Albert Malche'tan Darülfünun hakkında bir rapor hazırlaması istenmiştir. Bu raporda belirtilen temel aksaklıklar şöyle özetlenebilir: “Fakülteler arasında bilimsel işbirliği yoktur. Hocalar ders vermekle yetinmekte, araştırma yapmamakta, çevirileri tez olarak kabul etmekte, derslerde çok yüzeysel not tutturmaktadırlar. Hocaların öğrencilere rehberlik yapmaya ve görevlerini ciddiye almaya zamanları yoktur, çünkü kurum dışındaki özel işlerini ön plana koymaktadırlar. Aralarında bilimsel işbirliği değil, çekişme, sürtüşme, nefret ve makam ihtirasları hâkimdir”

(Akyüz, 1993: 311). Bu rapor üzerine harekete geçilmiş ve 1933 yılında bir reform yapmak amacıyla 2252 sayılı Kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla fakülteler birliği anlamında olmak üzere Türkiye’de ilk kez “Üniversite” (Rektör, Dekan gibi kavramlarla birlikte) kavramı kullanılmış ve bazı yasal yenilikler yapılarak, Darülfünun’da köklü bir kadro değişikliği-tasfiyesi gerçekleştirilmiştir. Mevcut 151 öğretim elemanından 59’u üniversitede bırakılmış, diğerleri kadro dışı kalmışlardır. Bu tasfiyede akademik ölçütlerin ne ölçüde kullanıldığı hep tartışılmıştır. Bu yasayla özerklik de kaldırılmış üniversite Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış, rektör de bakanlık tarafından atanmıştır. Bu arada Almanya’daki Nazi zulmünden kaçan Alman profesörlere üniversite kapılarını açmış ve 50’nin üzerinde öğretim üyesi üniversitede görev almıştır. Bu Alman hocaların Türkiye’de üniversite kavramının ve bu kurumların gelişmesinde ciddi katkıları olmuş, onların yanlarında yetişen asistanlar zamanla üniversitelerdeki çekirdek kadroları oluşturmuşlardır. 1935’ten itibaren Ankara’da yeni Fakülteler (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi gibi) ve arkasından da yeni üniversiteler kurulmuştur.

1946 yılında yeni bir yasal düzenleme yapılmış, 4936 sayılı “Üniversiteler Kanunu” çıkarılarak yeni esaslara bağlı çeşitli fakülte ve üniversitelerin öñü açılmış, özerklik tekrar yasaya konmuş, üniversitelerin bağımsız işleyen bilim ve araştırma kurumları olduğı vurgulanmıştır.

1933-1952 yılları arasında Türkiye’de kalan ve ayrılırken de bir rapor veren Alman Prof. Schwartz, 1933 reformunun bekleneni vermediğini, bunun da başlıca şu nedenlerden ileri geldiğini ileri sürmüştür: a) Birçok Türk aydınındaki yetersizlik duygusu ve bunun sonucu olarak böbürlenmek, gerçekten çalışkan, başarılı olanları çekememek vs. b) Yine bu aydınlardaki güvensizlik duygusunun sonucu olarak da bizzat bilimsel çalışmaya değil, mevki ve makamlara, özel işlere önem vermek vs. (Akyüz, 1983: 312). Schwartz, Türkiye’de bu nedenlerden dolayı aydınlar arasında negatif bir seleksiyonun da işlediğini vurgulamıştır.

27 Mayıs'tan sonra kabul edilen 1961 Anayasası ile üniversite kurumu-sorunu anayasaya girmiş (120. madde) ve yeni bir özerklik anlayışı ile birlikte yasal düzenleme yapılmıştır. Ancak bu kez de üniversitede reform yapmak, üniversiteyi geliştirmek bahanesiyle gene bir tasfiye hareketi gerçekleştirilmiş, 147 öğretim üyesi üniversitelerden tasfiye (Ekim 1960) edilmiştir. Gerçekte bu tam anlamıyla siyasi ve ideolojik önyargı ile yapılan bir ayıklamaydı. Dolayısıyla o dönemdeki üniversitelerde bulunan yöneticilerin ve öğretim üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından eleştirilmişti. Bu eleştiriler sonuç vermiş 28 Mart 1962'de çıkarılan bir kanunla söz konusu öğretim üyelerinin tekrar üniversitelere dönüşüne izin verilmiştir. Fakat bu olay üniversitelerde büyük bir kırgınlığa, ayrışmaya ve motivasyon sorununa yol açmıştır.

12 Mart 1971 yılında da gene askeri müdahaleye bağlı olarak Anayasada üniversitelerle ilgili maddede değişiklik yapılmıştır. Bunun ardından 1973'te 1750 sayılı yasa ile hem yeni üniversiteler açılmış hem de üniversitelere yeni bir yasal düzenleme getirilmiştir. Son olarak önemli ve kapsamlı bir değişiklik yapmak amacıyla 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu (YÖK) zikredilmelidir. Bu kanun, çok kısa olarak özetlemek gerekirse üniversitelere yeni bir çeki düzen vermiş, tüm üniversitelerle ilgili ortak kurallar, standartlar getirmiş ve üniversitelerde oldukça merkezîyetçi bir anlayışa dayalı “yönetim ağırlıklı” bir kurumlaşma, yapılanma modeli ortaya koymuştur. Bu yasa ülkedeki tüm yükseköğretim kurumlarını YÖK çatısı altında toplamış ve üniversitelere bağlamıştır. Üniversitelerin bazı sorunlarını çözmüş, ama bu kez daha büyük ve ciddi sorunlar yaratmıştır. Örneğin üniversite özerkliği zedelenmiş, gene bazı öğretim üyelerinin işine son verilmiştir. Bu yasada da ilerleyen zaman içinde bir dizi değişiklikler yapılmıştır. Tüm bunlara rağmen YÖK sistemi üniversitelere beklenen huzuru getirmemiş, çok otoriter, bürokratik ve bilimsel toleransı, yaratıcılığı, girişimi, inisiyatifi engelleyen merkezîyetçi bir yapı oluşturmuştur. Bundan sonra da Türkiye'deki siyasi ve ideolojik merkezler, kurumlar, partiler YÖK'ü ele geçirme yarışına girmişler,

böylece bu yeni kurumun yapabileceği faydaların ortadan kalkmasına yol açmışlardır.

Türkiye’de bugünkü üniversitelerin tarihsel arka planı ve özellikle yasal, idari gelişimi bu şekilde özetlenebilir. Fakat bu hukuksal ve idari yapılanmalar, gelişmeler şekli bakımından gerekli ve önemlidir de öz açısından çok da önemli ve anlamlı değildir. Çünkü üniversitelerin niteliği, fonksiyonu ve amaçları çok daha farklı unsurları içermektedir. Bunun üzerinde aşağıda ayrıntılı olarak durulacaktır.

6. Üniversite Nedir?

Üniversiteyi, işlevinden hareket ederek daha kolay tanımlar ve açıklayabiliriz. Çağdaş üniversitelerin birbirine bağlı üç önemli fonksiyonu vardır; araştırma, öğretim ve danışmanlık yapmak. Dolayısıyla üniversite öncelikle yaptığı araştırmalara bağlı olarak yeni düşünce, bilgi, yöntem ve teknik üreten, böylece bireyleri ve toplumu aydınlatan kurumdur. Üniversite bilimsel ve teknolojik araştırmalar yaparak, her konuda yeni buluşlara imza atarak insan ve toplum yaşamını kolaylaştırır, toplumdaki değişme ve gelişmeyi hızlandırır, insanın doğa karşısında güçlenmesini, bir ölçüde doğaya egemen olmasını sağlar. Üniversite üst düzeyde verdiği eğitim-öğretimle uzman ve nitelikli meslek insanı yetiştirir. Ayrıca bu kurumlar gerek kamu kurumlarına gerekse özel sektöre çeşitli alanlarda danışmanlık hizmeti verirler.

Bu nedenlerle üniversiteler, bilimin, bilgi üretmenin, özgür, evrensel düşüncenin kurumlaştığı, gelenekleştiği sosyal ve kültürel çevrelerdir. Bilimin kurumlaşması demek, bilimin gelenekleşmesi, eski ve yeni bilgilerin, düşüncelerin yoğrularak yeni sentezlerin oluşması ve zaman içinde bir bilgi-düşünce zincirinin, birikiminin meydana gelmesi demektir. Toplumda her kurumun dayandığı ve o kurumu diğerlerinden ayırt edici değerler, normlar vardır. Kurumlarda yapılanma, örgütlenme bu değerlere ve normlara bağlı olarak gerçekleşir. Üniversitelerde esas olan, bilimsel normların geçerli olması, bilimin ölçütlerine dayalı düşünce ve araştırma yapma

geleneginin yerleşmesidir. Üniversitelerdeki bu değerlerin özünde insan, toplum ve doğa ile ilgili temel doğruların, gerçeklerin ortaya çıkarılması bulunmaktadır. Üniversite yeni değerler üreterek, aynı zamanda bunları geleceğe taşıyarak toplumda sosyal ve kültürel değişmeye en büyük katkıyı yapan sosyal kurumdur. Sosyolojik açıdan en zor, fakat en önemli kurumlaşma bilim ve düşünce alanındadır. Dünya ölçüsünde büyük kültür ve uygarlıklar ancak bu tür bir kurumlaşma sayesinde yaratılabilmektedir. Böylesine bir kurumlaşma da bilgi ve düşüncenin “merak”, “şüphe”, “özgürlük” ve “hoşgörü” çerçevesinde odaklaşması ile mümkündür. Felsefe, sosyoloji ve eğitim tarihine baktığımız zaman görülüyor ki toplumlar da bilgi ve düşünce kurumlaşıp gelenekleşmişse yani gerçek anlamda üniversite kurulmuşsa, toplumun diğer alanlarında örneğin sosyoekonomik ve kültürel kurumlaşmalar da bunu izlemekte ve toplumda bir atılım, güçlenme, kalkınma gerçekleşmektedir. Bu bakımdan çağdaş Batı uygarlığında üniversitelerin çok özel bir yeri bulunmaktadır. Üniversitenin sosyal sistem içindeki otoritesi, saygınlığı belirttiğimiz bu bilimsel, düşünsel özden, fonksiyondan kaynaklanır. Bilim de öncelikle belirli nitelikler taşıyan (olgusal, sınanabilen, objektif, tutarlı, rasyonel, sistemli vb.) bilgi ve düşüncelerin birikimini ifade eder. Gene bu da bilimsel bir geleneğin, sürekliliğin oluşması demektir.

Toplumlar karmaşılaştıkça, sosyoekonomik ilişkiler, fonksiyonlar arttıkça, sürekli yeni bilgilere ihtiyaç duyuldukça üniversitelerin de işlevleri artmıştır. Artık üniversiteler belirli bir eğitim ve araştırma kurumu olmanın ötesinde toplumdaki her türlü buluşların, yaratıcılığın ve gelişmenin temel kurumları ve birer kültür çevresi hâline gelmişlerdir. Bugün üniversitelerde hem ulusal hem de evrensel değerler harmanlanarak insanlığın yeni ufuklara yönelmesi söz konusu olmaktadır. Her alandaki üretim günümüzde sürekli yeni bilgi ve tekniklerin yaratılmasını, bunların hemen üretim zincirine eklenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan üniversitelerin araştırma-geliştirme faaliyetleri öğretimin çok önüne geçmiştir. Üniversitelerin işlevsel bilgileri, yöntem ve teknikler üretmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla

artık üniversite içine kapalı, toplumdan uzak fildişinden bir kule olmaktan çıkmakta, tarım, sanayi ve hizmet sektörüyle ayrıca çeşitli sosyal ve kültürel kurumlarla, kuruluşlarla, sürekli etkileşim içinde olan, onlara katkı sunan böylece fonksiyonelliği iyice artmış büyük ve kapsamlı, çok yönlü, karmaşık bir yapı hâline dönüşmüştür. Çağdaş üniversite tüm toplumsal sorunlarla ilgili olmak üzere çözümler üreten bir kurum olmak zorundadır.

7. Türkiye’de Üniversiteler

Şimdi de bu genel açıklamalardan sonra Türk üniversitelerine bir bakalım. Bu üniversitelerin tarihi süreç içinde oluşumları, onlara kaynaklık eden kurumlar ve son dönemde de medreseden üniversiteye geçiş aşaması hakkında yukarıda gereği kadar bilgi verilmiş oldu. Bugün Türkiye’de vakıf üniversiteleri de dâhil olmak üzere bu kurumların sayısı yüzü geçmiş durumdadır. Birçok eksikliklerine rağmen artık üniversitelerde hukuki ve idari yönden belirli bir kurumlaşmanın varlığı da inkâr edilemez. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen üniversitelerde idari, bilimsel özerklik, araştırma, mali sıkıntılar, öğretim üyesi-öğrenci dengesizliği, araç-gereç, dershane yetersizliği gibi fiziksel ve benzeri konularda yığınla sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar sürekli dile getirilmekte, parlamentoya, hükümetlere iletilmekte ve bazılarına geçici, kısa süreli de olsa belirli çözümler bulunmaktadır. Aslında bu sorunlar anayasal bir çerçevede içinde, iyi niyetle yaklaşıldığı takdirde gecikerek de olsa sırayla çözülebilir. Zaten geçiş aşamasında ve hâlen hızlı bir modernleşme süreci içinde olan üniversitelerde de diğer kurumlarda olduğu gibi birçok sorunun bulunması çok doğaldır. Ayrıca bahsettiğimiz bu değişme ve çok yönlü gelişmelerden dolayı da üniversitelerin ihtiyaçlarının, sorunlarının hiç bitmemesi gayet normaldir. Zaten çeşitli dinamiklere bağlı olarak kabuk değiştiren toplumda üniversitelerin olduğu gibi kalması da mümkün değildir.

Gerek halk gerekse yöneticiler, politikacılar aslında üniversitelere gereken desteği de imkânlar ölçüsünde vermektedirler. Halkta

üniversitelere büyük bir talebin olması gözlenmektedir. Bu sevinilecek bir durumdur. Artık Türkiye’de değişik ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerle eğitime-öğretime karşı yoğun bir talep dikkat çekmektedir. Bu nedenlerle üniversitelerdeki günlük, pratik sorunların çözümü o kadar da güç görünmemektedir.

Ancak bu sorunların temelinde bir ana sorun var ki yöneticiler, üniversitelerdeki bilim insanları bu sorunun bilincine varmamışlarsa, sorunun çözümü yönünde belirli ilkelerde anlaşılamamışlarsa, bu konuda uzun dönemli belli politikalar oluşturamamışlarsa, yüzeydeki diğer sorunların çözümü fazla bir şey ifade etmemektedir. Üzerinde pek durulmayan bu sorun, üniversitelerde “bilimin kurumlaşması” sorunudur.

8. Üniversitelerdeki Temel Sorun

Biz bu makalede üniversitelerin tüm sorunlarını ayrı ayrı ele almadık. Üniversitelerin yukarıda da belirttiğimiz gibi çok değişik sorunları bulunmaktadır. Ancak bunlardan biri var ki o anlaşılmadan ve çözüm yoluna sokulmadan diğerlerini çözmek bir şey ifade etmeyecektir. Diğer sorunlar bu ana sorun etrafında, toplanmakta veya ondan kaynaklanmaktadır. Zannediyoruz ki Türkiye’de ilgili ilgisiz çoğu kişi bu temel sorunun farkında değil. Dolayısıyla biz şimdi bu önemli sorunun analizini yapmaya çalışacağız.

Evet, Türk üniversitelerinde yukarıda değindiğimiz problemlerin temelinde olan “bilimsel kurumlaşma” sağlanamadığı sürece Türkiye’deki modernleşmenin, sosyoekonomik kalkınmanın tam olarak gerçekleşmesi çok zor görünmektedir. Üniversiteler açısından buradaki temel güçlük, bilginin, yöntem ve tekniklerin başka toplumlardan belirli ölçülerde transfer edilebilmesine karşılık, söz konusu ettiğimiz geleneğin, yani kurumlaşmanın transfer edilemeyiştir. Böyle bir geleneğin oluşmaması, hep aktarma bilgilerle, şablonculukla iş görülmesi Türkiye’de üniversiteleri âdeta fonksiyonsuz hâle getirmiştir. Özellikle sosyal ve siyasal sorunlara gerçekçi çözümlerin bulunamayışı, ayrıca politikacıların

üniversitelerden gelen seslere aldırmamaları, onları pek de ciddiye almamaları buradan kaynaklanmaktadır. Bizim üniversitelerimiz ne yazık ki hep aktarma bilgi ve kuramlarla yetinmiş, kendi sorunlarımıza gerçekçi çözümler getiren düşünce ve modeller üretememişlerdir. Bu makalenin başında Türk üniversitelerinin tarihsel arka planına uzunca yer vermemizin sebebi bu bilimsel kurumlaşmanın dünden bugüne çeşitli nedenlerle sağlanamadığını gösterme ihtiyacından doğmuştur.

Bilim, bir anlamda, daha önce de biraz değinildiği gibi, olgusal ve kuramsal bilgi, düşünce birikimini ifade eder. Dolayısıyla bilim, hem pratikte hem teoride bir kavram olarak sürekliliği anlatır ve onu zorunlu kılar. Burada önemli olan nokta, düşünce ve bilimdeki sürekliliğin üniversitenin kendisi tarafından yaratılma zorunluluğudur. Yani düşünce ve bilimin kurumlaşmasını üniversite sağlar. Hiçbir siyasal ve sosyal kurum, devlet, ona bu imkânı hazır olarak veremez. Üniversiteler, örneğin devletten, çeşitli kurumlardan birçok maddi, yasal destekler, yardımlar isteyebilir. Bilimdeki kurumlaşmayı ise sadece üniversiteler yaratır. Fakat bu süreç ne kadar gerekli, önemliyse, o kadar da zordur; çünkü bu sürecin temelinde kurumsal olmaktan çok bilim insanlarının bireysel özverileri, sabırları ve çileleri vardır. Düşüncenin, araştırmanın kendisi çok zahmetli, uzun soluklu bir iştir. Bu bireysel çabalar, birikimler zamanla üniversite çatısı altında kökleşir, korunur ve kayda geçirilir. Tarih içinde Doğu'da ve Batı'da bilim ve düşüncenin gelişmesi, zamanla üniversitelerin kurulması bu şekilde olmuştur. Bilim ve düşüncede böyle bir birikim, gelenek kurulmamışsa, fakat öğretim kurumları varsa, o toplumda üniversiteler yok, ama okullar var demektir. Üniversite okullardan bu noktada ayrılmaktadır. Okulların temel amacı kültür transferi ve her türlü sosyalleşmeyi sağlamaktır. Üniversiteler ise yeni bilgi ve kültür yaratmaya dönük kurumlardır. Üniversite özerkliği bu noktada, yani düşünce ve bilginin özgürce, bağımsızlık içinde üretilmesi, ifade edilebilmesi, yayılması ve sonuçta da bilimin kurumlaşması açısından gereklidir. Bu kurumlaşma sağlandığı ölçüde de üniversiteler gerçek anlamda evrensel bilim kurumları hâline gelirler.

Kurumlar sosyolojisi açısından ifade edersek, sosyal kurumlara yapılan dış müdahaleler olumlu sonuç vermez. Kurumlar kendi evrimlerini kendi iç dinamikleri ile yapmalıdırlar. Üniversiteye hükümetler, parlamento ve benzeri kurumlar mali, yasal ve teknik açılardan destek verebilirler. Bu destek hele günümüzde kaçınılmaz ve çok gereklidir. Ancak bu yardım ve destekler üniversitenin gerçek işlevini yerine getirmesine ve oradaki bağımsız, özgür bilim ve düşünce üretilmesine engel olmamalıdır. Kurumları yaşatan, ayakta tutan onların sosyal iş bölümü içinde gerçekleştirdikleri olumlu işlevler ve kurumların kendi içlerinde zamanla oluşan kurumsal değerler ve normlardır.

Bilim ve düşünce bir sosyokültürel çevre olayıdır, birikimseldir. Yüzyılların mirası olan ve bir noktadan sonra üniversitelerde örgütlenen, mayalanan düşünce ve bilgiler öncekilerden hareketle ve fakat onlarla sürekli hesaplaşarak, onların eksik veya yanlışlıklarından yola çıkarak oluşur, gelişir. Felsefede, bilimde hatta sanatta kuramlar kuramları, ekoller ekolleri izler. Bunlardan her biri bir öncekini ya reddeder ya da tamamlayarak devam ettirir, giderek zenginleştirir. Felsefe ve bilimde bir temel, önceliği olan bir düşünce, tez olacak ki ona karşı yeni tezler oluşsun. Yeni düşünceler öncekilerden şüphe ederek, onları eleştirerek ortaya çıkar. Toplumda üniversiteyi besleyecek toleranslı bir kültürel ortamın da olması lazım. Mesele sırf maddi yetersizlikler değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi bilim özgür, toleranslı ortamlarda gelişebilmektedir

Tekrar bilimsel zincire, sürekliliğe dönersek, şunların vurgulanması gerekir. Üniversiteler Türkiye’de bahsettiğimiz gelenekten ne yazık ki yoksundurlar. Bunun öncelikle tarihsel nedenleri bulunmaktadır. Ülkemizde Selçuklular’dan gelen medrese geleneği Osmanlılar’da devam etmiş, devletin kurulmasında, gelişip yükselmesinde askeri gücün yanında, sivil dayanak, yani düşünsel, kültürel güç olarak önemli rol oynamıştır. Fakat başlangıçta açıkladığımız gibi, 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren bu medrese kendini yenileyememiş, Ortaçağ’ın skolâstik ve dogmatik anlayışına saplanıp

kalmıştır. Ne Rönesans'tan sonra oluşmaya başlayan ve 17. yüzyılda gerçekleşen yeni felsefe ve bilim yöntemleri, ne de 18. yüzyıldaki Aydınlanma hareketi medresenin kapısından içeri girememiştir. Medresedeki bu içten çürüme Cumhuriyet'e kadar devam etmiş ve çürük bir diş gibi bu kurum kaçınılmaz olarak 1924 yılında sökülüp atılmıştır. Onun için bugün, Türk üniversitelerinin temelinde maalesef ne medresenin oluşturduğu gelenek, ne de Batı üniversitelerinin 500 yılda meydana getirdiği çağdaş bilim anlayışı vardır. Köksüzlük bundandır.

Keşke bizim üniversitelerimiz de normal bir kurumsal evrim zinciri biçiminde medreselerimizin zamanla evrimleşmesiyle çağdaş bir yapıya kavuşmuş olsalardı. İstanbul Üniversitesi'nin merkez kampüsündeki tarihi kapının üzerinde Romen rakamları ile 1453 yazılmaktadır. Bu rakamları oraya koyanlar herhâlde İstanbul Üniversitesi'nin bu şehrin fethinden sonra Fatih'in kurduğu medresenin devamı olduğunu vurgulamak istemişlerdir. Ah keşke öyle olsaydı! İnsanın gönlü öyle istiyor, ama gerçek öyle değil. Medreseler içini yemiş bir meyve gibi artık kendi kendini devam ettirecek bir güce sahip olmadıkları için silinip gitmişlerdir. Medreselerden bazı hocalar üniversiteye geçmiş olsalar bile, artık yeni Türk üniversitelerinin dayandığı gelenekleşmiş bir bilim zihniyeti, teorisi, yöntem anlayışı bulunmuyordu. Dolayısıyla bu üniversitelerde bir usta-çırak, hoca-öğrenci ilişkisi, etkileşimi de olmamıştır. Sonuçta temelsiz, köksüz, önceliği olmayan bir kurum olarak üniversite oluşturulmaya çalışılmıştır.

Batı üniversiteleri ise Rönesans'tan sonra deneysel boyutu zayıf, ama teorik yönü güçlü olan, özgür, bağımsız bir düşünce geleneğine sahip bulunan eski Grekler'deki bilim zihniyetini (ki bu geleneği de onlar önceki uygarlıklardan yararlanarak oluşturmuşlardır) İslam ülkeleri vasıtasıyla devralmışlar, onların eserlerini Arapçadan çevirmişler ve böylece Batı uygarlığına âdeta bilimsel bir aşı yapmışlardır. Batı'daki çağdaş bilimler 17. yüzyıldan itibaren deneysel yöntemleri de kullanmaya başlayınca 19. ve 20. yüzyılın

pozitif bilimleri ortaya çıkmıştır. Bu süreç içinde kopan zincirin parçaları tekrar eklenmiş ve Batı uygarlığı diğer uygarlıklara fark atarak insanlığın son 400 yılına damgasını vurmuştur. Türk üniversiteleri bu tarihsel ve bilimsel arka plandan, yeni bir zihniyet ve bilim yapılanmasından yoksun olarak derme çatma kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır. Ele alınan bilimsel zincirin, geleneğin nereye, hangi kaynağa bağlanacağı belirsizdir. Kurumlaşmamanın temelindeki en büyük engel budur. Onlar bugün Batı'dan teknolojiyi almaktadırlar; ama sağlam, gerçekçi bir yöntem anlayışları ve bilimsel vizyonları olmadığı için yaratıcı olamamaktadırlar. Taşıma suyla değirmen döndürmeye çalışan, günü kurtaran, sadece unvan almak, statü kazanmak için şekli şartları yerine getiren sıradan kurumlar olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Binalarıyla, çalışanlarıyla, öğrenci ve öğretim üyeleriyle fiziksel olarak oldukça göz dolduran bir “büyüklük” hâlinde üniversiteler vardır; ancak bu kurumlarda asıl olması gereken bilimsel zihniyet, araştırma merakı, idealizmi, motivasyonu yoktur. Bilim teknolojiiden ibaret değildir. Bilim teknolojiiden önce gelir, teori de uygulamadan daha öncedir. Teknik, bilimi yaratmaz ama bilim tekniği yaratır. Hatta bilimden önce de düşünce ve yöntem vardır. Onun için Durkheim, “Tefekkür bilimden önce gelir” demiştir. Ne yazık ki biz bu kültürden felsefeyi kovalı neredeyse 500 yıl olmuştur. “Tefekkür”ü olmayan bir üniversite olur mu? Olursa da ufuksuz çok sığ ve kısır olur.

Bugün örneğin Fransa'da Sorbonne'daki doğa bilimcisinin arkasında daha gerilere gitmeden söylersek, Yeniçağ biliminin temeli olan yöntem değişikliğini gerçekleştiren düşünürlerden Descartes (analitik yöntem) ve pozitif bilimleri yaratanlardan Pascal, Lavoisier, Pasteur, Curie vardır. Cambridge'deki hocanın arkasında gene çağdaş bilimin yöntemlerini oluşturanlardan Bacon ve modern bilimlerin temellerini atanlardan sayılan Newton, Priestley, Dalton, Faraday, Darwin vardır. İtalya'daki üniversitelerin arkasında da örneğin “Bütün gerçeklerin anası deneydir; deneyden doğmayan bilim faydasız ve hatalarla doludur” diyen Leonardo da Vinci, yöntem anlayışını “Ölçülebilen olayların bilimi olur” biçiminde ifade eden Galilei,

ayrıca Torricelli bulunmaktadır. Batı'da oluşan bu zincirin halkalarından birini, koparır atarsanız, devreden çıkarırsanız bugünkü bilimi de teknolojiyi de açıklayamazsınız. Peki, bizim üniversitelerimizdeki örneğin doğa bilimcilerimizin hocası durumunda olan ve onlardan feyzalanan âlimler kimlerdir? Ne yazık ki kimse yoktur, onların arakasındaki düşünsel ve bilimsel kaynak çok önceden kurumuştur. Bugünkü üniversiteler İslam Rönesans'ı içinde yer alanlardan olan ve onu yaratanlardan örneğin Cabir İbni Hayyan, Harizmi, Farabi, Beyruni, İbni Sina, İbni Rüşd gibi önemli bilginlerin bize bıraktığı mirasa sahip değillerdir. Çünkü o bağ, bilimsel gelenek kopmuştur. Onlar artık çok gerilerde kalmışlardır. Aslında olması gereken bu kültürün onlardan sonra da şimdiki üniversitelere aktarılmasıydı. Çeşitli nedenlerle bu olmamış veya olamamıştır. Üniversitenin yeni bilgi ve düşünüş üretip üretmediğinin en önemli teknik kriteri kuram (teori) üretebilmesidir. Üretilen, elde edilen verilerden, bulgulardan kuram oluşturulabiliyorsa akademik çalışmaların verimli olduğu söylenebilir. Kuram oluşturmak demek üretilen bilgilerin bir mantığa, sisteme göre bütünleştirilmesi, sentez yapılması, derli toplu ve anlamlı bir biçimde ifade edilmesi demektir. Aksi hâlde bilim bölük pörçük, sistemsiz, dağınık bilgiler düzeyinde kalır. Üniversitenin, bilim insanının kuram üretebilmesi bilimsel olgunluğun, derinliğin, genellik ve evrenselliğin belirli düzeyde sağlanabildiğini gösterir. Bugün Türk üniversiteleri yoğun olarak sadece öğretim yapmakta (bunun verimliliği de tartışılabilir), genel anlamda piyasaya, ekonomiye bolca meslek insanı yetiştirmekte ve böylece işlevlerinin bir bölümünü yerine getirmiş olmaktadırlar. Ama dünya vitrinlerine yüzümüzü ağartan ciddi beyinsel ürünler koyamamaktadırlar.

Vurgulamak gerekir ki çağdaş üniversite çağdaş bilim yöntemlerini kullanan üniversitedir. Batı üniversiteleri bu yöntemleri esas olarak 17. yüzyılda gerçekleştirilen yöntem değişiklikleriyle kullanmaya başlamışlardır. Bizim düşünce, kültür dünyamızda, geçmişimizde bu yöntem değişikliği yaşanmamıştır. Bilim insanlarımız böyle bir eğitimden geçmemiştir. Dolayısıyla bu

üniversite çağdaş bilim yöntemlerini kullanmadığı için de yaratıcı ve verimli olamamaktadır. Kültür ve uygarlıklar bilgi ve düşünce topluluğu demek değildir. Kültür, örneğin Wissler’in ifadesiyle “Bir halkın yaşama ve yaratma biçimidir.” Dolayısıyla uygarlık da bir “teknik”, ve “malumat” yığını değildir. Bu kavramların her ikisi de dünya ve yaşamla ilgili bir “yöntemi”, “bakışı” içerir. Bu bakış tarzını da en iyi ifade ve temsil eden kurumlar üniversitelerdir. Felsefe ve bilimde araştırmalarda kullanılan yöntemin ne kadar önemli olduğunu, sonuçta bulguların buna göre oluşacağını yukarıda Mecelle’deki bir ilkeye de yer vererek vurgulamıştık. Batı’daki çağdaş üniversite esas olarak pratik akla (teorik akıllı da kullanmakla birlikte) ve bu doğrultudaki gözlem ve deneylere, olgulara dayanan bir bilim zihniyeti sayesinde gelişme göstermiş ve bu şekilde de günlük yaşamı, ekonomiyi etkilemiş, işlevsel bilgiler üretebilmiştir. Bilim insanlarının dogmatizmden uzaklaşması da böylece mümkün olabilmıştır. Böylesine bir yaklaşım içinde artık bilgi sadece zihinden değil, somut olan eşyadan, nesneden, olgulardan türetilcektir. Ortaçağ zihniyetinden farklı olan bu yeni bilim zihniyeti bizim kültür ve üniversite hayatımıza girmemiştir. Bu olmayınca analitik düşünce biçimi de uygulanamıyor. Hâlbuki Descartes’tan bu yana analiz ve sentez de çağdaş bilimsel yöntemler olarak hem teorik hem de pratik alanda kullanılmaktadır. Bizde ise hâlen teorik ve dogmatik bir akıl yürütme hüküm sürüyor, dolayısıyla Sait Halim Paşa’nın ifadesiyle “Bizim dimağımız henüz eşyadan fikirlere intikal edemiyor, fikirlerden eşyaya geçmeyi tercih ediyor.” Bu eksiklik özellikle sosyal bilimler alanında kendini gösteriyor. Çünkü bu alanla ilgili sorunlarımıza bir türlü çözüm üretemeyişimizin ana nedeni budur.

Türkiye’de kronik bir üniversite sorununun ortaya çıkmasında son 80 yıl içinde birkaç kez yaşanan ve daha evvel bahsettiğimiz tasfiye hareketlerinin de büyük payı vardır. Kurumların kendi içlerindeki iç dinamikleri ile evrimleşmelerine izin verilmelidir. Büyük ölçüde siyaset ve ideoloji kokan, dış müdahaleler, tasfiyeler bu kurumlara çok zarar vermiştir. Bilimsel alanda devrim olur, ama bu devrimi gene bilim insanları ve bilimsel kurumların kendileri yapar. Düşünce ve

bilimde devrim dışarıdan siyasi müdahalelerle yapılmaz. Örneğin Türkiye’de 1960’lardan sonra gerçekleşen her askeri darbe, üniversitelerde siyasi, ideolojik ve hatta kişisel tercihlere, kararlara göre tasfiye hareketlerinde bulunmuştur. 1950 öncesinde de üniversiteden öğretim üyelerinin atıldığı görülmüştür. Türkiye’deki siyasi kurumlar her zaman üniversitelerdeki gelişmeleri, kendi siyasi anlayışlarına göre yönlendirmek istemiş, dolayısıyla siyasi otoritelerden bağımsız ve özgür işleyen bir akademik yaşama izin vermemiştir. Bahsettiğimiz bu tasfiye hareketleri, üniversitenin temeli olan “özgür, nesnel ve bağımsız düşünme” geleneğinin oluşmasını engellemiş, sonuçta politikaya tümünden bağımlı, bir gözü Ankara’da olan şaksakçı, politik ve güncel rüzgârlara göre yelken açan bir üniversite meydana gelmiştir.

Türk üniversitelerindeki bu ana soruna bağlı olarak oluşan bir önemli problem ve eksiklik de öğretim üyelerinde bireyselliğin gelişmemiş olmasıdır. Bilimin, demokrasinin geniş anlamda çağdaşlaşmanın ana kriterlerinden biri bireysel düşünüş ve davranışın gelişmesidir. Ne yazık ki öğretim üyelerinin halen büyük kısmı “biz”li düşünmekte, “kabileci” davranışlar sergilemektedirler. Kimdir bu biz? Bu “biz”, “bizim ideoloji”, “bizim görüş”, “bizim parti”, “bizim mezhep”, “bizim tarikat, cemaat” vs.dir. Yani bu biz bir sosyal “taraf” demektir. Hâlbuki bilim adamının topluma karşı sorumluluğu vardır, ama bilimsel gerçeklerin kendinden başka tarafı da yoktur. Bilim özgür ve her türlü otoriteden bağımsız olan bireysel düşünmenin, merakın ürünüdür. Aristoteles’in ifadesiyle bilim bu tür çıkarsız ve bireysel bir merakla başlamaktadır. Dolayısıyla bilim her türlü önyargılardan, günlük çıkar ve hırslardan, kişisel kaygı ve egemenlik duygularından, ideolojik ve politik saplantılardan kurtulmayı, rasyonel, nesnel ve tutarlı bir düşünme biçimini zorunlu kılar. Böyle bir düşünce olgunluğuna erişemeyenler bilim yapamaz. Onlar ancak bilimin şarlatanlığını, tacirliğini yaparlar. Bu tür kişilerde bilime bağlılık değil, bir kişiye, yöneticiye veya bir gruba, tabulaştırılmış bir düşünceye, bireysel çıkarlara bağlılık esas olmaktadır. Özgür düşünen yani özerk beyinler olmayınca kurumsal anlamda “üniversite

özerkliği” de bir işe yaramamaktadır. Onun için esas olan beyinsel, zihinsel özerklik ve yaratıcılıktır. Kurum olarak üniversitenin özerk olması düşünce ve bilimde gelişmenin tek garantisi ve şartı değildir.

Önceden verdiğimiz bir örnekten de hareketle söylersek, bilim insanının iyisi politikacılarla ve politika ile çok haşır neşir olanı değildir. Hemen söyleyelim politikaya ilgi duymak, politikacıların işine yarayacak düşünce ve bilgiler üretmek başkadır, günlük politika içinde olmak ve politikayı akademik çalışmalara bulaştırmak başkadır. Üniversitenin temel fonksiyonu doğrudan doğruya politik eylemlerde bulunmak ve sürekli politik tavırlar ortaya koymak değildir. Bu tutum hem üniversiteye hem de politikaya zarar verir. Nitekim Türkiye’de öyle olmuştur. Bilimsel bilgi, düşüncenin, bilginin belirli konularda yoğunlaştırılmasıyla, o konularla kesintisiz ve uzun süre meşgul olmak suretiyle üretilebilir. Bu nedenlerle bilim insanının solcusu, sağcısı olmaz. Bilim partizanlığı, militanlığı asla kaldırmaz. Üniversitelerdeki odalarında sürekli hükümet kurup, hükümet deviren siyasi partilerle içi içe olarak beyinsel enerjisini devamlı politikanın emrinde tüketen akademisyenlerden bilimsel buluşlar, yaratıcılık falan bekleyemezsiniz. Bu kötü gelenek bizim üniversitemize, zannediyorum Osmanlı’nın son dönem medreselerinden ve İttihat Terakki döneminden intikal etmiş olsa gerek. Herhâlde zihinler bilgi üretmeyince veya bilgi üretecek mecal bulamayınca kişisel didişmeler, çekişmeler, dedikodu ön plana çıkıyor. Bu nedenlerle bugünün Türk üniversiteleri 17. yüzyılda Koçi Bey’in çizdiği medrese manzarasından ve 20. yüzyılda Alman Profesör Malche’in tarif ettiği kurumlardan pek farklı değildir. Maalesef bilimsel düşünüş yerine bu tür gelenekler devam etmektedir.

Şimdi düşüncenin bir sorun üzerinde yoğunlaştırılmasına ve yaratıcı olan bir sürece ilişkin olmak üzere tarihten birkaç örnek verelim. Russell’in “Greklerin en büyük bilgini” dediği Archimedes merak duygusu çok güçlü olan ve bilimsel çalışmaya yoğunlaşma konusunda ilk önemli örneklerden birisidir. Onun suda yüzen cisimlerle ilgili olarak suyun kaldırma kuvvetini hamamda yıkılırken

fark ettiği ve heyecanla yarı çıplak vaziyette dışarı “buldum, buldum” diyerek fırladığı söylenir. Bu olay, Archimedes’in çok uzun süredir bu sorunu dert ettiğini ve konu üzerinde kafa yorduğunu gösterir. Ayrıca gene söylendiğine göre Archimedes, yaşıadığı Siraguzza şehrini Romalılar’ın işğali sırasında bir matematik problemine o kadar dalmış ki gelen Roma askerlerini fark etmemiş ve bir asker tarafından öldürölmüştür (Russell, 1962: 18).

Newton’a sormuşlar: “Yerçekimi kanununu nasıl buldunuz?” diye. O da “Gece gündüz düşünerek” demiş. Anlaşıyor ki Newton da cisimlerin yere doğru düşmesini “dert” edinmiş ve çok uzun süre bunu düşündükten sonra bir gün zihni bu doğa ilişkisini fark etmiştir. Bu derece bir merak, dikkat ve zihinsel odaklaşma olmadan bilimsel buluşlar yapmak mümkün olmamaktadır. Gene ünlü Rus bilgini Pavlov, şartlı refleks üzerine çalışmalarını laboratuvarında yürütürken kendisine yardım eden asistanı bir gün işine geç kalmış, Pavlov uzun süre beklemiş, nihayet asistan öğleden sonra gelmiş. Bunun üzerine Pavlov yardımcısına çıkmış: “Bu saate kadar neredeydin, niye geç kaldın?” diye. Asistan da “Efendim, siz ne diyorsunuz, hiç haberiniz yok mu, Rusya’da devrim oldu, kan gövdeyi götürüyor, her taraf ana baba günü, onun için geç kaldım”, demiş. Pavlov da “Bundan sana ne, sen kendi işine bak!” diye karşılık vermiş. O gün Rusya’da Ekim 1917 Devrimin başladığı günmüş. Bu tür örnekler düşünce ve bilim tarihinde çoktur. İşte dünyadaki bilimsel gelişmeler, buluşlar devrim niteliği taşıyan yenilikler bu tarz düşüncenin, çabanın ürünüdür. Bu ürünler de çok zahmetli, sabırlı ve fedakârca yapılan çalışmaların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yoksa aklı, gözü, kulağı üniversite dışında, günlük işlerde ve parasal konularda, sadece statü ve unvan peşinde olan bilim insanlarından hem üniversiteye hem de ülkeye bir hayır gelmez.

Ne yazık ki Türk üniversitelerinde siyasi ve ideolojik konular, kaygılar hep ön planda olmuş, öğretim üyeleri en büyük enerjiyi bu alanlarda, etkinliklerde sarf etmişlerdir. Zihni bu ölçüde ideolojiyle, günlük politikayla haşır neşir olan bir öğretim üyesinin akademik bir

yaratıcılık göstermesi mümkün değildir. Bu olmayınca da gerçek bir üniversiteden asla bahsedilemez. Türkiye’de üniversiteler düşünce ve bilimin çekiciliğine değil, politikanın çekiciliğine kendilerini kaptırıp ve politikacıların iplerine tutunup sözde bilim yapmak ve yükselmek yolunu tercih etmektedirler. Gözden kaçırılan nokta şu ki dünya tarihinde hiçbir ülkede bilim bu şekilde ilerlememiş, önemli kültür ve uygarlık eserleri bu yolla yaratılmamıştır. Hâlbuki Sidney Hook’un dediği gibi “Üniversite politik bir kurum değildir. Üniversitenin işi, hükûmet etmek değil, gerçeğin keşfedilmesi, yayımlanması ve öğretilmesidir. Üniversitede otoritenin temeli çoğunluk idaresi değil, bilgidir” (Akyol, 2010: 227).

Sonuç olarak üniversite sorunlarını düşünür ve bu kurumlardaki yetersizlikleri, sıkıntıları ortadan kaldıralım derken, en başta üniversitelerde “bilimin kurumlaşması” sorunu üzerinde düşünmeliyiz. Bunun gerçekleşmeyişinin nedenleri araştırılmalı, gerekli şartlar hazırlanmalı ve bu konudaki her çaba, reform girişimi bu tür kurumlaşmayı sağlamaya dönük olmalıdır. Aksi hâlde düşünsel ve bilimsel yaratıcılıktan uzak sığ bir modernleşme sürecine razı olmak zorunda kalınacaktır. **Mayıs 2011**

Kaynaklar

Adivar, A. A., Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Akdağ, M., Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Cilt 2, Cem Yayınevi, 1974.

Akyol, T., Bilim ve Yanılgı, Doğan Kitap, 7. Baskı, İstanbul, 2010.

Akyüz, Y., Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993.

AnaBritannica, Cilt 21, Ana Yayıncılık ve Encyclopaedia Britannica, Inc., İstanbul, 1990.

Aytaç, K., Avrupa Eğitim Tarihi, 2. Basım, DTCF Yayınları, Ankara, 1980.

Berkes, N., Türkiye İktisat Tarihi, 2. Cilt, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975.

Bilgiseven, A. K., Eğitim Sosyolojisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

Danışman, Z. (Sadeleştiren), Koçi Bey Risalesi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975.

Foulquié, P., Pedagoji Sözlüğü, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.

Katoğlu, M., Cumhuriyet Türkiye'si'nde Eğitim, Kültür, Sanat, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 İçinde, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1980.

Kuhn, S. T., Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Çeviren: Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Russell, B., Bilimden Beklediğimiz, Çeviren: Avni Yakalıoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962.

Sakaoğlu, N., Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Yaka, A., Tarihsel Süreç İçinde Modern Fen Bilimleri Eğitiminin Türk Eğitim Sistemine Geç Girmesinin Nedenleri ve Sonuçları, TÜBİTAK, Bilim ve Teknik, Cilt 27, Sayı 325, Ankara, 1994.

TÜRKİYE’DE GENÇLİK VE ASKERİ DARBELER

Gençlik kavramı çok boyutludur ve bu kavramın anlam yükü oldukça fazladır. Biz burada gençliği tüm boyutları ile ele almayacağız. Bu kavramı kısaca tanıttıktan sonra esas olarak Türkiye’de gençlikle askeri darbeler arasındaki ilişkiler üzerinde durmak istiyoruz. Gençlik olgusuna biyolojik, psikolojik ve sosyolojik (demografik) açılardan yaklaşılabılır.

Bir yaş dönemi olarak gençlik biyolojik ve psikolojik açılardan insan yaşamındaki köklü değişikliklerin yaşandığı, özellikle duygusal yoğunluğun arttığı, bireyin psikososyal bir olgunluğa, bağımsızlığa yöneldiği bir çağdır. Hızlı bir gelişme dönemini, dinamizmi, çocuklukla olgunluk arasındaki gelgitli, fırtınalı bir geçiş aşamasını ifade eder. Sosyolojik açıdan ise gençlik olgusu ile ilgili olarak ilk planda şu gözlemler, tespitler dikkati çeker. Her toplumda (ülkelere, dönemlere göre değişmekle birlikte) nüfusun ortalama üçte veya dörtte birini genç nüfus oluşturur. Bu kesimin büyük kısmı, hele günümüz şartlarında tüketici durumdadır, henüz bir mesleğe, hayata hazırlık aşamasında ve öğrenim görme çağındadır. Bu dönemde her türlü sosyalleşme yoğun olarak yaşanır. Gençler sosyalleşme ile birlikte bu sürece aykırı gibi görünen “toplumsal düzenin yeniden kurgulanması”nı da gündeme getirir ve toplumu yeni aşamalara ulaştırmak, dolayısıyla onu yeniden inşa etmek isterler. Bu bakımdan gençlik toplumun en aktif kesimini oluşturur.

Gençlik bir tepki çağıdır; bir idealizm ve mücadele ile birlikte çelişkili, karmaşık duyguların da görüldüğü bir devredir. Bu grubu oluşturan bireylerde idealler, umutlar, uzak hedeflerle birlikte hayaller hepsi bir arada, iç içe bir bütün hâlinde bulunur ve bu unsurlar da gençlerin duygu ve düşüncelerine, davranışlarına şekil verir, onları

yönlendirir. İnsanoğlunun bu çağında gerçekçilikten çok bir heyecan ve umut dalgası egemen durumdadır. Yetişkinlere göre yüksek bir enerji, hırs, başarı arzusu, farklı ilgi ve değerler öne çıkar. Genç kuşaklar gelecekteki yaşamlarını, kurmak, düzenlemek ve ideallerini gerçekleştirecekleri bir meslekte çalışmak isterler. Bunları yaparken de tüm yetişkinleri, çevrelerini, toplumu, yapılan haksızlıkları, yanlışlıkları, eksiklikleri kıyasıya sorgular ve eleştirirler. Toplumdaki her türlü normatif düzene kafa tutma, kuralları şüphe ile karşılama gibi tepkiler sıkça görülür. Böylece bu sorgulamalarla birlikte, toplumun da dönüştürülmesini, ileriye doğru değiştirilmesini arzu ederler. Bunun sağlanması için de büyük bir çaba gösterirler. Toplumun aksayan taraflarını değiştirecek gücü de kendilerinde görürler. Bu açıdan gençlik insanoğlunun en çok risk alabileceği, çıkarsız bir mücadeleye atılabileceği bir dönemdir. Bu bakımlardan Rochefoucauld, “Gençlik hayatın bir devresinden çok, bir düşünce şeklidir” demektedir.

Tüm bu düşünce biçimleri ve bu doğrultudaki eylemler gençlik için doğaldır, normaldir, gerekli ve kaçınılmazdır. Bu nedenlerle yetişkin kuşaklar önce kendi gençliklerini hatırlamalı, empati yapmalı, gençleri anlamaya çalışmalı ve gençlerdeki karşı tepkileri, eleştirileri toleransla karşılamalıdır. Doğal olarak “delikanlılar” delikanlılığın gereğini yapacaklardır. Bu durum toplumun aleyhine değil, lehine ve yararınadır. Gençlerde dikkat çeken ve yetişkinlere göre aşırı sayılan davranışların anlayışla karşılanması, onları daha ileri aşırılıklardan, şiddetten alıkoyar. Aslında “kuşaklar çatışması” dediğimiz olgu da bundan ibarettir. Bu farklı yaklaşımlar, çatışmalar olacak ki toplumda yenilenme olabilsin. Gençlikteki dinamizm toplumu daha ileri aşamalara götüren en önemli faktördür. Toplumdaki çoğu yenilikler, teknik buluşlar gençler vasıtası ile yaygınlık kazanır ve zamanla benimsenir. Gençliğin böyle bir işlevi de bulunmaktadır. Genç kuşakların dinamizmi, enerjisi ile yetişkinlerin bilgi ve tecrübeleri birleştirilebilirse sonuçta toplumda çok olumlu neticeler, sentezler oluşur. Onun için Fransızlar “Gençler bilse, yaşlılar yapabilse” (Si la jeunesse savait et si la vieillesse pouvait) demişlerdir.

Bu genel açıklamalardan sonra şimdi dönüp Türkiye'deki gençliğin durumuna (politika ile ilişkileri açısından) bakalım. Tabii politika gençliği, gençlik de politikayı etkilemektedir. Dolayısıyla gençlerin politika ile ilgilenmeleri çok doğaldır ve toplum açısından gereklidir de. Türkiye'de genç nüfus en büyük nüfus dilimini oluşturmaktadır. Bu bir ülke için çok önemli bir kaynak ve avantajdır. Ancak Türkiye'nin son elli yılında ne yazık ki gençliğin bu gücü olumlu yönde kullanılamamıştır. Bu nüfus ekonomik kalkınmada gereği gibi değerlendirilememiştir. Siyasi açıdan ise durum daha kötüdür; gençliğin bu büyük enerjisi askeri darbelere hem alet edilmiş hem de bu gençlerin en dinamik kesimi harcanmış ve büyük ölçüde de işkenceden geçirilmiştir. 1960'tan bu yana siyasi ve ideolojik ihtiraslar uğruna gençler istismar edilmiştir. Türkiye'de iyi kötü işleyen bir demokrasi, seçim sistemi olmasına rağmen, örneğin 27 Mayıs 1960 Darbesi öncesi üniversite gençliği iktidarın bir askeri darbe ile devrilmesinde kullanılmıştır. Bugün geriye dönüp bakıldığında zaman bu çok daha net olarak görülmektedir. Günümüzde artık bu askeri darbeyi akli başında olan hiç kimse savunmamaktadır. 27 Mayıs'ta üniversiteli gençler özellikle darbe ortamının yaratılmasında kullanılmışlardır. Burada gençlerin toplumu dönüştürme, daha gelişmiş bir Türkiye yaratma idealleri, heyecanları birileri tarafından siyasi amaçlara alet edilmiştir.

12 Eylül 1980 Darbesi'nden önce de gençlik sol-sağ çatışmasının içine çekilerek, solda ve sağda yer alan iyi niyetli, samimi, vatansever, ülkeyi geliştirmekten, kalkındırmaktan başka bir amacı olmayan idealist gençler önce birbirlerine düşman edilmişler, sonra da onları gene bu pusuya yatmış çevreler vuruşturmuşlardır. Daha sonra da darbeciler siyasi ortamın kıvama geldiğini düşündükleri bir anda düğmeye basarak askeri bir harekâtla iktidara el koymuşlardır. Böylece her iki askeri darbede birileri gençlerin kanları üzerinden siyasi iktidar sahibi olmuşlardır. 12 Eylül Darbesi'nden önce ve sonrasında ülkede çok genç kanı akmış, çok insan kaybolmuş ve binlerce insan ayrıca işkenceden geçirilmiştir.

Siyasi, ideolojik bir rant ve iktidar elde etme kavgasında sivil ve askeri kesim her zaman iktidarı yıpratıcı en önemli araç olarak gençlerin cesaretini, enerjisini, heyecan ve idealizmini istismar etmişlerdir. Türkiye’de sivil ve asker kökenli politikacılar, darbelere çanak tutan yazar ve aydınlar gençliğe karşı her açıdan büyük bir günah işlemişler, onların ziyan olmasına sebep olmuşlardır. Keşke bu darbe ve siyasi, ideolojik çatışmalar ülkeyi demokrasi ve siyasi yönden gerçekten yeni, olumlu aşamalara ulaştırmış olsaydı. Ne yazık ki, bu pozitif sonuçlar bir yana, söz konusu darbe ve siyasi krizler ülkenin tarihinde acı ve kara birer leke olarak yerlerini almışlardır.

Ayrıca konu ile ilgili olarak, istemeden, irademiz dışında, âdeta kaderin bir gereği olarak yaşadığımız somut bir örnek olaya da burada yer vermek istiyoruz. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin hazırlığına katılan, ancak darbe sırasında çeşitli nedenlerle yurt dışında bulunduğundan, darbeyi yapan kadronun içinde yer alamayanlardan olan Kur. Alb. Talât Aydemir (Kara Harp Okulu Komutanı) ve arkadaşları 1962 ve 1963 yıllarında Kara Harp Okulu öğrencilerini bir vurucu güç olarak kullanarak üst üste iki darbe girişiminde bulunmuşlardır. 20/21 Mayıs 1963 olayları diye bilinen ikinci darbe sırasında 1459 Harbiyeli genç başarısız bir darbe girişimi içine itilmiş ve 20 yaşlarındaki bu öğrenciler sonuçta sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmışlardır. Bunlardan 1293’ü beraat etmiş, 91 tanesine üç ay hapis, 75 tanesine de 4 yıl 2 ay ağır hapis cezası verilmiştir. Ceza alan almayan tüm öğrenciler (olaylar sırasında hastanede olanlar dâhil) disiplinsizlik gerekçesi ile okuldan atılmışlar böylece perişan edilmişlerdir. Aslında ceza alanların da bireysel açıdan kendi iradeleri ile bir darbe planlamaları söz konusu değildir. O yaş ve pozisyonadaki gençler böyle bir kararı verecek durumda olamazlar. Hepsi bu olaya emir komuta zinciri içinde “kariştrılmışlardır”. Gerçekte beraat edenlerin de okuldan atılmalarının arkasındaki ana düşünce (bu o zamanki basın organlarına da yansımıştır) şu idi: “Bunlar bilerek veya bilmeyerek bir darbeye katılmışlardır, bunu öğrenmişlerdir, bu darbe yapma alışkanlığı (çünkü iki yılda art arda teşebbüs edilmiştir) ileride tekrar nüksedebilir, (alışmış kudurmuştan beterdir, denir ya),

dolayısıyla bunlardan artık orduya hayır gelmez, ‘kamu yararı’ açısından bunların okuldan atılması gerekir”. Burada ülkemiz bakımından en ilginç olan nokta şudur: Darbeye bulaştı diye atılan bu öğrencilerin arkasından gelenlerin orduya katıldıktan sonra zaman içinde darbe geleneğini sürdürdükleri görülmüş dolayısıyla o zamanki Harbiyelilerin ordudan atılmaları hiç de işe yaramamıştır. Sonuç olarak bu askeri öğrenciler de kişisel hiçbir etki ve iradeleri söz konusu olmadığı hâlde ve hiç de gereği yokken sürüklendikleri siyasal bir eylemin bedelini çok ağır ödemişlerdir. Çünkü şu kadarını söyleyelim ki, eski ve önemli bir asker olan aynı zamanda ulusal bir kahraman sayılan İnönü’nün Başbakan olduğu, ayrıca üç yıl önce de bir askeri darbe yaşamış bir Türkiye’de hükümete karşı darbeye kalkışmanın inandırıcı ve rasyonel hiçbir gerekçesi olamazdı. Bu öğrencilerin on kadarı da çatışmalarda canlarını kaybetmişlerdir. Türkiye’de darbe mağdurlarının sayısı bilinenlerin çok üstündedir ve bunun faturası darbe heveslilerinin sırtında bir büyük vicdani yük olarak asılı durmaktadır. Bendeniz de o zaman Harp Okulu ikinci sınıf öğrencisi idim ve sıkıyönetimdeki yargılama sonunda beraat etmiştim.

Darbe girişiminin hemen ertesinde basında sıkça Harbiyeliler’in aldatıldığı yazılmaya başlanmıştır. Bu ifadeler zaten yaralı olan Harbiyeliler’in gururuna dokunmuş, bunun üzerine İstanbul’daki bir grup Harbiyeli Taksim’deki Atatürk anıtına “Harbiyeli Aldanmaz” ibareli bir çelenk koymuşlardır. Aslında Harbiyeliler’in aldatılması diye bir şey söz konusu değildir. Çünkü bu öğrencilerin bal gibi siyasal ihtiraslar uğruna bir komuta zinciri içinde darbeye bulaştırılmaları ve istismar edilmeleri söz konusudur.

Gençlerin siyasal ve ideolojik istismarını gündeme getirmemiz şu nedenle olmuştur. Bundan on gün önce, Türkiye’de sürekli siyasete karışan bir önemli derneğin başkanı olan bayan, bir konferans sırasında, gençlere hitaben yaptığı konuşmada, yapılan çeşitli gösterilerde iktidarın gençlere karşı orantısız güç kullandığından bahisle, seçime üç ay kala, “protestolardan, gösteri ve yürüyüşlerden asla vazgeçmemek, pes etmemek, gösteri yürüyüşlerine, siyasal

protestolara devam etmek gerektiğini” öğütlüyordu. Türkiye’de bu kadar acı tecrübelerden ders almadan, kısa süre sonra seçimle iktidar değişikliğinin gündemde olduğu bir süreçte, belirli bazı siyasal odakların kendi siyasal hedefleri için eskiden olduğu gibi gene gençleri sokağa dökerek, onları riskli eylemlere, suça iterek, kendi tercihleri doğrultusunda bir iktidar değişikliğini gerçekleştirmek istemeleri ne kadar acımasız ve yanlış bir siyasal strateji ve tutumdur. Gençlerin veya birilerinin üzerinden siyasal bir çıkar, pozisyon sağlama değil midir bu? Çok yazık! Bazı insanlar politikanın, siyaset yapmanın mutlaka kan akıtılarak, vurarak, kırarak, birilerini cezalandırarak gerçekleştirilmesini vazgeçilmez bir yöntem olarak benimsemiş görünüyorlar. İnsanlar ve toplumlar acı çekerek öğrenip olgunlaşıyorlar. Ancak demokrasiyi işletmek veya iktidarı belirlemek, değiştirmek için bu kadar gencin acı çekmesi, kanının akması gerekli midir?

Toplumda birçok insan mevcut siyasal iktidara karşı olabilir, onun icraatını beğenmeyebilir, onu eleştirebilir, yürüyüşler de yapabilir. Bu çok doğaldır ve herkesin de hakkıdır. Ama bu konuda gençleri cepheye, çatışmaya itip bundan kendi lehine bir durum yaratmanın siyasal ve ahlaki mantığı var mıdır? Bu eylemlerde katı yasal düzenin dışlıları arasında gençler harcanırken, hayatları söndürülürken bu kimseler arkada ellerini ovuşturarak kendi ikballerinin hesabını yapmışlardır. Bendeniz bu manzarayı 27 Mayıs’tan sonra ve 21 Mayıs darbe girişiminden ve de 12 Eylül Darbesi sonrasında da görüp yaşamışımdır. Birilerini öne süreceğinize sizin meydanlara çıkıp istediğiniz tepkileri ortaya koymanız daha uygun olmaz mı? Aslında konu bu kadar sade ve basittir.

Burada anlatmak istediğimiz şey şudur: 50 yıllık zaman diliminde hem sivil hem de askeri gençlik (1459 rakamı küçümseenecek bir sayı değildir), demokrasinin normal evrimi, gelişmesi ve ülkenin çağdaş uygarlığa erişmesi için değil, gereksiz yere, sınıfsal niteliği de olmayan, bazı grupsal siyasi ve ideolojik çıkarlar için acımasızca heder edilmiştir. Bu bağlamda toplumda kitlesel acıların da

yaşanmasına, siyasal bölünmelere ve kısır bir etki-tepki zincirinin doğmasına da yol açılmıştır. Buna hiç kimsenin ve niteliği, amacı ne olursa olsun hiçbir siyasi örgütlenmenin hakkı yoktur. Gençlerin, geleceğimiz açısından çok değerli olan enerjileri öncelikle bilim yapmada, teknolojik gelişmede, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmada kullanılmalıdır. Aslında Atatürkçülüğün gereği de budur.

Nisan 2011

MISIR'DAKİ İSYAN ÜZERİNE

Mısır'da, Tunus'taki halk hareketini izleyen günlerde 25 Ocak 2011'de başlayan halk ayaklanması 18 gün sonra 11 Şubat 2011'de ilk hedefine ulaştı. Özellikle Kahire'de Tahrir meydanında toplanan yüz binlerce (bazen milyonlarca) insanın isteği oldu ve 30 yıldır Mısır'ı demir yumrukla, sıkıyönetim altında yöneten Hüsnü Mübarek bir süre dirense de sonunda istifa etmek zorunda kaldı.

Mübarek, 1981 yılında gene kendisi gibi general olan devlet başkanı Enver Sedat'ın bir suikast sonucu öldürülmesiyle (onun yardımcısıydı ve hava kuvvetleri komutanıydı) devlet başkanı olmuştu. Mısır'ı 1952'den bu yana sırayla askerler (generaller) yönetmişti: Necip, Nasır, Sedat ve Mübarek. Bir ay kadar önce Tunus'ta başlayan halk isyanı bir süre sonra Mısır'a yansımış ve Tunus'ta olduğu gibi Mısır'da da bu kitle hareketleri başarılı bir sonuç vermiş oldu.

Bu olay henüz taze; nasıl noktalanacağı, ne getirip ne götüreceği tam belli değil. Ama olayın tazeliğine rağmen mevcut bilgilerin, gelişmelerin ve dünyadaki genel siyasal trendlerin durumuna bakarak geçici de olsa bazı kısa sosyolojik değerlendirmelerde bulunmak mümkündür.

Olay kamuoyunda enine boyuna tartışılıyor, çok farklı yorumlar, değerlendirmeler yapılıyor, öngörülerde bulunuluyor. Ortadoğu ve özellikle İslam ülkeleri ile ilgili olmak üzere geleceğe dönük yeni siyasal gelişmelerin olacağından bahsediliyor, bu olayın Arap ülkelerinde bir domino etkisi yaratacağından söz ediliyor. Gerçekten sonuçları ne olursa olsun, heyecan verici değişimlerin olacağının ipuçları ortaya çıkmış durumdadır.

Önce olayın dünya genelindeki siyasal konumuna, dünyadaki akış doğrultusuna ne kadar uygun düştüğüne, dolayısıyla olayın evrensel

gelişmeler içindeki yerine bakmak gerekir. Yıllar önce gazetelerde Mısır’la ilgili şöyle bir haber görmüş ve okumuştum. 1952 yılında ordudaki “Hür Subaylar” grubunun desteklediği General Necip tarafından devrilen kral Faruk ailesi ile birlikte Avrupa’ya kaçıyor ve İtalya’da Roma hava alanında gazetecilerle karşılaşınca, gazeteciler kendisine: “Efendim siz tahtınızı, krallığınızı kaybettiniz, ama hiç de üzgün görünmüyorsunuz, bunun sebebi nedir?” diye sorarlar. Bu soruya kral Faruk’un verdiği cevap çok ilginçtir. “Evet, üzgün değilim, bir süre sonra dünyada iki tane kral kalacak, biri İngiltere tahtındaki kral, diğeri de iskambil kâğıtlarındaki kral” der. Kral Faruk zaman içinde haklı çıkmış ve çok yerinde bir öngöründe bulunmuştur. Çünkü artık dünyadaki siyasal gidiş krallıklara, monarşik yönetimlere doğru değil, demokratik yönetimlere doğrudur. Siyasal özgürlük dâhil, her türlü insan hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması yönünde değil, genişletilmesi yönünde bir evrensel akış söz konusu olmakta, bir siyasal yönetim sistemi olarak demokratik sistemler yaygınlık kazanmaktadır. Hiçbir ülke bu gidişin dışında değildir. Er ya da geç tüm ülkelerdeki diktatörlükler, monarşik yönetimler (adı ile değil, özü itibarıyla) tasfiye olacaklardır. Tarihin büyük akışı bu yöndedir. Tarihsel ve sosyolojik veriler bunu göstermektedir. Dolayısıyla Mısır’daki toplumsal, siyasal hareket bu doğal akışa ters değildir; bu nedenle normaldir, doğaldır ve sonuçta hem Mısır’ın hem de bölge ülkelerinin, Arap halklarının lehinedir.

İkinci bir sosyolojik değerlendirme olarak şunlar söylenebilir. Bu harekete henüz “devrim” demek için zaman erken. Mübarek gitti ama sonuçta köklü, kapsamlı bir sistem, bir rejim değişikliğinin olup olmayacağı belli değil. Mübarek’in gidişi de olumlu bir aşama ama sonucu görmek ve beklemek gerekmektedir. Çünkü yüzyılların hatta binyılların yerleştirdiği kabile gelenekleri, feodal alışkanlıkların, bunların yerleştirdiği önyargıların, kısaca zihniyetin ortadan kalkıp, hemen yerini demokratik anlayış ve uygulamalara bırakması toplumsal açıdan mümkün değildir. Demokratik sisteme geçiş ister istemez uzun bir zaman alacaktır. Toplum demokratik bilgi ve becerileri, tavırları zamanla öğrenip olgunlaşacaktır. Demokratik

kavram ve kurumların, ilkelerin yerleşmesi kısa süre içinde olmamaktadır.

Türk ve dünya basınında sık sık “Türkiye’nin modelliği”nden söz edilmektedir. Bu da zorlama bir ifade ve düşüncedir. Sosyolojik realiteye aykırıdır. Hiçbir ülke başka bir ülkeye tam olarak modellik yapamaz. Bu bakımdan Türkiye Mısır’a model olamaz, ancak ilham kaynağı olabilir. Mısırlılar Türkiye’nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinden esinlenebilir, onun geçirdiği aşamalardan, tecrübelerden yararlanabilirler. Sosyal değişme, gelişme ve kalkınma açılarından her ülkenin izlediği, izlemek zorunda olduğu yol diğerlerinden farklı olmaktadır. Ülkeler arasındaki şekli benzerlikler kimseyi yanıltmasın. Her ülke kendi sorunlarını, evrensel uygulamalardan da yararlanarak, kendi geliştirdiği yöntem ve tekniklerle, politikalarla çözebilmektedir. Bu yol düz bir yol değildir, oldukça engebelidir ve toplumlar demokrasiyi âdeta düşe kalka, yaşayarak öğrenebilmektedirler.

Bu arada yerli ve yabancı bazı kesimler Mısır’ın, dolayısıyla Arap toplumlarının, İslam ülkelerinin henüz demokratik uygulamalara hazır olmadıkları yönünde açıklamalar, yorumlar yapmaktadırlar. Peki, bunun zamanı yani demokrasiye geçişin sırası ne zaman? Buna kim, nasıl karar verecek? İletişimin bu kadar yoğun, hızlı olduğu bir dünyada artık demokratik sisteme geçmek için hiçbir halkın beklemesine gerek yoktur. Bir yerden başlamak ve demokratik kurumları bir evrim içinde oluşturmak gerekmektedir. Mısırlılar da bunu becerebilirler ve bunu son dönemdeki davranışları ve sergiledikleri tutumlarla açıkça göstermişlerdir. Herkesin, her toplum ve ülkenin Mısır’a bu konuda yardımcı olması, iyimser bir tavır takınması ve demokrasi konusunda onları teşvik etmesi gerekmektedir. Aklın, vicdanın ve tüm dünyanın çıkarı bu yöndedir.

Olaya önyargılarla, daha önceki örneklerle dayanarak bakmamak gerekir. Mısır örneği bildiğimiz, öğrendiğimiz uygulamalara, klasik darbelere, devrimlere benzemeyebilir. Bir paradigma değişikliğinden bahsetmek mümkündür. Örneğin bu halk hareketinin, kitlesel

gösterilerin dikkat çekici, yönlendirici önderleri yoktu, teorik temelleri oldukça zayıf görünüyordu. Hâlbuki siyaset sosyolojisi ve sosyal psikolojinin bulgularına göre buradaki uygulamalar bilinen örneklerle, literatürdeki açıklamalara pek uymamaktadır. Sanki spontane, lidersiz, teorisiz ve kesin amaçları, uzun vadeli hedefleri belirlenmemiş bir sosyal eylem gibi gözükmiştir. Burada sosyal bilimler açısından yepyeni bir uygulama ve örnek olayla karşı karşıya bulunduğumuzu söylemeliyiz. Ancak bu olayda önemli olan şu hususlardır: Bu bir halk hareketidir; soyguna, sömürüye, adaletsizliğe, zulme, diktatörlüğe karşıdır, özgürlüklerin genişletilmesini savunmakta ve hiçbir toplumun aleyhine olacak düşünce ve eylemler içermemektedir. Bu nedenler hareketin desteklenmesine yeter ve artar bile. Bir takım eften püften mazeretlerle, günlük bazı siyasi çıkarlarla, ideolojik düşüncelerle dudak bükmenin anlamı yoktur. Türkiye’deki bazı demokratlar, bazı solcular bu konuda hiç de iyi bir sınav vermemişlerdir. Avrupa’dakiler de çok tutarsız davranmışlar ve kısa vadeli ulusal çıkarlarından başka bir şey düşünmemişlerdir. Anlaşılan bu kesimler artık ideolojik idealizmi de kaybetmiş durumdadırlar.

Mısır’daki halk hareketi nasıl adlandırılırsa adlandırılın bu olumlu ve ileriye dönük bir sosyal aşamadır, bölge ve dünya barışına katkı sağlayıcıdır, önümüzdeki dönemde birtakım gelgitleri içerse de küçümsenmemelidir, başarıya ulaşması ve Mısır halkının mutluluğu için yardımcı olunmalıdır. Şusu eksik, busu eksik veya şöyle olmalıydı, böyle olmalıydı türü açıklamaların hiçbir sosyolojik anlamı yoktur. Konu ile ilgili olarak Marx’ın sözünü hatırlatalım: “Tarihte ne olmuşsa başka türlü olamadığı için öyle olmuştur.” Her ülke kendi devrimini kendi yaratır ve yapar. Çünkü her ülkenin şartları diğerlerinden farklıdır.

Mısırlılar çok büyük bir olgunluk içinde, büyük taşkınlıklar yapmadan, kırıp dökmeden isteklerini ifade etmişler, hiçbir ülkeyi rahatsız etmeden, ölçsüz istekler ileri sürmeden, Mısır’ı komşuları ve dünya ülkeleri karşısında zor duruma da düşürmeden, medeni ölçüler içinde gösterilerde bulunmuşlar, belirli hedeflere ulaşınca da

dağılmayı bilmişlerdir. Üstelik çevreye verdikleri zararı ortadan kaldırmak bakımından meydana evlerden getirilen süpürgelerle süpürmüşler, temizlemişlerdir. Bu, dünyada bu tarz gösteri yapan gruplarda pek görülmeyen bir uygulamadır. Takdire şayan bir durumdur ve Araplarla ilgili olumsuz imajları ortadan kaldıracı bir tutumdur.

Ayrıca Doğu toplumlarında reformların, devrimlerin hep tepeden, belli kadrolardan, hatta yöneticilerden geldiği söylenegelmiştir. Mısır'da ise bu hareket dipten, halktan gelmiştir; üstelik başıbozuk, şekilsiz bir hareket olarak değil, sınırları belirli düzgün bir sosyal eylem biçiminde cereyan etmiştir. Yani bilinen ve hep tekrarlanan bir teoriyi de değiştiren bir örnek olmuştur. Belki de İletişim ve Bilişim Devrimi bilinen teorileri de değiştirmekte, yeni siyasal ve sosyal teorilerin doğmasına zemin hazırlamaktadır. Evet, yeni teknolojiler yeni teorileri yaratmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz sonuçların ortaya çıkmasında, bu hareketin seyrinde belki de binlerce yıllık bir kültür ve uygarlık birikiminin imbikten geçirilmiş özsuynunun etkileri vardır. Bilindiği gibi Mısırlılar dünyanın en eski birkaç uygarlığından birini yaratan insanların torunlarıdır. Bu göz ardı edilecek bir faktör olmasa gerek.

Umalım ki Mısır ordusu, büyük devletler, İsrail ve bazı fırsatçılar bu demokratik ve olgun sosyal hareketi sulandırmaz, istismar etmez ve Mısır dâhil Ortadoğu halklarına büyük acılar çektirmezler, tarihin doğal akışına engel olmaya çalışmazlar. **Mart 2011**

İNSANI DEĞİŞTİREN İKİ ÖNEMLİ FAKTÖR: BİLGİ VE TEKNOLOJİ

Bireyin ve toplumun değişmesinde rol oynayan değişik faktörler vardır. Bunların içinde en önemlileri bilgi ve teknolojidir. Birbirine bağlı bu iki faktörün insanı değiştirme mekanizmasına yakından bakalım ve analizini yapmaya çalışalım.

Sosyal bilimlerde çok geçerli ve popüler olan sistem yaklaşımına göre insanın kendisi ve zihinsel yapısı da bir sistem olarak kabul edilir. Her sistemin de girdileri ve çıktıları vardır. İnsan zihnine gelen her bilgi bir girdidir. Bu bilgiler psikolojik açıdan aynı zamanda birer uyaran olarak ele alınır ve bunlar zihindeki belirli süreçlerden sonra belli düşünceler, tepkiler, davranış ve tutumlar hâlinde çıktıya döndürür. Zihin, iç uyaranlardan gelen duygu ve düşünceleri de harmanlayıp bir davranış hâline getirmektedir. Ama esas olan ve iç uyaranları da besleyen bu dış uyaranlardır.

Bu bağlamda zihne yeni uyaranlar, dışarıdan yeni bilgi ve düşünceler gelmiyorsa zihinde de dikkati çeken bir değişim olmuyor demektir. Halk arasında “Çok yaşayan değil, çok gezen bilir” şeklinde bir söz vardır. Burada insanın çok gezmesi yeni ve çeşitli uyaranlarla karşılaşması söz konusu edilmekte, sonuçta da kişi öğrendiği yeni bilgi ve düşüncelere bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla değişmek, yanlışlardan arınmak ve daha mükemmel olana ulaşmak isteniyorsa uyaranları artırmak, çeşitlendirmek, yenilemek gerekmektedir.

Soyut, teorik bilgiler, düşünceler pratiğe yani uygulamaya döndüğünce teknik ve teknoloji hâline gelirler. Toplumda artan bilgi ve teknik yeni üretim ve tüketim araçları yaratmaktadır. Bu teknik yeni bir yemek çeşidi, bir duvar yapım tekniği, bir üretim ve tüketim aracı

olabilir. Dolayısıyla her türlü bilgi ve düşünce uygulamada bir teknik, somut bir eylem, davranış demektir. Bu da insanın değişmesini ifade eder. Bilgi ve teknoloji yeni şartlar oluşturur dolayısıyla yeni ihtiyaçlar yaratır, üretim ve tüketimi çeşitlendirir, zenginleştirir. Doğal olarak da bu yeni ihtiyaçların tatmini gerekir. İşte bilgi ve teknoloji insanı bu şekilde ve bu süreç içinde etkilemekle ve değiştirmektedir. İstisnaları olmakla birlikte, bilgisiz insanlar değişime, yeniliğe daha kapalı olan insanlardır.

İletişim ve Bilişim Devrimi özü itibarıyla bir bilgi ve teknoloji devrimidir. Hem üretim alanlarını, araçlarını hem de tüketim araçlarını, malzemelerini artırmış, çeşitlendirmiş, zenginleştirmiştir. Bunlar da insandaki düşünüş, duyuş ve davranış değişikliğini sonuçta da bir zihniyet farklılaşmasını ifade eder.

Bu nedenlerle insanın değişimi yakalaması ve çağa uyabilmesi için öncelikle bilgilerini artırması gerekmektedir. Sadece eski bilgilerle yetinenler, yeni bilgi ve düşüncelerle tanışmayanlar statükocu olur çıkarlar. Onun için de okullarda öğrencilere sürekli okumaları, yeni bilgiler derlemeleri, zihinlerini yeni ve farklı olan her şeye açmaları öğütlenir. Aksi hâlde birey ve toplum yerinde sayar, ilerleyen zamanın, çağın gerisinde kalır. Günümüzde sosyal bilimlerde çok kullanılan “geri kalmışlık” olgusu bundan ibarettir.

Dünyada insanoğlunun bin yıllar içinde kazandığı, sahip olduğu bilgilerin sınırlarının kısa zaman içinde genişlemesi ve mevcut bilgilerin yeniden yaratılması, düzenlenmesi Batı’da 15. yüzyılla 19. yüzyıl arasındaki dönem içinde (ki bu süreç Rönesans’ı, coğrafi keşifleri, 17. yüzyıldaki yöntem değişikliğini, Aydınlanmayı, Sanayi Devrimini içermektedir) gerçekleşmiş ve Batı böylece büyük oranda hem doğaya hem de dünyanın diğer ülkelerine egemen olmuştur. Bu dönemde oluşturulan her türlü bilgi ve düşünceler Batılı insanla birlikte tüm dünyayı da değiştirmiş, çok farklı aşamalara ulaştırmıştır. Böylece insanoğlunun bilgilenme ve düşünce ufku eski dönemlere göre nicelikçe çok artmış oldu. Bacon’ın “Bilmek egemen olmaktır” sözü bu durumu çok iyi özetlemektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen İletişim ve Bilişim Devrimi ise kendinden önceki teknolojik ve sosyal devrimlerle kıyaslanamayacak ölçüde insanlığın önüne çok engin bir bilgi ve teknoloji dünyası sermiştir. Bu yeni aşama bilgileri nicelik ve nitelikçe çok değiştirmekle, artırmakla kalmamış, teknolojik olarak bilgi artışını sonsuza dek götürebilme imkânı yaratmış, bu bilgilerin depolanması, iletişim ve yayılmasında olağanüstü kolaylıklar sağlamıştır. Aynı zamanda müthiş bir şeffaflığı, insanların ve toplumların kendileriyle, geçmişleri ile yüzleşmelerini gündeme getirmiş, tüm tabular yıkılmış, gizlilikler kalkmış ve her türlü bilgi sokağa dökülmüştür. Bu bakımdan yeni değerler, yapılanmalar, kurumlaşmalar, sentezler ortaya çıkmış, insanoğlunun yarattığı uygarlığın yeniden tanımı ve değerlendirilmesi söz konusu olmuştur.

İşte bu bilgi çağının farkına varabilen, uyum yeteneklerini geliştirebilen insanlar ve toplumlar yok olmadan kendi varlıklarını sürdürebileceklerdir. Değişimin hızına ayak uyduramayanlar “bilenler” tarafından yönetileceklerdir. Eski ezberleri sadece tekrar edenler, değişmeye cesaret edemeyenler, çevrelerinde olanları algılamayanlar, bunları anlamak ve öğrenmek istemeyenler geçmişte olduğu gibi gene çağın dışına düşeceklerdir. Bunun toplumsal sorumluluğu bireysel sorumluluktan çok daha fazladır. Onun için, Çetin Altan’ın deyimiyle kimse “enseyi karartmasın”; değişimin izini sürmeye ve sağlıklı, gerçekçi bilgiler edinmeye baksın. Günümüzün tutucuları dünyadaki değişimi anlamayan, algılamayan ve öğrenmek istemeyen insanlardır. **Şubat 2011**

BİLİM VE İRFAN

Bilim evrendeki varlıklar, nesneler ve olaylarla ilgili olarak, belirli yöntem ve teknikler kullanarak, gerçekliğe dayalı yani gözlenebilen, denenebilen ve ölçülebilen bilgiler elde etme eylemidir. Ayrıca bilim, bu süreç sonunda sağlanan bilgileri, genel bilme etkinliğini de ifade eder. Böylece çevremizdeki nesne ve olayların nedenlerini, niçinlerini anlamaya, kavramaya çalışırız. Bilim “bilme” eyleminin ilk aşamasıdır. Bize gerçeklerin ilk somut yüzlerini, biçimlerini tanıtır.

İrfan ise, insan zihnine konu olan bilme eyleminin ikinci aşamasıdır ki bu aşamada bilgiler daha anlamlı hâle getirilir, bütünleştirilir, içselleştirilir, özümlenir. Dolayısıyla irfanda bir ölçüde kişinin anlayışı, yaptığı sentezler de devreye girmektedir. İrfan, bilimle kazanılan bilgilerin özsuyudur, bilginin imbikten geçirilmiş, damıtılmış, olgunlaşmış hâlidir. Böylece bilgiler “malumat” hâlinde çıkarılmış, demlendirilmiş olmaktadır.

Bu nedenlerle bilim, bir noktadan sonra irfana dönüşmeli süzülüp kişiliğimize katılmalıdır. Aksi hâlde bilim sığ, yüzeysel kalır ve uygulama değeri kazanamaz, davranışa da dönüşemez. İrfan hâline gelen bilgiler ancak kültüre katılır ve artık bir uygarlık değeri hâline gelmiş olurlar. İrfan sahibi olmanın en önemli işaretlerinden biri kişinin nasıl bir insan olup olmadığını, kendi düzeyini, sınırlarını bilebilmesi, kendisini kavramış olmasıdır.

İnsanın çevresindeki varlık ve olayları, nesneleri bunların varoluş ve işleyiş mekanizmalarını öğrendikten, kısaca evreni tanıdıktan sonra ikinci aşamada kendisini tanıması gerekir. İnsanın kendisini tanıması çevresindeki varlık ve nesneleri tanımasından daha zordur. İşte bu durum irfan haline dönüşen bilgileri gerektirir. Bu nedenle İlkçağlardan bu yana önemli düşünürler hep (örneğin Sokrates’in “Kendini bil” ilkesi gibi) bilimin irfan hâline gelmesi gerektiğine

vurgu yapmışlardır. Bizim kültürümüzde de “Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz” şeklinde bir anlamlı söz vardır. Bu çerçevede Yunus Emre de “ İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir, sen kendin bilmezsen, ya nice okumaktır” demiştir. Dolayısıyla bilgi edinme sürecinde kişinin kendini bilecek bir olgunluğa erişebilmesi ancak irfan sahibi olmasıyla mümkün olmaktadır.

Türkiye’de (Osmanlılar dönemi dâhil) yenilik hareketleriyle birlikte aydınlarımız belki de tembellik, acelecilik, taklitçilik, özentî içinde olma gibi nedenlerle olsa gerek, Batı’da bin bir zahmetle, çileyle ve toplumsal gelişmeler, mücadeleler sonunda oluşturulan bilgileri, düşünce ve kuramları hemen, üzerinde fazla düşünmeden alıp kullanma kolaylığına yönelmişlerdir. Bu durumda kısa süre içinde Batı’dan alınan bu yüzeysel ve tablet hâlindeki bilgiler yolu ile Türk aydınları modern bilimlerle tanışmış oldular; ancak onlarda bu bilgiler bir türlü irfan aşamasına ulaşamadı. Böylece, önceki kültürel birikimle de bağlar koparıldığı için kültürel derinlik, sentez yapabilme, dolayısıyla yeni şartlara, ihtiyaçlara uygun yeni kavramlar, kuramlar üretebilme yeteneği kaybolmuş oldu. Bu seçkinler grubu ne kendini tanıyabildi ne de kendi toplumunu. Bu yüzden yanlış üzerine yanlışlar yapmışızdır. Bu ortamda irfandan yoksun bir entelektüel tabaka meydana gelmiştir. Hâlbuki bu yeni uygarlık değerlerinin (Batı uygarlığı) kendi bireysel ve toplumsal kodlarımız açısından, doğru anlaşılması, yorumlanması ve yeni bir sentezin yapılması gerekiyordu. Ama bunun için çok çileli bir düşünsel sürece gerek vardı. Türk aydınları düşüncenin ve bilimin çilesini çekmeden, âdeta bir şark kurnazlığı ile bizim modernleşme sorunumuzu çözmek istediler. Türkiye’deki gelgitlerin, yalpalamaların ve iki yüz elli yıllık modernleşme maceramızın umulan sonuçları yaratamamış olmasının önemli nedenlerinden biri de budur.

Çünkü irfan sahibi olamayan, o düzeye erişememiş aydınlar yaratıcı olamıyor, dolayısıyla toplumlarının sorunlarına gerçekçi çözümler getiremiyorlar. Bir entelektüelin yaratıcı olması ve yeni projeler, kuramlar üretebilmesi için sahip olduğu bilimi irfan düzeyine

çıkarması gerekiyor. Batı'dan alınan bu bilgiler slogan düzeyinde kalınca, içselleştirilmeyince ya bir Batı fanatizmi, Batı'ya körü körüne öykünme ya da bir züppelik ortaya çıkıyor. Sonuçta bu zevatin bilimi tercüme düzeyinde kalıyor ve bunlar topluma gereken rehberliği de yapamıyorlar. Bunun için de dünya vitrinlerine bilimde, felsefede, sanatta hem nicelik hem de nitelik bakımından dikkat çeken değerler koymıyoruz.

İranlı ünlü düşünür Şeyh Sâdi yukarıda bahsettiğimiz aydın tipini tanımlarken çok çarpıcı bir ifade kullanmıştır: “İlminin gereğini yapmayan âlim, sırtında kitap taşıyan eşekten farksızdır”. Evet, bilim insanı kazandığı ilmin gereğini, o bilgileri ancak irfan düzeyine çıkarabilirse yapabilmektedir. İnsan bilgileri anlamlı hâle getiremedikçe onları zihninde yoğurup yeniden şekillendirmedikçe yaratıcı olamıyor, çevresine de bir fayda sağlamıyor. **Ocak 2011**

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNİN KUŞAKLARI İLE YENİ KUŞAKLAR ARASINDAKİ FARKLAR

Buca Eğitim Fakültesindeki derslerimde (sosyoloji ve eğitimle ilgili dersler) öğrencilere bazen ideolojik ve siyasal tutumlar, etkinlikler ve ayrılıklarla ilgili olarak bizim öğrencilik yıllarımızla şimdiki öğrencilerin durumunu karşılaştırma bakımından sorular soruyorum. Örneğin, güncel siyasi tartışma ve çatışmalardan hareketle, “Sizin aranızda da sol-sağ veya başka türden keskin ayrılıklar, bölünmeler ve çatışmalar var mı” diyorum. Öğrenciler, “Herkesin bu tür konularda belirli düşünceleri var, ama bunlar aramızda bir ayrılık, çatışma konusu olmamaktadır, herkesin birbirine saygısı var ve bu farklılıkları bir sorun haline getirmiyoruz.” diyorlar. Hocalar olarak bizler de bu durumu net olarak gözlemlemekteyiz. İstisnai ve çok sınırlı olan bazı olaylar ve gruplar hariç olmak üzere, artık üniversitelerde yoğun ve kitle halinde öğrenci çatışmaları olmamaktadır.

Bu durum neyi gösteriyor ve anlatıyor? Türkiye’de her şeye rağmen demokrasinin ilerlediğini, geliştiğini ve evrensel düzeydeki iletişim devrimi ve küreselleşme gibi süreçlere bağlı olarak bir “uzlaşma kültürü”nün yerleşmekte olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu sevindirici bir gelişmedir. Yeni kuşaklara, Türkiye’nin geleceğine güven duymamızı sağlamaktadır. Bunlar, geleceğe ilişkin benim içimde iyimser duyguların uyanmasına dalgalanmasına yol açmaktadır.

Şimdi geriye dönüp baktığımız zaman çok farklı bir tablo ile karşılaşırız. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyadaki soğuk savaş ortamında yetişen ortalama üç kuşak, bu dönemin ideolojik ve politik atmosferinin özelliklerini taşımaktadırlar. Nedir bu özellikler? Bu ortam “çatışma kültürü”nün egemen olduğu bir ortamdır. Yani burada

politik ilişkilerde, etkinliklerde bu kültürün geçerli değer ve normları söz konusuydu. Bu kültür ideolojik, sınıfsal kutuplaşmaları, sertlik ve çatışmaları, kamplaşmaları içeriyordu. O dönem “ya biz ya onlar”, “ya hep ya hiç”, “yaşasın devrimcilik”, “tek yol sosyalizm” veya “tek yol milliyetçilik” şeklindeki sloganların, ilkelerin dillendirildiği ve gür bir sesle ifade edildiği bir dönemdi. Şiddet önemli bir politik araç-yöntem olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla bu ortamda ideolojik ve siyasal etkinlikler çok ayrımcı, diyalogdan uzak, sert ve çatışmacı, dogmatik, alternatif görüş ve siyahla beyaz arasında gri alanların olduğunu da kabul etmeyen bir tarzda yürütülüyordu. Tabii bu ortamda yetişen gençler de sonuçta bu siyasal değerlere göre yetişiyorlardı. “Tek yol”culukla yetişen insanların farklı görüşlere saygı duymayı öğrenmeleri çok zordur.

Bu bakımdan yaşadığımız dönemde Türkiye’de 50’li, 60’lı ve 70’li yaşlarda olan politikacılar (ki ülkeyi şu anda o kuşaklar yönetiyor) gençlerden farklı olarak uzlaşma kültüründen çok uzaktalar. Bunların çoğu “ideoloji körlüğü”nden, eski ön yargılardan, alışkanlıklardan halen kurtulmuş değiller. Yetiştikleri ortamdan dolayı çoğunluğu empati becerisi kazanamamıştır.

Bu yetersizliklere Türkiye’de demokrasi kültürünün, geleneklerinin de tam yerleşip kurumlaşmadığı eklenince parlamento çalışmalarında ve partiler arasındaki ilişkilerde, siyasi rekabette çok sert, küfürlü, anlaşma ve uzlaşmayı yok eden bir siyasi üslup ortaya çıkmaktadır. Neredeyse hiçbir konu sağduyu, rasyonellik ve siyasi bir pragmatizm çerçevesinde müzakere edilememektedir. Politik ilişkiler bir kör dövüşü içinde yürüyüp gitmektedir. Bu durum ülkenin hayati meselelerini kronikleştirmekte, her konuda tekrar başa dönmekte ve sonu gelmez tekrarlar oluşmaktadır. Dolayısıyla sorunlar bir türlü çözüme kavuşturulamamaktadır.

Türkiye’deki politik atmosferin yumuşaması, diyalogcu ve uzlaşmacı, sentezci bir zeminin yaratılabilmesi herhalde yukarıda bahsettiğimiz kuşakların yerine genç kuşakların geçmesiyle mümkün olabilecektir. Genç kuşaklar bu açıdan bize güven vermektedirler.

Böylece gençlerin 12 Eylül'den sonra bir süre günlük politika ve ideolojik kavgalardan uzak tutulmaları bir bakıma işe yaramış olmaktadır. Belki bu ortam onların bir kısır döngü içine girmelerini önlemiştir. **Aralık 2010**

ÇAĞIMIZDAKİ ÇELİŞKİ: ŞİDDET

Sosyal bilimciler 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumların genel olarak Bilgi Toplumu aşamasına adım attığını, bu aşamada da insan ilişkilerinde İletişim Devrimi'nden dolayı "çatışma kültürü" yerine "uzlaşma kültürü"nün egemen olacağını belirtmektedirler. Dolayısıyla artık bu dönemde bireysel ve toplumsal ilişkilerde diyalog, müzakere, hoşgörü, empati gibi sosyal becerilerin geçerli olacağı vurgulanmaktadır. Gerek günlük gerekse her türlü ekonomik, siyasal ve sosyal ilişkilerde "kazan-kazan" formülünün uygulanacağı öngörülmektedir. Bir toplum içinde ve evrensel düzeyde çok kültürlülüğün öne çıkacağı söylenmektedir. Böylece dünyanın soğuk savaş ortamındaki katı ideolojik ve siyasal gerginliklerden, çatışmalardan da kurtulacağı hesaplanmaktadır. Bu tür gelişmelerin olduğunu gösteren birçok sosyal olguya da rastlanmakta ve gerçekten insanları bir bakıma iyimser kılan süreçler de yaşanmaktadır.

Öte yandan bu gelişmelerin yanında, günümüzde sosyal ve siyasal bir sorun biçiminde ifade edilebilen yaygın bir şiddet ve terör eylemleri giderek artmakta, yoğunlaşmaktadır. Şiddet ve terör belirli siyasal ve sosyal amaçları gerçekleştirmede yerel ve evrensel düzeyde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle birçok devlet, uluslararası örgütler, kuruluşlar şiddet ve teröre karşı dünya ölçüsünde çeşitli kurumlar kanalıyla önlem almanın gerekliliğini savunmaktadırlar. Bu amaçla birçok ortak projeler, programlar oluşturulmakta ve anlaşmalar yapılmakta, bunlar uygulamaya konulmaktadır.

İletişim Devrimi, küreselleşme süreçleri ile birlikte her türlü sosyal etkileşimin dünyada eskiye oranla çok artması şiddeti azaltmaya yetmemiştir. Bugün şiddet aile ve okul yaşamından başlayarak siyasete, spora kadar sosyal yaşamın tüm alanlarını kaplamış durumdadır. Popüler kültür içinde çok şiddet ögesi yer almaktadır.

Şiddetteki bu yaygınlığa karşılık herkes de bu olgudan şikâyetçidir. Bu nedenlerle çağımız için yapılan birçok tanıma bir de “şiddet çağı” dense yeridir. Tabii saldırganlık, şiddet ve terör çok nedenli ve o ölçüde de çok karmaşık olaylardır. Bunlar basit ve sade olaylar değildir. Ortadan kaldırılmaları da oldukça güçtür. Ama bunların bazıları var ki, doğrudan doğruya insan iradesine, yaşam tercihlerine bağlıdır ve bunlar da sosyal, kültürel ve eğitsel önlemlerle ortadan kaldırılabirirler. Bizim burada üzerinde durduğumuz bu gruba giren türden olanlardır.

Burada gündeme getirdiğimiz çelişki nerededir veya nereden kaynaklanmaktadır? Çelişki şuradadır: Bir yanda çok şikâyet edilen şiddet ve terör olayları; bir yanda da şiddeti olabildiğince körükleyen yazılı ve görsel yayınlar, araçlar. Bir tarafta başta kalp ve damar hastalıkları olmak üzere yaygın psikosomatik hastalıklar ve bunlara bağlı çok yüksek ölüm oranları, diğer tarafta gene yaygın şiddet ve gerilim, korku filmleri. İnsanlar hem stresten şikâyet ediyorlar hem de sürekli adrenalin peşinde koşuyor, gerilimli ortamlar, etkinlikler yaratıyorlar. Dünyada nasıl hem yoğun bir açlık hem de bir kısım insanların, toplumların aşırı beslenme, obezite, problemlerinin olduğu gibi bir şey. Bir bakıma uyuşturucu kullanma neredeyse kolaylaştırılıyor, konu ile ilgili yasalar gevşetiliyor, ama öbür yandan da uyuşturucunun yol açtığı sağlık sorunlarıyla ve psikososyal sonuçlarla kıyasıya savaşıyor.

Şimdi olaya daha yakından ve somut olgular çerçevesinde bakalım. Örneğin ne yazık ki, çoğu ülkede şiddete dayalı bir sinema TV kültürü yaratılmaktadır. Basın-yayın dünyasında şiddeti ve gerilimi destekleyen birçok araçlar, malzemeler, mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunlar kitle iletişim araçları olduğu için umulandan daha hızlı yayılma ve etkiye sahiptirler. Örneğin televizyon hem göze hem de kulağa etki yapabildiği ve çok uzaklarda da olsa, her olayın anında ve olduğu gibi izlenebilmesini sağladığı için en etkili kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Buna insan zihnini zorlayan mucizevî bir araç olarak interneti de eklediğiniz zaman ortaya çıkan tablo çok

daha ürkütücü olmaktadır. Televizyonlarda izlenen dizi filmlerinin büyük bir bölümü polisiye diziler oluşturmakta ve sürekli cinayet çözümlemeleri yapılmaktadır. Bazı kurallar getirilmiş olsa da televizyonun olumsuz etkilerinden çocukların korunması mümkün olmamakta, olumlu olumsuz her şeyi çocuklar da görmekte, işitmekte ve böylece etkilenmektedirler. Televizyon eğlence aracı olduğu kadar bir eğitim ve öğretim aracıdır. Çok fonksiyonlu bir okul niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla TV programlarında pedagojik endişe ön planda tutulmalıdır. Televizyon, çocuk ve gençleri ana baba, öğretmen gibi eğiticilerden çok daha fazla yönlendirme ve çeşitli değerler kazandırma gücüne sahiptir.

Örneğin Amerika'da çocukların 24 saatlerinin çoğu, programlarının büyük bölümü reklâm şirketlerince yapılan TV filmlerini izlemekle geçirilmekte, bu nedenle çocuk eğitimi açısından çözümü güç psikososyal sorunlar doğmaktadır. Çünkü bunun nedeni, Amerika'da çocukların beş yaşın altından başlayarak ortaöğretimleri bitinceye kadar ortalama 15.000 saat televizyon izlemeleri, bu suretle 350.000 reklâm programına hedef olmaları ve bu arada 18.000 cinayet gözlemleridir. Bu konuda bilim insanları tarafından yapılmış olan 3.000 dolayında çalışma televizyonun bu konularla ilgili olarak çocuk eğitiminde olumsuz etkiler yaptığını kanıtlamaktadır. Örneğin çocuklar pasifleşmekte, hareketsizlik onların kilo almalarına yol açmakta, sürekli korku ve endişe içinde bırakıldıklarından hastalıklı davranışlar gelişmekte, bazılarında gerçek şiddet olaylarına karşı ilgisizlik, bazılarında da saldırgan bir kişilik oluşmaktadır. Gene 100 çocuk üzerinde yapılan bir araştırma, bu çocuklardan 22'sinin televizyondan izledikleri olayları taklit etmeleri nedeniyle suç işlediklerini ve hüküm giydiklerini göstermiştir. Bütün bunların sonunda duyguları oldukça törpülenmiş, şiddete duyarsız kalan kuşaklar yetiştirilmektedir.

Artık dünyadaki ülkelerin büyük bölümünde aynı tür yayınlar yapan televizyonlarda her gün çeşitli dizi ve programlarda vahşi, tüyler ürpertici korku filmlerinde insanı insanlığından utandıracak,

dehşet dolu sahneler, cinayetler, tecavüz olayları sergilenmektedir. Çocuklara yönelik çizgi filmlerinin çoğunda hep “güç”, “güçlü olmak”, “güç kullanımı” filmin ana teması olarak ele alınmakta, bu nitelik ve beceri yaşamda en önemli değer olarak takdim edilmektedir. Hâlbuki böylesine bir güç ve güç kullanımı sosyal ilişkiler açısından daima bir bozulma, istismar, şiddet ve dengesiz bir psikososyal yapılanma meydana getirir. İnsandaki egemen olma ve güç kullanma duygularını aşırı derecede tahrik eder, harekete geçirirseniz, sonuçta hak, adalet, eşitlik ve özgürlük gibi insani değerleri hiç önemsemeyen, bunlarla âdeta alay eden bencil ve şiddet yanlısı kuşaklar yetiştirmiş olursunuz. Dünyada çok yaygın olarak görülen katliamlar, terör olayları, seri cinayetler, soygunlar, ölçsüz, orantısız kuvvet kullanımları yukarıda bahsettiğimiz uygulamaların sonuçlarının alındığını göstermiyor mu? Televizyonlarda özellikle çocuklara iyilikleri, güzellikleri, doğrulukları göstermek varken, niye çirkinlikler, kötülükler, kabalıklar, ölçsüz davranışlar gösteriliyor? Burada nasıl bir mantık ve gereklilik görülmektedir? İnsanlardaki hak ve adalet duygusunun kaybolması her türlü şiddetin, vahşilik ve acımasızlığın egemen kılınması demektir. Bu çok tehlikeli bir durumdur. Eğitimde amaç olarak çocukları iyiye, doğruya, güzele yöneltmek istemiyor muyuz? Peki, bu ortamda bu amaç nasıl gerçekleşecek? Eğitimde bunu yapalım derken, öte yandan korkuya, şiddete, haksızlığa davetiye çıkarıyoruz. Kapitalist sistemin, piyasa ekonomisinin mantığı gereği aşırı tüketim ve talep yaratma politikası, televizyonların reyting kaygıları her insani değeri alt etmektedir

İnsanlık bu çağda hem evrensel barışı tesis etmeye çalışmakta, hem de yarattığı uygarlığın araçları ile açgözlülüğü, sonu gelmez haz ve ihtirasları, şiddeti olabildiğince körüklemektedir. Bu ikisi nasıl bağdaştırılacaktır? Psikologlarca insanlarda doğuştan gelen bir saldırganlık içgüdüsünün varlığı kabul edilmektedir. Fakat bu kör güdülerini sosyalleştirmek, yararlı alanlara yöneltmek varken, gereksiz yere tahrik edip ayaklandırmanın bir anlamı var mıdır? Çağdaş insan zaten çok hareketli ve çelişkili olan kent ortamında gereği kadar

gerilim yaşamaktadır. Bu gerilimlerin üzerine tekrar bir gerilim baharatı ekmenin faydası nedir?

Tabii burada tek suçlu televizyonlar, diğer yayın organları, kuruluşları değildir. Yöneticilerin, iktisatçıların, eğitimcilerin, bilim insanlarının kendi paylarına düşen önemli günahları vardır. Yeryüzünde hiç olmazsa göreceli bir barış ve huzuru hâkim kılmak da, insanlığın bir şiddet, kavga ve boğuşma ortamında debelenip durması da bu günkü yetişkin ve yönetici olan kuşakların elindedir.

Aralık 2010

SORUN ÇÖZME VE MÜNAZARA GELENEĞİ

İngiliz devlet adamlarından Disraeli'ye göre dünyada iki türlü insan vardır: “Sorun çözen insan, kendisi sorun olan insan.” İnsanlar ve toplumlar için sorunlar hep olmuştur ve olacaktır. Sorunsuz bir yaşam olamaz. Dünyada toplumları da ikiye ayırmak mümkündür: Sorun çözen toplumlar-sorunlarını çözemeyen toplumlar. Tabii bir kişi ve toplum kendi sorunlarını çözemezse başkaları işe karışır ve çözdürür. Bu hep böyle olmuştur.

Esas mesele sorunları çözme yöntemini bulmak ve uygulamaktır. Bu da düşünsel bir konudur ve yaratıcı, gerçekçi bir zihinsel çabayla birlikte sorunları çözme niyetini, iradesini gerektirir. Sorunların çözüm yeri de önce insan zihnidir. Hayvandan farklı olarak insan zihni sorun çözen bir özelliğe sahiptir. İnsanlar sorunlarını çececek uygun zihinsel yöntemleri, teknikleri (araçları) bulamazlarsa sorunları çözemezler. Bu açıdan Türkiye’de toplumsal sorunlara çözüm getirme durumunda bulunan aydınların, politikacıların sergiledikleri tutum hiç de iç açıcı değildir. Bu kesimlerin problemleri çözme niyetlerinin olduğunu varsaysak da seçilen düşünce ve sorun çözme yöntemlerinde bir sakatlık, yanlışlık olduğu görülmektedir. Buradaki temel zihinsel problemlerin başında çağdışı bir düşünce ve tartışma yönteminin izlenmesi gelmektedir. Bu da münazara yöntemi ve geleneğidir.

Kökeni İlkçağ’daki sofistlere kadar giden ve esas olarak bir Ortaçağ yöntemi olan münazaradan Batı 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren kurtulmuştur. Batı’da sorun çözen insan modeli düşünce düzeyinde ve pedagojik açıdan ancak bu dönemden sonra yetiştirilebilmiştir. Biz ise Batı’nın yaşadığı düşünsel gelişimi (yöntem bakımından) yaşamadığımız için münazaradan kurtulamadık.

Peki, nedir münazara? Amacı nedir? Bir düşünme, tartışma ve bilgi edinme yolu olarak alternatifi nedir? Münazara birbirine paralel

olan, kesişmeyen, ama karşıt gibi duran düşünce veya olguların iki kişi veya grupça ele alınarak, çeşitli bilgiler ve deliller öne sürülerek savunulması ve tartışılmasıdır. Grupça yapılan bu zihinsel çalışmada amaç, gerçeğin ortaya çıkarılması, tespiti ve sorunların çözümü değildir. Yaldızlı, iyi ambalajlanmış bilgi ve düşüncelerin, çarpıcı, etkileyici örneklerle sunulması, iyi bir belâgat örneği verilerek göz doldurmak ve sonuçta, öz olarak savunulan düşünce yanlış bile olsa dinleyenleri etkileyerek, ikna ederek izafi bir başarı sağlamak, karşı tarafı yenmek ve üstün gelmektir. Dolayısıyla münazarada rakibi mat etmek esastır. Burada retorik, demagoji (laf ebeliği) karşılıklı atışma, polemik, duygusal ifadeler kullanma öne çıkar. Esas amaç üzüm yemek değil, bağcıyı dövmektir. Bu bakımdan münazara diyalektik içerikten yoksundur. Karşıt düşünceler bir tez-antitez çerçevesinde sunulmaz. Dolayısıyla bu tartışmanın sentezi yoktur. Tartışma bir söz düellosu, “dedim-dedi” mantığı içinde sürer gider. Gerçek bir “müzakere”yi, “problem çözme” kaygısını, “yaratıcı düşünce”yi ve “analitik yöntem”i içermez. Bu yöntemle yeni, orijinal düşünceler de üretilmez. Fikir odaklı değil, kişi odaklı bir tartışmadır. Münazaraya özellikle Ortaçağ’da her ortamda, medreselerde çok yer verilmiştir.

Batılı toplumların yaşadıkları Rönesans, Reform, Aydınlanma felsefesi gibi zihinsel, kültürel gelişme süreçleri bizde yaşanmadığı için Türk aydınları bu kısır Ortaçağ yönteminden kendilerini kurtaramamışlardır. Gerçek felsefi, bilimsel fikir tartışmaları ve müzakere ile münazarayı karıştırmışlardır. Yapıcı, yaratıcı, verimli düşünce üretme becerisi ve alışkanlığı bir türlü kazanılamamıştır. Dolayısıyla toplum ve eğitim sistemi sorun çözen insanı yetiştirememektedir. Türkiye’de sorunların kolayca kronikleşmesi, çözülemeyişi büyük ölçüde bu yöntem yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Gene bu nedenle bizim düşünce dünyamızda birçok mesele neredeyse yüz elli yıllık dönem içinde sürekli tekrarlanır durur. Olumlu sonuç yaratılamadığı için meseleler kangrenleşir, mekanik tekrarlar başlar ve yaratılan kısır döngü içinde yuvarlanır dururuz. Eskiler bunu anlatmak için “Benim oğlum bina (bir gramer kitabı) okur, döner döner gene okur” demişlerdir. Bugün

eğitim sisteminin en büyük hedefi sorun çözen insan yetiştirmek olmalıdır.

Bu çerçevede, hangi düzeyde olursa olsun, Türkiye’deki fikir tartışmalarına bakıldığı zaman bahsettiğimiz bu tablo her gün çok net biçimde görülmekte ve tekrarlanmaktadır. Türkiye’deki zihinsel kısırlığın temelinde böylesine bir anlayış ve yöntem yanlışlığı bulunmaktadır.

Bunun en trajikomik örnekleri de politikacıların atışmalarında görülmekte; medyada onları izleyen taraftarları genellikle “Bizimki lafı nasıl da oturttu”, “Filan parti liderini nasıl bozdu” kabilinden ifadelerle onları alkışlamaktadırlar. İktidarla muhalefetin liderleri de keskin ve sert sözlerle her gün bunu tekrarlamakta, herhâlde böylece memlekete büyük hizmet ettiklerini düşünmektedirler. Bu sonu gelmez söz düelloları arasında ülkenin sorunları da güme gitmektedir.

Her sorun aynı zamanda bir “ıfrat” ve “tefrit” mantığı içinde ele alındığı için de beklenen ve gerekli olan uzlaşma, anlaşma, senteze ulaşma bir türlü mümkün olmamaktadır.

Demokrasinin çok ağır gelişmesinin ve “sorun çözemeyen, yönetemeyen” bir demokrasinin ortaya çıkmasının ve demokrasi dışı yöntem arayışlarının en önemli nedenlerinden biri de budur. **Ağustos 2009**

"TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ" MÜMKÜN MÜ?

Toplumsal sorunlar gündeme getirildiğinde Türkiye’de bazı kimselerin hemen “toplum mühendisliği”ne soyundukları dolayısıyla toplumla ilgili konuları bir mühendis edasıyla kesip biçtikleri, ölçüp tarttıkları, hesapladıkları görülmektedir. Bunlar daha sonra da ileriye dönük çok keskin yargılarda, öngörülerde bulunmaktadır. Bu kesimlerde toplum mühendisliği âdeta bir moda hâline gelmiştir.

Fen bilimleri özellikle 18. yüzyıldan bu yana doğaya egemen olmada, nesneleri ve fiziksel olayları kontrol etmede insanoğlunun eline çok güçlü araçlar vermiştir. Böylece insanın kendisine güveni artmış ve insan bilim ve teknik sayesinde doğadaki tüm olayları kendi amaçları ve mutluluğu doğrultusunda kullanabileceğini düşünmeye başlamıştır. Sonuçta neredeyse her alanın, konunun “mühendisliği” ortaya çıkmıştır.

Mühendislik matematik, fizik, kimya ve biyoloji gibi temel bilimlerin günlük yaşama uygulanması yani bu bilimlerin pratiğidir. Dolayısıyla 20. yüzyıl mühendislik bilimlerinin zirve yaptığı bir çağ olmuştur. Çünkü çok çeşitli mühendislikler insanların yaşamlarını her açıdan kolaylaştırmış, insanlara zengin bir konfor sağlamış ve onları çok mutlu etmiştir. Doğal olarak sosyal bilimler de fen bilimlerini örnek almış, onların izinden yürümüşlerdir. Sosyal bilimlerdeki gelişme doğa bilimlerindeki gelişmeleri izlemiştir.

19. yüzyılda doğan ve sosyal bilimlerin en kapsamlısı olan, toplumu tüm boyutlarıyla inceleyip araştırma amacı taşıyan sosyolojide de, bir süre sonra bazı sosyal bilimciler aynı kervana katılarak toplum mühendisliğine heveslenmeye başlamışlardır. Bu dönem ve ortamda özellikle Comte’un pozitivizmi ile Marx’ın düşünceleri ve toplum anlayışı bu tür bir mühendisliğin doğuşunda büyük rol oynamıştır. Her iki kuram sosyal yapıyı olabildiğince

basitleştirerek, sadeleştirerek, kestirmeden giderek ve tüm toplumlara uygulanabilecek kesin aşamaların olduğunu varsayarak, toplumlara, sosyal evrime kolayca yön verebilme türünden determinist bir sosyal geleneğin doğmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu tür kuramlar toplum mühendisliği yapma düşüncesini kamçılammış, acemi, hırslı ve ün peşinde koşan bazı sosyal bilimcilerin mühendisliğin büyümesine kapılarak aceleci ve tutarsız, temelsiz ama o ölçüde de renkli, cazip teoriler ileri sürmelerine yol açmıştır.

Bunlar da ellerinde “sosyal” nitelikli gönyelerle, cetvel ve terazilerle toplumsal olayları ölçüp biçmeye, iri iri laflar ederek, bireylere, yöneticilere yol göstermeye, ahkâm kesmeye başlamışlardır.

Ah keşke sosyal olaylar, toplum kolayca ölçüye vurulsaydı da binyıllardır tartışıp, çözemediğimiz, uğruna kavgalar, hatta savaşlar çıkardığımız sosyal sorunlar sırasıyla çözülseydi; böylece insanlar ve toplumlar huzur ve mutluluk içinde yaşayıp gitselerdi. Nerede o bolluk? Ne yazık ki toplum o kadar sade, yalın değildir; çok karmaşıktır, çok boyutludur, sübjektif, izafi değerlerle, inançlarla yüklüdür. Bu sayılan öğeler kolayca ölçüye vurulacak cinsten olaylar değildir. Bunlar zamana, mekâna, duruş yerinize, bakış açınıza, çıkarlarınıza, hâsılı duygu ve düşünce dünyanıza göre anlam ve gerçeklik kazanırlar. Yani onların gerçekliği büyük ölçüde size bağlıdır. Nesnelerden farklı olarak bireyler, toplumlar duygu ve düşüncelere sahiptirler, çok hızlı değişen özellikleri vardır.

Bu nedenlerle sosyolojik açıdan “toplum mühendisliği” kavramının hiçbir gerçekliği yoktur ve mümkün değildir. Bu toplumsal bir züppelik veya şarlatanlıktır. Bireyleri, halkı aldatmaktan, yanlış yönlendirmekten ve kafa karıştırmaktan başka bir şey değildir. Aynı zamanda bir sosyoloji kültürü eksikliğini ifade eder.

Sosyal değişme bağlamında büyük-karizmatik liderlerin toplumsal yönlendirmeleri, sosyal olaylara müdahaleleri ve bu çerçevedeki rehberlikleri toplumun doğal akışı yönünde olduğu sürece (ki böyle değilse onlar da başarılı olamazlar), toplum mühendisliği olarak nitelendirilemez. “büyük lider”lerin büyüklüğü aynı zamanda onların

toplumsal projelerinin toplumun tarihsel ve kültürel doğrultusuna uygun düşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür liderler zaten sezgi güçleri ve zekâları ile toplumsal ihtiyaç ve sorunları önceden fark eden kimselerdir. Toplum mühendisliği ise toplumla uyuşan böyle bir gerçeklik aranmadan doğrudan doğruya kişisel tercihlere göre oluşturulmuş sosyal projelerin topluma zorla kabul ettirilmeye çalışılmasını anlatır.

Sosyoloji bir sosyal bilim olarak, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'ye erken girmiş sayılır. Osmanlı aydınlarının birçoğu devletin çöküşü sırasında sosyolojiye bir cankurtaran simidi gibi sarılmışlardır. Bu bilimi kullanarak, onun verilerinden yararlanarak toplumsal ve siyasal sorunlara çare bulabileceklerini, böylece Osmanlı'yı yani "Hasta Adam"ı tedavi edebileceklerini düşünmüşlerdir. O dönem içinde zihinlerde bu tarz bir muhakemenin işletilmesi yadırganacak bir durum da değildir. Ancak işe yarar, kullanılabilecek bilgilere sahip olabilmek için Osmanlı toplumunun çok detaylı ve çok boyutlu analizi gerekiyordu. Osmanlı aydınları bu tür bilgilere de sahip değillerdi. Türkiye'de bu düşünce biçimi zamanla gelenekleşti ve cumhuriyet dönemi aydınlarına da intikal etti. Fakat ne Osmanlı aydınları ne de cumhuriyet dönemi aydınları Türk toplumunun ayrıntılı bir sosyal coğrafyasını çıkarma zahmetine katlanmışlardır. Kolay yolu seçerek Batı'da üretilen bilgi ve formüllerle devletin ve toplumun sağlığa kavuşturulabileceğini zannetmişlerdir.

Toplumlari istenilen şekilde sokulacak plastik varlıklar olarak görmek, toplumsal realiteye aykırı olduğu gibi, çok da tehlikelidir. Çünkü bu zihniyet "halka rağmen" bir geliştirme, düzenleme projesini gündeme getirir ki bunun sonunda çok hastalıklı, mutsuz bir toplum yaratılmış olur. Böylece ülkede aydın-halk ikiliği yaratılır ki bu durum sorunların çözümünü, sosyal bütünleşme ve gelişmeyi tümenden imkânsız hâle getirir.

Ayrıca vurgulamak gerekir, toplumsal sorunlar askeri yöntemlerle, kılıçla da çözülemez. Sadece çözülmüş gibi görünür. Bu yanılgı ve

aldanmanın faturasını on yıllar hatta yüzyıllar sonra toplum çok ağır öder. İşin garibi ve insana acı veren durum şudur ki İletişim Devrimi'ni yaşamış bir dünyada Türkiye'de birçok sosyal bilim öğrenimi görmüş kişi de hâlen bu yöntemin geçerliliğine inanmaktadır.

Toplumsal çelişkilerin “zor”la, matematiksel hesaplamalarla, mühendislik teknikleri ile çözülebilmesi henüz keşfedilmemiştir. Çünkü bireylerin ve toplumların davranışları bu tür nicel ölçümlerle kolayca tespit edilememektedir. Bireysel ve toplumsal eylemlerin ölçüye vurulması, anlaşılması, yorumlanması ve sonuçta, gerekli yönlendirmelerin yapılması, tedbirlerin alınması için çok daha ayrıntılı ve derinliğine araştırmaların, analizlerin yapılması gerekmektedir.

Doğa bilimlerinde nesne ve varlıklar üzerinde kurulan kontrol ve egemenlik sosyal olay ve olgular üzerinde kurulamaz. Sosyal olayları Weber'in ifadesiyle söylersek öncelikle “anlamak” ve “açıklamak” zorundayız. Böylece toplumsal olayların cereyanı ve gelişmesi sırasında yanlış yapmaktan sakınabilir, ayrıca bazı noktalarda ve sınırlı olarak onları yönlendirebiliriz; ama tümünden kurgulayamayız ve onlara istediğimiz şekli veremeyiz. Toplumsal alanda da nedensellik prensibi işlemektedir; ancak burada tarihsel ve kültürel öğeler ağır basmakta, onlarda da izafiyet ve sübjektif öğeler çok önemli rol oynamaktadır. Sosyolojide yapılan araştırmalar toplumsal gerçeği nesnel olarak kavrayabildiği ölçüde öngörülerde bulunma imkânı elde ederiz. Dolayısıyla sosyolojinin en büyük faydası budur.

Biz burada sınırlı da olsa, belirli yöntem ve araçlarla toplumsal olayları ölçmeye çalışan, elde edilen veri ve bulgulara göre belirli teşhislerde bulunan araştırmacıları kastetmiyoruz. Bugün sosyoloji bu türden ve belirli düzeyde “ölçümler” yapmaktadır. Fakat bunlar hiçbir zaman fen bilimlerindeki “mühendislik” boyutunda değildir. Bu gözlem ve analizlerle ilgili sınırı iyi bilmek ve ayarlamak gereği vardır. Sosyal bilimler henüz fen bilimleri kadar olgunlaşmamıştır. Belki de onların düzeyine hiçbir zaman ulaşamayacaklar. Çünkü insan

ve toplumda bilimsel ölçüye vurulamayacak alan, ölçüye vurulabilecek alandan daha çoktur.

Bize göre bugün sosyolojideki temel sorun, toplumu doğru algılayıp tanımlamak ve yorumlamaktır. Sosyal bilimciler bunu başarabilirlerse topluma en büyük hizmeti yapmış olurlar. Bu hizmet hiç de küçümsenecek bir fayda değildir. Sosyal bilimlerin amacı insani ve toplumsal sorunları anlamak ve sahip olunan bilgilerin ışığında onlara çözüm bulmaya çalışmak olmalı; topluma bireylerin, yöneticilerin kişisel tercihlerine göre şekil verme hayali olmamalıdır. Bu çaba toplumun doğasına aykırı olduğu gibi, topluma huzur ve mutluluk da getirmez.

Pozitif bilimler insan ve toplum gerçeğine ilişkin olmak üzere bizim elimizi ne kadar güçlendirirse insan ilişkilerinin doğasını çözmek o kadar kolaylaşabilir. Ancak insan ilişkilerindeki genelliği, evrenselliği, kesinlik ve nesnelliği (ki pozitif bilimler bunları esas almaktadır) gene insanların eseri olan tarih ve kültür büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. İnsanlar, tekniğin ürettikleri ile tarih ve kültürün ortaya koyduklarını bağdaştırabilmelidirler. **Kasım 2009**

İKİ YÜZ YILLIK YANLIŞLIK DEVAM EDİYOR

Sosyoloji bir sosyal bilim olarak, gelişmekte olan ülkeler ile kıyaslandığında, Türkiye'ye erken girmişti. Özellikle Ziya Gökalp'in çabaları ile Türk aydınları, sosyolojik kavramlarla erken tanışmışlardır. Dolayısıyla ampirik alanda olmasa bile, düşünsel ve yazılı eserler bakımından azımsanamayacak bir birikim de oluşmuştur. Fakat ne gariptir ki bunca çalışmaya ve birikime rağmen doğru dürüst bir sosyolojik kültür, bir bakış açısı da meydana gelmemiştir. Durkheim'ın öncelikle ve özellikle vurguladığı “sosyal olayların bir nesne gibi ele alınması” ilkesi bir türlü benimsenememiştir, sosyal olaylar bireyin dışında nesnel bir gerçek olarak ele alınamamıştır. “Olan” yerine hep “olması gereken” üzerinde durulmuştur.

Doğa bilimleri dâhil, tüm bilimler kavramlarla iş görür, beyin de kavramlarla düşünür ve işlem yapar. Kavramlar zihinsel öğelerdir, ama her kavram pratik yaşamda bir ihtiyaca, eyleme, etkinlik veya bir ilişkiye, bir olguya karşılık olarak oluşur, onlara cevap verir, onları tanımlar. Yani kavramların kaynağı, onları üreten zemin, bireysel ve toplumsal yaşamdır, ilişkilerdir. Bir yerlerden alınan hazır kavramlarla iş görmeye çalışmak, bir adamın vücut ölçülerine göre elbise dikmeye değil, adamın bedenini elbiseye uydurmaya benzer. Bu mümkün müdür? İşte Türkiye’de yapılan budur ki bu da çok büyük bir sosyolojik yanlışlıktır. Bu yanlış yöntemi ortalama iki yüz seneden beri kullanıyoruz. Kendi toplumsal gerçeğimize uygun kavramlar üretemediğimiz için zihnimizde soyut akıla göre oluşturduğumuz kuramlar, toplumsal proje ve yöntemler bunca yıldır sorunlarımızın çözümünde işe yaramamaktadır. Analitik yöntemle kendi toplumsal yapımızı, değişme dinamiklerimizi çözümleyememiştir. Batı’dan alınan hazır sosyal ve siyasal şablonları aynen uygulamaya çalışıyoruz. Tutmayınca da sinirleniyoruz, bazen halkı suçluyor, bazen de başarısızlıktan birbirimizi yiyoruz. Türkiye’de aydınlarla halk

arasındaki kopukluğun, diyalog eksikliğinin temel nedeni budur. Gene sosyolojinin bize öğrettiği bir önemli gerçek daha var; o da aydınların ve politikacıların formüle ettiği reform programları, modernleşme ve kalkınma projeleri halkın desteğini almadan hiçbir zaman başarıya ulaşamamaktadır. Ancak toplumdaki dinamizmi, rüzgârı arkasına alan liderler, politikacılar başarılı olmaktadır.

Sosyal bilimlerin toplumsal gerçeklikten yola çıkarak ürettiği, tanımladığı kavramlar kültürle sınırlıdır. Kültür de ihtiyaçtan doğar ve bir ihtiyaç giderir. Bu sosyolojik gerçek hem maddi, hem de manevi kültür öğeleri için geçerlidir. Örneğin sol, sağ, sosyal sınıf, siyasi parti, demokrasi, parlamento, laiklik, liberalizm, kapitalizm, sosyalizm, faşizm vb. kavramlar sözcük olarak da, anlam olarak da Batı toplumlarının, bu toplumlardaki sosyal, siyasal, ekonomik ve tarihsel gelişmelerin, ihtiyaçların ortaya çıkardığı kavramlardır. Bu kavramların oradaki sosyal yaşamda, somut karşılıkları, izdüşümleri vardır. Peki bunları kullanmayalım mı, onlardan ilham almayalım mı? Kullanalım, onlardan yararlanalım. “Karşılaştırma” sosyal bilimlerde, sosyal olguları, kurumları, değişimleri incelemede anlamlandırmada başlı başına önemli bir yöntem olarak kabul edilir ve kullanılır. Bu bakımdan Batı’yı çok iyi anlamamız ve tanımamız lazım. Ancak oradan alınan yöntem ve tekniklerle kendi toplumsal gerçekimizi, dokumuzu, niteliklerimizi de çok iyi analiz etmemiz, benzerlik ve farklılıklarımızı net bir biçimde ortaya koymamız gerekir. Bu genel açıklamalardan sonra sadede yani esas vurgulamak istediğimiz konuya gelelim. Son günlerde birileri “solu birleştirmek”, “merkezi toparlamak” vs. gibi işlevler üstlenerek girişimlerde bulunup, toplantılar yapmaktadırlar. Bu çabalar çok komik ve çok yanlış girişimlerdir. Türkiye’de yaşanan bunca siyasal deneylere, sonuç vermeyen uygulamalara rağmen, olanlardan hiç ders almadan aynı beyhude işlere kalkışmak, ancak bizim gibi ülkelerde görülebilir.

Bir sosyal süreç olarak göçebeliği çok uzun süre yaşamış, köylülüğü aşıp bir türlü kentleşememiş bir toplumda, (bir kişinin kentte yaşamaya başlaması, sosyolojik açıdan onun “kentli” olmasına

yetmez) Batı’da son beş yüz yılda oluşan kent kültürü ve uygarlığının, ayrıca son iki yüz yılda gerçekleşen sanayileşmenin yarattığı kavram ve kurumları, örgütlenmeleri kısa bir süre içinde köylü ağırlıklı bir topluma kabul ettirip uygulamak imkânı var mı? Bu noktada belirtmek istediğimiz düşünce şudur: Toplumun yapısını, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel niteliklerini, tarihsel gelişimini, ihtiyaçlarını hiçe sayarak oluşturulan sosyal ve siyasal projeler başarıya ulaşamaz. Bunlar sadece birer entelektüel fikir jimnastiği, soyut aklın fantezileri olarak kabul edilebilir. Hatta bunlar entelektüel gevezeliklerdir. Çünkü toplum, geometrik ve teknik aletlerle üzerinde kadastro çalışması yapılacak bir arazi, bir alan değildir. Toplum adına aydınların, politikacıların yaptıkları “halksız” sayısal toplama ve çıkarma işlemleri hiçbir olumlu sonuç yaratmaz. Bütün mesele toplumu yönlendiren, geliştirip evrimleştiren iç ve dış dinamiklerin neler olduğunu, bunların nasıl işlediğini tespit edebilmek ve buradan hareketle gerçekçi politikalar oluşturabilmektir.

Türkiye’de yönetici ve düşünen elitlerin uygulaya geldiği bu sakat yöntemden dolayı, tarihimizde 18. ve 19. yüz yıllardan bu yana çağdaşlaşma süreci içinde sürekli tekrarlar görülür. Hâlbuki tekrar fiziksel alana aittir dolayısıyla mekaniktir. Sosyal gelişme ve evrimde ise, belirttiğimiz anlamda tekrar olmaz. Toplumsal süreç doğal akışı ve işleyişi içinde oluyorsa her yeni aşama bir öncekinin aşılmasını gerektirir. Bu, her sorunun kendi zaman boyutu içinde çözülmesi demektir. Eğer sorunlar, belirli zaman dilimleri içinde çözülüyor, tekrarlanıyor ve kangrenleşiyorsa, gündemden hiç düşmüyorsa burada bir gariplik, sosyolojik bir yanlışlık, çarpıklık var demektir. Sosyolojik oluşumda temel dinamik halktır, toplumdur. Aydınlar, genel olarak yönetime talip olanlar, bu dinamiği anlayıp kavrayabildikleri, tanıyabildikleri ve gerçekçi öngörülerde bulunup, bunları uygulayabildikleri oranda halka önderlik edebilir ve başarılı, mutlu sonuçlara imza atabilirler. Biz henüz halka, toplumsal bakımdan, seyirci olmaktan öte bir rol verebilmiş değiliz.

Biz burada Batı karşıtlığını dile getirip Türkiye'yi başka bir konuma yerleştirmeyi düşünmüyoruz. Kültürel yayılmanın, iletişim devriminin, küreselleşmenin kaçınılmazlığını, AB'ye dönük yürüyüşümüzün gerekliliğini gayet iyi biliyoruz. Ancak başta belirttiğimiz gibi son yüz yıllarda hep tekrarlanan bir yöneme, uygulama yanlışlığına dikkat çekmek istiyoruz.

Örneğin sol partilerin birleşmesi konusuna bakalım; bu konuda yazılı basında çıkan yazılar için kullanılan mürekkep, işsizlik gibi ciddi ve önemli bir sorunun çözümü için kullanılsaydı, herhâlde o sorun şimdiye çoktan çözülmüş olurdu. Türkiye'de acaba gerçek, daha doğrusu Batılı anlamda bir sol, sosyal demokrat parti var mıdır, olmuş mudur? Bu sorudan önce Türkiye'de gene Batılı anlamda bir sosyal sınıf kavramının var olup olmadığının doğru dürüst sorulup cevaplandırılması gerekir. Çünkü sosyal sınıf demografik, sayısal bir topluluğu, kategorik bir kalabalığı anlatan bir kavram değildir. Sosyal sınıf öncelikle bir bilinç meselesidir. Bir grupta bu tür bir bilinç varsa Batılı anlamda sol ve sağ partilerden bahsedebiliriz. Bizdeki siyasal partilerin yapılanmasını mutlaka Batı'daki modellere uydurmak zorunda mıyız? Onların terminolojisi bize uyuyor mu? 1960'lardan sonra Demirel acaba sağcı olduğu için mi çok oy alıp birkaç kez iktidar olmuştur? Üstelik Demirel hiçbir zaman da "ben sağcıyım" dememiştir. 1970'li yıllarda da Ecevit %41 oyu solcu olduğu için mi almıştır? Ya 1980 sonrası Özal'ın aldığı oyların rengi nasıldı?

Cumhuriyetin kurulmasından bu yana, bir halk tabanı olan ve az çok halktan gelen bir eğilim, istek doğrultusunda kurulmuş parti sayısı 6-7'yi geçmez. Diğerleri birer fikir kulübü olarak adlandırılabilir, tabanları yoktur. Türkiye'de tabanı olmayan partilerin tavandaki yöneticileri bir çatı oluşturalım diye boşluğa çivi çakar dururlar. Zannederler ki halk hemen o çatının altında toplanıverecek. İster solda, ister sağda, isterse merkezde olsun, bir siyasal kadro hareketinin sosyal karşılığına bakmak gerekir; ve şu sorunun cevabı verilmelidir: "Biz parti olarak toplumda biriken hangi enerjinin, sosyal dinamğin

temsilcisiyiz?” “Halksız” siyaset yapmak mümkün müdür? Bu siyasetin bir anlamı, bir yararı var mıdır?

Bu nedenlerle, genel anlamda modernleşmede ve yukarıda belirttiğimiz gibi siyasal modernleşmede, aşağı yukarı iki yüz yıldır, çoğu sosyal, siyasal ve kültürel sorunlar gündemden hiç düşmez, bir süre sonra da kronikleşirler. **Haziran 2009**

SOSYAL BÜTÜNLEŞME-ÇÖZÜLME VE SOSYAL GÜVEN DUYGUSU

Sosyal bütünleşme toplumda bireylerin, farklı sosyal grupların, tabakaların, sınıfların, hatta kurumların ve statülerin fonksiyonel bağlılığı, bu öğeler arasındaki toplumsal ahengi, uyum ve uzlaşmayı ifade eder. Bütünleşme toplumu oluşturan öğelerin birbiriyle ilişkilerini, bağımlılığını içermektedir. Bu kavram toplumda farklı görev ve pozisyonları olan, bazen de çelişen bu öğelerin bir büyük “bütün” içinde yer alarak Durkheim’ın deyiimiyle “organik bir dayanışma ve iş bölümü” içinde bulunmalarını anlatır.

Sosyal bütünleşme, sayılan bu öğelerin sosyal yapı ve işleyişi aksatmama durumudur. Toplumda mutlak bir bütünleşmeden, tam bir uyumdan söz edemeyiz. Bu durum toplumdaki dinamizmin yok olması demektir.

Ancak toplumsal yaşam “çokluklar”ın, ”farklılıklar”ın, her konudaki çeşitliliğin genel bir armonisini, dengesini de zorunlu kılmaktadır. Bireysel çıkar ve mutlulukla toplumsal çıkar ve mutluluk bu noktada kesişmektedir. Burada son tahlilde mikro düzeydeki aykırılıklar, zıtlıklar makro düzeydeki bütünleşmeye, dayanışmaya engel değildir. Sosyal bütünleşme kavramının analizi ve bu olgunun gerçekleşme biçimi çeşitli toplum kuramlarına göre farklı olmaktadır. Biz burada kavramın genelliği üzerinde durduk; sosyal bütünleşmenin farklı sosyolojik görüşlere göre tartışmasına girmek istemedik.

Toplumun iç veya dış değişik kaynaklardan gelen ve dağılmaya, çözülmeye yönelik oluşumlara karşı koyabilmesi dolayısıyla varlığını, bütünlüğünü koruyabilmesi açısından sosyal bütünleşme kavramı çok önemlidir. Toplumların sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda dikkat çekici başarıları, reformları ancak toplumsal bütünlüğün, sürekliliğin gerçekleştiği dönemlere rastlamaktadır. Hele günümüzde

sosyal ve ekonomik kalkınma, modernleşme sosyal bütünleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Beklenen bütünleşmenin sağlanması da bazı ön koşullara bağlı olmaktadır.

Bu ön koşulların başında da “toplumsal güven duygusu” gelmektedir. İnsan ilişkilerinin temeli olan güven duygusunun bireysel ve toplumsal boyutları vardır ve bunlardan biri diğerini tamamlamaktadır. Önce bireysel güvenlik gelir, sonra da topluma yönelen ve toplumdan kaynaklanan sosyal güven duygusu söz konusu olmaktadır. Bireylerin kendilerini hem bedenlen hem de hak ve özgürlükler bakımından güvenlik içinde hissetmeleri, onların toplumsal normlara, kurumlara inanıp güvenmeleri sosyal bütünleşmenin ilk şartıdır. Bireyden topluma, toplumdan bireye yönelen güvenli bir sosyal ortam tüm insan ilişkilerinin niteliğini belirler. Her türlü sosyal ilişkinin barışçı, uzlaşmacı veya çatışmacı ve şiddete dönük olması bu psiko-sosyal şarta bağlıdır. Bireylerin diğer bireylere, gruplara, normlara, kurum ve örgütlere (aile, okullar, üniversiteler, bankalar, güvenlik kuvvetleri, hükümet, parlamento, mahkemeler gibi) güven duymaları onları rahatlatır, mutlu kılar ve onların toplumla daha sıkı olarak bütünleşmelerini sağlar. Böylece toplumsal yabancılaşma da önlenir ve insan ilişkileri daha sıcak hâle gelir. Bu gelişmelerin sonunda da işbirliği ve uzlaşma türü sosyal ilişkiler topluma egemen olur. Aksi hâlde çatışma türü ilişkiler yaygınlaşır dolayısıyla sosyal bütünlük bozulur.

Toplumsal bütünleşmenin zayıflayıp kaybolması toplumsal çözülmeye yol açar. Birbirine taban tabana zıt olan bu iki sosyolojik sürecin ortak noktası toplumsal güven duygusudur. Bu duygunun varlığı sosyal bütünleşmeyi, yokluğu da sosyal çözülmeyi yaratır. Sosyal çözülme toplumu oluşturan öğelerin aralarındaki ilişkilerin zayıflaması, zamanla çürümesi ve kopması demektir. Aslında toplumsal çözülmeye önce değerlerin çözülmesi ile başlamakta bu süreç sosyal normların etkinliklerinin kaybolması ve sosyal kurumların işlevlerini yapmaması ile devam etmektedir. Tüm bu oluşumlar sonuç olarak toplumsal aktör ve diğer öğeler arasında harç görevi

yapan sosyal güvenin kaybolması biçiminde kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu durum toplumun dağılması ve yok olması demektir. Sosyal bozulma ve çözülmenin somut psiko-sosyal görüntüsü çok yönlü güven duygusunun yitirilmiş olmasıdır.

Psikologlar Maslow’un yaptığı “ihtiyaçlar hiyerarşisi”ni genellikle benimserler. Burada, insanlar için maddi ihtiyaçlardan sonra ikinci sırada yer alan ihtiyacın “güvenlik ihtiyacı” olduğu belirtilmektedir. Gerçekten, yaşamak için zorunlu olan maddi-fizyolojik ihtiyaçlar tatmin edilince, birey kendisini güven içinde hissetmek ister. Bu, kişinin doğal çevreden, diğer insanlardan bir saldırı olmadan yaşamını sürdürmesini, onun maddi ve manevi varlığının kabul edilmesini, ona saygı duyulmasını, haklarının korunması gibi unsurları içerir.

Maslow’dan iki bin dört yüz yıl önce yaşamış olan Konfüçyüs de insan ihtiyaçları ve güven duygusu konusunda benzer bir sıralama yapmıştır. Konfüçyüs güven kavramına toplum ve devlet (yönetim) odaklı baktığı için iyi yöneticilerin (toplumun ihtiyaçlarının karşılanması çerçevesinde) görevlerini sayarken birinci sıraya halkın beslenmesini (fizyolojik ihtiyaçları), ikinci sıraya fiziksel güvenliğin sağlanmasını (bunun için yeterli bir ordunun varlığını) ve buna ek olarak da bireylerin, halkın siyasal otoriteye, devlete olan güvenliğini koymuştur. Kısaca Konfüçyüs’e göre yöneticiler öncelikle halkı doyuracaklar, ikinci olarak da insanları her anlamda güven içinde yaşatacak tedbirleri alacaklardır. Burada Konfüçyüs sosyal ve siyasal düzenin karşılıklı olarak birey ve devlet bağlamında toplumsal güven duygusuna dayandığını vurgulamaktadır.

İletişimin, bireyler, gruplar arası diyalogun da temelinde çift yönlü güven duygusu vardır. Güven kaybolunca tüm insan ilişkileri zedelenir, sorunlu hâle gelir, toplumsal bütünleşmenin sağlanması da güçleşir. Bu nedenlerle tarih boyunca yöneticiler toplumda siyasal ve sosyal güvenin tesisine öncelik vermişlerdir.

Toplumbilimci Fukuyama da toplumlarda bireylerdeki güven duygusunun kaybolması hâlinde “mafyalasma”nın, “çeteleşme”nin başladığını vurgulamaktadır. Bu psiko-sosyal duygunun yokluğu her

türlü bunalımı, ayrışmayı beslemektedir. Toplumda çeteleşme süreci, meşru olan, kabul edilmiş toplumsal ve siyasal otoritelerin dağılmasını, etkinliklerinin azalmasını, değişik nitelikli ve kaynaklı olan aynı zamanda kamusal bilinci ve dayanışmayı ortadan kaldıran tehlikeli bir süreci başlatır.

Sosyal çözülmenin nedenleri olarak öncelikle adaletsizlikler, sınıf ve tabakalar arasındaki gelir uçurumları, anomi (kualsızlık), siyasî belirsizlikler, istikrarsızlık ve çatışmalar, kurumlaşma sorunları sayılabilir. Bunlara ek olarak işsizlik, enflasyon gibi diğer ekonomik nedenler, psikolojik ve kültürel faktörler de belirtilmelidir. Ayrıca dünyada küreselleşme olgusundan dolayı toplumsal güven uluslararası ekonomik ve siyasal olaylara, kriz ve gelişmelere bağlı hâle de gelmiştir.

Toplumsal güven aslında genel ve soyut bir kavramdır. Bu güven gerçekte sosyal kurumlara olan güvendir. Kurumsal güvenin en yoğun ve önemli olan biçimi (devlet kurumların kurumu olduğuna göre) doğal olarak devlete olan güvendir. Devlete olan güven de sosyal kurumlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Onun için bir toplumdaki güven duygusunun azalması, kaybolması kişilerin kurumlara olan güvenlerinin derecesinin tespit edilmesi ile anlaşılabilir. Bunun için de çağdaş toplumlarda sık sık bireylerin kurumlara olan güvenlerini ölçmeye yönelik sosyal araştırmalar yapılmaktadır. Böylece hangi kuruma, neden ve ne ölçüde güven duyulduğu öğrenilmek istenir. Genellikle en güvenilir kurumlar en köklü ve istikrarlı olan, kendi içinde evrimleşen, bütünlük taşıyan ve işlevini tam olarak yerine getiren kurumlar olmaktadır. Toplumda kendi işlevsel ve bütünsel gelenegini koruyan kurumlar ne kadar fazla ise toplumun geleceğine olan güveni de o ölçüde fazla olmaktadır. Çünkü sosyal çözülme ve bozulma en somut biçimde kendini kurumlardaki çözülme ile göstermektedir.

Şimdi bu sosyolojik açıklamaların ışığında son dönemde birbirine bağlı bu üç kavram açısından Türkiye'ye baktığımız zaman, iç açıcı bir tablo ile karşılaştığımızı söyleyemeyiz. Gerek “geçiş aşaması”nda

olan bir toplum olmamız bakımından, gerekse tarihsel ve güncel bazı i dinamiklerin, çelişkilerin yarattığı olumsuzluklardan dolayı Türkiye’de toplumsal düzeni yürüten, koruyan, her türden sosyal ilişkileri düzenleyen kurumlara olan güven sarsılmış durumdadır. İnsanlarımızı birbirine bağlayan ve çok da renkli olan örgüler sanki çözülmekte, bireyler arasındaki sosyal bağlar ve güven duygusu âdeta kaybolmaktadır. Ayrışmalar arttıkça birbirimize bakışımız değişmekte, üstelik birileri tarafından bu tür ayrışmalar da körüklenmekte, tam bir kargaşalık ortamı yaratılmak istenmektedir. Ne yazık ki hukuka, adalete, mahkemelere, güvenlik kurumlarına, parlamentoya güven giderek azalmakta, kamusal otorite ve güven zayıfladığı için de Fukuyama’nın vurguladığı eteleşmeler, karanlık örgütlenmeler ahtapot gibi toplumu sarmalamaktadır. Örneğin adalete ve hukuka bu güvensizlikten dolayı mahkeme koridorlarında sıkça kavga ve çatışmalara şahit olunmaktadır. Bu kavgalar yasalara, yargı ve mahkemelere güvenin çok azaldığını, herkesin kendi başının çaresine bakmak istediğini, çaresizliğini gösterir. Ayrıca bu durum hukukun, yasaların ve onların işleyişinin sosyal değişmenin gerisinde kaldığını da göstermektedir. Türkiye’de son yıllarda yapılan kamuoyu araştırmalarında parlamentoya, üniversitelere, yargı organlarına, hükümetlere, siyasi partilere halkın güveninin kalmadığı sonucu çıkmaktadır.

Bu araştırmalarda sadece orduya olan güven yüksektir (yüzde 60-70’lerde) diğer önemli kurumlara olan güven ise yüzde 30’lara, 20’lere düşmektedir. Bu tablo toplumsal açıdan iyiye işaret değildir. Bu psiko-sosyal güven bunalımı siyasal ve yasal bakımdan önemli sorunlar yarattığı gibi, ahlaki bir bozulma da yaratmaktadır ki bu bozulma sosyolojik açıdan ötekinden daha da tehlikelidir. Çünkü değerlere ve kurumlara olan güvenin sarsılması ile birlikte bireyler arası her türlü ilişki bundan zarar görmekte toplumdaki tüm psiko-sosyal bağlar gevşemektedir. Bu durum kural dışı, ahlak dışı davranış ve uygulamaları yaygınlaştırmakta, sosyal ve ekonomik yolsuzluklar bireysel, arızı olmaktan çıkmakta, neredeyse yaygın toplumsal olaylar, uygulamalar hâline gelmektedir. Bu nedenle birçok kural dışı davranış

olağan davranışlar olarak algılanmaya başlamıştır. Bireyler normal yollarla sonuç alma inançlarını yitirince yasa ve ahlak dışı yollara başvurmada sakınca görmemektedirler.

Bütün dünyada yaygınlaşan ve egemen olan ekonomik düzen de (doludizgin kapitalist gidiş) kısa yoldan ne yapıp edip köşeyi dönme ve zengin olma düşüncesini fazlasıyla beslemektedir. Ekonomik içerikli yolsuzlukların ve bozulmaların temelinde bir politika olarak belirttiğimiz bu ekonomik tercihlerin de büyük payı bulunmaktadır. Bu ekonomik felsefe ve uygulamalar insan ilişkilerini sertleştirmekte, acımasız, kural tanımaz hâle getirmektedir. Sonuçta insan ilişkilerinde akıl, denge, sağduyu ve insaf yerini öfkeye, şiddete, saldırganlığa bırakmaktadır. Topluma bir açgözlülük, sabırsızlık, sorumsuzluk egemen olmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi insan ilişkilerinin temeli güven duygusu olduğuna göre toplumda bu duyguyu kemiren hastalıklı düşünce ve davranışları, uygulamaları yeniden ele alıp tartışmak, düzenlemek, böylece toplumsal yapıyı yeniden organize etmek gereği vardır. Öncelikle kurumlaşmaya, yeni bir sosyal ahlakın yerleşmesine çaba göstermek, ihmal edilen, küçümsenen birçok sosyal değeri yeni değişen şartların ışığında geliştirerek tekrar ihya etmek, böylece bireylerin diğer bireylere ve topluma, toplumsal normlara olan güvenlerini yeniden kazanmalarını sağlayacak tedbirleri almak gerekir. Aksi hâlde amaçlarla araçlar yer değiştirmiş olur ve çağdaş teknolojinin, uygarlığın nimetleri insanlara mutluluk değil, çile ve mutsuzluk getirir. Dolayısıyla dünya toplumları çeşitli kriz ve çatışmalardan, birbirlerinin boğazına sarılmaktan da kurtulamazlar.

Temmuz 2009

ÖRTÜNMENİN VE YASAKLAMANIN SOSYOLOJİSİ VE ÜNİVERSİTELERİMİZ

Örtünme üzerine bu kadar mürekkep, ülkemiz dışında başka bir toplumda tüketilmiş midir, bilmiyorum. Bu kadar beyinsel enerji harcadığımız başka bir sorun var mı acaba? Bu konuya harcadığımız enerji ve zamanı, hayati konulardan birisi için tüketmiş olsaydık herhâlde şimdiye kadar çoktan çözmüş olurduk. Örneğin, işsizlik sorununu belki de çözerdik. Bugün türban konusunda yasal bir düzenleme yapılırsa da çözümlü çözülmeyeceği gene belli değildir. İşaretler bunu gösteriyor.

Geri kalmışlık bu olsa gerek; yani, sorunların önceliğini rasyonel bir biçimde belirleyememe beceriksizliği ve çok gerilerde bulunan basit bir konuyu en önemli sorunmuş gibi, kendimizi ve birbirimizi tüketircesine tartışmak; sonuçta gene de tam çözememek ve böylece çağı yaşayamamak, mevcut zamanın dışında kalmak. Doğrusu garip olan bir şey daha var: Türbanı, örtünmeyi isteyenlerden çok, ona karşı olanlar daha çok tartışmakta ve mürekkep tüketmektedirler.

Sosyoloji Türkiye’ye, gelişmekte olan diğer ülkelerle kıyaslandığında geç girmemiştir, erken girmiş sayılır. Ancak nedense zihinlerde, duygularda, yüzyılların biriktirdiği tortuları, kireçlenmeyi yumuşatamamıştır. Çünkü sosyoloji kültürünün, sosyal sorunlar konusunda zihinsel bir esneklik ve genişlik sağlaması beklenir. Yani, sosyoloji kültürü, sorunlara sosyolojik bir bakış açısının gelişmesine yol açar. Oysa bu bizde böyle olmamıştır. Belki sosyolojiyi pek sevmedik ve sosyolojik açıklamaları işe yarar veriler olarak değerlendirmek istemedik. Örtünme olayını (türban dâhil) kişisel olarak onaylar veya onaylamazsınız. Bireyin, örneğin benim karşı olmam, o sorunu ortadan kaldırmaz ki. Düğüm şuradadır: Bu bir sosyal “gerçeklik” midir, değil midir? Gene, ben örneğin depremi hiç

sevmiyorum ve korkuyorum, ama önleyebiliyor muyum? Bir sorun bizim dışımızda, bizim duygu ve düşüncelerimizden ayrı bir “sosyal gerçeklik” olarak bulunuyorsa, fiziksel alandaki nesnel olaylara nasıl rasyonel ve analitik olarak bakıyorsa, artık ona da öyle yaklaşmamız gerekir. Fen bilimlerindeki genel bilimsel yaklaşım sosyal bilimlerde de geçerlidir. Bir yasa çıkararak depremi nasıl yok sayamıyor, ortadan kaldıramıyorsa, hukuki araçlarla “sosyal sorunları” da ortadan kaldıramayız. Bu yöntem ilkelerini sosyal bilimlerde uygulamak çok zordur. Duygu ve düşüncelerimizi olaylardan ayrı tutmak, nesnelliği sağlamak güçtür; ancak, bu tutum gereklidir ve bilim adamından yoğun bir zihinsel çaba, sosyal tecrübe, geniş bir kavrayış ister. Fen bilimlerinde empatiye gerek yoktur, ancak insan ilişkilerinde, sosyal bilimlerde empatiye çok ihtiyaç vardır. İşte “sosyolojik bakış açısı” dediğimiz şey budur. Sosyal olayların açıklanmasında zihinsel tembellik yapıyoruz, kolaya kaçıyoruz, hazır ve işimize gelen reçetelerle, sloganlarla sorunları çözeceğimizi zannediyoruz. Tüm bunlara rağmen, bu türban ve örtünme meselesi sosyolojik açıdan irdelenmelidir.

İnsanlar niye örtünürler? Örtünmenin arkasındaki temel nedenler nelerdir? Örtünmeyi kimler, hangi sosyal mekanizmalar veya kurumlar düzenler? Bu soruların cevapları kısaca üç maddede toplanabilir:

1. Örtünmenin birinci nedeni fizikseldir, coğrafidir. İnsanlar bedenlerini önce sıcaktan, soğuktan, olumsuz dış etkilerden korumak için örterler. Afrika’da yaşayanlarla, kutuplarda yaşayanlar arasındaki giyim farklılığını önce coğrafya ile iklimle açıklayabiliriz. Dolayısıyla fiziksel çevre koşulları, giyimin nitelik ve niceliğini belirleyen birinci faktördür.

2. Örtünmeyi belirleyen ikinci faktör, o toplumda, grupta geçerli olan, onaylanan “giyim âdetleri”dir (görenekler). İnsan vücudunu saran (baş dâhil) örtünün, elbisenin şekli, çeşitli nitelikleri bu giyim göreneklerine göre belirlenir. Sosyal yaşamın hangi alanında olursa olsun gelenek ve görenekler, sosyal alışkanlıklar olarak tanımlanır ve

açıklanır. Giyinme ile ilgili görenekler, belirttiğimiz coğrafi faktörlerden de hareketle uzun zaman içinde yapıla yapıla nihayet yerleşir, o topluluğun bütününe yayılır ve artık kalıcı bir âdet olur. Diğer sosyal olaylarda olduğu gibi, âdetlerin de bireylerin davranışları üzerinde belirli bir baskı ve yaptırım gücü vardır. Giyim kuşam âdetleri de diğer âdetler gibi çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisi ile zaman içinde bir evrime, değişime uğrar.

3. Giyinmeye etki eden, onu az çok belirleyen üçüncü faktör de modadır. Moda kuralları da -diğer sosyal kurallara göre daha zayıf olmakla birlikte- belirli zaman dilimlerinde daha kısa süreli olmak üzere kadın olsun, erkek olsun bireylerin giyim tarzlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Modanın giyim üzerindeki etkisini önemsemesek de tümüyle inkâr edip göz ardı da edemeyiz.

Bu etkenlerin dışında çeşitli toplumlarda ve belirli dönemlerde, din, ahlak, hukuk ve politik kurumlar da bir ölçüde giyim kurallarına müdahale etmekte, belirli giyim şekilleri tayin etmektedirler. Bu müdahaleler, değişik gerekçelere dayalı olarak yapılmakta ve farklı özellikler içeren elbise, şapka biçimleri oluşturulmaktadır. Hukuksal (yasal) ve politik müdahalelerin en önemli gerekçeleri olarak mesleki ihtiyaçlar ve kamu hizmetlerinin bazı özellikleri, zorunlulukları sıralanabilir. Bunların bazıları mantukidir ve bir zorunluluk taşımaktadır. Bu duruma askerlerin, polislerin, itfaiye erlerinin, sağlık personelinin elbiseleri, giyim şekilleri örnek gösterilebilir. Benzer şekilde, öğrenci ve öğretmenlerin giyimleri ile ilgili kuralların arkasındaki gerekçe de doğrudan doğruya pedagojiktir ve geçerli nedenleri vardır.

Belirttiğimiz bu istisnai durumların dışında, kurumlar sosyolojisi açısından çok önemli bir kuralın daha varlığını belirtelim: Kurumlar birbirlerini etkilemekle birlikte, sosyal kurumların evrimi, değişimi kendi iç dinamikleri içinde, kendi kulvarlarında olur ve olmalıdır. Belirli ve sınırlı kesişme noktaları hariç bir kurumun işleyişine, evrimine diğer kurumların, değer ve normların karışması, müdahale etmesi olumlu sonuçlar vermez. Bu tür müdahaleler kurumlarda ve

bireysel zihinlerde büyük karışıklıklar, düzensizlikler yaratır. Toplumda zamanla oluşan kavram karışıklığının temel nedenlerinden biri budur. Örneğin yasalar yolu ile diğer sosyal kurumlarda değişiklik yapma yöntemi kolay ama çok riskli bir yoldur. Hukuk, çağımızda çok önemlidir. Hukuk yolu ile geniş bir yelpaze içinde ve genel bir çerçevede olmak üzere kurumlara ilgili düzenlemeler yapılabilir. Ancak bu, her sosyal kurum için gerçekçi bir yöntem olmayabilir, ayrıca bunun sınırlarının iyi çizilmesi gereklidir. Bu çerçevede geçmişten günümüze kadar olan Türk modernleşmesinin önemli bir zaafını da belirtmeliyiz. Ne yazık ki biz modernleşmeyi hep bir “yasama” ve “yargılama” sorunu, süreci olarak algılamışızdır. Hâlbuki esas olarak modernleşme, bir yığın sosyolojik süreci içerir. Sosyal ve ekonomik gelişme süreçlerini sonuçta hukuki bir çerçeve içine alıp yasal düzenlemeler gerekir. Bu da bir zorunluluktur. Ancak sosyal olgunlaşmalar, şartlar ortaya çıkmadan değişimleri, sadece yasal normlarla gerçekleştirmek isterseniz, ortaya çok yanlış, telafisi zor ve çok komik sonuçlar çıkar. Bugün türban konusunda varılan nokta tam bir trajikomik durumdur. Modernleşmede, düşünsel ve siyasal gelişmelerde sık sık hukuki bir araç olarak yasaklama yöntemini kullanmak, yukarıda belirttiğimiz anlayışın bir görüntüsüdür. Modernleşme tarihimizdeki “tekerrürler” bu nedenlere dayanmaktadır. Hâlen bunun farkında değiliz. Bu, kısır döngüye devam edeceğiz demektir. Bunca zamandan ve bilgi birikiminden sonra, ayrıca bilgiye çok kolay ulaşılan bir çağda hâlen aynı hataların yapılması çok ilginçtir.

Şimdi biraz da “yasak” kavramının sosyolojik analizini yapalım. Burada yasakların psikolojik -ki esasen bu boyutu da çok önemlidir- boyutuna değil, sadece sosyal boyutuna değineceğiz. Toplumda teknik ve nesnel nitelikte olan şeylerin, uygulamaların yasaklanması mümkündür. Bu tür yasaklar günlük, pratik fayda sağlamaya dönüktür. Anlamlıdır, mantıklıdır ve başarılı sonuçlar da alınabilir. Trafik, temizlik, sağlık, ulaştırma vb. konularda birçok yasak konulabilir ve bunlara genelde de uyulur. Bu yasaklar bir rahatsızlık da yaratmaz. Örneğin karlı havalarda zincirsiz araçları trafikten men

etmek, belirli gerekçelerle bazı yollara geçiş yasağı koymak gibi. Bunlar çok pratik, nesnel, rasyonel yasaklardır.

Eğer bir insan davranışı toplumsal bir nitelik kazanmışsa, bir “sosyal değer” hâline gelmişse örneğin gelenek, görenek biçimine veya ahlaki bir değere dönüşmüşse artık bu sosyal davranış toplumda yerleşmiş, onaylanmış, yaygınlaşmış demektir. Toplumsal eylemlerin, normların birçoğu kendi alanları ile ilgili değerlere dayanırlar. Değerler, çeşitli duyguları, idealleri, inançları içerir ve bunlar coşkusallık, öznel tepkiler olarak kendilerini gösterirler. Her değer, çok karmaşık psikolojik unsurlar da içerir; âdeti bir duygu yumağıdır. Değerlere toplumca büyük hassasiyet gösterilir ve bunlar çok ciddiye alınırlar. Değerler ulusal, hukuksal (adalet gibi) alanlarla da ilgili olabilirler. İşte “sosyal değer” niteliği taşıyan konularda getirilen yasaklar faydasızdır, anlamsızdır, gerçekçi değildir. Sosyolojik olarak karşı tepkileri güçlendirir, bireylerde ve toplumda derin “mağduriyet” duyguları yaratır. Bu konularla ilgili yasaklar grupça bir “zulüm” olarak algılanır. Oluşan bu mağduriyet duygularının telafisi çok zordur. Bir süre bastırılırsalar, etkisiz hâle getirilseler de kuşaklar boyu içten içe aktarılır, beslenir ve yüzyıllar sonra tüm zindelikleri ile ortaya çıkarlar. Türkiye’de günümüzde bunların çok örnekleri vardır; eğer görmek isterseniz görürsünüz. Bu nedenlerle Eflatun’dan bu yana politik ve idari bakımdan toplumlarda en önemli ve yüce değer olarak “adalet” in kabul edilmesi boşuna değildir. Bilindiği gibi “adalet mülkün temelidir” ifadesi de öz olarak Eflatun’a dayanır. Adalet sırf üretim, kazanç ve tüketim gibi ekonomik alanlarla ilgili değildir. Psiko-sosyal açıdan da çok önemlidir. Adalet bir anlamda zulmün ve mağduriyetin karşıtıdır. Adaletsizliklerin toplumda yarattığı bu mağduriyet duyguları bir sosyal enerjidir. Evet, toplumun üzerinde yaşadığı mekânın altındaki fay tabakaları ve onlarda biriken enerji kadar, toplumda oluşan fay hatlarında biriken enerji de önemlidir; hatta üstteki enerji, toplumsal açıdan alttakinden daha tehlikelidir.

Peki, olumsuz özellikler taşıyan (öyle kabul edilen ve zamanla eskidiği düşünülen) bazı âdetleri, sosyal alışkanlıkları nasıl önleyebilir

veya değiştirebiliriz? Bunları eleştirip dzeltmeyelim mi? Eleştirip düzeltmek isteyebiliriz; ancak bu, yasaklamakla olmaz. Bu noktada, bahsettiğimiz bu iki yasaklama konusunu birbirinden ayırmaya zen göstermeliyiz. Toplumun maddi yapısı, ihtiyaçları, kullanılan teknoloji değişince, önceki teknolojik ve maddi unsurların yarattığı âdetler de zamanla kendiliğinden değişime uğrar. Örneğın tarım toplumunun, kırsal yaşantının oluşturduğu birçok âdet, sosyal alışkanlık ancak toplum kentleştike değişir.

Düşünce ve inanç alanı ile ilgili değişmeler, ayrıca diyalektik bir süreç içinde gerçekleşir. Yani, her düşünceyi ancak onun zıddı veya alternatifi ortadan kaldıracabilir. Yanlışı (yle kabul ediliyorsa) bir başka yanlış değil, onun doğrusu alt edebilir. Bu bakımdan, niversiteler trbanı bir patolojik sorun olarak görüyorlarsa, öncelikle bunu yaratan, besleyen ortamı analitik yöntemle araştırıp incelemelidirler. Mümkünse burada bir düzeltmeye gidilebilir. İkinci olarak da bunu takanları dışlayarak, aşağılayarak değil, anlayarak, onlarla iletişim kurarak, empati yaparak, ikna ederek sorunu zmemeye alışmaladırlar.

Demokrasi, bahsettiğimiz toplumsal gerginlikleri, birikimleri, mağduriyetleri ortaya çıkarma fırsatı verdiği için çok önemlidir. Ama bunun için de her ortamda, toplulukta olabildiğince özgürlüğe, toleransa, iletişim becerilerine, diyaloga, uzlaşmaya ve empati kurmaya ihtiyaç vardır. Çağımızda niteliği ne olursa olsun, hiçbir sorunu yasaklayarak, şiddet kullanarak, asıp keserek nleyemeyiz. Varsa bunun örnekleri, lütfen herkes ortaya koysun.

Bu genel açıklamaların ışığında şimdi Türkiye’de son dönemde örtünme konusunda kopan gürültüye bir bakalım. Sivil alanda bu konuda bir müdahale, bir sıkıntı görülmüyor. Sıkıntı, özellikle üniversitelerde okuyan kızların bazılarının başlarını örtmeleri konusunda yaşanmaktadır. Ayrıca, bu örtme olayının bazı kamu kurumlarına da sıçrama durumu üzerinde bir kuşku ve hassasiyet oluşmuş durumdadır. Başörtüsüne hem onaylayanlar hem de ona karşı olanlar açısından baktığımızda, olayı iki bölümde ve ayrı ayrı

değerlendirmek gerekmektedir. Devlet (hükümetle birlikte düşünüyorum), isterse geçmişten gelen dinsel sorun ve hassasiyetler ile laiklik ilkesi açısından, üniversite hariç diğer tüm kamu kurumlarında halka hizmet veren personel için başörtüsünü yasaklayabilir. Zaten genel uygulama da bu yöndedir. Bu uygulama titizlikle sürdürülebilir. Buna ilköğretim ve ortaöğretim kurumları da dâhildir. İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında hem öğrencilerin hem de hizmet verenlerin başlarının açık olması laiklik ilkesi gereğidir ve bunun pedagojik bir gerekliliği de vardır. Burada hizmet veren kamu personelinin bireysel özgürlüklerinin ihlali de söz konusu değildir. Çünkü bireyler, memuriyete kendi istek ve iradeleri ile girmektedirler ve memuriyet koşullarını önceden bilmektedirler; örtünme konusu dâhil, belirli sınırlamaların veya yasakların bulunduğunu kabul ederek böyle bir karar vermektedirler. Özellikle Türkiye şartlarında uygulamanın böyle olmasında da fayda vardır. Bu durum, bizim yukarıda açıkladığımız sosyolojik gerçeklere de ters değildir. Çünkü bu, doğrudan doğruya kamu hukuku alanı ile ilgilidir; dolayısıyla, kamu hizmeti verenler için gerek görülen düzenlemeler yapılabilir.

Esas sorun üniversiteden kaynaklanmaktadır. Ancak, üniversitenin nasıl bir kurum olduğunu, işlevinin ne olduğunu kısaca belirtmekte fayda vardır. Üniversite düşünce ve bilimin kurumlaştığı yerdir. Orada yeni düşünceler, bilgiler, yöntem ve teknikler üretilir. Üniversiteler, insanın yaratıcılığının en yüksek olduğu kurumlardır. Bunun için üniversitelere en çok lazım olan şey özgürlüktür. Çünkü özgürlüğün olmadığı yer ve ortamlarda, yeni bilgi ve düşünceler üretilemez. Bu nedenle üniversitelere, çağdaş toplumlarda devlet içinde hiçbir kuruma verilemeyecek ölçüde bir idari, mali ve akademik özerklik verilmiştir. Dolayısıyla üniversiteler, günümüzde âdeta istisnai kurumlardır. Ayrıca üniversite, evrensel bir kavramdır. Bu özellikler, üniversiteleri uluslararası bir kurum hâline de getirir. Ulusal kültürün yanında, evrensel kültür ve uygarlığın da gelişmesine çaba harcarlar. Bu bakımlardan üniversite, her toplum ve kültürde kısa zamanda belirli yasaların çıkarılması, idari ve mali tedbirlerin alınması ile

kolayca meydana getirilen kurum değildir. Üniversitenin oluşması için ilgili toplumda, kültürde sağlıklı, köklü bir düşünce ve bilim geleneğinin, bilgi birikiminin, düşünce özgürlüğünün olması gerekir. Üniversite ve bilim, bir geleneği ifade eder. Onun için üniversite herhangi bir kurum değildir. Üniversite, “okul”dan da yukarıda saydığımız nitelikleri bakımından tümüyle ayrılır.

Üniversitelerdeki başörtüsü veya türban meselesine bu çerçevede baktığımız takdirde, insana hem hüznün verici hem de komik bir durum ortaya çıkmaktadır. Başkalarının kişilik hak ve özgürlüklerine tecavüz veya ahlaki konular gibi alanların dışında üniversite kavramı ile “yasak” kavramının bir araya getirilmesi hiç düşünülemez. Üniversite ve bilim yasak kaldırmaz. Üniversitelerde okuyan öğrenciler yetişkin bireylerdir. Bunların ileride kamu hizmetlerinde çalışıp çalışmayacakları da belli değildir. Mezuniyet sonrası durum, öğrencinin kendi özgür iradesine bağlıdır. Bu bakımdan üniversitelerde, kılık kıyafet dâhil bu tür sınırlama ve yasakların hiçbir pedagojik ve sosyal mazereti, gerekliliği olamaz. Bu konular öğrencilerin bireysel karar ve tercihlerine bağlıdır.

Gözlemlenen ve insana acı veren durum ise çağdaş ve evrensel anlamda, bilimsel geleneklerin yerleşmiş olduğu ve özgürlükçü bir “üniversite” kavramının ne yazık ki Türkiye’de henüz tam olarak gelişmemiş olmasıdır. Bu bir kültürel, bilimsel ortam ve zihniyet meselesidir. Bu anlamdaki üniversite kavramı sanki Türkiye’ye girmemiştir. Bizim üniversitelerimiz daha çok politikaya ve güncel odaklanmışlardır. Rejim meselesinde, önemli güncel konularda elbette söz söyleyecekler, görüş açıklayacaklar, toplumu aydınlatacaklardır. Ancak ister solda ister sağda olsun, siyasi partilerin işlevlerine de soyunmayacaklardır. Çünkü, düşünce ve bilime odaklanmayan beyinler, evrensel düzeyde bilgiler üretemez ve gerektiği gibi yaratıcı olamazlar. Son dönemde üniversitelerdeki akademisyenlerin büyük çoğunluğu, bu türban konusunda her biri bir siyasi partinin veya ideolojik bir kulübün, derneğin ateşli bir taraftarı gibi davranmışlar, bilim insanlarına hiç de yakışmayan tutumlar sergilemişlerdir. Soruna

dar bir politik ve ideolojik pencereden bakmışlardır. Bu katı ve dogmatik tavırlar devlete ve rejime sahip çıkma gerekçesi ile de izah edilecek gibi değildir. Çoğu akademisyen, bilimin ve üniversiter düşüncenin temel nitelikleri olan toleransı, genişliği, esnekliği, olgunluğu ve eleştirel bakış açısını gösterememiştir. İnsanın, bilgisinin artmasıyla, en marjinal düşünceleri bile tolere edecek bir düzeye gelmesi beklenir. Felsefe, bilim ve sanatla en üst düzeyde uğraşan insanların bu kadar katı bir tutum sergilemeleri hiç de normal bir durum değildir. Belki de üniversitelerde az çok ilim var da “irfan” yok. Üniversitelerin bu duygusal tutumları, gösterdikleri kırgınlık ve hiddet, ne iktidara ne de halka rehberlik edici bir nitelik taşımaktadır.

Yukarıda, üniversitenin okuldan farklı olduğu ifade edilmiştir. Evet, okullarda bilginin, kültürün tekrarı yapılır. Üniversitede ise bazı bilgilerin tekrarı ile birlikte, esas olarak yeni bilgiler ve düşünceler üretilir. Yani üniversite, çözüm yeridir; çeşitli konularda çözümler üretir. Toplumdaki yeni ihtiyaçlara cevap veren yeni çareler yaratır. Peki bu türban konusunda ki bu çok önemli ve geleceğimizi karartan, Cumhuriyet rejimini tehlikeye sokan bir sorun olarak algılandığına göre, üniversitelerimizin bulduğu çözüm nedir? Her üniversitede fen-edebiyat fakültesi vardır. Buralarda sosyal bilimler alanlarında yüzlerce yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanıyor; bu tezler, toplumun gerildiği bu sorunlarla ilgili hiç somut, kullanılabilir sosyal araçlar, çözümler üretiliyor mu? Ne yazık ki üniversitenin bulduğu iki çözüm var: “Yasak getirmek” ve “politikacıları suçlamak”. Üniversitedeki kızların örtünmesinden, sosyal sorunların örtülmesi, yok sayılıp ertelenmesi daha tehlikelidir. Bugüne kadar yasaklar hangi sosyal sorunu çözdü ki? Gerçekten politikacıların suçu büyük, onu kabul edelim. İyi de üniversite ne yapıyor? Üniversitenin bu konudaki projesi nedir? Politikacıların hataları, üniversitelerin hatalarının, duyarsızlıklarının mazereti olabilir mi? **Eylül 2009**

TÜRK MODERNLEŞMESİ İLE İLGİLİ SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye’deki modernleşmenin çok değişik boyutları bulunmaktadır. Biz bu makalede daha çok sosyolojik nitelik taşıyan boyutu üzerinde durmak istiyoruz. Modernleşme, Batı’da geçen yüzyıllarda gerçekleşen, bizim gibi azgelişmiş ülkelerde ise daha sonra yaşanan oldukça kapsamlı, sürekli ve derinliğine bir sosyal değişme sürecidir. Dolayısıyla modernleşme, toplumda hem ekonomik, siyasal hem de sosyal değerler, düşünceler ve duygularla ilgili kültürel değişimleri içermektedir.

Gerek sosyal yapının niteliği gerekse değişimin gerçekleşmesi ve ortaya çıkardığı sorunlar bakımından sosyal değişmeyi kavramlaştıran teorisyenlerden bazıları, değişimde iki sosyolojik süreci ayrı ayrı ele almaktadırlar. Bunlardan örneğin Sorokin, “sosyal sistemler” ile “kültürel sistemleri” ayırmaktadır. Ona göre bu iki sistem birbirini etkilemektedir, ancak bunların işleyişleri farklı olmaktadır. Ayrıca Weber de sosyal değişme ile ilgili olarak “sosyal” ve “kültürel yapı”yı birbirinden ayırır. Weber’e göre de bu sistemler birbiri ile ilişkili olmakla birlikte, bu ikisinin içerdikleri unsurlar ve değişimde izlenen yollar farklıdır. Sosyal yapı teknolojik, ekonomik, siyasal, hukuksal ve sosyal alanlardaki yapılanmaları, örgütlenmeleri, kurumlaşmaları içermektedir. Kültürel yapı ise sosyal ve duygusal değerleri, düşünce ve inançları kapsamaktadır.

Toplumda bilimsel ve teknolojik gelişmelerde, ekonomik, siyasal ve hukuksal örgütlenmelerde, kamu yönetimi ile ilgili kurumlaşmalarda nispeten kısa süre içinde köklü, kapsamlı değişimler, reformlar yapılabilmektedir. Hatta bu konulardaki değişimler “devrim” niteliğinde de olabilmektedir. Sosyal ve kültürel değerler konusunda ise “devrimci” değil “evrimci” değişimler

görülmektedir. Örneğin din, ahlak ve geleneksel değerlerle ilgili alanlarda kısa süre içinde topyekûn bir tutum ve zihniyet değişikliği olmamakta, bunlar çok uzun zamana yayılarak gerçekleşebilmektedir. Siyasal otoriteyi kullanarak tüm bu alanlarda hukuksal düzenlemeler yapmak kolay görülebilir. Ancak bir süre sonra belirttiğimiz kültürel alanlarda hiç de olumlu sonuçlar alınmamakta, birtakım uyumsuzluklar ortaya çıkmaktadır.

Bu ayrıma dayalı analizler teorik düzeyde tartışılabilir. Konunun o boyutuna girmeyeceğiz. Fakat modernleşmenin yarattığı çoğu sorunun da bu analizle yakından ilgili olduğunu söylemek istiyoruz. Özellikle Türkiye’deki modernleşme sürecinde bu noktada önemli sorunların yaşandığını söyleyebiliriz.

Şimdi bu açıklamaların ışığında Cumhuriyet dönemindeki modernleşmeye bakıldığı zaman yukarıda belirttiğimiz sorunlar fazlasıyla kendisini göstermektedir. Sosyal değerlerde ve zihniyet değişmesinde nispeten kısa sürede olan değişmelerin bir tek istisnası vardır; o da olağanüstü dönemlerde olağanüstü önderlerin, yani “karizmatik” liderlerin değişimi yönlendirip hızlandırması durumudur. Örneğin tüm peygamberler, bu karizmatik nitelik ve yeteneklerinden dolayı toplumlarda değer-inanç değişimini gerçekleştirebilmişlerdir. Fakat bunlar istisnai uygulama ve örneklerdir. Bir toplum önderi karizmatik de olsa sosyal değerlerdeki değişimler gene kısa bir zaman diliminde sağlanmaz. Büyük dinlerin peygamberler yolu ile de olsa yerleşip yayılması da ancak yüzyıllar içinde olabilmiştir.

Atatürk’ün gerek zihinsel yetenekleri, dehası, sağladığı kişisel başarılar gerekse o dönemin tarihsel ve sosyal şartları onun toplum üzerinde çok önemli karizmatik bir etki sağlamasına imkân vermiş ve 1923-1938 arasında siyasal, idari ve hukuksal düzeyde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Fakat bu devrimlerin de bireysel ve toplumsal bilinçte tümüyle onaylanması, özümlenip içselleştirilmesi aynı süre içinde sağlanamamıştır. Sosyolojik açıdan zaten sağlanamazdı, zamana ihtiyaç vardı. O reformların arkasında çok etkili olan “karizmatik” bir otorite bulunuyordu. Daha sonra o güç

ortadan kalkınca ve zaman içinde olmak üzere, artık bu reformların gereği olan yapısal değişimler yavaş yavaş özümmlenecekti. Ama bu durum uzun bir zaman diliminde olacaktı. Sonraki kuşaklar, bir bakıma o karizmatik otoriteye dayalı uygulamaları olağan sayarak (onları örnek alarak) toplumsal yapı değişikliklerini ve en önemlisi, kültürel değişimlerin de kısa zamanda sağlanabileceğini düşünmeye başlamışlar; toplumda karşı tepkiler, hazımsızlıklar olunca da topluma karşı suçlayıcı tavırlar içine girmişlerdir. Ülkemizde bu örnekten yola çıkarak herkes toplum mühendisliğine soyunmaya başlamıştır. Bu ise çok yanlış bir düşünce ve uygulamaydı. Sorunun özü, sıkıntı ve yanlış buradadır.

19. yüzyıldan beri devam eden ve Cumhuriyetle hızlanan yasal ve idari reformlarla, örneğin merkezi yönetimde, yerel yönetimlerde, hukuk sisteminin tüm boyutlarında, emniyet teşkilatında, okul programlarında kapsamlı değişiklikler yapmak ayrıdır (ki siyasi irade varsa bunlar her zaman mümkündür); sosyal değerlerde, anlayış ve tutumlarda yenilenme ayrıdır. Değerlerdeki değişimlerin sosyolojik açıdan bu hız ve ölçüde olması ise mümkün değildir. Modernleşme açısından vazgeçilmez olan bilimsel zihniyet, demokratik ideal ve uygulamalar, laiklik, kadın-erkek ilişkilerindeki değişiklikler, din dâhil çeşitli kaynaklardan beslenen yoğun taassubun ortadan kalkması, meclislerden yasa çıkarmakla çözümlenecek ve değiştirilecek konular değildir. Bunlar emirlerle, yasaklamalarla kısa sürede halledilemez. Bu tarz zihniyet değişiklikleri, ekonomik alt yapı elverişli değilse, toplumsal olgunlaşma sağlanamamışsa askeri darbelerle, sıkıyönetimlerle de gerçekleştirilemez. Baştan beri açıklamaya çalıştığımız gibi toplumsal yapı değişiklikleri daha kolay gerçekleştirilmektedir de kültürel değişiklikler aynı hız ve kolaylıkla yapılamamaktadır. Batı'da 2-3 yüzyıl içinde ancak durulaşan kavramları, uzun mücadeleler içinde yoğrulan ve oluşturulan sosyal kurumları, yapıları, çağdaş teknikleri de kullanarak siz ne kadar hızlı olarak toplumsal yapıya katmak isterseniz isteyin bunu 40-50 yıla sığdıramazsınız. Yeni değer ve inançların, tutumların kökleşip

yerleşmesi çok uzun zaman almakta ve bireysel tercihlere, isteklere bağlı olmamaktadır.

Türkiye’de sosyal değişme konusunda bir “toplum mühendisliği” modası almış başını gidiyor. Bu, aşırı pozitivist ve determinist bir sosyolojik anlayıştan kaynaklanıyor olsa gerek. Hâlbuki dünyada artık bilgi toplumu ve postmodern anlayışlar çerçevesinde bu tür katı anlayış ve düşüncülerin modası çoktan geçmiş durumdadır. İzafiyetin bu kadar yaygınlaştığı bir dünyada eline cetveli, gönyeyi alıp toplum mühendisliği yapmaya çalışmak, toplumu ölçüp biçerek şekillendirmek istemek hayalden de öte bir davranış olsa gerektir. Burada Ogburn’un “kültürel boşluk” kavramı da hatırlanıp, iyi anlaşılıp değerlendirilmelidir. Sosyal ve kültürel değişme bir arada düşünüldüğünde bunların çok karmaşık sosyolojik süreçleri içerdiğini söylemeliyiz.

Bu sorunla ilgili olarak Türkiye’de ne yazık ki özellikle İttihat ve Terakki’den bu yana çok yanlış bir “sosyal değiştirme” yöntemi, alışkanlığı yerleşmiştir. Yasalar değiştirilerek, yani normatif düzen yeniden yapılandırılarak topluma modern bir görüntü verileceği zannediliyor. Bu anlayış tepeden inme, darbeci, halkı dışlayan bir modernleşme modeli de gündeme getirmiştir. Bunun bir köy kahvesinde oturup da “Sallandıracaksın iki milyon kişiyi bak memleket nasıl düzelir” kabilinden ilkel düşüncelerden hiç farkı yoktur. Bu yöntem bugüne kadar ne kadar başarılı olmuşsa bu günden sonra da o kadar başarılı olabilir. Ancak vurgulayalım ki sosyal değişme emir komuta zinciri içinde ve sadece siyasi otorite aracılığıyla gerçekleşebilen bir sosyal olgu değildir. Hadi bu yanılgıya bazı askerler, sabırsız ve yetersiz politikacılar düşüyorlar diyelim; ya anlı şanlı sosyal bilimcilerimizin bir kısmının da bu tür yaklaşımlara itibar etmelerine ne diyeceğiz?

Burada önemli bir sosyolojik nokta da şudur: Toplumsal norm ve kontrol mekanizmalarının temelinde değerler vardır. Yani bir dinsel, ahlaki değer, örf ve âdetlerle ilgili bir toplumsal anlayış ve düşünüş biçimi zamanla sosyal bir norma, hatta yasa maddesine dönüşür ve

yaptırım gücü kazanırsa, toplumsal ilişkileri düzenleme imkânı ortaya çıkar. Sosyal normlar değerlere göre oluşmaktadır. Dolayısıyla toplumun teknolojik ve ekonomik yapısında ciddi gelişmeler olmadan ve bunlar değerlerde, zihniyet alanında bir evrime yol açmadan, ayrıca bu sosyal değerlerde bir olgunlaşma gerçekleşmeden yapılan sosyal ve hukuksal kural değişikliklerinin hiçbir anlamı yoktur. Çünkü bunlar benimsenmez, gereği gibi de uygulanamaz.

Örneğin Türkiye’de modernleşme çerçevesinde en çok mürekkep tüketilen, tartışılan kavram laikliktir. Acaba neden bu kavramı biz bir türlü sosyal ve siyasal yaşamımıza yerleştirip gündemden çıkaramadık? Bunun sosyolojik analizini yaptık mı? Hep bir taraf diğer tarafı suçlayarak “laiklik karşıtı, gerici eylemler” var deyip bu fikri taşıdıklarını düşündüklerini saf dışı bırakmakla uğraşmıştır. Seksen küsur yıldır ne laiklik karşıtı kabul edilen kesim ne de kendisini laik diye tanımlayan kesim gerilemiştir. Bir urgan çekme yarısıdır gidiyor, bir tarafın galibiyeti de ufukta görünmüyor. Sorun bütün haşmetiyle ve dipdiri olarak ortada duruyor.

Fark etmediğimiz konu şudur: Laiklik bir hukuksal ve siyasal proje olarak ortaya çıkmadan önce Batı’da Reform süreci içinde din adamları, Hristiyan düşünürlerce kilisenin otoritesi ve etkinliği çerçevesinde tartışılmış, yorumlanmıştır. Böylece dinin özellikle siyasal alandaki etkinliği azaltılmış, din büyük ölçüde kendi mecrasına çekilmiştir. Yani konunun uzun bir dinsel ve felsefi tartışma, mayalanma dönemi vardır. Sonuçta laikliğin siyasal ve yasal bir norm hâline gelmesi bu dinsel anlayış esnekliğine, toleransına ve konu ile ilgili tutuma bağlıdır. Dolayısıyla laiklik konusunda ilk sözü söyleyecek olanlar din adamlarıdır. Laikliğin hukuki ve siyasi boyutu daha sonra gelir. Batı’da laikliği yaratan süreçte ilk harcı koyanlar politikacılar değil, ilahiyatçılardır, dinde reform yapanlardır (Luther vd.). Bu nedenlerle Batı’daki laikliğin gelişmesi çok iyi analiz edilmelidir.

Burada daha açık bir ifade ile söylemek istediğimiz konu şudur: Laikliğin Batı kültür ve uygarlığında felsefi ve dini temelleri 14.

yüzyıla kadar götürülür. 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ile birlikte sosyal, ekonomik ve siyasal boyutları (burjuva sınıfının tezleri doğrultusunda) gündeme getirilerek güçlendirilmiş, olgunlaştırılmış, böylece toplumsal yaşama somut olarak ve fiilen katılmıştır. Dolayısıyla fikri hazırlık aşaması dâhil edilirse bu kavramın ortaya çıkışı ve uygulanması Batı’da yaklaşık 400 yılı bulmaktadır. Teokratik olmasa da çoğu zaman dini kullanmış, dinsel referansların egemen olduğu 600 yıllık bir imparatorluktan sonra laik düzene geçince bu dönüşümün 40-50 yılda gerçekleşeceği mi zannediliyordu? Ayrıca bu laiklik sürecinin Batı’da (dinin, devlet ve diğer sosyal kurumlarla olan ilişkileri bakımından) ne kadar sancılı olduğunu azıcık tarih okuyan herkes bilir.

Türkiye’de ne yazık ki laiklik kavramının bu temel boyutu üzerinde hiç durulmamaktadır. Laiklik kavramı ile ilgili olarak, onun değerler alanında yeni bir yorumu, evrimi, uygulaması yapılmadan, politikacıların “biz dinle devlet işlerini birbirinden ayırdık” demeleri âdeta hiçbir anlam taşımamış, dolayısıyla bugüne kadar kavram netleşmemiş, sağlıklı, net bir laiklik uygulaması da bir türlü sağlanamamıştır. Hatta bu kavram yeni sorunlar üretmiş, sadeleştirileceğine ilgisi olmayan alanlarda bile gereksiz tartışmalara, yasaklamalara yol açmıştır. Konu önce hukuki olmaktan çok bir zihniyet değişikliği ile ilgilidir. Sorunun özünde değerlerle ilgili konuları kendi kulvarı içinde tartışıp geliştirmeden yeni yorum ve sonuçlara varmadan, bunları siyasal ve yasal tedbirlerle halletme isteği, kolaylığı ve ayrıca, laikliğe ilişkin bilgisizlik bulunmaktadır. Laiklik, geleneksel ve ahlaki anlayışlarda, dinsel tavırlardaki değişmelere, uzlaşma kültürü ile bireysel özgürlük alanlarının genişlemesine bağlıdır. Tüm bunlar toplumda uzun dönem içinde oluşan kültür değişimleriyle mümkün olabilir. Bunlar sadece anayasal ve yasal değişimlerle, idari tasarruflarla sağlanacak aşamalar değildir. Reform ve Aydınlanma sürecini yaşamamış bir kültürde laikliğin bir zihniyet ve yaşam biçimi olarak benimsenip yerleşmesi, uygulanması çok zordur ve uzun bir zamanı gerektirir.

Bu nedenlerle Türkiye’de din-devlet-laiklik konularında yoğun tartışmaların olması çok doğal ve normaldir. Aynı şekilde demokratik bir cumhuriyetin kökleşip yerleşmesi de uzun bir siyasal sosyalleşme sürecini zorunlu kılmaktadır. Cumhuriyetin, demokrasinin temelinde de bir kültürel olgunlaşma, bir zihniyet değişikliği vardır. Aksi hâlde demokrasi, iğreti, yüzeysel, sığ bir siyasi rejim olarak kalır, bir yaşam biçimi ve felsefesi olarak içselleştirilemez.

Ancak her şeye ve tüm gelgitlere rağmen Türkiye’de modernleşme (örneğin sanayileşme, demokratikleşme, laikleşme ve özgürleşme olguları bakımından) hızla olumlu yönde ilerlemekte, yol kat etmektedir. Bireylerde olduğu gibi “toplumlar da acı çekerek öğrenirler.” İnsanlar çoğunlukla kendi özlemleri ve duyguları ile sosyolojik olgu ve gözlemleri birbirine karıştırırlar. Toplumların ömrü ve evrimi bir insan ömründen çok uzundur. Toplumsal evrimin, değişimin işleyişi, bireysel iradelerin dışında oluşur, gelişir. Bu nedenlerle ikide bir “cumhuriyet, laiklik, din elden gidiyor” veya “irtica geliyor” diye ortalığa dökülmenin, feryat etmenin, özgürlüklere sınır getirmenin hiçbir sosyolojik gerekçesi yoktur.

Özellikle İletişim ve Bilişim Devrimi, değerlerdeki değişimleri de (hem ulusal hem de evrensel düzeyde) eskiye oranla hızlandırmış, kolaylaştırmıştır. Ancak bu durum hiçbir zaman sorunun niteliğinin ve uygulanacak yöntemin değiştirilmesini gerektirmez. **Ekim 2009**

DEVLET ODAKLI MODERNLEŞMENİN YETERSİZLİKLERİ

Batı’da 17. yüzyıldan itibaren bilim ve teknolojide, bunlara bağlı olarak da ekonomide, sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki değişimler “modernleşme” olarak adlandırılmaktadır. Bu süreç içinde en önemli ve belirleyici sosyal olgu şüphesiz “Sanayi Devrimi”dir.

Çok kapsamlı olan bu sosyal değişme sürecinin belirli özellikleri vardır. Burada öncelikli hedef bireyin gelişmesi, refahı ve mutluluğudur dolayısıyla bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesidir.

Zaten Batı uygarlığını karakterize eden en önemli unsurlardan biri bireyselliktir. Ayrıca Batı’da daha önceki dönemde (17. yüzyıldan önce) gerçekleşen Rönesans ve Reform da insanı, öne çıkaran olgulardır. Doğal olarak bireyle birlikte ve bu çerçevede toplumun da değişip yenilenmesi, sonuç olarak devletin de yeniden yapılanması söz konusudur. Ama bu olgu içinde esas “özne” bireydir.

Osmanlı Devleti, dünyadaki modernleşme kervanına geç de olsa katılmış, 18. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle siyasi, askeri, idari ve sosyal yönlerden bir dizi yenilik hareketleri gerçekleştirmiştir. Fakat Türk modernleşmesini Batı’dakinden ayıran en önemli farklılık “devlet odaklı” olmasıdır.

Aslında bizim toplum olarak tarihsel ve siyasal geleneğimizde cemaatçi (komünöter)-devletçi bir yapımız vardır. Bu gelenek içinde ödev ahlaki çerçevesinde bireyden önce toplum ve devlet gelir. Devletin varlığı, kurtuluşu, güçlenmesi öncelik taşır. Bu bakış açısına göre devlet güçlenirse bireyler de güçlenecek ve mutlu olacaklardır.

Belirttiğimiz bu modernleşme mantığı günümüze kadar geçerli olmuştur. Ancak bu noktada vurgulamak gerekir ki dünyada var olan tüm dinlerin, siyasal sistemlerin, toplumsal reform projelerinin

temelinde en son ve en önemli amaç olarak bireyin başarılı ve mutlu olması bulunmaktadır. Yani esas olarak önce bireyin, sonra toplumun (dolayısıyla devletin) refahı, huzuru, mutluluğu söz konusudur. Bu yüzden son tahlilde devlet, demokrasi gibi siyasi kavram ve kurumların hepsi araç niteliğindedir. Tüm bu örgüt ve kurumlar insana hizmet için vardır. Burada bireyin önünün açılması, gelişmesi, onun özgürleşmesi, mutluluğu dolayısıyla insan yaşamının her anlamda zenginleştirilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye’de ise devletten hareket eden ve birey-toplum-devlet dengesi çerçevesinde hep bireyi geri plana iten bir modernleşme izlendiği görülmüştür. İmparatorluktan ulus devlete geçtikten sonra da bu uygulama devam etmiştir.

Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen yeni bir dış dinamik devreye girmiş ve bu modernleşme paradigmasını zorlamaya başlamıştır. O da “İletişim-Bilişim Devrimi”dir. Bu devrim tüm dünyada iletişim ve etkileşimi, şeffaflığı, kültürel yayılmayı dolayısıyla bilgilendirme ve bilinçlenmeyi çok artırdığı, hızlandırdığı için bireyselleşmeyi ayrıca güçlendirmiş, yaygınlaştırmış ve bu konularda evrensel değer ve uygulamaları gündeme taşımıştır. İnsanlar, toplumlar ve kültürler arasındaki karşılaştırmalar yoğunlaşmış, toplumsal yaşantılarda bezerlikler çok artmıştır. Bu ortamda bireyin mutluluğunu engelleyen tüm hukuki ve sosyal kuralları eleştirilmeye başlanmış, siyasal ve ideolojik yapıların bireye dayattığı tüm normlar değiştirilmeye zorlanmıştır. Böylece insan hak ve özgürlüklerinin alanı iyice genişletilmiştir. Artık bireylerin devlete bakışı değişmiş, “Hikmet-i hükümetten sual olunmaz” diyen bireylerin yerine devletten çok şey isteyen bireyler gelmiştir.

Türkiye’deki geleneksel modernleşme anlayışı devleti bir ölçüde modernize etmiştir, ama birey bazındaki demokratikleşme çağdaş düzeyin çok gerisinde kalmıştır. Yani Cumhuriyetin bireysel ayağı pek geliştirilip güçlendirilememiştir. Kendisine güvenen, otonom, kendi hak ve özgürlüklerine sahip çıkabilen, kendisi ve toplumla barışık yurttaşlar bir türlü yetiştirilememiştir. Ne yazık ki Atatürk’ün

ifade ettiği “fıkri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller”in yaratılmasında başarılı olunamamıştır.

Bu modernleşme stratejisinde hep “kurallar”, “yasalar” ve “örgütler” öne çıkarılmış, “amaç”la “araç” birbirine karıştırılmış, kendisini bu “Cumhuriyet” içinde mutlu hisseden bireyler ortaya çıkarılamamıştır.

İşte bugün Türkiye, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yetersiz kalan bir modernleşme anlayışı ve uygulamasının sıkıntılarını yaşamaktadır. Yaşanan hercümercin en büyük sosyolojik dinamiği bu faktördür. Artık Türkiye’de “özgür”, “çağdaş”, “bilinçli” bir birey başını kaldırmıştır. Bu bireyi geleneksel sosyal ve siyasal bağımlılıklar, sosyal ilişkiler tatmin etmemektedir. Çok çeşitli demokratik taleplerin, kimlik sorunlarının temelinde bu sancı vardır. Sistemin tüm dayanakları sorgulanır hâle gelmiştir. Bu, bazılarının zannettiği gibi suni, zorlama bir sorgulama da değildir. Artık her şeyi düşünen, sorgulayan, eleştiren, isteyen, tüm uygar ülkelerde olduğu gibi kendi hak ve özgürlüklerine sahip çıkan bir yurttaş tipi oluşmaya başlamıştır. Bu bir anlamda hayırlı bir gelişmedir. Cumhuriyetimiz derinliğine bir evrim geçirmekte, kökleşip kurumlaşmaktadır. Telaşa gerek yoktur, Cumhuriyetin bireysel dayanakları güçlendirilmektedir. Toplumda bir çözölme gibi görünen çelişki ve çatışmalar, tartışmalar bizi yanıltmasın. Cumhuriyetin eksik kalan yanı açığa çıkmakta, eleştirilmekte ve geliştirilmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyetimiz, demokrasimiz içşelleşiyor, şeffaflaşp, daha sağlam ve kapsamlı bir kimlik ve kişilik kazanmaktadır. Cumhuriyet yeni bireysel duygu ve düşüncelerle buluşuyor, bireysel ve toplumsal bir zenginliğe kavuşuyor. Bu gerekli olan bir toplumsal süreçtir. Bireyler kendilerini daha özgürce ifade etmeye başlamışlardır. Böylece devleti yönetenlerin topluma “çobanlık yapma” dönemi de kapanmaktadır. Zaten yaratıcı, üretici, kendisi ve toplumla barışık olan, sosyal bütünleşmeye istekle katılan birey ve yurttaş yetiştiremeyen bir cumhuriyetin sürekliliği de tehlikede demektir. **Eylöl 2009**

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE DİZİSİ

Laikliğe Çağrı	Prof. Dr. Muammer Aksoy . .
Atatürk ve Tam Bağımsızlık	Prof. Dr. Muammer Aksoy . .
Atatürk ve Sosyal Demokrasi	Prof. Dr. Muammer Aksoy . .
Atatürk ve Eğitim	Prof. Dr. Mahmut Tezcan. . .
Halkevleri	Prof. Dr. Anıl Çeçen
Kültür ve Politika.	Prof. Dr. Anıl Çeçen
Köy Enstitüleri	Nazif Evren
Atatürk'ün Not Defterleri	A.Mithat İnan
Kemalizm Üzerine	M. Güner Demiray.
Misak-ı Milli	Komisyon
Atatürk ve Yeni Türkiye	Joseph C.Grew
Atatürk'le Yeniden Bakmak	Haz.Eren Gündoğan

AB ve TÜRKİYE DİZİSİ

Karen Fogg Dosyası	Eren Gündoğan
AB'de Siyasal Bütünleşme	Dr.İrfan Kaya Ülger
KIBRIS (Dünden Bugüne).	Erol Manisalı
AB ve KIBRIS.	Eren Gündoğan
Temel Kon.İşğin.Annan Belgesi . .	Dr.Ertan Efegil.
BM'nin Kıbrıs'ta Son Diplomatik .	Dr.Ertan Efegil.

FELSEFE DİZİSİ

Bilim Tarihi /Hayatta En Hakiki Mürşit.	Ord.Prof.Dr.Aydın Sayılı
.	Ord.Prof.Dr.Aydın Sayılı
Anlam kavramı	Prof. Dr. Teo Grünbeg.
Anlama Belirsizlik Çok Anlamlılık .	Prof. Dr. Teo Grünbeg.
Mantık Sözlüğü	Prof. Dr. Teo Grünbeg.

Çağlar Boyu Kölelik.	Prof. Dr. H. Malay.
Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma..	Prof. Dr. A. Kaygı
Tanrıbilim ve Fel. Konuşmaları . .	Prof Dr. Erhan Işıklar.
İdealar Kuramı	Prof Dr.Ahmet Cevizci
Plotinos'un Aşk Kuramı	Dr. Zerrin Kurtoğlu
Menon	Platon.
Phaidon	Platon.
İlkçağ Felsefesi Tarihi.	W.K.C. Guthrie
Nietzsche Wagner'e Karşı	Friedrich Nietzsche
İyinin ve Kötünün Ötesinde	Friedrich Nietzsche
Ahlakın Soykütüğü Üstüne	Friedrich Nietzsche
Sokrates ve İnsan Sevgisi	L. Versenyı
Platon'un Bilgi Kuramı	F.M. Cornford.
Felsefeye Giriş.	K. Adjukiewicz.
Materyalizm Tarihi.	F. Alber Lange
Yeniçağ Biliminin Doğuşu	A.Koyre
Bir Filozof Bir Alman Heidegger...	P.Hühnerfeld.
Heidegger Üzerine İki Yazı.	Pöggeler/Allemann
Bilim Kuramına Giriş	E. Ströker
Tarih Tasarımı	Colingwood.
Tarihselcilik Sorunu	E.Rothacker
Antik Bilim Modern Uygarlık	G. Sarton
Kültürlerarası Felse. Açısı. Hegel .	Heinz Kimmerle

PSİKOLOJİ / DİN DİZİSİ

Eşya ve İnsan	Prof. Dr. N. Bilgin
Hitler İsteseydi	Prof. Dr .A. Dönmez
İstatistik	J.L.B., B.L.Kintz
Çağımızın Özgürlük Sorunu	E. Fromm

Çocuk ve Toplum	F. Elkin.
İslam Dini ve Tarihi	Prof. Dr. Neşet Çağatay.
İslam Peygamberi ve Kur'an.	John Davenport

SOSYOLOJİ / SİYASET / TARİH DİZİSİ

Adalet Kavramı	Prof. Dr. Anıl Çeçen
İnsan Hakları	Prof. Dr. Anıl Çeçen
Osmanlı hukuku-makaleler	Prof. Dr. Fethi gedikli.
Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası	Prof. Dr. Ertan Efegil
Orta Asya. sosyo kültürel sorunları	Prof. Dr. Ertan Efegil
Yakın dönem güç mücadeleleri ışığında	
Orta Asya Gerçeği.	Prof. Dr. Ertan Efegil
Afganistan'dan Keşmir'e: ABD Lider. Terörizme Karşı	
Savaş-Hindistan-Pakistan Çatışma. Ishtiaq AHMAD.	
Devrimci Öğretmenin Kiyımı	Muammer Aksoy..(2 Cilt)
Kültür ve Eğitim	Prof. Dr. Bozkurt Güvenç.
Kültür ve Demokrasi	Prof. Dr. Bozkurt Güvenç.
Sosyal ve Kültürel Değişme	Prof. Dr. Bozkurt Güvenç.
Düşünceler (Atilla İlhan'la)	Prof. Dr. Erol Manisalı
Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değ.	Prof. Dr. Sencer Ayata
CHP	Prof. Dr. A. Güneş Ayata.
Güneydoğu'da CHP Algısı	Doç. Dr. Devrim ERTÜRK.
Gençlik Sosy. Yazıları	Prof. Dr. Mahmut Tezcan.
Körfez Bunalımı	Prof. Dr. Doğu Ergil.
Siyasal Elitler	Prof. Dr. Mehmet Turhan.
Siyaset ve Anayasa	Prof. Dr. Mehmet Turhan.
Devlet ve Hukuk	Prof. Dr. Mehmet Turhan.
Anayasal Devlet	Prof. Dr. Mehmet Turhan
Hükümet Sistemleri	Prof. Dr. Mehmet Turhan.

Tek Parti Yön. Siy. Katılım	Prof Dr. Esat Öz
Ordu ve Politika	Prof Dr. O. Metin Öztürk
Türkiye ve Ortadoğu	Prof Dr. O. Metin Öztürk
Türk İşadamları ve İşletmesi	Prof. Dr. Oğuz Aktan
Terör ve Toplum	Prof. Dr. Zafer Cirhinlioğlu
Meslekler ve Sosyoloji	Prof Dr. Zafer Cirhinlioğlu
Türkiye’de Hukuk Mesleği	Prof Dr. Zafer Cirhinlioğlu
Modern-dışlaşan Türkiye	Prof. Dr. İbrahim Kaya
Sosyal Değişme	Doç. Dr. Aydın Yaka
Türkiyede Siy. ve Devlet	Dr. İhsan Keser
İkinci Meşrutî.Dön.Öğrenci Olay	Dr. Yücel Aktar
Parti İçi Demokrasi ve Türkiye	Dr. Suavi Tuncay
Modernleşme ve Milliyetçilik	Dr. Suavi Aydın
Seçim ve Demokrasi	Saim Sezen
Sosyaldemokraside Ayrışma Yıl.1	Teoman Ergül
Sosyaldemokraside Bölüşme Yıl.2.	Teoman Ergül
Körfez Krizi Türk Dış Politikası	Dr.Ertan Efegil
Kültürel Haklar	Pulat Tacar
Toplumsal Çözüm	M. Coşturoğlu
Kobilere yeni yaklaşımlar - mikro işletmeler (kuruluş yönetim teşvikler)	Osman SİRKEÇİ
Kıbrısta Çözüm Arayışları- (1964'den 2104'e Kadar)	Ayşe Mine OLCAY
Serbest Düşüş	Prof. Dr. Joseph E. Stiglitz
Seçkinler ve Toplum	T.B. Bottomore
Çağdaş Sosyoloji Kuramları	M. Poloma
Modern sosyoloji kuramları	Malcolm Waters
Toplumsal Değişme Anlayışı	A. D. Smith
Osmanlı İmp.İktisadi Tarihi	M. Belin

Sınırlı Devlet	Carl J. Friedrich
Türkiye'nin Payı. İçin 100 Proje . .	Trandafir G. Djuvara
Aydınlar	Louis Bodin.
Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar. . .	Bottomore/Marshall.
Feminist Düşünce	R.Putham Tong.
Yeni Sosyolojiye Giriş	P. Worsley
Kent Sosyolojisi.	Raymond Ledrut
Gelibolu	Jonh Masfield
Plevne müdafaası	F. William Von Herbert
Analysis Of The "New" Turkish Foreign Policy.	Doç. Dr. C. Uğur ÖZGÖKER
Historical Peninsula of Istanbul – Fener – Balat Culture, Faith and Religion-based Tourism .	Dr. Rıfat BAROKAS
Kur'an ve Modern İlim	Maurice Bucaille

EDEBİYAT DİZİSİ

Edebiyat Yazıları 1,2,3.	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Çağdaş Türk Romanları	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Yeni Alman Edebiyatı Tarihi.	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Çağdaş Alman Edebiyatı Tarihi. . .	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Max Frisch'in Gezi Yazıları	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Romancı Yönüyle H. Böll	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Denemeler Seçkisi.	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Öykü Seçkisi.	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Mektup Seçkisi	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Gezi Notları Seçkisi	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. . . .	Prof. Dr. Gürsel Aytaç
Başlangıcından bugüne fransızcadan türkçeye yapılmış çeviriler ile fransız düşünürler, yazarlar,	

sanatçılar üzerine türkçe yayınları içeren	
bir kaynakça denemesi.	Prof. Dr. Hasan ANAMUR. .
Modern İngiliz Roman M. Bakhtin	Prof. Dr. Cumhuri MADRAN
Türk Lehç. ve Edebiyatları	Prof. Dr. Kemal Aytaç
Alman Kültür. Türk İmgesi 1,2,3 .	Prof. Dr. Onur B. Kula.
Demok. Sür. & Eleş. Kültür	Prof. Dr. Onur B. Kula.
Edebiyat Üzerine	Prof. Dr. Nuran Özyer
Dil ve Toplum.	Prof. Dr. Kamile İmer
İçsavaş Son. İspanyol Rom.	Prof. Dr. Yıldız Canpolat.
Okumak Anlamak Yorumlamak . .	Prof. Dr. Yılmaz Özbek
Kurmaca Bir Dünyadan	Prof. Dr. Yıldız Ecevit
Ortaçağ İngiliz Edebiyatı Bib.	Prof. Dr. Burçin Erol
Zenci Romancılar.	Prof. Dr. Lâle Demirtürk
Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleş.	Prof. Dr. Aysu Erden
Batı Edeb. Sevgi ve Hoşgörü	Doç. Dr. A. Osman Öztürk
Türkçe'de Batı Şiiri	Doç. Dr. Ali İhsan Kolcu
Tercüme Şiirler Antolojisi.	Doç. Dr. Ali İhsan Kolcu
Alphonse De Lamartine Ter.	Doç. Dr. Ali İhsan Kolcu
Alfred de Musset Tercüm ve Tesiri.	Doç. Dr. Ali İhsan Kolcu
Güneşte Gölgenin Yokoluşu	B. Frischmuth
Konularım.	F. Dürrenmatt
Babil Kulesi.	F. Dürrenmatt
Klara'nın İzinde	Elisabeth Hauer
Günce	Max Frisch
Montauk.	Max Frisch
Genç W'nin Yeni Acıları.	U. Plenzdorf
Canterbury Hikayeleri	Geoffrey Chaucer
Göksel Mutluluk	C. F. Ramuz
Dağdaki Büyük Korku	C. F. Ramuz

İmparatoru Ararken	R. Pazzi
Modern Arap Edebiyatı Tarihi . . .	M. Landau
Sahteci Thomas	Jean Cocteau
Şarkılar.	G. Leopardi
Elem Çiçekleri.	Charles Baudelaire.
Baykuş	Leonardo Sciascia
Doktorlar,Kediler Kırlangıç.ve. . .	Karel Capek
Tek Bildiğim Baba. Ellerinin Büyük	Francesco Micielli

İLETİŞİM DİZİSİ

Oyundan Düşünceye	Prof. Dr. Sevdâ Şener
Yapısalçılık	Prof. Dr.Ayşegül Yüksel
Televizyonu Anlamak.	Prof. Dr. Erol Mutlu
Niçin Tiyatro.	Tamer Levent
Tiyatronun Sorunları	F. Dürrenmatt
Sayın Bakanım	Leonardo Sciascia

OSMANLI KLASİKLERİ DİZİSİ

Takvîmü'l-Edvâr (Takvimler)	Ahmet Cevdet Paşa
Medeniyet-i İslâmiyye	Şemseddin Sâmî
Kadınlar	Şemseddin Sâmî
Avrupa Risâlesi	Mustafa Sâmî Efendi
Avrupalılışmak	Tüccarzâde İbrahim Hilmi.
Osmanlı Müellifleri (Bilginler)	Bursalı Mehmet Tâhir Bey
İslâmın Yayılış Tarihine Giriş	Şemseddin Sami.
Lisân	Şemseddin Sâmî.
İbn Rüşd.	Rızaeddin İbn Fahreddin.
Terbiye ve İman	İsmail Hakkı Baltacıoğlu
Yeni Ahlak	Baha Tevfik.

Bartın ve Havalisi Komutanı Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Milli Mücadele Hatıraları

Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Celil BOZKURT

Cevat Rifat Bey (Atılhan)

Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadeleye katıldı. I. Balkan Savaşı'nda Edirne müdafaasında gösterdiği kahramanlık ve cesaret Bulgarlar tarafından bile takdir edildi ve esir tutulduğu Sofya'da kendisine "Bulgar İmtiyaz Madalyası" takdim edildi. I. Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'nde bulundu ve Mersinli Cemal Paşa'nın yaverliğini yaptı. Birinci ve İkinci Gazze savaşlarına katıldı. İkinci Gazze Meydan Savaşı'nda üç yüz elli kişilik müstakil bir müfreze ile İngiliz ordusuna yaptığı taarruzla savaşın Türkler lehine gelişmesinde büyük rol oynadı. 1916'da Yahudiler tarafından kurulan ve Filistin Cephesi'nde İngilizlere istihbarat sağlayan NİLİ adlı casusluk teşkilatını deşifre ederek çökertilmesini sağladı. Mütareke döneminde Mersinli Cemal Paşa tarafından Konya'da gerçekleştirilen Milli Mücadele faaliyetlerine katıldı. Mersinli Cemal Paşa'nın Ali Rıza Paşa hükümetinde Harbiye nazırı olmasıyla birlikte kendisinin yaverliğini üstlendi. Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın tensibiyle Bartın ve Havalisi Komutanlığı'na getirildi ve Fransızlara karşı mücadele etti. Büyük Millet Meclisi'nin 5 Nisan 1925 tarihli 1. celsesinde alınan kararla kendisine 1510 Numaralı takdirname ile 11 Mart 1928 tarihli ve S17142 numaralı İstiklal Madalyası verildi. 17 Ekim 1925 tarihli dilekçesiyle ordudan yüzbaşı rütbesiyle emekli oldu.

Cengiz MUTLU

Osmanlı’da Bir Ermeni Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi

Osmanlı İmparatorluğu’nda Hanedan-ı Âli Osman hariç üst mevkilere çıkabilmek için aranılan yegâne şart liyakatti. Oysaki çağdaşı olan imparatorluklardan Avusturya-Macaristan’da bir Müslüman Boşnak’ın, Rusya’da bir Musevinin üst mevkilere gelmesi beklenemezdi. İmparatorlukta din-dil-ırk ayrımı yapılmadan sunulan nimetlerden yararlananlardan biri de Gabriel Noradunkyan Efendi’ydi. Parlak bir eğitim hayatı olan Gabriel Noradunkyan, devlet kademesine Babıâli Hukuk Müşavirliğinden başlayarak, sırasıyla Nafia Nazırlığı, Ayan üyeliği ve ardından imparatorluğun çöküşünün netlik kazandığı Balkan Savaşları’nda Hariciye Nazırlığı gibi en önemli mevkiyi işgal etmek suretiyle memuriyet hayatında zirveye ulaşmıştır. Hazırladığımız Gabriel Noradunkyan biyografisinde tartışma konusunu Ayan üyeliğinden istifasının ardından Noradunkyan’ın İsviçre’deki hayatında Ermeni komitecileriyle kurulan ilişkiler oluşturmaktadır. Gabriel Noradunkyan üzerindeki asıl tartışma Lozan Konferansı sırasında Türk heyetiyle Ermeni yurdu için yapılan görüşmelerde düğümlenmektedir.

Elinizdeki kitap, Türk Milleti’nin kurduğu son imparatorlukta dönemin bize göre en önemli Ermeni asıllı devlet adamlarından Gabriel Noradunkyan Efendi’nin hayatına bilgi ve belgelerle ışık tutmaktadır.

Frederick William Von Herbert

PLEVNE MÜDAFAASI

Çeviren: Ali KURDOĞLU

Gündoğan Yayınları / www.gundogan.com

"Boğazlanan insanlarla kıpkızıl oldu her yer,
Büyüyen dağlar gibi yığıldı ölüler.
Görseydi eğer bir yiğit komutan bu harp sahnesini
Bilseydi Pallas'ın* oraya komuta ettiğini
Emrederdi yönlerini çevirsin diye kargılar,
Oynaşsın etrafında kılıçlar;
Seyretti harp sanatının her türlüsünü şaşkın,
Kaç asker saydıysa kahraman saydı.
Çarpıştı aslanlar gibi her er, şeref aşkıyla güreledi,
Yığınlar yığınlar üstünde, muzaffer, son nefesini
verdi."

Homer'in "İliad'ı (pope), Kitap ıv.

"Düşman karınca olsa sen onu fil zanneyle."

*) Palas: Yunan mitolojisinde harp tanrıçası Atene'nin öteki adı (çev).